

ΑΝΤΟΝΙΟ ΓΚΡΑΜΣΙ

ΟΙ ΔΙΑΝΟΥΣΜΕΝΟΙ

... Οί μαχητές δέ μπορούν και δέν πρέπει νά έλλεινολογοϋν τή μοίρα τους, έπειδή πάλεψαν όχι γιατί τους έξανάγκασε κανείς, αλλά γιατί τό θέλησαν οί ίδιοι συνειδητά.

Άντόνιο Γκράμσι

Γ Έκδοση

Τόμος Α΄

ANTONIO ΓΚΡΑΜΣΙ

ΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ

Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια

Θ. Χ. Παπαδόπουλος

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΕΚΔΟΤΗ

Τὸ βιβλίο τοῦ Ἀντόνιο Γκράμιsci «Οἱ διανοούμενοι», πρωτοκυκλοφόρησε στὴν Ἰταλία τὸ 1949 μὲ τίτλο «Gli Intellettuali». Στὴν παρούσα ἔκδοση δημοσιεύεται τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τόμου, ποὺ καὶ ἀποτελεῖ ἕνα αὐτοτελὲς σύνολο.

Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὸ Ἰταλικὸ πρωτότυπο. Τὰ κείμενα εἶναι ὀλόκληρα καὶ χωρὶς συντομεύσεις.

Τυπώθηκε τὸ Μάη - Ἰούλι τοῦ 1972 γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκδόσεων «Σ τ ο χ α σ τ ῆ ς», ὁδὸς Ἰπποκράτους 8, Ε' ὄροφος, τηλ. 601-956, Ἀθήνα.

Ἡ στοιχειοθεσία ἔγινε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Λευτέρη Σταμπούλδη, ὁδὸς Μάνης 2 καὶ τὸ τύπωμα στὰ πεστήρια τοῦ Θανάση Φλώρου, ὁδὸς Βαλτετσίου καὶ Ζωοδ. Πηγῆς.

Τὸ ἐξώφυλλο εἶναι τοῦ Γιάννη Λεσκοῦ.

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ τοῦ πρώτου τόμου τῶν ἀπάντων τοῦ Ἀντόνιο Γκράμι, ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτην ἔκδοσιν διδλίου τοῦ στὰ Ἑλληνικά. Οἱ λίγες σκόρπιες μεταφράσεις ἔργων τοῦ σὲ διάφορα περιοδικά, πολὺ λίγο βοήθησαν τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη στὴ γνωριμία του μὲ τὴ Γκραμισιανὴ σκέψιν.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε προσέγγισις στὸ ἔργο του, ἀπαιτεῖ μιὰν ἰδιαίτερον εὐθύνην καὶ προσοχὴν καὶ γιὰ τὸ περισσότερο εἶναι γραμμένον κάτω ἀπὸ τὴς ἀθλιεῖς συνθήκας τῆς πολύχρονης φυλάκισίς του, καὶ γιὰ τὸ ὑπάρχει ἔλλειψις συγκεκριμένων προσλαμβανουσῶν παραστάσεων γύρω ἀπὸ τὸ προτεῖς ἀνάπτυξις τοῦ ἰταλικοῦ κινήματος καὶ τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας καὶ γιὰ τὸ προσωπικὸν στὸν τοῦ Γκράμι σύμφυτον μὲ τὸν ἕνα κάποιον ἱστορικισμόν του, ἀπαιτεῖ ἕνα ὀρισμένον ἐπίπεδον καὶ μιὰν ἰδιαίτερον προσοχήν.

Ἄν ἡ δυσκολία τοῦ Κάρλ Μάρξ, ἐξουδετερώνεται κάπως ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν μας μὲ τὴν Ἑγελιανὴν καὶ τὴν κλασικὴν οικονομικὴν Ἀγγλικὴν σκέψιν, στὴν περίπτωσιν τοῦ Γκράμι, αὐτὴ εἶναι δυσκολότερον νὰ ἐξουδετερωθεῖ μιὰ καὶ ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀγνοία τῆς Κροτσιανίς. Ἔτσι ἀναπόφευκτα ἡ ἔκδοσις τῶν διδλίων του φέρνει τὸ βάρος τοῦ σύντομου οχολιασμοῦ τῶν θεμάτων ἐκείνων ποὺ λίγο πολὺ εἶναι ἀγνωστα στὸν μὴ εἰδικόν.

Στὴν σειρὰ αὐτὴ θὰ περιληφθοῦν ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἔρ-

γα του Γκράμσι που πιστεύουμε ότι είναι απαραίτητα να διαβαστούν από τον Έλληνα αναγνώστη.

Θά καταβληθεί προσπάθεια τέτοια, έτσι ώστε ή απόλυτα πιστή και χωρίς περικοπές έκδοση των κειμένων, να μη συμπέσει μ' έναν φιλολογικό σχολαστικισμό, τέτοιο που τελικά να κάνει ακόμα δυσκολώτερη τή μελέτη του έργου του. Γιαυτό κρίθηκε απαραίτητος ό δρόμος τής δημοσίεψης των σχολίων του μεταφραστή στο τέλος κάθε βιβλίου.

Ή προσεκτική μελέτη των κειμένων του Γκράμσι πιστεύουμε ότι θά βοηθήσει στη δημιουργική σύλληψη μιας σειράς προβλημάτων που ένστικτώδικα ή θολά αντίλημ-θανόμασταν χωρίς να μπορούμε να τάνεβάσουμε στη σφαιρα τής επιστημονικής και θεωρητικής έρευνας

Τέλος θά θέλαμε να τονίσουμε τήν με μοναδικό τρόπο, (άνεξάρτητα από τήν άτυχία τής μη άμεσης συμμετοχής του στην πολιτική ζωή, λόγω τής μακρόχρονης φυλάκισής του), άρμονικά συνταιριασμένη σχέση του Γκράμσι όχι μόνο με τή σοβαρή θεωρητική έρευνα αλλά ταυτόχρονα και με τήν άμεσότητα τής πρακτικής.

* Άλλωστε αυτή 'ναι και ή μεγάλη του άξια, που τή βλέπουμε βασικά να ξεδιπλώνεται όσο είναι έξω, κοντά στους συναγωνιστές του και τήν εργατική τάξη. Όντας ένας άνθρωπος τής καθημερινής δράσης, κατόρθωνε να τήν άνεβάξει επεξεργαζόμενος τιν ουσιαστικά στο επίπεδο τής θεωρίας, για να δοκιμάσει πάλι τήν όρθότητα τής επεξεργασίας του αυτής σένα εργοστάσιο του Τουρνίου ή σένα πεζοδρόμιο τής Ρώμης. Κι όλα αυτά κάτω άπ' τό πρίσμα τής πιο συνειδητής ταξικής σκοπιμότητας

ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ
ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ANTONIO ΓΚΡΑΜΣΙ

Τὸ σημεῖωμα αὐτὸ δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ ὑποκαταστήσει τὴν εἰσαγωγή τοῦ Luciano Gruppi, (ποῦ μετάφρασε ὁ Μπάμπης Λυκούδης καὶ δημοσιεύεται ἀμέσως μετὰ) ποῦ ἀποτελεῖ μιὰ σύντομη, ἀλλὰ περιεχτικὴ, ἀνάλυση τῶν ὄρων ποῦ γένησαν τὸ γκραμισιανὸ ἔργο καὶ μιὰ τοποθέτηση καὶ ἀξιολόγηση αὐτοῦ τοῦ ἔργου σὲ σχέση μετὰ τὰ κλασικὰ κείμενα τῆς μαρξιστικῆς φιλολογίας. Ἀντίθετα μοναδικὴ φιλοδοξία αὐτοῦ τοῦ σημειώματος (τουλάχιστον στὸ πρῶτο μέρος του) εἶναι νὰ βοηθήσει τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη νὰ κατανοήσει αὐτὴ τὴν ἀνάλυση προσφέροντάς του τὴν ἀπαραίτητη πληροφοριακὴ ὑποδομὴ α) μετὰ τὴ μορφή ἑνὸς σύντομου χρονικοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης τοῦ Γκράμισι καὶ β) μετὰ τὴν ἀναφορὰ εἰς τὴ βιβλιογραφία Γκράμισι, ὅπως αὐτὴ ἔχει μορφοποιηθεῖ μετὰ τὴ δουλειὰ τοῦ ἐκδότη Giulio Einaudi, ποῦ πρῶτος κυκλοφόρησε συστηματικὰ συγκεντρωμένο καὶ καταταγμένο τὸ συνολικὸ ἔργο τοῦ κομμουνιστῆ ἡγέτη. Γι' αὐτὸ ἡ ἐπανάλιψη γεγονότων ποῦ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Gruppi ἔχει τὴν ἔννοια τῆς ἀποκατάστασης τῆς χρονικῆς συνέχειας καὶ τῆς ἀλληλουχίας τους, ἔτσι ποῦ νὰ γίνονται κατανοητὲς οἱ ἀναφορὲς καὶ οἱ συσχετισμοὶ ἀνίμεσα στὸ γκραμισιανὸ ἔργο καὶ εἰς τὰ γεγονότα καὶ προβλήματα ποῦ τὸ παρήγγαν ἢ ποῦ αὐτὸ καλοῦνταν ν' ἀντιμετωπίσει.

Μ' αὐτὴν λοιπὸν μονάχα τὴν ἔννοια δίνεται τὸ παρακάτω χρονικό:

Ὁ Ἀντόνιο Γκράμοσι γεννήθηκε στὴν πόλη Ἄλες τῆς Σαρδηνίας στὶς 23 Γενάρη 1891. Ὁ πατέρας του ἦταν κατώτερος υπάλληλος καὶ φυσικὰ δὲν εἶχε τὰ μέσα νὰ τὸν στείλει στὸ Πανεπιστήμιο, πράγμα ποὺ κατορθώθηκε, μονάχα, χάρις σὲ μιὰ ὑποτροφία ποὺ κέρδισε ὁ νεαρὸς Γκράμοσι γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Τουρίνου. Ἐκεῖ παράλληλα μὲ τὶς σπουδές του μνήθηκε στὶς σοσιαλιστικὲς ἰδέες καὶ στὰ 1913 ἔγινε μέλος τοῦ ἰταλικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος, καὶ σὲ πολὺ μικρὸ διάστημα ἀναδείχθηκε σὲ καθοδηγητικὸ στέλεχος. Τὸν ἐπόμενον χρόνον παίρνει τὸ πτυχίον του καὶ τὸν καταπινὸ (1915) περνᾷ στὴ σύνταξη τῆς καθημερινῆς σοσιαλιστικῆς ἡμερηίδας τοῦ Τουρίνου «Ἡ κραυγὴ τοῦ λαοῦ» (Il grido del popolo) καὶ λίγο ἀργότερα στὴ σύνταξη τοῦ κεντρικοῦ ὄργανου τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος «Ἐμπρός» (Avanti). Στὰ 1917 χάρις στὴν ἀκούραστη δραστηριότητά του καὶ στὴν βιανότητά του ν' ἀντιμετωπίζει τὰ πρὸς πολὺπολοκα προβλήματα τῆς μαζικῆς σοσιαλιστικῆς ὀργάνωσης τοῦ Τουρίνου ἐκλέγεται γραμματέας αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης, ποὺ ἦταν ἡ πρὸς μαχητικὴ καὶ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωση ὁλόκληρου τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος.

Καρπὸς τῆς καινούριας ἰδεολογικῆς, ὀργανωτικῆς καὶ πολιτικῆς δράσης τοῦ Γκράμοσι ἦταν ἡ ἰδρυση τῆς ἑβδομαδιαίας ἐπιθεώρησης «Νέα Τάξις» (Ordine Nuovo), ποὺ τὴ διεθύνει ὁ ἴδιος μὲ συνεργάτες τὸν Τολιάτι κ.ἄ. Παράλληλα ἐργάζεται δραστήρια γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ καθοδήγηση τῶν ἐργοστασιακῶν ἐπιτροπῶν τοῦ Τουρίνου. Στὰ 1920 καθοδηγεῖ τὴ μεγάλη ἀπεργία τῶν ἐργατῶν γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἐργοστασιακῶν ἐπιτροπῶν, ἐνῶ τὸ Μάη τῆς ἴδιας χρονίως, μαζὶ μὲ τὸν Τολιάτι, Φελίτσε κ.ἄ. διατυπώνει τὸ πολιτικὸ πρόγραμμα τῆς ὀργάνωσης τοῦ Τουρίνου «Γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος», πρόγραμμα ποὺ ἐγκρίθηκε ἀμέσως ἀπὸ τὸ 2ο Συνέδριον τῆς Κομμιντέρν.

Στὶς 21 Γενάρη 1921 ἡ ἀριστερὴ πτέρυγα τοῦ Σοσιαλιστικοῦ κόμματος μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Γκράμοσι ἰδρύει τὸ

Κ.Κ.Ι. και συγκαλεί τὸ πρῶτο του Συνέριον, ἀφοῦ προηγουμένως ἔχουν ἀποχωρήσει ἀπὸ τὸ συνέδριον τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος στὸ Λιβόρνο. Τὸ νέο κόμμα γίνεται ἀμέσως δεχτὸ ἀπὸ τὴν Κομμυτέρν. Τὴν ἐπόμενη χρονιά ὁ Γκράμισι βρίσκεται στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση καὶ ἡ ἡγεσία τοῦ νεαροῦ Κ.Κ.Ι. περνᾷ στὴν ἰσχυρὴ ἀριστεριστικὴ ομάδα τοῦ Α. Μπορντίγκα. Τὸν ἴδιο χρόνον (Ὀκτώβριος 1922) ὁ Μουσολίνι συγκεντρώνει τοὺς μελανοχίτωνες στὴ Νάπολη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ὁργανώνει τὴν «πορεία ἐναντίον τῆς Ρώμης» γιὰ νὰ ἀρσάξει τὴν ἐξουσία μὲ τὴ συνεργία τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῶν ἄλλων διευθυντικῶν ομάδων. Ἀρνητικὰ βοηθήθηκε σ' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὴ διάσπαση τῶν ἐργατικῶν καὶ δημοκρατικῶν δυνάμεων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Πραγματικὸς δημιουργὸς αὐτῆς τῆς διάσπασης καὶ ἀδυναμίας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στάθηκε ἡ ἀρνήση τοῦ Μπορντίγκα νὰ συνεργαστεῖ σ' ἓνα πλατὺ ἀντιφασιστικὸ μέτωπον μὲ τὶς ἄλλες ἀντιφασιστικὲς ὁργανώσεις καὶ ἡ προβολὴ τῆς θέσης ὅτι ὁ φασισμὸς καὶ ὁ ἀστικὸς κοινοβουλευτισμὸς δὲν ἔχουν οὐσιώδεις διαφορὰς.

Τὸν ἐπόμενον χρόνον ὁ Γκράμισι ἐπιστρέφει στὴν Ἰταλία καὶ ἀρχίζει τόσο τὸν ἀγῶνα ἐνάντια στὴ φασιστικὴ πλημμυρίδα πού μ' ἐπικεφαλῆς τὸ Μουσολίνι ὁργανώνει τὴ μονοκρατορία τῆς δσο καὶ ἐνάντια στὸ Μπορντίγκα καὶ στὴν ἀριστεριστικὴ πολιτικὴ τῆς ομάδας του. Ἀπόρροια καὶ ὄργανο γι' αὐτὴ τὴν πάλη ὑπῆρξε ἡ ἔκδοσις τοῦ κεντρικοῦ δημοσιογραφικοῦ ὄργανου τοῦ κόμματος «Ἡ ἐνότητις» (L' Unità) πού βγήκε μὲ πρωτοβουλία, καὶ πού ἔκφραζε τὴ βασικὴ θέσι, τῆς ομάδας Γκράμισι γιὰ ἐνότητα ὄλων τῶν ἐργαζομένων καὶ τοῦ λαοῦ στὴν πάλη κατὰ τοῦ φασισμοῦ. Τέλος, στὰ 1926, στὸ 3ο Συνέδριον τοῦ Κ.Κ.Ι. πού ἔγινε στὴν Λυών, ὁ ἀγῶνας αὐτὸς καρποφόρησε καὶ τὸ κόμμα ἀπόρριψε τὶς μπορντιγκιανὲς θέσεις διαγράφοντας τὸν ἴδιο καὶ τὴν ομάδα του ἀπ' τὶς τάξεις του.

Στὸ ἀναμεταξὺ ὅμως ὁ φασισμὸς εἶχε κατακτήσει λίγο-λίγο τὴν ἀπόλυτὴ ἐξουσία (ἰδιαίτερα ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐκλογὰς τοῦ 1925) καὶ τὸ Νοέμβριον τοῦ 1926 ἔθεσε καὶ τυπικὰ ἐκτὸς Νόμου τὸ Κ.Κ.Ι. καὶ τὶς ἄλλες δημοκρατι-

κῆς οργανώσεις, συλλαμβάνοντας ταυτόχρονα τοὺς ἡγέτες τοὺς ἀνίμεσα στοὺς ἀποίους καὶ τὸν Γκράμοσι — τότε γενικό γραμματέα καὶ κοινοβουλευτικό ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματος. Στὴ δίκη ποὺ ἀκολούθησε ὁ Γκράμοσι καταδικάστηκε σὲ 20 χρόνια φυλάκιση. Ἄλλὰ καὶ μέσα στὴ φυλακὴ ὁ Γκράμοσι δὲ σταμάτησε ν' ἀγωνίζεται: Μελετᾷ καὶ γράφει μὲ σκοπὸ νὰ προετοιμάσει ἕνα μεγαλόπνοο ἔργο πάνω στὰ θεωρητικά καὶ πρακτικά προβλήματα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ πάνω στὰ ἔθνη καὶ πολιτιστικά προβλήματα τῆς Ἰταλίας. Αὐτὸ τὸ ἔργο δὲν πρόλαβε νὰ τὸ τελειώσει, γιατί ὕστερα ἀπὸ μιὰ γενικὴ κατάρρευση τοῦ οργανισμοῦ του πέθανε στὶς 27 Ἀπρίλη 1937. Ἐφῆσε ὅμως πίσω του ἕναν τεράστιο ὄγκο δοκιμίων, ἀρθρῶν καὶ σημειώσεων, ποὺ ἐκδόθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο ἀπὸ τὸν ἐκδότη τοῦ Τουρίνου Giulio Einaudi. Ἀργότερα (Γενάρη 1971) ὁ οἶκος Editori Riuniti ἀρχισε νὰ ἐκδίδει τὰ ἔργα του σὲ μικροὺς τυποποιημένους τόμους, μὲ μιὰ γενικὴ εἰσαγωγή τοῦ Luciano Gruppi (ποὺ δῆπως ἔχουμε κιόλας γράψει δημοσιεύεται ἀμέσως μετὰ ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖωμα).

Παρακάτω καταγράφουμε τοὺς τίτλους κάτω ἀπὸ τοὺς ἀποίους ὁ Giulio Einaudi συγκέντρωσε τὸ γραμμασιανὸ ἔργο, καθὼς καὶ τὶς χρονολογίες τῆς πρώτης ἐκδοσῆς τους:

- Lettere del carcere, 1947, (Γράμματα ἀπὸ τὴ φυλακὴ).
- Il materialismo storico e la Filosofia di Benedetto Croce, 1948, (Ὁ ἱστορικό: ὕλισμός καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Μπενεντέτο Κρότσε).
- Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura, 1949, (Οἱ διανοούμενοι καὶ ἡ ὀργάνωση τῆς κουλτούρας).
- Il Risorgimento, 1949, (Τὸ Ριζορτιζιμέντο).
- Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno, 1949, (Σημειώσεις στὸ Μακιαβέλι, στὴν πολιτικὴ καὶ στὸ σύγχρονο κράτος).
- Letteratura e vita nazionale, 1950, (Λογοτεχνία καὶ ἔθνη ζωή).
- Passato e Presente; 1951, (Παρελθὸν καὶ Παρόν).

- L' Ordine Nuovo, 1954, (Γ' άρθρα τῶ Γκράμισι στὴ «Νέα Τάξη»).
- Scritti giovanili, 1958, (Νεανικά γραφτά).
- Sotto la Mole, 1960, (Κάτω ἀπ' τὸ βάρος).

Ἐξω ἀπ' αὐτὴ τὴν πλήρη συλλογὴ ἔργων, ἔχουν κυκλοφορήσει, φυσικά, καὶ στὴν Ἰταλία καὶ στὸ ἐξωτερικὸ ἐκλογές ἀπὸ τὸ ἔργο του. Ἐποδειγματικὴ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη εἶναι ἡ ἐκλογὴ τοῦ Mario Spinnella μὲ τὸν τίτλο «Elementi di Politica», 1972 (Στοιχεῖα πολιτικῆς).

Τὸ βιβλίον ποὺ ἔχει στὰ χέρια του ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης εἶναι ἡ μετάφραση τοῦ πρώτου μέρους τοῦ τόμου «Οἱ διανοούμενοι καὶ ἡ ὀργάνωση τῆς κουλτούρας». Τὸ δεύτερο μέρος θ' ἀποτελέσει ἕναν ξεχωριστὸ τόμο μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ὀργάνωση τῆς κουλτούρας» καὶ θὰ κυκλοφορήσει σύντομα. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι οὔτε σχηματικὸς οὔτε αὐθαίρετος: εἶναι ἐπιτρεπτός ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ διάρθρωση τῆς ὕλης καὶ ἔγινε ἀναγκαῖος γιὰ λόγους τεχνικοὺς καὶ ἐκδοτικούς.

Ἄς ἔχει ἀκόμη ὑπόψη του ὁ ἀναγνώστης πὼς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν παρούσα ἔκδοση, χρεώστηκε νὰ μὴν περιληφτοῦν σ' αὐτὴν μερικὰ σημειώματα (ποὺ συνολικά σὲ ὄγκο δὲν ξεπερνᾶνε τὶς δέκα σελίδες) εἴτε γιατί εἶχαν ὀλίγελα προσωπικὸ χαραχτήρα καὶ ἀφοροῦσαν τὸν ἴδιον τὸν Γκράμισι: ὑπόμνηση μιᾶς ὀρισμένης βιβλιογραφίας γιὰ μερικὰ ἀπὸ τὰ εἰδικὰ θέματα του, εἴτε γιατί δὲν παρουσίαζαν κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη, καθὼς ἀγνοεῖ ὀλίγελα τὰ εἰδικὰ δεδομένα καὶ ζητήματα (βιβλιογραφία, γεγονότα κ.λ.π., >λ.π.) ποὺ σ' αὐτὰ ἀναφέρονται. Ἡ ἀπόπειρα, τέλος, νὰ δημοσιεύσουμε καὶ αὐτὰ τὰ σημειώματα κἀνοντάς τα κατανοητὰ στὸν ἀνεγνώστη μὲ ὑποσημειώσεις καὶ σχόλια, ναυάγησε μπροστὰ στὸν ὄγκο τῆς δουλειᾶς ποὺ ἀπαιτοῦσαν, δουλειὰ ποὺ τελικά ἔντι νὰ φωτίσει τὰ θέματα θὰ τὰ συσκότιζε ἀκόμη περισσότερο, χῶρια ποὺ θὰ ἔκανε ἀδιάβαστο τὸ κείμενο καὶ ἔξαιτίας τοῦ πλήθους τῶν παραπομπῶν ποὺ θὰ περιεῖχε Ἐπιμένουμε λοιπὸν νὰ διευκρινήσουμε ὅτι ἡ ἐξαιρέση αὐτῶν τῶν κειμένων ἔγινε μονάχα γιὰ τεχνικοὺς λόγους καὶ δὲν ἰσχύει σὲ κανέναν ἑ-

δους πολιτική, ιδεολογική ή άλλη σκοπιμότητα. Ούτε επίσης δρείλεται σέ καμιά πρόθεση αξιολόγησης τών κειμένων του Γκράμισι κλπ. κλπ.

Έδω, πρέπει νά τονίσουμε αίσωμη ότι δσον άφορά τις παραπομπές, σχόλια και σημειώσεις, πού έκανε ο ύποφαινόμενος στα άρθρα και σημειώματα πού περιλαβαίνει αυτός ο τόμος, άφορούν μονάχα βασικά θέματα κι όχι βιβλιογραφικά δεδομένα. Κι αυτό κυρίως για νά μή φορτωθούν τά κείμενα ύπερβολικά, παίρνοντας ίσως μιά κατεύθυνση πού δέν τήν είχε προβλέψει ο συγγραφέας τους. Γι' αυτό τó λόγο και για νά ξεχωρίζουν από τις παραπομπές και σημειώσεις του Γκράμισι, τά σχόλια και οι ύποσημειώσεις του μεταφραστή περιέχονται όλες στο τέλος σέ παράρτημα πού προστέθηκε ειδικά γι' αυτό τó λόγο.

Μιά τελευταία πληροφορία, πού δρείλουμε στον άναγνώστη για τó βιβλίο πού έχει στα χέρια του, άφορά τις πηγές τών γραφτών του συγγραφέα. Έκτός από τά διάφορα βιβλία ο Γκράμισι χρησιμοποιεί και μιά σειρά περιοδικά (κυρίως Ιταλικά) από τά όποια τά κυριώτερα είναι: «Critica» (Κριτική), πού έβγαζαν ο Κρότσε κι ο Τζεντίλε «Civiltà Cattolica», (Καθολικός Πολιτισμός) πού έβγαζαν οι Ιησουίτες, «Nuova Antologia» (Νέα Άνθολογία) και «Marzocco» (Μαρτζόκο: τó λιοντάρι έβλημα τής Φλωρεντίας), πού έβγαζαν άλλες παράλληλες ή με άνάλογη ιδεολογική κατεύθυνση όμιδες, άφου στο μεταξύ είχε άπαγορευτεί ή δραστηριότητα τών προοδευτικών ιδεολογικών και πολιτιστικών όμάδων. Θα πρέπει έδω νά σημειώσουμε τήν ικανότητα του Γκράμισι ν' άποκαλύπτει τά πραγματικά στοιχεία, πού θρίσκονταν επικαλυμμένα από τις ιδεολογικές προσχώσεις τών συγγραφέων πού τ' άναφέρανε, και νά τά χρησιμοποιεί για τή σωστή θεωρητική άνάλυση. Μέσα άπ' αυτή τή διαδικασία έκανε και τήν πιο άποτελεσματική κριτική τών ιδεοληριών τών διαφόρων φορέων (άτόμων ή όμάδων), άποκαλύπτοντας τήν ψευδοϊδεολογία άπ' όπου ξεκινούσαν ή τά ψευδοπροβλήματα πού προσπαθούσαν νά λύσουν.

Τὸ δεύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ σημειώματος ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους πού ὀδήγησαν στὴν ἐκλογή τοῦ τίτλου «οἱ διανοούμενοι» σὰν τὸ πρῶτο βιβλίον ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Γκράμσι πού πρόκειται νὰ μεταφραστοῦν καὶ νὰ ἐκδοθοῦν ἀπὸ τὸ «Στοχαστήρ». Γιατὶ αὐτὴ ἡ ἐκλογή δὲν ὑπῆρξε οὔτε τυχαία οὔτε συμπτωματική. Ἀλλὰ ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἱστορική καὶ θεωρητικὴ ἔρευνα στὴν Ἑλλάδα πραγματοποιήθηκε κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ἀπουσίας μᾶς θεωρίας, πού νὰ ἐρμηνεύει τὸ ρόλο καὶ τὴ σημασία τῶν διανοούμενων ὁμάδων στὴ συγκρότηση καὶ ἀνάπτυξη τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. Γιατὶ ὄχι μόνο δὲν εἶχαμε μιά ἀνάλογη πρωτότυπη ἐργασία στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ οὔτε καὶ σὲ μετάφραση εἶχαμε μιά τέτοια μελέτη, πού ν' ἀναλύει καὶ νὰ περιγράφει τὴν καταγωγὴ, τὴ λειτουργία καὶ τὴν ἱστορικὴ διαμόρφωση τῶν διανοουμένων. Ἀκόμη καὶ στὴ μὴ μαρξιστικὴ φιλολογία ἦταν σπάνιες, γιὰ νὰ μὴν πῶ ἀγνωστες, μελέτες πού ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἑλλτ ὅπως ἀποκαλοῦν τὶς σχετικὲς ὁμάδες.

Αὐτὴ ἡ ἀπουσία ὅμως εἶχε (καὶ ἔχει καὶ σήμερον ἀκόμη) πολὺ σοβαρὲς συνέπειες στὴ θεωρητικὴ ἔρευνα, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορικὴ σκέψη, γιατί ἐπέτρεψε ἢ μᾶλλον ἐξανάγκασε τὴν τελευταία, νὰ διαπραγματευτεῖ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ ζητήματα κατὰ ἕναν τρόπο ὀλότελα ἐμπειρικό. Δὲν εἶναι καθόλου τυχαίον πού ἀπὸ τὴν «Κοινωνικὴ σημασία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821» τοῦ Γιάνη Κορδάτου (1924) καὶ ὡς τὴν «Ἐπανάσταση τοῦ '21» τοῦ Λ. Στρίγκου (1955) καὶ τὴν «Ἐπανάσταση τοῦ '21» τοῦ Δ. Φωτιάδη (1971) τὰ ἴδια λάθη ἐπαναλαμβάνονται μὲ τὴν μᾶλλον τὴν ἄλλη ἀπόχρωση ἢ ἀπόκλιση. Γιατὶ ὁ ἱστορικός ἐμπειρισμὸς ἀποπροσανατόλισε τὴ σκέψη καὶ δημιούργησε ψευδοπροβλήματα τοῦ τύπου: ἦταν ἀστικὸν ἢ ἐθνικοαπελευθερωτικὸν χαραχτήρα ἡ ἐπανάσταση τοῦ '21 κλπ., ἢ ἀπλουστεύσεις πού γιὰ νὰ διατυπωθοῦν χρειάζονται μονάχα μερικὰ ζεύγη ἐννοιῶν τοῦ τύπου: δημοκρατικὸς - ὀλιγαρχικός, προοδευτικὸς - ἀντιδραστικὸς κλπ. (βλ. Τάση Ἀργ. Σταματόπουλου: Ὁ ἐσωτερικὸς ἀγώνας, τόμ. Α' σελ. 217, ὅπου δεβαιώνει — καὶ εἶναι ἀλήθεια — πῶς τὴν πρώτη διά-

κριση τὴν ἀποδέχονται καὶ οἱ: Π. Πιτανέλης, Π. Π. Γερμανός, Δ. Κόσσανος, Σπηλιάδης. Σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθοῦν ἐπίσης οἱ: Γ. Κορδάτος, Δ. Φωτιάδης, Λ. Στρίγκος πού ἔτσι ἢ ἄλλιῶς χρησιμοποιοῦν τέτοιου εἶδους ἔννοιες στὴν ἀντιμετώπιση τῶν σχετικῶν προβλημάτων).

Ἄλλὰ ἡ ἀποδοχὴ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῶν σχηματοποιήσεων ἀπὸ μαρξιστὲς καὶ μὴ μαρξιστὲς ἱστορικοὺς δείχνει σὲ ποῦ βαθμὸς ἡ ἱστορικὴ σκέψη δὲν ἀποδεσμεύτηκε ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν ἰδεαλιστικῶν κριτηρίων στὴν ἔρευνα. Γιατὶ ἡ συγκεκριμένη ἀνάλυση τῶν δεδομένων, πού θὰ ὀδηγοῦσε σὲ μιὰ ὀργανικὴ θεωρία γιὰ τὸ σχηματισμὸ καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν διανοουμένων καὶ διευθυντικῶν ομάδων τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, ὑποκαταστάθηκε ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς πολιτικῆς δράσης μ' ἀπλὲς ἀναγωγὲς (μηχανιστικὸ μᾶλλον χαραχτήρα) στὰ δομικὰ στοιχεῖα. Σ' ἄλλες περιπτώσεις πάλι ἡ προσπάθεια γι' ἀναγωγή τῆς πολιτικῆς δράσης σὲ κοινωνικο-οικονομικὰ πλαίσια ἀκολούθησε τὴ μονομερῆ ἀντίληψη γιὰ σχεδὸν αὐτόνομη λειτουργία τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς τάξης χωρὶς νὰ τονίζεται ὁ ὀργανικὸς χαραχτήρας τῆς ἐξάρτησής της ἀπὸ τὰ μεγάλα καπιταλιστικὰ κέντρα. Δηλαδή ἀνάλυσε τὴ νεοελληνικὴ κοινωνία μὲ βάση ἓνα μοντέλο καθαρῶν μορφῶν ἀστικῆς διάρθρωσης. Κι δταν ἡ ἱστορικὴ παρουσία τοῦ ξένου παράγοντα ἦταν ἀνάγκη καὶ τότε ἀνώμη ἡ ἱστορικὴ σκέψη περιορίζονταν στὸ ν' ἀποδείξει τὴν κρίση: οἱ κακοὶ ξένοι, ἢ τὸ πολὺ νὰ κάνει τὴ διάκριση σ' ἀντικειμενικὰ «προοδευτικούς» καὶ ἀντικειμενικὰ «ἀντιδραστικούς» ξένους κλπ. κλπ. Ἔτσι καταλήγαμε σὲ μιὰν ἀπλοϊκὴ σύλληψη τοῦ φαινομένου τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καὶ τῆς σημασίας τους γιὰ τὴν δημοσίαν (κρατικὴ) μορφοποίησιν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. Ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ συλλήψεις βλέπουν τὰ φαινόμενα τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ὡς καθευτὰ κακὰ καὶ ὄχι ὡς τὰ διαφορετικὰ στάδια μιᾶς φάσης τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ἔτσι ὁμως ὑπερτονίζονταν μονάχα μιὰ (ἢ ἰδεολογικὴ) πλευρὰ τοῦ προβλήματος καὶ οἱ συνέπειές του.

Ἐνα ἄλλο βασικὸ ζήτημα πού ἀντιμετωπίστηκε σχημα-

τικά εξαιτίας πάντα τῆς ἀπουσίας μιᾶς θεωρίας ἀνάλογης καὶ τοῦ ἐπιπέδου ἐκείνης πού διατύπωσε ὁ Γκράμσι, ἦταν τὸ ζήτημα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀγώνα (ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ διαμάχες) γιὰ τὴν κατάχτηση τῆς ἐξουσίας. Σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα εἶναι ἀκόμη πῶ ἀνάγλυφη ἡ ἀπουσία ἐννοιῶν ὅπως: «ἰγγεμονία τῆς κυρίαρχης τάξης», «ὄργανικοὶ καὶ παραδοσιακοὶ διανοοῦμενοι», «ἰδικοτικὴ καὶ πολιτικὴ κοινωνία» κλπ. κλπ. Γιατὶ ἂν εἶναι φανερὸ πῶς μόνο ἡ παρουσία τέτοιων ἐννοιῶν σὲ μιὰ μελέτη δὲν εἶναι καθόλου ἀπόδειξη τῆς σωστῆς χρήσης τους, καὶ κατὰ συνέπεια τῆς σωστῆς σύλληψης τοῦ προβλήματος, ἐντούτοις ἡ ἀπουσία τέτοιων ἐννοιῶν δείχνει τὸ ἐπίπεδο καὶ τὸ πλαίσιο μέσα στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ κινήθῃ ἡ θεωρητικὴ σκέψη. Δηλαδή ἀποδεικνύει τὴν ἀνικανότητα αὐτῆς τῆς σκέψης νὰ ἐξηγήσῃ ἱκανοποιητικὰ καὶ μὲ σχετικὴ ἐπάρκεια τὰ συγκεκριμένα προβλήματα μιᾶς κοινωνίας.

Ἔτσι ἡ διάκριση σὲ «δημοκρατικούς» καὶ «ὀλιγαρχικούς» κλπ. κλπ. μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπαρκῆς γιὰ μιὰ περιγραφή τῶν πολιτικῶν κινήσεων σὲ μερικὲς περιπτώσεις, ἀλλὰ εἶναι ὀλοῦτελα ἀνεπαρκῆς γιὰ μιὰ σὲ βάθος ἀνάλυση τῶν δομικῶν στοιχείων καὶ τῆς λειτουργίας τους, γιὰτὶ μετατοπίζει τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης ἀπὸ τὸν πραγματικὸ οἰκονομικο-κοινωνικὸ χῶρο στὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς ὑπερδομῆς. Αὐτὴ ἡ μετατόπιση πού δὲν ἔχει τίποτα τὸ κοινὸ μὲ μιὰ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού δρῶν σ' ἓνα χῶρο (πράγμα πού θὰ ἦταν νόμιμο) περιέχει μέσα της τὸ ἐξῆς σφάλμα: περιγραφή τῶν κοινωνικο-οἰκονομικῶν φαινομένων μὲ δρους καὶ ἐννοιες τῆς πολιτικῆς, χωρὶς νὰ καταδείχνει τίς διαδικασίες περάσματος καὶ τὰ σημεῖα σύνδεσης τοῦ ἑνὸς πεδίου μὲ τὸ ἄλλο. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ μετατόπιση ἀπὸ τὰ δομικὰ στοιχεῖα στὰ ἐπιγεγόμενα, ἔχει καὶ τὴν ἀντίστροφη φορὰ ἀπ' ὅπου πηγάζει ἓνα εἶδος οἰκονομισμοῦ πού ἐπικρατεῖ σὲ μερικὲς ἐργασίες (Γ. Κορδάτου, Λ. Στριγκου κλπ.), καὶ πού ἐμφανίζεται σὰν προσπάθεια νὰ ἐξηγηθῶν κάθε πολιτικὴ κίνηση καὶ ἀνταγωνισμὸ μὲ τὴν ἄμεση ἀναφορὰ σὲ κάποια οἰκονομικὴ δράση, χωρὶς νὰ παίρνουν ὑπόψη ὅτι πολλὲς τέτοιες κινήσεις καὶ ἀνταγωνισμοὶ ἔχουν

ιδεολογική καταγωγή κι είναι ἀποτέλεσμα τῆς συνολικῆς λειτουργίας ἑνὸς κοινωνικοῦ συστήματος.

Ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἄμως πηγάζουν, ἐκτὸς ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, καὶ δύο βασικά λάθη: α) Μιὰ χωρὶς διάκριση συμπαρατάξη διανοούμενων ὁμάδων καὶ κοινωνικῶν τάξεων χωρὶς νὰ ἐξηγοῦνται οἱ αἰτιώδεις κι ὀργανικοὶ δεσμοὶ τους καὶ οἱ διεργασίες κι ἱστορικοὶ λόγοι ποὺ ὀδήγησαν σ' αὐτὸ τὸ μῆλοκ (συνασπισμὸ). β) Μιὰ διάσπαση τῆς ἑνιαίας λειτουργίας τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῆς τῆς λειτουργίας στὸ πολιτικὸ πεδίο. Τὸ ποιά σκοπιμότητα ἐξυπηρετεῖ καὶ ποὺ ὀδηγεῖ αὐτὴ ἢ αὐθαίρετη διάσπαση τὴν ἱστορικὴ ἀνάλυση, εἶναι ἔξω ἀπὸ τοὺς στόχους αὐτοῦ τοῦ σημειώματος. Ἐκείνο ποὺ πρέπει πάντως νὰ σημειωθεῖ εἶναι ὅτι μιὰ τέτοια σύλληψη, τοῦ προβλήματος ὑπονομεύει τὴν θεωρία τοῦ μαρξισμοῦ γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἱστορίας, ποὺ εἶναι ἡ ταξικὴ πάλη, κι ὀδηγεῖ σὲ ἠθικολογίες γιὰ καλοὺς καὶ κακοὺς ἡγέτες ἢ τὸ πολὺ γιὰ καλὲς καὶ κακὲς κοινωνικὲς ὁμάδες, κλπ. κλπ.

Τὸ ἀδιέξοδο ὅπου μᾶς ὀδηγεῖ αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἱστορικὴ σκέψη καὶ θεωρητικὴ σύλληψη μονάχα μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν ἐννοιῶν, ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένα, μπορεῖ νὰ ξεπεραστεῖ: Οἱ ὀργανικοὶ διανοοῦμενοι λοιπὸν ποὺ ἡ ἑλληνικὴ ἀστικὴ τάξη φέρνει μαζί της σὰν συνέπεια τῆς ἀνάπτυξής της καὶ σὰν ὄργανο γιὰ τὴν ἀσκησὴ τῆς ἡγεμονίας της ἀντανάκλουν τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ ποὺ ἔχει αὐτὴ ἢ τάξη. Τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς ὁμοῖες τάξεις πῶς προχωρημένων στὸ δρόμο τοῦ καπιταλισμοῦ κοινωνιῶν. Ἔτσι ἡ οικονομικὴ ἐξάρτηση ἐκκρίνει (ἀναπαράγει) τὴν ἰδεολογικὴ, πολιτιστικὴ, πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐξάρτηση. Δηλαδή, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς φορεῖς, τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ τῶν διανοοῦμενων ὁμάδων του. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ὄψιν δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι ἡ δράση τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ εἶχε τὰ κέντρα του στὸ ἐξωτερικὸ (ὁ Ρήγας καὶ ἡ Ἐταιρία του, ὁ Κοραΐς καὶ ἡ ὁμάδα τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ, ἡ Φιλικὴ Ἐταιρία κλπ. κλπ.) στὰ κέντρα ἐκεῖνα ἀκριβῶς ἀπ' ὅπου κατευθυνότανε καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς νέας οικονομικῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλλήνων. Ἔστω κι

ἂν ἓνα μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς δραστηριότητος εἶχε προορισμὸν τὴν ἑλληνικὴν χειρὸν. Αὐτὸς ὁμοίως ὁ γενικὸς καὶ κύριος χαρακτήρας τῆς γενικῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλλήνων ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῶν ὀργανικῶν διανοουμένων τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς τάξεως ν' ἀφομοιώσουν καὶ νὰ ἐνσωματώσουν τοὺς παραδοσιακοὺς διανοοῦμενους, δηλαδὴ νὰ τοὺς ὑποτάξουν στοὺς σκοποὺς καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς νέας κυρίαρχης τάξεως.

Ἐξ ἴσου, καὶ ἀκόμη περισσότερο, σοβαρὰς συνέπειαι εἶχε ἡ ἀπουσία μιᾶς θεωρίας γιὰ τοὺς διανοοῦμενους πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀνάλυσης τῆς λειτουργίας τῶν παραδοσιακῶν διανοουμένων στὰ πλαίσια τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας πού βρισκόταν στὸ δρόμο τῆς κρατικῆς μορφοποίησής της. Ἔτσι ἡ θεωρητικὴ ἀνάλυση τοῦ φαινομένου «παραδοσιακοὶ διανοοῦμενοι» ἦταν πολὺ πρὸ ἐμπειρικῆς. Γι' αὐτὸ ὁ,τιδήποτε ὑπάρχει γύρω ἀπὸ τὶς παραδοσιακὰς ομάδας τῶν διανοουμένων μπορεῖ νὰ θεωρηθῆι ὡς ἀπλή περιγραφή καὶ νὰ συνοψιστεῖ σ' ἠθικολόγους κρίσεις τοῦ τύπου «προδότες τοῦ ἔθνικου ἀγῶνα», «ἀντιδραστικοί», «βλυσταρτικοί» κλπ. κλπ. πού πολὺ ἀπέχουν ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι μιὰ ὀργανικὴ ἀνάλυση τῆς λειτουργίας τους καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τους. Πράγμα, πού μόνον αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ φωτίσει τὴν στάση τους καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν δραστηριότητά τους πρὶν, ἐπὶ τῆς διάρκειας καὶ μετὰ τὴν ἐπανάσταση.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη οἱ Φαναριῶτες (μὲ τὴν πρὸ πλατεῖα σημασία τοῦ δρου) καὶ ὁ κληρὸς (κυρίως ὁ ἀνώτερος) ἔχουν κοσμοπολίτικον καὶ γραφειοκρατικὸν χαρακτήρα. Ἡ καταγωγή τους καὶ ὁ σχηματισμὸς τῶν ομάδων τους πρέπει ν' ἀναζητηθῶν ὡς τὶς ἀρχές τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη εἶναι ἡ μόνη πού μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀντιπατικὴν στάση τους ἀπέναντι ἐπὶ τὸ φαινόμενον τῆς ἔθνικῆς ἰδεολογίας τοῦ ἀστικοῦ μετασχηματισμοῦ. Γιατὶ δὲν εἶναι ἡ ἐθελοδοουλεία τους καὶ ἡ ἐφεσὴ τους γιὰ προδοσίαν πού τοὺς κάνει νὰ ὑποψιάζονται καὶ ν' ἀντιδρῶν ἐπὶ τὴν ἔθνικὴν ἐξέγερσιν, ἀλλὰ ἡ καταγωγή τους καὶ οἱ ἀντιλήψεις τους (κοσμοπολίτικὴ ἰδεολογία) γιὰ τὴν λειτουργίαν καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ κράτους.

Με τὸν ἴδιο τρόπο πρέπει ν' ἀντιμετωπίσουμε καὶ τὰ φαινόμενα τοῦ κοζαμπασισμοῦ, τοῦ ἀρματωλισμοῦ κλπ. κλπ. πού εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προχωρημένης ἀποσύνθεσης τοῦ ἰσλαμικοῦ φεουδαρχισμοῦ. Ἀποσύνθεση πού ἐκφράζεται μὲ τὴ διάσπαση τῆς ἐνιαίας λειτουργίας τοῦ φεουδάρχη σὲ μερικότερες λειτουργίες. Ἔτσι τὴν ἐξαφάνιση τῶν σπαχήδων ἀναπληρώνουν ὁ τοιφλικὰς (οἰκονομικὴ λειτουργία τοῦ φεουδάρχη), ὁ κοτζάμπασης (τοπικὴ πολιτικὴ καὶ διοικητικὴ λειτουργία) καὶ ὁ ἀρματωλὸς (στρατιωτικὴ λειτουργία). Συνήθως ἡ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ - διοικητικὴ λειτουργίαι ἀσχοῦνται ἀπὸ τὸν ἴδιο φορέα ὡστόσο ἡ διάκριση εἶναι σαφέστατη, ἀντίθετα ἡ στρατιωτικὴ λειτουργία παραμένει κατὰ κανόνα ξεχωριστή. [Πρέπει νὰ μελετηθεῖ χωριστὰ τὸ φαινόμενο τῶν ἀρβαντιῶν ἀρματωλῶν στὴν Πελοπόννησο καὶ τῶν Ἑλλήνων κάπων]. Τὰ παραπάνω πρέπει ἀκόμη νὰ συνδεθοῦν μὲ τὴν ὀλη διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐξέλιξη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (πασαλίκα, ἡγεμονίες κλπ.). Ἔτσι εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στοὺς κοτζαμπάσσηδες καὶ ἀρματωλοὺς κατὰ κάποιον τρόπο ἀντινακλᾷ τὴν προσπάθεια νὰ πραγματοποιήσῃ καθε ὀμάδα γιὰ λογαριασμὸ τῆς τὴν ἐνιαία λειτουργία τοῦ φεουδάρχη ἐκτοπίζοντας τὶς ἄλλες. Πράγμα πού φυσικὰ εἶναι ἀδύνατον γιὰτὶ σὲ περιόδους παραμιῆς ἡ ἀποσύνθεση γίνεται ἀπὸ μέρα σὲ μέρα βαθύτερη.

Ἐνα ἄλλο ζήτημα, πού μᾶς κάνει ἱκανοὺς ν' ἀντιμετωπίσουμε ἡ γκραμοσιανὴ σκέψη, εἶναι ἐκεῖνο τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κλεφτουργίας. Πέρα ἀπὸ τὶς κρίσεις γιὰ ἐλεύθερους ἄντρες πού δὲν βολέβονταν στὴ σλαβιά πρέπει νὰ κατανοήσουμε τὸ πρόβλημα ὡς ἓνα ἀρνητικὸ παραγόμενο τοῦ διασπασμένου φεουδαρχισμοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου πρέπει νὰ γίνῃ σὲ σχέση μὲ τὶς γενικὲς τάσεις διάσπασης καὶ ἀποσύνθεσης τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (ἀποσκιρτήσεις καὶ στάσεις τοπικῶν ἡγεμόνων κλπ.). Μάλιστα πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ ἂν ὑπάρχουν ἀνάλογα φαινόμενα καὶ στὶς ἄλλες περιοχὲς τῆς. Ἐν πάσει περιπτώσει μὲ βίωση τὰ παραπάνω γίνεται κατανοητὴ ἡ συμμαχία φιλικῶν καὶ κλεφτῶν, γιὰτὶ ὡς ἄρνηση ἀπὸ τὴ μιά καὶ ἀπο-

τέλεσμα από την άλλη του φεουδαρχισμού που ήταν οι κλέφτες, ήταν οι πιο πρόσφοροι να ενταχθούν και ν' απομοιωθούν από την οργανική ομάδα διανοουμένων της αστικής τάξης (Φιλική Έταιρία).

Προχωρώντας παρατέρα την ανάλυση με βάση τη θεωρία για το σχηματισμό και την λειτουργία των διανοουμένων και διευθυντικών ομάδων της αστικής κοινωνίας γίνεται φανερό πως οι εμπύκλοι πόλεμοι στην περίοδο της επανάστασης έχουν την έννοια της μεταβίβασης της καθοδήγησης του επαναστατικού αγώνα και της ευθύνης για τη συγκρότηση του εθνικού κράτους από τον έξω - αστισμό και τους οργανικούς του διανοουμένους στην αστική τάξη της ελληνικής χερσονήσου, που ισχυρότερη της ομάδα ήταν οι νησιώτες. Γιατί είναι φανερό πως το κείμενο στον «εσωτερικό αγώνα» δεν είναι η αντίθεση κοτζαμπασίων - Κολοκοτρώνη, αλλά η εγκαθίδρυση της εξουσίας των νησιωτών, που ήταν ιστορικά καθορισμένη. (Με την ευκαιρία ας σημειώσουμε εδώ ότι ο κοτζαμπασισμός στά νησιά και σε μερικά ακόμη έμπορικά κέντρα αλλάζει περιεχόμενο, εξαιτίας της ανάπτυξης των αστικών οικονομικών δραστηριοτήτων).

Η αδυναμία των νησιωτών ωστόσο να διατηρήσουν την εξουσία και να επιβάλουν την ηγεμονία τους στο κοινωνικό σύνολο, επεξεργαζόμενοι μια σειρά πολιτικούς θεσμούς ύστερα από την απελευθέρωση οφείλεται στην καταστροφή ή ουσιαστική περιορισμό της οικονομικής τους βάσης και κατά συνέπεια στη μεγαλύτερη εξάρτηση της υπόλοιπης αστικής τάξης από τα ευρωπαϊκά καπιταλιστικά κέντρα.

Αυτό όμως το πρόβλημα καθώς και μια σειρά ακόμη (Για παράδειγμα: σ' ποιό βαθμό ή Ανατολική Έκκλησία μπορεί να χαρακτηριστεί σά συλλογικός φεουδάρχης από την άποψη της οικονομικής λειτουργίας ή σά γραφειοκρατική διευθυντική ομάδα κοσμοπολιτικού χαρακτήρα από την άποψη της κοινωνικής λειτουργίας; Ποιά είναι ο ρόλος των φιλελλήνων μέσα στα πλαίσια των αποστολών από την δυτική Ευρώπη διανοουμένων ομάδων για την οργάνωση της νεοελληνικής κοινωνίας τόσο στο επίπεδο της ιδιωτικής όσο και στο επίπεδο της πολιτικής κοινωνίας (κράτος); κλπ,

κλπ.), κεφαλαιώδη για την κατοπινή πορεία της ελληνικής κοινωνίας, δέν είναι δυνατό ν' αντιμετωπιστούν μέσα στα πλαίσια αυτού του σημειώματος, πού μοναδικό σκοπό είχε νά φέρει μερικά παραδείγματα από μιá ορισμένη περίοδο της ελληνικής ιστορίας για νά καταδείξει τις συνέπειες της άπουσίας μιás θεωρίας - οργάνου στην ιστορική μελέτη και έρευνα.

Έκείνο πού μπορεί μονάχα νά τονιστεί έδω άκόμη μιá φορά είναι ή άδυναμία τής ελληνικής άστικής τάξης ν' αναπτύξη αυτόνομα την ελληνική οικονομία. Η άδυναμία αυτή πηγάζει από την παγκόσμια λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος και τής μορφής κυριαρχίας πού επεξεργάζεται τόσο πρós τά μέσα (θεσμοί κοινωνικοί, οικονομικοί, πολιτιστικοί κλπ., κλπ. στα πλαίσια του έθνικού κράτους) όσο και πρós τά έξω (άποικιοκρατία, ιμπεριαλισμός) έπειδή ή ελληνική χερσόνησος για λόγους ιστορικούς θρέθηκε στην περιφέρεια τής καπιταλιστικής ανάπτυξης (άπό άποψη λειτουργική κι όχι γεωγραφική) και κατά συνέπεια σ' έξάρτηση από τά μεγάλα καπιταλιστικά κέντρα. Η άδυναμία αυτή έμφανίζεται σάν άδυναμία τών οργανικών διανοσμένων της τόσο στο νά άσκήσουν την ήγεμονία τής τάξης τους όσο και στο νά επεξεργαστούν μιάν ελληνική έκδοση του έθνικού πολιτισμού, πού νά είναι βιανή νά έμπνεύσει τό λαό και νά τόν άνεθάσει σέ άνώτερα επίπεδα κοινωνικής ζωής. Από μιá άποψη έδω βρίσκεται και τό κλειδί για την αντιμετώπιση του προβλήματος τής συνεχής παλινδρόμησης τής πολιτικής ζωής τής νεώτερης Έλλάδας άνάμεσα στον κοινοβουλευτισμό, τό μοναρχισμό και τά στρατιωτικά κινήματα.

Τέλος, πριν κλείσω όριστικά αυτό τό σημείωμα, θέλω νά εύχαριστήσω τόν Μπάμπη Λυκούδη, πού δέχτηκε νά συνεργαστεί στη θεώρηση του κειμένου, γιατί χωρίς την πολύτιμη βοήθεια του, ίσως αυτή ή δουλειά δέ θά μπορούσε νά πάρει τό δρόμο για τό τυπογραφείο. Άκόμη πρέπει νά

σημειώσω τὸ ὄφελος ποὺ εἶχε ἡ μετάφραση τοῦ πρώτου δοκιμίου τοῦ βιβλίου, ἐπὶ σχηματισμὸς τῶν διανοουμένων», ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ μὲ τὴν μετάφραση τοῦ Μανόλη Φουρτούνη ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν ἐπιθεώρηση Τέχνης (Τόμος ΚΔ', τεῦχος 143 - 144, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1966, σελίδες 356 - 365). Φυσικὰ τὰ παθὰ λάθη βαρύνουν μονάχα τὸν ὑποφαινόμενο.

Θ. Χ. Παπαδόπουλος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟΥ ΛΟΥΤΣΙΑΝΟ ΓΚΡΟΥΠΠΙ

Σκοπὸς τῆς ἔκδοσης αὐτῆς τῶν *Τετραδίων τῆς φυλακῆς*¹ εἶναι νὰ προσφέρει στὸ πλατύτερο κοινὸ καὶ ἰδιαίτερα στοὺς νέους, ἓνα μέσο προσπέλασης αὐτοῦ πού, στὴ σύντομη καὶ πολυτάραχη ζωὴ τοῦ Ἀντόνιο Γκράμισι, ἐκφράζει τὴν ὠρμώτερη στιγμή τῆς σκέψης του καὶ τὴ φάση τοῦ διεισδυτικότερου στοχασμοῦ του πάνω στὶς προηγουμένως ἐμπειρίες τῆς ἐπαναστατικῆς πάλης, καθὼς καὶ τὴν ἐπεξεργασία τῆς θεωρητικῆς βάσης καὶ θεμελίωσης τῆς πολιτικῆς του ἀντίληψης.

Ἐλπιάθηκε χίλιες φορές μέχρι τώρα, ἀλλὰ τὸ ξαναλέμε ἐδῶ, ὅτι ἂν ὁ φασισμὸς θέλησε νὰ ἐκμηδενίσει μὲ τὴ φυλάκιση τὴ δραστηριότητα τοῦ κομμουνιστῆ ἡγέτη καὶ νὰ ἐμποδίσει τὴ φωνὴ του νὰ φτάσει στοὺς ἐργαζόμενους, δὲν κατάφερε ὅμως νὰ σθῆσει, οὔτε κἀν νὰ λιγίσει, τὸ πνεῦμα του ἢ ἀνεξάντλητη φλόγα τοῦ νοῦ του καὶ ἡ σιδερένια του θέληση ὑπερφυλάγγισαν τὰ ἀσφικτικὰ δρια πού βάθει στὴ μελέτη καὶ τὴν ἔρευνα ἢ φυλακῆ καὶ ὑπερνίκησαν τὶς ἀδυναμίες ἑνὸς τσακισμένου ἀπὸ τὴν ἀρρώστεια κορμοῦ.

Ἀποκομμένη ἀπ' τοὺς ἐργαζόμενους, ἀπ' τὴν πολιτικὴν πάλην καὶ ἀπ' τὴν ἰταλικὴν πολιτικὴν ζωὴν, ἡ φωνὴ τοῦ Γκράμισι ἔφρασε, μετὰ τὸ θάνατό του, μ' αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ *Τετραδία*, στοὺς λίγους πού τὴν περιέμεναν γνωρίζοντας τὸ μεγαλεῖο της καὶ στοὺς πολλοὺς πού ὠθήθησαν καὶ ἀνηκόητριαν ἀπ' αὐτὴ τὴ «σχολή»² σὲ ἀνώτερα ἐπίπεδα ὠ-

ριμότητας. Κι αυτό τὸ χρωστᾶμε στὴ φροντίδα τοῦ φίλου καὶ συντρόφου του, καθὼς καὶ μαθητῆ του, Παλιέρο Τολιάττι, καὶ στὴν ἐπίπονη ἐργασία τοῦ Φίλιππο Πλατόνε πού ἦταν μαζί μὲ τὸν Γκράμσι στὸ "Ο ρ ν τ ι ν ε Ν ο υ ὀ β ο".

Σὲ σύγκριση μὲ τὰ Γ ρ ᾶ μ μ α τ α ἄ π' τ ῆ φ υ λ α κ ῆ⁴, μὲ τὴν διάχυτη σ' αὐτὰ οἰκογενειακὴ στοργή, μὲ τὶς μὸλις συγκρατημένες λαχτάρεις τοῦ κρατούμενου καὶ μὲ τοὺς πνευματικούς στοχασμούς πού τὰ διαπερνοῦν, μὲ τὶς περίφημες, ἀόμη, σελίδες διου ὁ συγγραφέας τους διηγεῖται στὰ παιδιὰ του ἐτὰ παραμύθια τοῦ μπαμπᾶ, τὸ περιεχόμενο τῶν Τ ε τ ρ α δ ῖ ω ν βρῖσκεται πέρ' ἀπ' αὐτὴ τὴν πυκνὴ ἐναλλαγὴ σκέψης καὶ στοργῆς καὶ πέρ' ἀπ' τὴν καθημερινὴ ζωὴ τοῦ κελιοῦ μὲ τὶς ἀθλιότητές της, γιὰ ν' ἀνεβεῖ σ' ἐκείνη τὴν ἔνταση πνευματικῆς ζωῆς διου ἡ ὄντοτητα βρῖσκει τὸ λόγο ὑπαρξῆς της τόσο περισσότερο ὅσο περισσότερο εὐνοηχίζεται ἡ δυνατότητα δράσης της. Σ' αὐτὴ τὴν, τεράστιας ἔντασης, διανοητικὴ προσπάθεια καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἠθικὴ του σταθερότητα ὀφείλονται τὰ λόγια του: «Δὲν μιλῶ ποτὲ γιὰ τὴν ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς μου, πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιὰτὶ δὲ θέλω νὰ παραπονεῖμαι· ἤμιον ἕνας μαχητὴς πού δὲ στάθηκε τυχερὸς στὴν ἄμεση πάλη κι οἱ μαχητὲς δὲν μποροῦν καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐλεεινολογοῦν τὴ μοῖρα τους ἐπειδὴ πάλαιψαν ὄχι γιὰτὶ τοὺς ἐξανάγκασε κανεὶς, ἀλλὰ γιὰτὶ τὸ θέλησαν οἱ ἴδιοι σινειδητῶ*». «Στὴν ἄμεση πάλη»: καὶ γιὰ τὴ μελλοντικὴ πάλη, ὁ Γκράμσι γράφει τὶς θέσεις του.

Ἡ σύλληψη τοῦ Γκράμσι ἔγινε στὶς 8 Νοέμβρη 1926, ὕστερ' ἀπ' τὴν καθιέρωση τῶν φασιστικῶν ἑκτακτῶν νόμων. Ὅστερ' ἀπὸ 16 μέρες κράτησης στὴ Ρεντζίνα Κέλι μεταφέρθηκε στὴν Οὐστικα γιὰ νὰ ἐκτίσει ποινὴ 18 χρόνων κἀθειρξης. Ἀμέσως μετὰ ὅμως, ἐξαγγέλθηκαν ἐναντίον του ἀπὸ τὸ Ἐξδικὸ Δικαστήριον οἱ κατηγορίες γιὰ: συνομοσία ἐναντίον τοῦ Κράτους, προτροπὴ πρὸς ἐμφύλιον πόλεμον, ὑποκίνηση τοῦ ταξικοῦ μίσους, ὑπερύσπηση ἐγκλήματος καὶ ἀ-

* A. Gramsci, Lettere dal carcere, Τουρίνο, 1965, σελ. 469.

ναρκευτική προπαγάνδα, και μεταφέρθηκε στις 20 Γενάρη 1927 στο Σάν Βιτόρε, στο Μιλάνο. Δικάστηκε στη Ρώμη απ' τις 28 Μάρτη μέχρι τις 4 'Ιούνη 1928 μαζί με πληθός άλλους κομμουνιστές ηγέτες (ήταν αυτή που ονομάστηκε «μεγάλη δίκη») και καταδικάστηκε σε είκοσάχρονη κάθειρξη. Τον 'Ιούλη του 28 ο Γκράμοσι μεταφέρθηκε στις φυλακές του Τούρι (Μπάρι) για να εκτίσει την ποινή του. Στα 1931, η υγεία του, που ήταν κιόλας αρκετά κλονισμένη, άρχισε να χειροτερεύει και είχε μιὰ σειρά αιμοπτώσεις. Στα 1933 ο οργανισμός του κατάρρευσε για πρώτη φορά. Κάτω απ' την πίεση μιᾶς έντατικῆς διεθνούς ἐκστρατείας για τὴ σωτηρία του, ο Γκράμοσι μεταφέρθηκε, στα 1935, σὲ μιὰ ἰδιωτικὴ κλινικὴ στὴ Φόρμα κι ἔπειτα στὴν κλινικὴ Κουίζισιάννα τῆς Ρώμης. Προσβλήθηκε ἀπὸ φυματιώδη σπονδυλίτιδα, ἀπὸ πνευμονικὴ φυματίωση, ἀπὸ ὑπέρταση, ἀπὸ συχνὲς κυναγχικὲς κρίσεις καὶ ἀπὸ ποδάγρα. Στὴ γενικὴ κατάρρευση τοῦ ὀργανισμοῦ του ἔδωσε τὴ χαρακτηριστικὴ βολὴ μιᾶ ἐγκεφαλικῆς αιμορραγίας. Ἦταν στὶς 27 Ἀπριλίη 1937 καὶ ὁ Γκράμοσι ἦταν 46 χρόνων.

Τὰ Τ ε τ ρ ά δ ι α ἐκτείνονται ἀπ' τὸ 1929 ὡς τὸ 1935, ἀπὸ τὴ στιγμή, δηλαδή, που μπόρεσε μετὰ τὴ δίκη του νὰ συγκεντρώσει τὶς σκέψεις του ὡς τὴν ὥρα που ἡ κατάσταση τῆς υγείας του ἔκανε ἀδύνατη κάθε έντατικὴ νοσητικὴ προσπάθεια.

Πρόκειται γιὰ 32 τετράδια πυκνογραμμένα που ἀντιστοιχοῦν σὲ 4.000 δακτυλογραφημένες σελίδες*.

Ἡ ἔκδοση αὐτὴ παρουσιάζει τὰ τετράδια ταξινομημένα κατὰ θέματα, ὥστε νὰ διευκολύνεται ἡ μελέτη τους, ἀκολουθώντας ὁμως, συνοπτικά, τὴν κατάταξη τῶν θεμάτων που ἔκανε ὁ συγγραφέας.

* Σ. Ἐκδ.: Ὁ Τζαίμς Χάρβου σὲ μιὰ συνοπτικὴ εἰσαγωγή του πάνω στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γκράμοσι, που δημοσιεύτηκε στὸ «Marxism Today», τὸ δεκέμβρη τοῦ 1971, ἀναφέρει ὅτι τὰ «Τετράδια τῆς φυλακῆς» τ' ἀποτελοῦν 33 διβλία, μὲ σύνολο χειρογράφων σελίδων 2.848.

Τὰ κίνητρα πού τόν ᾤθησαν στή συγγραφή τῶν *Τε-
τ ρ α δ ί ω ν*, τὰ περιγράφει ὁ Γκράμισι στή κουνιάδα
του Τατιάνα Σούχτ, σέ μιὰ ἐπιστολή του στίς 19 Μάρτη
1927: «Ἡ ζωή μου κυλάει πάντα τὸ ἴδιο μονότονα. Ἀκόμη
καὶ ἡ μελέτη εἶναι δυσκολότερη ἀπ' ὅσο νόμιζα. Ἐλάβα κά-
ποιο βιβλίο καὶ πραγματικά διαβάζω πολὺ (πάνω ἀπὸ ἕναν
τόμο τὴν ἡμέρα, ἐκτός ἀπ' τὶς ἑφημερίδες), δὲν ἀναφέρομαι
ὁμως σ' αὐτό, ἄλλο ἔννοῶ. Ἐχω παθιαστεῖ (κι αὐτὸ εἶναι
ἕνα χαρακτηριστικὸ τῶν φυλακισμένων, ὑποθέτω) ἀπὸ τὴν
παρακάτω ἰδέα: ὅτι θάπρεπε νὰ κάνω κάτι «Für ewig»⁵
σύμφωνα μὲ μιὰ μερδεμένη ἔννοια τοῦ Γκαίτε, πού, ὅπως
θυμᾶμαι, ταλαιπώρησε πολὺ τὸν Πάσκολι μας. Μὲ λίγα λό-
για, θὰ ἤθελα ν' ἀσχοληθῶ ἐντατικά καὶ συστηματικά καὶ
σύμφωνα μ' ἕνα προκαθορισμένο σχέδιο, μὲ κάποιο θέμα
πού νὰ μὲ ἀπορροφήσει καὶ νὰ γίνῃ ὁ ἄξονας τῆς ἐσωτερι-
κῆς μου ζωῆς. Σκέφτηκα τέσσερα θέματα ὡς τῶρα (κι αὐ-
τὸ εἶναι μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξη ὅτι δὲν μπορῶ νὰ συγκεντρο-
θῶ) δηλαδή: 1) μιὰ ἔρευνα πάνω στὸ σχηματισμὸ τοῦ
πνευματικοῦ κόσμου τῆς Ἰταλίας τὸν περασμένο αἰῶνα· μ'
ἄλλα λόγια, μιὰ ἔρευνα πάνω στοὺς Ἰταλοὺς διανοοῦμένους,
(τὴν προέλευσή τους, τὶς παρατάξεις τους σύμφωνα μὲ τὰ
πνευματικὰ ρεύματα, τοὺς διάφορους τρόπους σκέψης τους,
κλπ.). Θέμα πού μ' ἐρεθίζει σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ πού φυ-
σικά μόνο τίς γενικὲς γραμμὲς του μπορῶ νὰ διαγράψω,
καθὼς εἶναι ἀπύλυτα ἀδύνατο νὰ ἔχω στὴ διάθεσή μου τὸν
τεράστιο ὄγκο ὑλικοῦ πού ἀπαιτεῖται. Θυμᾶσαι τὸ συντομό-
τατο καὶ πολὺ ἐπιφανειακὸ κείμενό μου γιὰ τὴν μεσημβρινή
Ἰταλία⁶ καὶ τὴ σημασία τοῦ Μπ. Κρότσε;⁷ Ἐ, λοιπόν,
θέλω νὰ ἀναπτύξω πλατύτερα τὴ θέση πού μόλις ἔβηξα ἐκεῖ,
ἀπὸ ἀνιδιοτελῆ ἀποψη, «Für ewig». 2) Μιὰ μελέτη συγ-
κριτικῆς γλωσσολογίας! Ὅστε λίγο ὅστε πολὺ. Ἐπάρχει πε-
ρισσότερο ἀνιδιοτελεῖς θέμα καὶ περισσότερο «Für ewig»
ἀπ' αὐτό; Θὰ πρόκειται φυσικά γιὰ διαπραγματεύση μόνον
τοῦ μεθοδολογικοῦ καὶ καθαρά θεωρητικοῦ μέρους τοῦ θέ-
ματος, πού ποτὲ δὲν ἐρευνηθῆκε ὀλοκληρωτικά καὶ συστη-
ματικά ἀπ' τὴν καινούργια ὀπτική τῶν νεογλωσσολόγων ἐ-
νάντια τοὺς νεογραμματικούς⁸. (Θὰ σὲ κάνω νὰ φρῆξεις, ἀ-

γαπητή Τάνια, με τούτο τὸ γράμμα μου!). Μιὰ ἀπ' τὶς μεγαλύτερες πνευματικὲς «τύψεις» τῆς ζωῆς μου εἶναι ἡ θαθεῖα θλίψη πού προκάλεσα στὸν καλὸ μου καθηγητὴ Μπάρτολι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τουρίνου, πού ἦταν βέβαιος διὰ ἐγὼ ἦμιον ὁ ἀρχάγγελος ὁ προωρισμένος νὰ καταφέρει τὸ τελικὸ ἐξοντωτικὸ χτύπημα στοὺς «νεογραμμιατικούς», γιατί ἐκεῖνος, ὄντας τῆς ἴδιας γενιᾶς καὶ δεμένος μὲ χιλιά ἀδαιτηματικά νήματα μὲ τὸ συρφετὸ αὐτῶν τῶν παλιανθρώπων, δὲν ἤθελε στὴν πολεμικὴ του νὰ ξεπεράσει ἓνα ὀρισμένο ὄριο καθορισμένο ἀπ' τὴ συμβατικότητα καὶ ἀπ' τὴν ἀναγνώριση τοῦ προβαδίσματος στὰ γέρικα ἐκεῖνα μουσεῖα τῆς γραμματογνωσίας. 3) Μιὰ μελέτη πάνω στὸ Θέατρο τοῦ Πιραντέλλο καὶ πάνω στὸ μετασχηματισμὸ τοῦ θεατρικοῦ γοῖστου τῶν Ἰταλῶν, πού ἐκπροσώπησε καὶ συνέβαλε στὸν καθορισμὸ του ὁ Πιραντέλλο. Ξέρεις διὰ ἐγὼ, πολὺ πρὶν ἀπ' τὸν Ἀντριάνο Τίλγκερ, ἀνακάλυψα καὶ συνέβαλα στὴν ἐκλαίκευση τοῦ θεάτρου τοῦ Πιραντέλλο; Ἐγγραφα πάνω στὸν Πιραντέλλο, ἀπ' τὰ 1915 μέχρι τὰ 1920, κείμενα, πού ὅλα μαζί σχημάτιζαν ἓναν τόμο διακόσιων σελίδων, καὶ οἱ παρατηρήσεις μου ἦσαν πρωτότυπες καὶ μοναδικές: ὁ Πιραντέλλο ἦ γινόταν εὐγενικὰ ἀνεκτὸς ἢ γελοιοποιόταν ἀνοικτὰ. 4) Μιὰ μελέτη πάνω στὸ μυθιστόρημα ἐπιφυλλίδας καὶ τὸ λαϊκὸ γοῦστο στὴ λογοτεχνία. Ἡ ἰδέα μου κατέβηκε, διαβάζοντας τὴν εἰδηση γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Σεραφίνο Ρέντσι, ἀρχικωμικοῦ ἐνὸς θιάσου λαϊκῆς δραματοποιίας (ἀντανάκλασις στὸ θέατρο τῶν μυθιστορημάτων ἐπιφυλλίδας) καὶ μὲ τὴν ἀνάμνηση τῆς τέρνης πού δοκίμαζα ὅποτε πῆγαινα νὰ τὸν ἀκούσω, γιατί ἡ παράσταση ἦταν διπλή: ἡ ἀγωνία καὶ ἡ ἔκρηξη τῶν παθῶν καὶ γενικὰ ἡ ἐπέμβαση τοῦ κοινοῦ ἦταν τὸ ἴδιο ἐνδιαφέροντα ὅσο καὶ ἡ καθαρὸ παράσταση.

«Τί γνώμη ἔχεις γιὰ ὅλ' αὐτά; Κατὰ βάθος, ἂν παρατηρήσεις καλά, ἀνάμεσα στὰ τέσσερα αὐτὰ θέματα ὑπάρχει ὁμοιογένεια: τὸ δημιουργικὸ λαϊκὸ πνεῦμα — στὶς διάφορες φάσεις καὶ βαθμίδες ἐξέλιξίς του — βρίσκεται στὴ βάση ὅλων στὸν ἴδιο βαθμὸς*».

* A. Gramsci, Lettere dal carcere, σ.σ. 58 - 59.

Τὸ «δημιουργικὸ λαϊκὸ πνεῦμα» εἶναι λοιπὸν τὸ στοιχεῖο πού θέλει νὰ ἀναδείξει τὶς πραγματικότητες ἐκείνες τῶν ἡθῶν καὶ ἀντιλήψεων πού τὴν σημασία τους ἀγνοεῖ ἢ ἐπίσημη κοιλτοῦρα, ὅπως ἀγνοεῖ καὶ τὶς διδασχές του καὶ τὶς κριτικές του ἀκόμη. Προσειδοποιεῖ ὁμως ὅτι προβληματισμὸς καὶ ἔρευνα πᾶνω στὸ λαϊκὸ πνεῦμα δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν χωρὶς νὰ εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἀντιπαράθεση στὴν κυρίαρχη κοιλτοῦρα — γι' αὐτὸ κάνει καὶ τὴν ἀναφορὰ στὸν Μπενεντέττο Κρότσε.

Ἡ ζωὴ τοῦ Γκράμοσι ἔσθησε στὴ φυλαχὴ, ὕστερ' αὐτὸ δωδεκάχρονη περιτοῦ πολιτικὴ δραστηριότητα, πού πρέπει νὰ δεῖξουμε συνοπτικὰ τὰ διάφορα στάδιά της, ἐπειδὴ ἂν δὲν ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας τὶς προηγουμένης διακαμάνσεις τῆς πάλις, τὰ Τ ε τ ρ ἄ δ ι α, τὰ κίνητρά τους, τὰ σημαντικότερα σημεῖα τους καὶ οἱ πολιτικοὶ τους στόχοι, δὲ θὰ κατανοηθοῦν.

Στὰ 1911 ὁ Γκράμοσι (γεν. στὰ 1891) ἔλαβε μέρος στὸ διαγωνισμὸ γιὰ τὶς ὑποτροφίες τοῦ Κολλέγιου τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἔτσι βρῆκε τὰ μέσα γιὰ νὰ φοιτῆσει στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Τουρίνου — μέσα πού ἡ οἰκογένειά του δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ τοῦ δώσει.

Ὁ Γκράμοσι, ἀργότερα θὰ περιγράψει τὸν ἑαυτὸ του σὰν «τρεις καὶ τέσσερες φορές ἐπαρχιώτη, ὅπως θέβαια ἦταν ἓνας νεαρὸς σαρδηνὸς»⁹ στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, γιὰ νὰ περιγράψει σὲ συνέχεια τὴν τεράστια προσπάθεια πού χρειάστηκε νὰ καταβάλλει γιὰ ν' ἀνηρωθεῖ σὲ μὰ ἔθνη καὶ συνακόλουθα διεθνικὴ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἀντιλήψη τῶν πραγμάτων.

Ἄπ' τὴν πατρίδα του τὴ Σαρδηνία εἶχε ἔρθει κιόλας σὲ κάποια ἐπαφή μὲ τὴ σοσιαλιστικὴ σκέψη (ἀπὸ περιέργεια περισσότερο) ἀλλὰ στὸ Τουρίνο εἶναι πού—ζώντας μὰ στερημένη φοιτητικὴ ζωὴ, μὴ μπορώντας νὰ ἀντισταθμίσει τὴν κόπωση τῆς μελέτης μὲ τὴν κατάλληλη τροφή καὶ παθαίνοντας κιόλας τὶς πρῶτες κρίσεις νευρικῆς ἐξάντλησης — ἦρθε σ' ἐπαφή μὲ τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ἐδῶ γνώρισε τὸν Ἄντζελο Τάσκα — μεγαλύτερό του, πού, σὰν σπουδαστής, μάχεται δραστήρια στὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα — καὶ

τὸν ἀκολουθεῖ στὴν πολιτικὴ. Οἱ μεγάλες ἀπεργίες τοῦ Τουρίνου στὰ 1913 συγκλονίζουν τὸ νεαρὸ Γκράμισι καὶ κατευθύνουν τὴ σκέψη του πολὺ πρὸ πέρα ἀπ' τὴν ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα. Στὰ 1914, ὁ Γκράμισι γράφεται στὸ ΙΣΚ¹⁰ καὶ ἀρχίζει τὴ συνεργασία του στὴν Κ ρ α υ γ ῆ τ ο ῦ Λ α ο ῦ¹¹. Στὰ 1917, μετὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Τουρίνου, γίνεται γραμματεὺς τοῦ σοσιαλιστικοῦ τμήματος τοῦ Τουρίνου.

Τὸ 1917: Αὐτὸς εἶναι ὁ χρόνος τῶν μεγάλων ἐργατικῶν καὶ λαϊκῶν ἀγώνων στὸ Τουρίνο καὶ τῆς σκληρότατης καταστολῆς τους. Αὐτὸς ὁ χρόνος τῆς ρώσικης ἐπανάστασης, εἶναι ὁ χρόνος ὅπου ἀναδύεται μὲ ὀρμὴ ἡ πολιτικὴ προσωπικότητα τοῦ Γκράμισι καὶ μᾶς ἐμφανίζεται ὡς ἓνας νέου τύπου σοσιαλιστῆς. Ἀρχίζει ἀπὸ τότε ἡ πορεία ἐκείνη πού, ἀκολουθώντας μιὰ γραμμὴ πού ποτὲ δὲν κόβεται ὀδηγεῖ στὶς ὤριμες ἐκδηλώσεις τῶν Τ ε τ ρ α δ ῶ ν .

Ἄναφέρομαι στὸ γνωστότατο ἄρθρο, πού πρέπει νὰ προσέξουμε, τὸ ἄρθρο τῆς 24ης Νοέμβρη 1917. Ἡ ἐ-
π α ν ά σ τ α σ η ἔ ν ά ν τ ι α σ τ ὸ «Κ ε φ ά -
λ α ι ο»¹² — στὸ Κ ε φ ά λ α ι ο τοῦ Μάρξ δηλαδή.

«Ἡ ἐπανάσταση τῶν μπολσεβίκων εἶναι περισσότερο ἀποτέλεσμα ἰδεολογίας παρά γεγονότων. (Γι' αὐτὸ, κατὰ βάθος, λίγο μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ μάθουμε περισσότερα ἀπ' ὅσα ξέροισμε). Εἶναι ἡ ἐπανάσταση ἐνάντια στὸ Κεφάλαιο τοῦ Κάρλ Μάρξ. Τὸ Κ ε φ ά λ α ι ο τοῦ Μάρξ ἦταν, στὴ Ρωσία, περισσότερο τὸ βιβλίον τῶν ἀστῶν παρά τῶν προλεταρίων. Ἦταν ἡ κριτικὴ ἀπόδειξη τῆς μοιραίας ἀναγκαιότητας τοῦ σχηματισμοῦ ἀστικῆς τάξης στὴ Ρωσία, τῆς ἔναρξης μιᾶς καπιταλιστικῆς ἐποχῆς, τῆς ἐδραίωσης ἐνὸς πολιτισμοῦ δυτικοῦ τύπου, πρὶν ὁ προλετάριος μπορέσει νὰ διανοηθεῖ καὶ ἐξέγερση, ταξικὰς διεκδικήσεις καὶ ἐπανάσταση. Τὰ γεγονότα ξεπέρασαν τὶς ἰδεολογίες. Τὰ γεγονότα ἀντίτρεψαν τὰ κρατικὰ σχήματα μέσα στὰ ὅποια ὄφειλε νὰ ἐξελιχθεῖ ἡ Ρωσία σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ. Οἱ μπολσεβίκοι ἀρνοῦνται τὸν Κάρλ Μάρξ, δείχνουν μὲ τὴ μαρτυρία τῆς συγκεκριμένης δράσης καὶ τῶν κατακτήσεων πού πραγματοποιήσαν, ὅτι οἱ κανόνες τοῦ ἱστο-

ρικού υλισμού δὲν εἶναι τόσο σιδερένιοι, ὅσο πιστευότανε.

» Ἐπάρχει ὁμως, καὶ σ' αὐτὰ τὰ γεγονότα, κάποια ἀναγκαιότητα καὶ ἂν οἱ μπολσεβίκοι ἀρνοῦνται ὀρισμένες θέσεις τοῦ Κ ε φ α λ α ί ο υ, δέχονται ὁμως τὴν ἐσώτερη, ζωογόνα σκέψη του. Ἀπλὰ καὶ μόνο, δὲν εἶναι «μαρξιστές» δὲν ἔπλασαν πάνω στὰ ἔργα τοῦ Δύσκαλου ἓνα ἐξωτερικὸ δόγμα, ἓνα σύνολο δογματικῶν καὶ ἀναμφισβήτητων θέσεων. Ζοῦν τὴ μαρξιστικὴ σκέψη, αὐτὴ ποὺ δὲν πεθαίνει ποτέ, ποὺ εἶναι ἡ συνέχεια τῆς ἰταλικῆς καὶ γερμανικῆς ἰδεαλιστικῆς σκέψης, καὶ ποὺ στὸν ἕω τὸ Μάρξ ἀναμείχθη με θετικιστικὲς καὶ νατουραλιστικὲς διασταυρώσεις. Καὶ ἡ σκέψη αὐτὴ βάζει πάντα σὰν κυριαρχικὸ παράγοντα στὴν ἱστορία, ὄχι τὰ ἄμορφα οικονομικὰ γεγονότα, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔρχονται σ' ἐπικοινωνία μεταξύ τους, ποὺ συνεννοοῦνται μεταξύ τους, ποὺ ἀναπτύσσουν μέσ' ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐπαφές (πολιτισμὸ) μιὰ κοινωνικὴ καὶ συλλογικὴ θέληση καὶ ἀντιλαμπάνονται τὰ οικονομικὰ γεγονότα καὶ τὰ κρίνουν καὶ τὰ προσαρμόζουν στὴ θέλησή τους, ἔτσι ὥστε αὐτὴ γίνεται ὁ μοχλὸς τῆς οικονομίας, ὁ πλάστης τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας, ποὺ ζεῖ καὶ κινεῖται καὶ παίρνει χαρακτήρα ὕλης ποὺ κοχλάζει καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ διοχετευθεῖ ὅπου ἀρέσει στὴ θέληση καὶ ὅπως ἀρέσει στὴ θέληση.

Ἡ ὑπερβολὴ στὴν κρίση καὶ ἡ ἀνακρίβεια ὀρισμένων ἱστορικῶν ἀναφορῶν εἶναι φανερὴ. Ἀδικαιολόγητη εἶναι ἡ θέση ὅτι ἡ σκέψη τοῦ Μάρξ «ἀναμείχθη με θετικιστικὲς καὶ νατουραλιστικὲς διασταυρώσεις». Σφάλμα ἡ παρουσίαση τοῦ Μάρξ σὰν «συνεχιστὴ» τῆς ἰδεαλιστικῆς σκέψης. Θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν πολλές ἀκόμη παρατηρήσεις. Ἡ οὐσία ὁμως βρίσκεται στὸ ὅτι φαίνεται καθαρὰ ἡ ρήξη τοῦ Γκράμσι με τὴ μηχανιστικὴ καὶ ἐβολουσιονιστικὴ¹³ ἀντίληψη τοῦ μαρξισμού ποὺ κυριάρχησε στὴ II Διεθνή καὶ στὸ ἰταλικὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα. Βλέπει καθαρὰ στὴν ἐπανάσταση τοῦ Ὀχτώβρη τὸ γεγονός ποὺ ἔβαλε σὲ κρίση τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ καὶ τὸν τρόπο αὐτὸ ὑπαρξῆς τοῦ μαρξισμού. Κατὰ παράδοξο τρόπο, ἡ ἰδεαλιστικὴ του διαμόρφωση, ἀπ' τὴν ὁποία εἶναι φανερό ὅτι δὲν ἀπαλλάχθηκε ἀκόμη, ἀκρι-

βῶς ἐπειδὴ εἶναι ἓνας τρόπος ἀντίδρασης στὸ χυδαῖο ἰλισημῶ, τὸν βοηθᾷ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ αὐτόν. Ἐκδηλώνεται ἀπὸ τότε καθαρὰ — ἂν καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε προηγουμένῃ τῆς στήν, μολοντοῦτο συγκεχυμένη, πρότασις, (στὶς ἀρχὲς τοῦ πολέμου) γιὰ μιὰ ἐνεργητικὴ καὶ δραστήρια οὐδετερότητα—ἢ συνισταμένη τῆς γκραμισθανῆς σκέψης: ἡ προσοχὴ στὸ ἐπανοστατικὸ ἰσοκείμενο, τῆ στιγμῆ πού πρωτοβουλιακὰ ἐπεμβαίνει στὴν ἀντικειμενικὴ διαδικασίᾳ, ἔχοντάς τῆς κατανοήσει, γιὰ νὰ τὴν τροποποιήσει. Αὐτὴ ἡ προσοχὴ ἐκδηλώνεται στὴν πράξι, στὸ συγκεκριμένο δεδομένο καὶ στὴ γλώσσα του, πού ἔξω ἀπ' αὐτὰ πολιτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ.

Θὰ ξαναβροῦμε τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἀλλὰ σ' ἓναν ἀνώτερο βαθμὸ ὠριμότητος, σ' ὁλόκληρη τῆ μάχη τοῦ Ὁ ρ ν τ ι ν ε Ν ο υ ὅ θ ο ἐπὶ κεφαλῆς τῶν μεγάλων προλεταριακῶν ἀγώνων καὶ τοῦ κινήματος τῶν ἐργοστασιακῶν Συμβουλίων.

Τὸ κίνημα τῶν ἐργοστασιακῶν Συμβουλίων καὶ ἡ καθοδήγησις πού ἄσκησε σ' αὐτὸ τὸ Ὁ ρ ν τ ι ν ε Ν ο υ ὅ θ ο, γεννήθηκε ἀπὸ ἓνα ἐρώτημα πού ἔθεσαν οἱ συντάκτες του τὸν Ἀπρίλι τοῦ 1919.

«Ἐπάρχει στὴν Ἰταλία, σὰ θεσμὸς τῆς ἐργατικῆς τάξης, κάτι πού νὰ μπορεῖ νὰ παραλληλιστεῖ μὲ τὰ Σοβιέτ, καὶ νὰ ἔχει αὐτὸ τὸ χαρακτῆρα; Κἀτι πού νὰ μᾶς ἐπατρέψει νὰ ποῦμε: Τὰ Σοβιέτ εἶναι ἓνας παγκόσμιος θεσμὸς, δὲν εἶναι θεσμὸς ρωσικὸς, τουλάχιστον ἀποκλειστικὰ ρωσικὸς. Τὰ Σοβιέτ εἶναι ἡ μορφή στὴν ὁποία, ὅπουδήποτε ὑπάρχουν προλετάριοι πού μάχονται γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς βιομηχανικῆς αὐτονομίας, ἐκδηλώνεται ἡ θέλησή τους νὰ χειραφετηθοῦν τὰ Σοβιέτ εἶναι ἡ μορφή αὐτοκυβέρνησης τῶν ἐργατικῶν μαζῶν ὑπάρχει ἄραγε ἓνα σπέρμα, ἓνα ἐμβρυο, μιὰ ἰδέα ἔστω σοβιετικῆς μορφῆς κυβέρνησης στὴν Ἰταλία ἢ στὸ Τουρίνο; Ἐνας σύντροφος πού τὸν παραξένεψε ἡ ἐρώτησις αὐτὴ πού τοῦ ἔγινε κατὰ πρόσωπο ἀπὸ κάποιον Πολωνὸ σύντροφο: δηλαδὴ «γιατί δὲν ἔγινε ποτὲ στὴν Ἰταλία συνέδριον τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιτροπῶν»;», ἀπάντησε, στὶς συνεδριάσεις ἐκεῖνες, στὰ ἴδια του τὰ ἐρωτήματα: «Ναί,

υπάρχει στην 'Ιταλία και στο Τουρίνο, ένα ξυμβρο εργα-
 τικής έξουσας, ένα ξυμβρο των Σοβιέτ είναι ή ένδοεργο-
 στασιακή επιτροπή ως μελετήσουμε τόν εργατικό αυτό θε-
 σμό, ως μελετήσουμε ακόμη και τó καπιταλιστικό εργοστά-
 σιο, όχι όμως σάν οργανισμό τής υλικής παραγωγής (για-
 τι θά πρέπει νά έχουμε ειδικευμένες γνώσεις, πού δέν τις
 έχουμε)· ως μελετήσουμε τó καπιταλιστικό εργοστάσιο σάν
 αναγκαία μορφή τής εργατικής τάξης, σάν πολιτικό όργα-
 νισμό, σάν "έθνικό έδαφος" τής εργατικής αυτοκυβέρ-
 νησης*.

Άκόμη κι έδω ή προσοχή του στρέφεται στο πραγμα-
 τικό κίνημα, σ' ό,τι αυτό σημαίνει και στις ένδεχόμενες
 πολιτικές του συνέπειες. Τά Σ ο β ι έ τ , και γενικά
 οί έπαναστατικοί θεσμοί, δέν έφευρίσκονται, οί έπαναστά-
 σεις δέν άντιγράφονται, άλλα γεννιώνται από μιά πραγμα-
 τική διαδικασία πού πρέπει νά έντοπίσουμε τή φύση της
 και τήν κατεύθυνσή της. Θά είμαστε έξω τó μιά σωστή
 ιστορική προοπτική άν διαβεβαιώνουμε ότι ό Γκράμσι σκε-
 φτόταν κιόλας μιάν έθνική έκδοση τής προλεταριακής έπα-
 νάστασης στην 'Ιταλία. Τó πρόβλημα πού έβαλε ήταν απλά
 και μόνο τού πώς θά ένσαρκωνόταν στην 'Ιταλία ή σοβιετι-
 κή έμπειρία και πίστευε ότι ό μόνος τρόπος για νά δώσει
 σάρκα σέ μιά τέτοια έμπειρία βρισκότανε στην σύνδεση, πού
 θά καθιερωνότανε μόνιμα, μέ τó πραγματικό κίνημα.

Τó έργο του "Ο ρ ν τ ι ν ε Ν ο υ ό β ο καθοδηγεί-
 ται λοιπόν άπ' τή σκέψη ότι ή έπανάσταση είναι δ ι α -
 δ ι κ α σ ί α στην όποία τó άντικειμενικό και τó ύποκειμε-
 νικό στοιχείο βρίσκονται σέ στενή άλληλουχία. Ένδιαφέρον
 έχει νά βρεθούν στις σελίδες τού Λαμπριόλα¹⁴ προδρομικά
 στοιχεία αυτής τής συνειδητοποίησης. 'Η έμφάνιση τής έν-
 νοιας «πρόδοσης», σ' όλη τή σημασία της, φαίνεται ακόμη
 περισσότερο σημαντική άν άντιπαρατεθεί μέ τήν άποψη
 τού Μπροντίνγκα¹⁵ και τής έφημερίδας του, τ ό Σ ο -
 β ι έ τ , πού κατηγορούσε τήν ομάδα τού "Ο ρ ν τ ι ν ε
 Ν ο υ ό β ο ότι θάζουν θέμα εργατικής έξουσας στα έρ-
 γοστάσια, πριν άπ τήν κατάκτηση τής κρατικής έξουσας

* A. Gramsci, Ordine Nuovo, 1919-1920, Τουρίνο, 1954, σ. 147.

πού μόνη αυτή θά ἔκανε δυνατή τὴν ἐργοστασιακὴ ἐξουσία. Ἡ μπορντιγκιανὴ ἀντίληψη κινῶταν μέσ' ἀπὸ ἀντιπαράθεση στατικῶν πραγματικοτήτων, — ἀστική ἐξουσία, ἐργατικὴ ἐξουσία, — καὶ μέσ' ἀπὸ μηχανιστικὰ συναρμογές, σὸ πλάισιο μιᾶς φτηνᾶ ντετερμινιστικῆς ἐρμηνείας τοῦ μαρξισμού. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ *Ο ρ ν τ ι ν ε Ν ο υ ό β ο, ὁ ἐργάτης συνειδητοποιεῖ, μὲ τὸ Συμβούλιο, ὁλόκληρὴν τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν καὶ τὴν ἴδιαν τὴν θέσιν του σὸ ἐσωτερικὸν τῆς καὶ συνακόλουθα στὴ μοντέρνα βιομηχανικὴ κοινωνία, δηλαδὴ συνειδητοποιεῖ τὸ ἱστορικὸ ταξικὸν του καθῆκον, καὶ ξεπερνᾷ τὰ σύνορα τῆς συντεχνιακῆς ἀντίληψης. Μέσα σὸ ἐργοστάσιον λοιπόν, ἔκει πού ἡ ταξικὴ σύγκρουσις παίρνει ἀμεσότερη μορφή, ἀρχίζει ἡ διαδικασίαν πού ὀδηγεῖ τὴν ἐργατικὴν τάξιν σὸ νὰ κυριαρχήσῃ, μὲ τὴν δράσιν τῆς, πάνω σ' ὁλόκληρὴν τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν. Ἄν στὸν μπορντιγκισμό ἡ κατάκτησις τῆς ἐξουσίας φαίνεται σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς τελικῆς κατάρρευσης τοῦ καπιταλισμοῦ, μοιραία καθορισμένης ἀπ' τοὺς ἀντικειμενικοὺς νόμους τῆς ἀνάπτυξίς του, στὸν Γκράμσι ἀντίθετα φαίνεται σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς διαδικασίας, ἀντικειμενικῆς βέβαια, ἀλλὰ πού ἔνα ἀπ' τὰ οὐσιαστικά της στοιχεῖα εἶναι ἡ συνειδητοποίησις τοῦ ἐπαναστατικοῦ ὑποκειμένου πού ἐπεμβαίνει σ' αὐτὴν τὴν ἴδιαν τὴν διαδικασίαν.

Στὴν πραγματικότητά δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ σύγκρισις ἀνάμεσα σὸ κίνημα τῶν Συμβουλίων καὶ στὰ Σοβιὲτ τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασις ἀπ' ὅπου ἐμπνεύστηκαν αὐτὰ καὶ πού εἶναι σήμερον ἀντικείμενον μερικῶν συζητήσεων, γιὰτὶ ἂν καὶ στὴν Ἰταλίαν ἐκείνην τὴν περίοδον εἶχαμε μὴ κατάστασιν ἀνοιχτῆς ἐξέγερσις τῆς ἐργατικῆς τάξεως καὶ μιᾶ ἀνικανότητά τῶν κυβερνήσεων νὰ κυβερνήσῃ, δὲν εἶχαμε ὅμως, τὴν ἐπαναστατικὴν ἐκείνην ἐξελικτικὴν πορείαν πού ἀνάντησε στὴν Ῥωσίαν τὸν τσαρισμόν, ἀπλῶς τὸ θεσμὸν τῶν Σοβιὲτ ἀπ' τὰ ἐργοστάσια στὴν ὑπαιθρὸν καὶ σὸ στρατὸν καὶ διαμόρφωσε τὴν δυαδικότητα ἐκείνη ἐξουσίας, πού ὅμως δὲν ἐκδηλώθητε στὴν Ἰταλίαν.

Ἐλείψε βέβαια στὴν Ἰταλίαν καὶ μιᾶ πολιτικὴν ἡγεσίαν,

ανάλογη με την μπολσεβίκικη για να μεταβάλλει σε πράξη τις επαναστατικές δυνατότητες, δεν είναι δυνατό όμως να γίνει αυτό αντιληπτό με το μηχανιστικό χωρισμό του υποκειμενικού στοιχείου απ' το αντικειμενικό, αλλά θεωρώντας την Έλλειψη ενός αληθινά επαναστατικού κόμματος σαν μιὰ απ' τις συνιστώσες τῆς αντικειμενικῆς ἀκριβῶς κατ'ὸς καταστάσεως. Συζητήθηκε καὶ συζητιέται πολὺ τὸ ἂν υποτιμῆθηκε ἢ ὄχι ἀπ' τὸ Ὅρντινε Νουόβο ὁ ρόλος τοῦ επαναστατικοῦ κόμματος. Δὲν νομίζω ὅτι μπορούμε ν' ἀπαντήσουμε μονολεκτικὰ στὴν ἐρώτηση αὐτή, μ' ἓνα ναι ἢ μ' ἓνα ὄχι. Γεγονὸς εἶναι ὅτι τὰ Συμβούλια θεωρήθηκαν ἀπ' τὸ Γκραμισι, ὀλοένα καὶ περισσότερο, καθὼς ἡ ἐμπειρία τοὺς συνεχιζόταν, σὺν ἡ βάσει, σὺν ἡ πραγματικῆ διαδικασίᾳ, (ἀκόμη μιὰ φορά) ἀπ' τὴν ὁποία πρέπει νὰ ξεκινήσει ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἀνανέωση καὶ τὴν ἐξυγίανση τοῦ γέρικου σοσιαλιστικοῦ κόμματος, γιὰ τὴ ριζοσπαστικοποίησή του στὸ ἐργαστάσιο, πάνω στὴν ταξικὴ του βάση, γιὰ τὴ θεραπεία μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τῶν κοινοβουλευτικῶν του τραυμάτων, γιὰ τὴν ἀνάδειξη ἀπ' τὴ «σχολή» τῶν Συμβουλίων καινούργιων ἐργατικῶν στελεχῶν, ἔτσι ὥστε νὰ γίνει τὸ κόμμα ἓνα εἶδος ἔμβρυου τοῦ Κράτους, τῆς νέας τάξεως πού θὰ οἰκοδομηθεῖ.

Εἶναι ἄλλωστε ἀλήθεια ὅτι, ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἐμπειρία τοῦ Ὅρντινε Νουόβο, ὠρίμασε ἡ γραμισιανὴ κριτικὴ στὸ ΙΣΚ (πού ὁ Λένιν ἔκρινε μετὰ προσοχὴ καὶ ἐνδιαφέρον) καθὼς ἔδειχνε τὸ δρόμο πού θὰ πρεπε νὰ διανυθεῖ γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ επαναστατικοῦ κόμματος, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀποτελοῦσε ἀκόμη τὸ σῆμα τῆς πρακτικῆς παρουσίας του. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἂν ἡ ἐμπειρία τοῦ Ὅρντινε Νουόβο ἔμεινε ὀλοκληρωτικὰ ἀγκυροβολημένη στὸ κίνημα τῶν Συμβουλίων τοῦ Τουρίνου, ἂν δὲν ἀσχολήθηκε ὅσο ἔπρεπε, ἀπὸ ἀποψη δραστηριότητος, μετὰ τὴν ἐπέκτασι τῆς παρουσίας τοὺς σὲ πανεθνικὴ κλίμακα, θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι τὴ διάκρινε μιὰ κάποια ὑπερτίμησι τῆς βιανότητος ἐπέκτασι τοῦ κινήματος, βασισμένη στὴν ἀκτινοβολία τοῦ παραδείγματος, καὶ μιὰ κάποια ὑποτίμησι τοῦ κόμματος σὺν ἀποφασιστικῆς σημασίας παράγοντα γιὰ πολιτικὴ σύνθεσι καὶ ὀργάνωσι σὲ πανεθνικὸ ἐπίπεδο.

Όπως και νάχει το πράγμα, αν το πρόβλημα του επαναστατικού κόμματος υπήρχε γενικά για τους ανθρώπους του Όρντινε Νουόβο, για τη διαμόρφωση όμως μίας καθαρής αντίληψής του θα άπαιτηθεί μακρὺς ἀκόμη δρόμος.

Πέρα όμως από το πλήθος τῶν ἀπλουστευτικῶν ἐξωραϊσμῶν ἑνὸς φαινομένου πού μολοντούτο στάθηκε μιά οὐσιαστικῆς σημασίας ἔμπειρία, μιά, τεράστιας ἀξίας, στιγμή πάλης, θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὴ συντη καὶ λοορροσημένη κρίση πού ἐκφράστηκε ἀπ' τὸν Παλιέρο Τολιάτι σχετικά μὲ τὸ κίνημα τῶν Συμβουλίων, μελετώντας τὴν ἱστορία τοῦ κόμματος. Συμβουλευόντας κάποιον σύντροφο πού θὰ ἔγραφε ἕνα ἄρθρο, στὸ Τετράδιο τῆς Ρινάσιτα¹⁶ γιὰ τὴ 30ῆ ἐπέτειο τῆς Ἰδρυσης τοῦ κόμματος, γιὰ τὴν περίπτωση τῶν Συμβουλίων: «Ἡ κριτικὴ μπορεῖ νὰ πιάσει τὰ σημεῖα πού ἔδειξα στὸ κείμενο γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Γκράμοσι (ὅτι, δηλαδή, ὑποτιμήσαμε τὴν ἀναγκαιότητα ἐπέκτασης τοῦ κινήματος σὲ πανεθνικὴ κλίμακα) καὶ ἄλλα ἀκόμη. Δὲν πρέπει όμως νὰ εἶναι καταλυτικὴ, ἀλλὰ νὰ συμπεραίνει τὴν ἔλλειψη πείρας καὶ τὴν κοπιαστικὴ ἀναζήτηση τοῦ σωστοῦ δρόμου, στὸν ὁποῖο τὸ κόμμα μας συνέχισε τὴ δουλειὰ τοῦ Όρντινε Νουόβο, ἀνίπτυξε τὰ σπέρματά του, τὸ ὑγιὲς τμήμα του, κλπ. κλπ.»

Θὰ ἦταν σφάλμα όμως ἀν βλέπαμε στὸ πέρασμα ἀπ' τὸ Όρντινε Νουόβο στὴν Ἰδρυση τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Ἰταλίας μιά ἀπλή καὶ μόνο ἐξέλιξη, κάτω ἀπ' τὴ σφραγίδα τῆς συνέχειας. Χωρὺς τὴν ἔμπειρία τοῦ κινήματος τῶν Συμβουλίων θὰ ἦταν ἀκατανόητη ἡ παρουσία τοῦ Γκράμοσι καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ Όρντινε Νουόβο στὸ σχηματισμὸ τοῦ κόμματος καὶ ὁ ρόλος πού ἔπαιξαν σ' αὐτό. Ἀκατανόητη ἀκόμη θὰ ἦταν καὶ ἡ ἐναλλακτικὴ ἐκείνη λύση στὴν μπορντιγκιανὴ ἡγεσία πού ἐκφράστηκε μ' αὐτοὺς στὰ 1923. Ἀλλὰ εἶναι ἀλήθεια ἐπίσης ὅτι, ἀνάμεσα στὴν ἔμπειρία τοῦ Όρντινε Νουόβο καὶ τὴν Ἰδρυση τοῦ κόμματος ἔγινε διαλεκτικὸ πέρασμα πού καθορίστηκε ἀπ' τὴ μιά μεριά, ἀπ' τὴ συγκεκριμένη ὑπόδειξη τῆς III Διεθνούς καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη, ἀπ' τὴν ὀδυνηρὴ ἔμπει-

ρία τῶν ὁρίων τοῦ ἴδιου τοῦ κινήματος ἀπέναντι στις ἡττες τῆς τουρνεζικῆς ἐργατικῆς τάξης τὸν Ἀπρίλη καὶ τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1920.

Στὴν εἰσαγωγή στοῦ βιβλίου του, ὁ Ἀ ν τ ὄ ν ι ο Γ κ ρ ᾶ μ σ ι κ ι ὀ σ ὺ γ χ ρ ο ν ο ς Ἡ γ ε μ ὄ ν α ς * 17, ὁ Λεονάρντο Πάτσι διαπιστώνει τὴ χασματικὴ καὶ μερικὰ παραμορφωτικὴ παρουσίαση τοῦ Γκράμισι ἀπ' τὸν Τολιάττι. Ἡ εἰκόνα τοῦ Γκράμισι ὅπως δίνεται ἀπ' τὴν τολιαττικὴ ἱστοριογραφία καί, κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδρασή της, ἀπ' τὴν κομμουνιστικὴ ἱστοριογραφία, εἶναι αὐτὴ τοῦ Γκράμισι τοῦ Ὁ ρ ν τ ι ν ε Ν ο υ ὀ β ο, ἀπ' τὴ μιά, καὶ τῶν Τ ε τ ρ α δ ῖ ω ν τ ῆ ς φ υ λ α κ ῆ ς, ἀπ' τὴν ἄλλη. Ἀντίθετα μένει στὴ σκιά ὁ Γκράμισι πού, ἀπ' τὰ 23 μέχρι τὰ 26, καθοδήγησε τὴν πάλῃ ἐνάντια στὸν μπορντιγισμό, τὴν πάλῃ γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς λενινιστικῆς πολιτικῆς μεθόδου στοῦ κόμματος καὶ τὴ συγκρότηση ἑνὸς ἀνάλογου μὲ τὸ λενινιστικὸ κομματικὸ σχηματισμοῦ. Γιὰ νὰ ἀκριβολογήσουμε, μένει στὴ σκιά ὄχι τόσο ὁ Γκράμισι τῆς κρίσης Ματτεόττι καὶ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ συνεδρίου τῆς Λυών, ὅσο ὁ Γκράμισι τῆς λεπτότατης στιγμῆς ὅταν, στὰ 1923, ἐκδηλώνεται ἡ κρίση τῆς μπορντιγιανῆς καθοδήγησης καὶ ἡ μαχητικὴ ἐπικράτηση μιᾶς καινούργιας ἡγετικῆς ομάδας μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Γκράμισι. Στὸν Γκράμισι αὐτόν, ὁ Τολιάττι συγκέντρωσε τὴν προσοχὴ του μόνο ἀργότερα, στοῦ βιβλίου του γιὰ τὸ Σ χ η μ α τ ι σ μ ὀ τ ῆ ς ἡ γ ε τ ι κ ῆ ς ὀ μ ᾶ δ α ς τ ο ὗ Κ.Κ.Ι. ** 18.

Ἡ παρατήρηση αὐτὴ μοῦ φαίνεται βασικὰ σωστὴ, ἀλλὰ ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ἀναφέρεται στοὺς πολιτικούς καὶ ἰδεολογικοὺς ἀκόμη λόγους τῆς ἱστοριογραφικῆς αὐτῆς παρουσίας. Πραγματικά, μόνο μὲ τὸ 8ο Συνέδριον τοῦ κόμματος (1956) ἄρχισε νὰ καταρρέει μιὰ κάπως μυθικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κόμματος, ἀντίληψη πού δὲν ἦταν βιανὴ νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ καυτὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας

* A. Gramsci, Scritti giovanili, Τουρίνο, 1958, σσ. 149 - 158.

** A. Gramsci, Ordine Nuovo, 1919 - 1920, Τουρίνο, 1954, σ. 147.

του και προπάντων να αντιμετώπισει άνοιχτά τις δυσκολίες που ύπῆρξαν στις σχέσεις του με την ΙΙΙ Διεθνή, που θεωρούνταν πάντοτε σαν σχέσεις λυχυρότατης ένότητας. Έξ ἄλλου, μιὰ συγκεκριμένη αντίληψη τῶν διαδικασιῶν που πραγματοποιήθηκαν τὰ χρόνια αὐτὰ στην ἡγεσία τοῦ κόμματος ἀπαιτοῦσε μιὰ κρίση πάνω στον Μπορντίγκα, μιὰ κρίση που νὰ μὴν εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπ' τὶς πολεμικὲς τοῦ παρελθόντος και που νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ἐπίδρασή του, και τὶς δυσκολίες που παρουσιάστηκαν γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἡγεσίας του. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, παρ' ὅλο που ὁ Τολιάττι, διευθύνοντας τὴ σύνταξη τοῦ τετραδίου τῆς Ρι ν ἄ σ ι τ α, τοῦ ἀφιερωμένου στὰ τριαντάχρονα τοῦ κόμματος, προσπάθησε νὰ κάνει μιὰ μὴ ἀγιολογικὴ παρουσίαση τῆς ἱστορίας τῶν κομμουνιστῶν, τὸ ἰδεολογικὸ κριτήριό και ἡ ἄμεση πολιτικὴ σκοπιμότητα κυριαρχοῦσαν ἀκόμη στην ἱστοριογραφικὴ ἔρευνα. Καὶ τελικὰ, ὁ ἴδιος ὁ Τολιάττι — ὅπως ἀναγνωρίζει ὁ Πάττι — ἄνοιξε τὴ φάση τῆς πραγματικῆς και γνήσιας ἱστοριογραφικῆς ἔρευνας με τὴ μελέτη του πάνω στὸ σχηματισμὸ τῆς ἡγετικῆς ὁμάδας.

Πάντοτε τονίζοταν ὅτι ἡ παραμονὴ τοῦ Γκράμσι στὴ Ρωσία, στὰ 1923, στάθηκε ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴ θεωρητικὴ του διαμόρφωση και γιὰ τὸν πολιτικὸ του προσανατολισμὸ καθὼς και γιὰ τὴν ἀφομοίωση τῆς λενινιστικῆς ἀντίληψης γιὰ τὸ κόμμα. Πολὺ λιγότερο τονίστηκε τὸ πόσο δύσκολο ἦταν γιὰ τὸ Γκράμσι, πρὶν ἀπ' τὸ ταξίδι ἐκεῖνο, νὰ βγεῖ ἀπ' τὰ ὄρια τῶν μπορντιγκιανῶν θέσεων και νὰ ἔλθει σὲ ἀποφασιστικὴ ρῆξη μαζί τους, γιὰ νὰ ἀρχίσει μιὰ καινούργια πολιτικὴ διαδικασίᾳ. Σ' αὐτὰ τὰ χρόνια και σ' αὐτὲς τὶς διαμάχες πρέπει νὰ στρέψουμε σήμερα τὴν προσοχή μας, ἀλλοιώτικα δὲ θὰ μπορέσουμε νὰ δοῦμε τὸ νῆμα που δένει τὴν ἐμπειρία τῶν Συμβουλίων με τὴν ὄριμη ἐποχὴ τῶν Τετραδίων, που δὲν ξετυλίχτηκε βέβαια ἀπρόσκοπτα, χωρὶς ἐμπόδια και κίνδυνους οπασίματος. Ὁ Γκράμσι που ἔφερε τὴν ἐμπειρία τοῦ Ὁ ρ ν τ ι ν ε Ν ο υ ὄ β ο στὸ Κ. Κ. Ἰταλίας, ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ ἐμβολιάσει τὸ τουρινέζικο και πιεμοντέζικο κίνημα στὸ πλατύτερο ἐθνικὸ πεδίο

τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ὅπου κυριαρχοῦσε, σ' ἀριστερά, ἡ παρουσία τοῦ Μπορντίγκα καὶ τοῦ ρεύματός του. Ἡ συμβολὴ σ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητά, ἀκόμη καὶ σὲ κίνδυνο περιορισμοῦ τῶν κατακτήσεων πολιτικῆς μεθοδολογίας καὶ θεωρητικῆς σύλληψης τοῦ "Ο ρ ν τ ι ν ε Ν ο υ ὀ θ ο, γινόνταν ἀπαραίτητη, γιὰ νὰ βρεθῆ ἓνας κοινὸς χώρος, σ' ἔθνικὸ ἐπίπεδο, ὅπου νὰ ἐφαρμοστοῦν οἱ ὑποδείξεις τοῦ ΙΙ Συνεδρίου τῆς κομμουνιστικῆς Διεθνούς. Τὰ συμπτώματα τῆς δύσκολης θέσης ὅπου βρέθηκε ὁ Γκράμισι, μὲ τὴν ὑποταγὴ του στὴν μπορντιγκιανὴ ἡγεσία, ἔγιναν πᾶς φανερά, ἀν καὶ κάπως συγκερατμημένα, στὸ ΙΙ Συνέδριο (Μάρτης 1922) τοῦ Κ. Κ. Ἰταλίας. Ἡ διαφωνία τοῦ Γκράμισι μὲ τὴν ὑπόδειξη τῆς ΙΙΙ Διεθνούς, γιὰ ἐνότητα πολιτικῆς δράσης μὲ τὸ ΙΣΚ, δείχνει τὴν μπορντιγκιανὴ ἐπιρροή στὴν λυσοσσαλέα πολεμικὴ τῶν ὀρντινοδιστῶν ἐναντίον τοῦ σοσιαλιστικῆς κόμματος ἢ τουλάχιστον τὴν ἐπιθυμία νὰ μὴ διασπαστεῖ ἡ ἐνότητα τοῦ νεογέννητου κόμματος.

Στὴ διαφωνία μὲ τὴν ΙΙΙ Διεθνή, δταν ὑποδείχθηκε ἀπ' αὐτὴ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς συγχώνευσης σ' ἓνα κόμμα κομμουνιστῶν καὶ σοσιαλιστῶν μαξιμαλιστῶν¹⁹ ἀφοῦ ἐκδιώχθηκαν οἱ ρεφορμιστὲς (Συνέδριο τῆς Ρώμης τοῦ Δεκεμβρίου 1922), μπορεῖ νὰ δοθεῖ μιὰ βαθύτερη ἐξήγηση. Δὲν πρόκειται μόνον γιὰ τὴ μὴ ρήξη τῶν σχέσεων μὲ τὸν Μπορντίγκα, πὸν ἡ ἡγεσία του ἦταν ἀκόμη ἀναντικατάστατη, ἀλλὰ γιὰ πῶς περίπλοκα αἰτία. Ὁ Γκράμισι προειδοποιοῦσε πιθανότατα ὅτι ἀν ἡ ρήξη μὲ τοὺς μαξιμαλιστὲς, στὸ Λιθόρνο, εἶχε βρεῖ μιὰ σαφὴ αἰτιολόγησι στὴν ἀρνήσή τους νὰ ἀπομακρύνουν τοὺς ρεφορμιστὲς ἀπ' τὸ κόμμα, τὸ θέμα ὁμοίως αὐτὸ δὲν ἦταν παρὰ τὸ πὸς ἐκδηλοῦντο σύμπτωμα μιᾶς πολὺ πλατύτερης καὶ βαθύτερης διαφωνίας, πὸν ἀφοροῦσε τὴ μέθοδο πολιτικῆς δράσης, τὸν τρόπο πὸν ἀντιλαμβανόνταν τὸ κόμμα καὶ τὴν ἐρμηνεία τοῦ μαρξισμοῦ. Ὡστε, κι ἀν ἀκόμη ἔπεφτε ἡ διαφωνία σχετικὰ μὲ τοὺς ρεφορμιστὲς, ἔμεναν ἄλλες, λιγότερο φανερές, ἀλλὰ τὸ ἴδιο πραγματικῆς. Ἡ συγχώνευση μὲ τοὺς μαξιμαλιστὲς, πολυαριθμότερους, γνωστότερους καὶ μὲ περισσότερο κῦρος ἀνάμεσα στοὺς ἐργαζόμενους θὰ ξανάδινε στοὺς παραπάνω τὴν ὑπεροχὴ στὸ κόμμα,

ὥστε ἡ δυνατότητα διαμόρφωσης ἑνὸς κόμματος νέου τύπου θὰ διακαθεβόταν σημαντικά. Αὐτὸ δέβαια δὲν ἀναιρεῖ τὸ σφαλὲρὸν τρόπον ποῦ δόθηκε ἀπάντηση στὶς ὑποδείξεις τῆς ΙΙΙ Διεθνούς, ἀπάντηση ἀνεπαρκῆς καὶ ποῦ ἔλυνε τὸ πρόβλημα μὲ τὸ χειρότερον τρόπον: μὲ τὴν τυπικὴ ἀποδοχὴ τῆς γραμμῆς.

Τῆ στιγμῇ ἀκριβῶς ὅπου ἡ διαφωνία τοῦ Μπορντίγκα μὲ τὴν ΙΙΙ Διεθνή κινδυνεύει νὰ μεταβληθεῖ σὲ ρήξη, ὁ Γκράμοσι παρατάει τὶς ἀναβολές, ἀντλεῖ δύναμιν ἀπ' τὴν ὄριμανση ποῦ ἔγινε μέσα τοῦ ἀπ' τὴν περίοδον τῆς διαμονῆς του στὴ Ρωσία καὶ μπαίνει ἀποφασιστικὰ ἐπικεφαλῆς τῆς πολιτικῆς πάλης ἐναντία στὴν ἡγεσία τοῦ Μπορντίγκα. Ἡ πάλη αὕτη χαρακτηρίζεται ἀπ' τὴν ὄρμηκότερη ἐπαφὴ μὲ τὸ λενινισμόν, τὴν ὀλοφάνερη πιά ἀπόδειξιν ὅτι ὁ μπορντιγκισμὸς εἶναι ἀνίκανος νὰ θέσει τὰ πραγματικὰ προβλήματα τῆς Ἰταλικῆς ἐπανάστασης: τὸν τρόπον ποῦ μπαίνει συγκριμένα στὴν Ἰταλία ἡ ἡγεμονία τοῦ προλεταριάτου καὶ συνακόλουθα τὸ πρόβλημα τῶν ἀποφασιστικῶν του συμμαχιῶν καὶ τῆς σχέσης του μὲ τοὺς ἀγρότους. Εἶναι ἡ στιγμῇ ποῦ ὁ Γκράμοσι ἀντιμετωπίζει τὴν πολυπλοκότητα τοῦ περάσματος ἀπ' τὸ φασισμόν στὸ σοσιαλισμόν, δίνει σὰν ἀποφασιστικὸν σύνθημα, τῆς φάσης τῆς μετάβασης ἀπ' τὸ φασισμόν στὸ σοσιαλισμόν, τὸ σύνθημα τῆς «Συντακτικῆς Συνέλευσης» καὶ κάνει τὸ σύνθημα αὐτὸ τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνον ποῦ θὰ ἐπιτρέψει στὴν ἐργατικὴ τάξιν νὰ καθοδηγήσῃ τὴ μεταβατικὴ φάσιν.

Οἱ θέσεις τοῦ ΙΙΙ Συνεδρίου τῆς Λυῶν (1926)²⁰, πραγματώνουν τὴν τακτικὴν ἐμπειρίαν ποῦ ἀπόκτησε τὸ κόμμα στὴ διάρκεια τῆς κρίσης Ματτεότι (1924)²¹, θεμελιώνουν τὸ πρόβλημα τῶν συμμαχιῶν τοῦ προλεταριάτου — μὲ τοὺς ἀγρότους τοῦ νότου — πάνω στὴ βάση τῆς ἀνάληψης τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον πραγματοποιήθηκε ἡ συγκρότηση τοῦ ἐνιαίου Ἰταλικοῦ κράτους. Ἡ μελέτη πάνω στὸ Π ρ ὀ β λ η μ α τ ο ὕ Ν ὀ τ ο υ (1926) πλουτίζει τὸν προβληματισμόν, παρουσιάζει τὴν πρώτην ἀιχμὴν τῆς ἔρευνας πάνω στους διανοούμεενους ποῦ θὰ καλύψῃ μεγάλο μέρος τῶν Τ ρ ε τ ρ α δ ῖ ω ν, ἐντοπίζει, στοὺς ἱστορικοὺς τοῦ δρους,

τόν ειδικό τρόπο πού μπαίνει στην 'Ιταλία τὸ ἀγροτικό ζήτημα καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θεμελιώνεται ἡ ἡγεμονία τῆς ἰταλικῆς ἐργατικῆς τάξης.

Τὸ Π ρ ὀ β λ η μ α τ ο ὕ Ν ὄ τ ο υ εἶναι τὸ τελευταῖο, ἀνολοκλήρωτο κείμενο τοῦ ἐλεύθερου Γκράμισι. Τὰ Τ ε τ ρ ά δ ι α τ ῆ ς φ υ λ α κ ῆ ς ξαναπαίνουν τὸ θέμα ἐκεῖ πού τὸ ἄφησε στὸ Π ρ ὀ β λ η μ α τ ο ὕ Ν ὄ τ ο υ, τὸ πλαταίνουν σ' ἄλλες κατευθύνσεις, τὸ πλουτίζουν καὶ τὸ βαθαίνουν γιὰ νὰ τὸ ὀδηγήσουν σὲ μιὰ νέα διάσταση.

Ἡ ἀνάγνωση τῶν Τ ε τ ρ α δ ί ω ν εἶναι βέβαια δύσκολη, ἐξαιτίας τοῦ σύντομου καὶ ὑπαινεχτικοῦ χαρακτήρα πολλῶν σημειώσεων, καθὼς καὶ ἐξαιτίας τῶν ἀναφορῶν σὲ πρόσωπα καὶ πράγματα ξένα πρὸς τὸ σημερινὸ εὐκρατο πολιτικὸ καὶ πνευματικὸ κλίμα. Εἶναι δύσκολη γιὰτὶ εἴμαστε μάρτυρες μιᾶς διαδραματιζόμενης ἀναζήτησης πού, σὴν καθαρότητά της, γνωρίζει ὅλες τὶς ὀδυνηρὲς διαδικασίες τῶν γνήσιων ἐρευνῶν. Οἱ σκέψεις ἀναθεωροῦνται καὶ ἀναμορφώνονται καὶ οἱ ὁδοὶ ἀποκοτῶν πολλὰς ταυτόχρονα σημασίες. Τὰ Τ ε τ ρ ά δ ι α πρέπει νὰ διαβαστοῦν ἔχοντας ἴσ' ὄψη διὰ ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο «σημειώσεων καὶ θέσεων», «προσωρινοῦ χαρακτήρα», ὕλικὸ γιὰ μετέπειτα ἐπεξεργασίες καὶ ἐρευνες. Γιὰ μᾶς βέβαια εἶναι κάτι παραπάνω, εἶναι ἡ «Für ewig» ἐκείνη ἐργασία, πού εἶχε τὴν πρόθεση νὰ γράφει ὁ Γκράμισι χωρὶς ὁμως νὰ πιστεύει διὰ τὴν ἔγραψε μὲ τὶς σημειώσεις του αὐτές. Τὸ νὰ ἔχουμε ἴσ' ὄψη μᾶς τὸ χαρακτήρα ἐρευνας τῶν σημειώσεων αὐτῶν δὲ σημαίνει διὰ μειώνουμε τὴν ἀξία της, ἀλλὰ διὰ ἀποχοῦμε τὴν ἐκαιρότητα νὰ καρπωθοῦμε καλύτερα τὴ γονιμότητα καὶ τὴν ἀξία της.

Ἐπάρχει ἄραγε ἓνας πυρήνας γύρω ἀπ' τὸν ὁποῖο νὰ μπορούμε νὰ συγκεντρώσουμε τὶς θέσεις τῶν Τ ε τ ρ α δ ί ω ν, - ἓνα νῆμα πού νὰ τὶς διαπερνᾷ ὅλες καὶ νὰ τοὺς δίνει τὴν ἐσώτερη ὀργανικότητα πού τυπικὰ τοὺς λείπει; Ἐγὼ νομίζω πὼς ναί, μὲ τὴν ἐπιφύλαξη διὰ δὲ μπορούμε νὰ ἀνάγοιμε ὅλες τὶς θέσεις στὸν πυρήνα αὐτό, γιὰτὶ ἔτσι διὰ καταλήγαμε σὲ μιὰ ρηχὴ ἀνάγνωση.

*Αν ἡ κοινὴ βάση τῶν ἀναζητήσεων αὐτῶν βρισκόταν, γιὰ τὸ Γκράμσι, στὸ «δημιουργικὸ λαϊκὸ πνεῦμα», ἀπ' τὴν ἴδια βάση νομίζω ὅτι ἀναδύεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἡγεμονίας — τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης τοῦ προλεταριάτου στὴν ὁποία ἀναφέρθηκε ρητὰ ὁ Γκράμσι στὸ Π ρ ὀ β λ η μ α τ ο ὕ Ν ὀ τ ο υ, θεωρώντας τὴν σὰν τὴν πολιτικὴ διαδικασίαν πὺν ὀδηγεῖ στὴν κρατικὴ μορφή τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου καὶ πὺν ξαναπιάνεται καὶ βαθαίνεται στὴν ἔρευνα γιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ τὸ χαρακτήρα τῆς πολιτικῆς ἡγεμονίας γενικά. Πιστεύω ὅτι ὁ ὄρος ἡγεμονία, ἡ συγκρότησή του, ὁ καθορισμός του, ἡ ἀρθρωσὴ του, συναρτᾶ μεταξὺ τους τὶς διάφορες στιγμὲς τῆς ἔρευνας, μ' ἄλλο πὺν τὶς περιορίζει σ' ἓνα μόνο αἶτιο.

Τί πράγμα εἶναι τὸ «δημιουργικὸ λαϊκὸ πνεῦμα» ἂν ὄχι μιὰ πραγματικότης πὺν ἡ κυρίαρχη κοιντοῦρα δὲν καταφέρει νὰ τὴν ἀφομοιώσει ὀλοκληρωτικὰ οὔτε κἂν νὰ κυριαρχήσει πάνω της; Τί ἄλλο εἶναι ἂν ὄχι ἡ πραγματικότης πρὸς τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἀποβλέψουμε γιὰ νὰ ὀκοδομήσουμε μιὰ καινούργια ἡγεμονία, ἱκανὴ νὰ πραγματοποιήσει τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκείνη μεταρρῦθμιση πὺν δὲν ἔγινε στὴν Ἰταλία καὶ πὺν μπορεῖ νὰ καθοδηγηθεῖ μόνο ἀπ' τὴν ἐργατικὴ τάξη; Ἡ ἔννοια τῆς ἡγεμονίας εἶναι τὸ σημεῖο ἐπαφῆς τοῦ Γκράμσι μὲ τὸ Λένιν. Ὁ Γκράμσι τότε σὶε ὄχι μόνο τὴν πολιτικὴ σημασία, ἀλλὰ καὶ τὴ θεωρητικὴ, φιλοσοφικὴ, σημασία πὺν ἔχει γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς δράσεως τῶν ἀνθρώπων ἡ ἔννοια τῆς ἡγεμονίας στὸν Λένιν, ὄχι μόνο θεωρητικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν πρακτικὴ τῆς οωσιακῆς ἐπανάστασης. Ὅταν ὁ Γκράμσι ἀναφέρεται στὴ λενινιστικὴ ἔννοια καὶ πράξη τῆς ἡγεμονίας ἐννοεῖ τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, σὰν τὴν κρατικὴ μορφή ἐκδήλωσε αὐτῆς τῆς ἡγεμονίας. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ὅτι ὁ Λένιν δὲν χρησιμοποίησε τὸν ὄρο «ἡγεμονία» γιὰ τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, ἀλλὰ γιὰ τὴ λειτουργία πὺν πρέπει νὰ ἐπιτελέσει τὸ προλεταριάτο καθοδηγώντας τὴ συγκρότηση τῆς δημοκρατικῆς δικτατορίας τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν, δηλαδὴ γιὰ τὸν καθοδηγητικὸ ρόλο τοῦ προλεταριάτου στὴ ρωσικὴ ἀστικοδημοκρατικὴ ἐπανάσταση, ἀ-

πέναντι σὲ μιὰ ἀστική τάξη ἀνίκανη νὰ φέρει σὲ πέρας τὴν ἴδια της τὴν ἐπανάσταση.

Ὁ δρος «ἡγεμονία» συνάγεται λοιπὸν στὸν Λένιν, ὄχι τόσο ἀπ' τὰ κείμενα ὅπου τὸν χρησιμοποιεῖ (τὰ σχετικά μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905), ὅσο ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ποὺ παίρνει στὸ Λένιν ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, ὄχι μόνον σὰν ἀσκηση τῆς βίας, ἀλλὰ περισσότερο σὰν βιανότητα καθοδήγησης ἐνὸς συστήματος συμμαχιῶν, συγκρότησης μιᾶς νέας πολιτικῆς ἐξουσίας, μιᾶς νέας κοινωνίας κὶ ἐνὸς νέου τρόπου σκέψης καὶ δράσης.

Ὁ δρος ἀποκτίνει ἔτσι μεγαλύτερη πλατύτητα. Ὁ σὺλλογισμὸς τοῦ Γκράμσι πάνω στὴν ἡγεμονία μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο: ἡ κυρίαρχη τάξη εφαρμόζει τὴν ἡγεμονία της στὸ βαθμὸ ποὺ μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ νὰ διατηρῆ ἓνα ἱστορικὸ συνασπισμὸ ἀντιφατικῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων, τόσο στὴν οικονομικὴ βάση ὅσο καὶ στὸ πολιτικὸ καὶ κρατικὸ ἐποικοδόμημα ποὺ ἔχουν γιὰ συνθετικὸ κρῖκο τὴν ἰδεολογία. Ἡ ἡγεμονία λοιπὸν εἶναι ἡ στιγμὴ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καὶ, ταυτόχρονα καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἡ ἡγεσία στὸ χῶρον τῶν ἰδεῶν, δηλαδὴ ἡ πνευματικὴ ἡγεσία.

Ἡ τάξη (ἢ οἱ τάξεις) ποὺ κυριαρχεῖ μπορεῖ νὰ κυριαρχεῖ μόνον στὸ βαθμὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ἀκτινοβολήσῃ τὴν ἰδεολογία της πρὸς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα, ἀκόμη καὶ πρὸς τὴν ἐκμεταλλεζόμενη τάξη ποὺ ἔχει ἀντίθετα μ' αὐτὴ συμφέροντα. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ δυνατότητα ἐπιρροῆς καὶ ἰδεολογικῆς ἀγωγῆς, ἀπ' τὴ μεριὰ τῆς ἀρχουσας τάξης εἶναι ποὺ ἔφερε σὲ ὑποδεέστερη θέση τὴν κυριαρχημένη τάξη. Ἡ τάξη αὐτή, ὑποταγμένη σὲ μιὰ ἰδεολογία ποὺ δὲν εἶναι ἡ δική της, δὲν κατορθώνει νὰ ἐκφράσῃ τὰ δικά της ταξικὰ συμφέροντα μὲ συνεκτικὸν τρόπο, στὸ ἐπίπεδον τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς κουλτούρας, οὔτε κατορθώνει νὰ συνειδητοποιήσῃ τὸν ἱστορικὸν τῆς ρόλον.

Ὅσο οἱ λαϊκῆς τάξεις θὰ θρίσκονται σὲ ὑποδεέστερη θέση, δὲν θὰ κατορθώνουν νὰ ἀντιπαραθέσουν στὶς κυρίαρχες τάξεις μιὰ δική τους πολιτικὴ ὁπτικὴ καὶ μιὰ δική τους ἀντίληψη τοῦ κόσμου καὶ γι' αὐτὸ ἡ πνευματικὴ ἐπιρροὴ τῆς

ἄρχουσας τάξης ἐπιδρᾷ πάνω τους μὲ ἀποσυνθετικὸ τρόπο. Στὴν ἱστορικὴ αὐτὴ φάση, οἱ ὑποδεέστερες τάξεις μποροῦν νὰ ὠθοῦνται ἀπ' τὰ συμφέροντά τους σὲ πράξεις ποὺ ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν κυριαρχία τῆς ἄρχουσας τάξης, ὅσο ὅμως ἡ δράση δὲν θὰ καθοδηγεῖται ἀπὸ μιὰ συμπαγῆ πολιτικὴ ὄπτική, ἀποτέλεσμα μιᾶς αὐτόνομης κοσμοαντίληψης, ἐνότητα θεωρίας καὶ πράξης δὲ θὰ ὑπάρχει, κι ἡ λαϊκὴ συνείδηση θὰ παραμένει σὲ κατάσταση ἀποσύνθεσης καὶ ἀντιφατικότητας.

Ἡ διαδικασία, μὲ τὴν ὁποία οἱ ὑποδεέστερες τάξεις, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ, ἀνηλώνονται σὲ διευθυντικὸ ρόλο, συνίσταται στὴν κατάκτηση μιᾶς ξεχωριστικῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτονομίας, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ κοσμολογήσει, νὰ ξεκαθαρίσει καὶ νὰ συνενώσει κριτικὰ αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει μὲ ἀσύνθετο καὶ ἀσυνείδητο τρόπο στὴ συνείδησή τους, γιὰ νὰ τὸ ἀναγάγει σὲ μιὰ ἐνιαία σύλληψη. Ἡ μόνη ἱκανὴ ἀντίληψη νὰ δώσει αὐτονομία στὴν ἐργατικὴ τάξη ποὺ ἦταν ὑποδεέστερη μέχρι χθές, δηλαδὴ νὰ τῆς δώσει τὸ ὄργανο νὰ ἀντιπαραταχθεῖ κριτικὰ στὴν κυρίαρχη κουλτούρα καὶ νὰ φέρει ταυτόχρονα στὸ ἐπίπεδο τῆς συνειδητοποίησης τὰ ρεύματα ποὺ λειτουργοῦν στὴ λαϊκὴ κουλτούρα, εἶναι ὁ μαρξισμὸς. Ὁ μαρξισμὸς παρουσιάζεται ἐκεῖ ποὺ ὁ ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ καθολικισμὸς ἀπότυχαν στὴν προσπάθεια νὰ ἐνώσουν πραγματικὰ τοὺς διανοούμενους καὶ τοὺς «ταπεινοὺς», σὰν ἡ μόνη ἀντίληψη, τὸ μόνον κριτικὸ μέσο, ποὺ εἶναι ἱκανὸ νὰ πραγματώσει μιὰ νέα πνευματικὴ ἐνότητα, μιὰ πραγματικὴ ἐνότητα ἀνάμεσα σὲ διανοούμενους καὶ ταπεινοὺς. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο πραγματοποιεῖται, σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀδιάκοπα ἀνανεωνόμενης διαδικασίας, ἡ ἐνότητα ἀνάμεσα στὴ θεωρία καὶ τὴν πράξη. Ἡ δύναμη ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ κατευθύνει τὴν διαδικασία αὐτὴ ἐνότητας θεωρίας καὶ πράξης εἶναι τὸ ἐπαναστατικὸ κόμμα.

Ἡ ἱστορία ἐμφανίζεται λοιπὸν σὰν μιὰ σειρά ἀρκετὰ περίπλοκων διαδικασιῶν, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες διαμορφώνονται οἱ ἡγεμονίες καὶ σχηματίζονται οἱ ἱστορικὸι συνασπισμοί. Ἡ ἐπαναστατικὴ κρίση ἐκδηλώνεται ὅταν ἡ κυρίαρχη τάξη γάσει τὴν ἱκανότητα διεύθυνσης καὶ διατήρησης

τῆς ἰδεολογικῆς συνοχῆς τοῦ ἱστορικοῦ συνασπισμοῦ τοῦ ἡγεμονεύει· δταν οἱ, μέχρι χθὲς ὑποταγμένες, κοινωνικὲς τάξεις, αὐτονομηθοῦν καὶ ἐκδηλώσουν τὴν δική τους ἡγετικὴν ἰκανότητα, ὑποδείχνοντας λύσεις γιὰ τὰ προβλήματα τῆς κοινωνίας καὶ βαδίζοντας ἔτσι πρὸς τὴν πολιτικὴν κυριαρχία.

Ἡ ἔννοια τῆς ἡγεμονίας ἔχει στὸν Γκράμσι δύο ὀνομασίες καὶ δείχνει τόσο τὴν ἐνότητα *κυριαρχίας* καὶ *ἡγεσίας* ὅσο καὶ τὴν ἡγετικὴν *ἰκανότητα* — θεωρημένην ξεχωριστὰ ἀπ' τὴν κυριαρχία.

Ἡ ρίζα τῆς κρίσης τῆς ἡγεμονίας καὶ τῆς διάλυσης τοῦ ἱστορικοῦ συνασπισμοῦ βρίσκεται στὴν ἀντίφαση πού ὑπάρχει στὴν οικονομικὴ δομὴ — στὴν ἀντίθεση παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ παραγωγικῶν σχέσεων — ἀλλὰ ἡ κρίση παρουσιάζεται ὡς ὀλικὴ διαδικασία πού καλύπτει τόσο τὴ δομὴ ὅσο καὶ τὸ ἐποικοδόμημα.

Ἐδῶ ὁ Γκράμσι δίνει μὰ ἀπ' τὶς σημαντικότερες προσφορές του στὸ μαρξισμό. Ἐκεῖ ὅπου ὁ Μάρξ, στὸν περίφημο *Πρόλογο* τοῦ 1859 στὴν *Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οικονομίας*, παρουσίαζε, ἀπὸ μιὰ ἄποψη, μιὰ κάποια διχοτόμηση τῆς κοινωνίας, ὅπου φαίνεται οὐσιαστικὰ ἡ ἀντίθεση παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ παραγωγικῶν σχέσεων, — ὡς καθοριστικὴ αἰτία τῆς ἐπαναστατικῆς κρίσης, — ὁ Γκράμσι, ξεκινώντας ἀπ' τὴ θέση τοῦ Μάρξ καὶ διατηρώντας τὴν ἀκέραιη, ὡς κλειδί ἐρμηνείας τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας, μᾶς δίνει μιὰ ὀπτικὴ τῆς ἐπαναστατικῆς κρίσης στὴν ὀλόγητα οικονομικῆς βάσης καὶ ἐποικοδομημάτων, παραγωγικῶν σχέσεων καὶ ἰδεολογικῆς ἡγεμονίας. Ἡ προσοχὴ του στράφηκε ἰδιαίτερα στὴν κουλτούρα, χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ τὸ δομικὸ στοιχεῖο. Ἐπακούει πάντα στὴν ἀνάγκη νὰ ὑποδείξει τὴν πραγματικὴ βάση τῶν φαινομένων τῆς κουλτούρας, πρῶτες τῆς ὁμιλίας εἶναι ν' ἀντιδράσει στὴν ὑποτίμηση τοῦ ἐποικοδομητικοῦ στοιχείου, τῆς κουλτούρας, πού γινόταν ἀπ' τὶς διαδεδομένες μηχανιστικὰς ἐρμηνείες τοῦ μαρξισμοῦ.

Στὴ βάση αὐτῆς τῆς ἀντίληψης τοῦ Γκράμσι βρίσκεται ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀντόνιο Λαμπριόλα καὶ ἀκόμη βρίσκεται

ή ολοκληρωτική άφομοίωση (άν και άκόμη από την άποψη της όρολογίας άξεκαθάριστη) της έννοιας εκείνης του κοινωνικο-οικονομικοϋ σχηματισμοϋ, στην όποία ό Λένιν διακρίνει την έπιστημονικότητα του μαρξισμού και ή όποία έπιτρέπει, στόν έντοπισμό της παραγωγικής σχέσης που χαρακτηρίζει ένα δοσμένο οικονομικό σχηματισμό, νά θεωρηθεί ή έννοια αύτή σαν ένα όργανικό σύνολο, σαν μιá δλότητα.

Γιά ν' άνοιξομε μιá παρένθεση, ή έννοια άκριβώς της ή γεμονίας διαχωρίζει την έννοια της δλότητας, όπως τή βρίσκουμε νά ύπονοείται στό Γκράμισι, άπ' την έννοια αύτή όπως τή χρησιμοποιεί ό Λούκατς στην 'Ιστορία και τα Ξικη συνείδηση. Πραγματικά, ένω στό Λούκατς, τό διακριτικό χαρακτηριστικό του μαρξισμού δέν βρίσκεται στη σχέση δομής και έποικοδομήματος, άλλα στην έννοια της δλότητας (άν και, περνώντας ή σχέση δομής και έποικοδομήματος σέ δεύτερη μοίρα, ή δλότητα, που προτείνει ό σόγγρος στοχαστής, δέν διακρίνεται άπ' αύτή του Χέγκελ), στό Γκράμισι αντίθετα ή σχέση δομής και έποικοδομήματος είναι αύτή που έπιτρέπει νά θεμελιώσομε με πραγματικό τρόπο την πολιτική και ήθική στιγμή της Ιστορίας και ν' άποφύγομε μιá «θεωρητική σύλληψη της.

Στό Λούκατς του βιβλίου 'Ιστορία και τα Ξικη συνείδηση, ό προλετάριος σαν τέτοιος, τοποθετείται άμεσα σαν δλότητα, ένω άπ' τό Γκράμισι συνάγεται ότι ή έργατική τάξη άποκτάει συνείδηση της κοινωνικής δλότητας και γίνεται καταλύτρια των κοινωνικών αντιθέσεων και πρωταγωνίστρια του θεμελιώματος μιās καινούργιας κοινωνικής δλότητας, μόνο μέσ' άπ' την Ιστορική εκείνη διαδικασία, που την κάνει κυρίαρχη τάξη.

'Η έννοια της ήγεμονίας που καθορίστηκε, στις γενικές της γραμμές, στό βιβλίο 'Ο Ιστορικός ύλισμός και ή φιλοσοφία του Μπενεντέττο Κρότσε, οδηγεί την έρευνα του Γκράμισι σέ ποικίλες κατευθύνσεις: προβάλλει τό θέμα των διανοσιμένων, σαν αύτών που έπεξεργάζονται την ήγεμο-

νία και είναι απολογητές της άρχουσας τάξης· επιτρέπει να έντοπισθοῦν τὰ χαρακτηριστικά και οί άμοιβαίες σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που καθοδηγοῦν τὸ Ριζορτιζμέντο (σ.μ. Κίνημα Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἰταλίας)²² και, τέλος, είναι τὸ κριτήριο ἀναφορᾶς τῶν στοχασμῶν γύρω ἀπὸ τὴν ἐθνική φιλολογία.

Ἡ κρίση σύμφωνα με τὴν ὁποία ἡ Ἰταλική φιλολογία στάθηκε ἀνίκανη νὰ γίνει γνήσια ἐθνική και λαϊκή, καταλήγει στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ ἀστική τάξη και οί κοσμικοί²³ διανοούμενοι στάθηκαν ἀνίκανοι νὰ κατακτήσουν τις πλατύτερες μάζες τοῦ λαοῦ στὴν ἀντίληψή τους και νὰ πραγματοποιήσουν τὴν πνευματική και ἠθική ἐκείνη μεταρρύθμιση που λείπει στ' ἀλήθεια ἀπ' τὴν ἱστορία τῆς χώρας: ἔτσι ὥστε ἡ ἀποστολή που πρέπει νὰ εκπληρώσει ἡ ἡγεμονία τοῦ προλεταριάτου είναι ὁ καθορισμὸς μιᾶς νέας ἐνότητας ανάμεσα στοὺς διανοούμενους και τις μάζες, τὴν κουλτούρα και τις μάζες. Ὁ Γκράμισι προτείνει, ὅταν μιλάει γιὰ ἐθνική και λαϊκή²⁴ φιλολογία, ὄχι ἀμβλυνση τοῦ ταξικοῦ χαρακτήρα τῆς κουλτούρας και διάχυσή της στοὺς ἀόριστους δρους τοῦ ἐθνικοῦ και τοῦ λαϊκοῦ, ἀλλὰ βλέπει τὸν ταξικό χαρακτήρα μιᾶς καινούργιας κουλτούρας νὰ πραγματοποιῆται στὴν ἡγεμονία, νὰ κατακτᾷ τὸ ἔθνος και τὸ λαὸ και νὰ διαμορφώνει μιὰ νέα κοσμοαντίληψη και νέες συνήθειες.

Ἀκόμη κι ἐδῶ ἡ κουλτούρα ἀντιμετωπίζεται ὡς ὄλότητα, ὡς ὄλότητα ἀρθρωμένη ὁμως σὲ ἀνταγωνισμούς, σὲ ἀντιθέσεις και σὲ διαρκή σύγκρουση ἀντιλήψεων. Μιὰ καινούργια μορφωτική ὄλότητα ἢ πνευματική και ἠθική μεταρρύθμιση, συγκροτεῖται και ἐφαρμόζεται στὸ βαθμὸ που ἡ ἐργατική τάξη, κατακτώντας τὴν ἐξουσία, θὰ μπορέσει ἀπ' τὸ ἓνα μέρος νὰ ἀντλήσει ἀπ' τις ἀπαιτήσεις που συγκεχυμένα ἐκφραζονται στὸ κοινὸ αἶσθημα τῶν λαϊκῶν μαζῶν και νὰ τις ἀνυψώσει σὲ κριτική συνειδητοποίηση και πνευματική ἐνότητα και, στὸ βαθμὸ που θὰ μπορέσει, νὰ ἀντιπαραταχθεῖ στὴν κυρίαρχη κουλτούρα, νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἡγεμονική ἱκανότητά της και νὰ τὴν ξεπεράσει κριτικά. Κι ἔχει αὐτὸ τὸ χαρακτήρα ἡ ἀντιπαραθέση τοῦ Γκράμισι στὸν Κρότσε, στὸν ὁποῖο ἄσκησε, ὄχι θεωρητική κριτική, ἀλλὰ ξανα-

πιάνοντας τὸν προβληματισμὸν ποὺ ἔθεσε μὲ τὸ «Πρόβλημα τοῦ Νότου» γιὰ τὸν πνευματικὸν καὶ πολιτικὸν ρόλον ποὺ ἔπαιξε αὐτὸς στὴν ἰταλικὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴν ταξικὴν του τοποθέτησιν. Ὁ Κρότσε προσπαθεῖ μὲ τὴν πνευματικὴν του δραστηριότητα νὰ ἐδραιώσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀγροτικοῦ συνασπισμοῦ τοῦ Νότου, εἰσάγοντας τοὺς διανοούμενους τοῦ Νότου στὸ πλαίσιον τῆς εὐρωπαϊκῆς κουλτούρας, ἀποκόβοντας τοὺς ὁμοῦς ἀπ' τὴν πραγματικὴν κοινωνικὴν τους βάση, τὴν ἀγροτικὴν. Ἔτσι ὥστε τελικὰ νὰ τοὺς κάνει ἕνα εἶδος μεσαζόντων ἀνάμεσα στὸ μεγαλοβιομηχανικὸν καὶ τοὺς χωρικοὺς. Ἡ ἠθικοπολιτικὴ ἱστορία τοῦ Κρότσε ποὺ σχεδὸν ἀγνοεῖ τὴν οἰκονομικὴν δομὴν καὶ τὰς κοινωνικὰς τάξεις, γιὰ νὰ παρουσιαστῇ ὡς ἱστορία τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν διανοουμένων, εἶναι τὸ κλασικὸν δεῖγμα τῆς πνευματικῆς λειτουργίας ποὺ ἐπιτελεῖ, τοῦ χάσματος δηλαδὴ ποὺ εἰσάγει ἀνάμεσα στὸ διανοούμενον καὶ τὴν κοινωνικὴν του ρίζαν. Ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῆς πολιτικομορφωτικῆς πορείας ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Κρότσε, ὁ ἱστορικισμὸς του εἶναι «θεωρητικὸς» καὶ θεολογικὸς, δηλαδὴ κίβδηλος ἱστορικισμὸς. Ἄν ὁ Γκράμσι ἀντιπαρθέτει στὸν ἱστορικισμὸν τοῦ Κρότσε τὸ μαρξισμὸν ὡς πραγματικὸν ἱστορικισμὸν, «ἀπόλυτον ἱστορικισμὸν» καὶ ἂν ὀρίζῃ τὸ μαρξισμὸν μ' ἕνα κατηγορηματικὸν παρμένον ἀπὸ μιὰ ἄλλου τύπου πνευματικὴν παράδοσιν, αὐτὸ συμβαίνει γιὰτὶ οὐσιαστικὰ μπαίνει σὲ μιὰ μεγάλη πνευματικὴ σύγκρουσιν ποὺ εἶναι ταυτόχρονα καὶ σύγκρουσιν πολιτικῆς χαρακτῆρα καὶ ἰδιαιτέρως σύγκρουσιν πνευματικῆς πολιτικῆς: καταπολέμησιν τῆς ἡγεμονίας τοῦ Κρότσε στὸ πεδίου τῶν ἰδεῶν. Πρόκειται γιὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἐσώτερης πρόθεσης τοῦ ἱστορικισμοῦ τοῦ Κρότσε, γιὰ τὴν κριτικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ τὸ ξεπέραςμα ὧσων τὴν κάνουν ἀντιφατικὴν, γιὰ τὴν θραύσιν τῶν «θεωρητικῶν» καὶ ἰδεολογικῶν ὀρίων τῆς, γιὰ τὴν ἀνεύρεσιν ἑνὸς πραγματικοῦ ἐσωτερικοῦ σκοποῦ²⁵, μιᾶς ὑλιστικῆς καὶ διαλεκτικῆς θεμελίωσιν τῆς ἱστορικότητος ποὺ νὰ εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπ' τὰς ἀπλοστεύσεις καὶ τὰς σχηματοποιήσεις τοῦ μηχανισμοῦ.

Ἡ ὀλόκληρη ἡ πολεμικὴ μὲ τὸν Κρότσε θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀξιολογηθῇ ὄχι μόνον ὡς ἀντιφατικὴ καὶ πνευματι-

κή αναζήτηση, αλλά σά στιγμή πνευματικῆς πολιτικῆς. Δέν πρέπει νά λησμονοῦμε ὅτι ἡ ἔρευνα τοῦ Γκράμισι, ἀκόμη κι ὅπου φαίνεται «ἀνιδιοτελής» εἶναι στήν πραγματικότητα ἡ ἔρευνα ἐνὸς ἐπαναστάτη, ἐνὸς πολιτικοῦ, ἐνὸς κομμιατικοῦ. Ἐπακοῦει πάντα σέ μιὰ πολιτική ἀνάγκη: νά οἰκοδομήσει τίς συνθήκες πού θά ἐπιτρέψουν στήν Ἰταλική ἐργατική τάξη νά ἀνυψωθεῖ σ' ἕνα ρόλο ἡγεμονίας χάρις στήν ἰκανότητα νά ἀναζητήσῃ τήν ἀνάπτυξη τῆς Ἰταλικῆς κοινωνίας σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις της, δηλαδή, χάρις στήν ἰκανότητα νά πολεμήσῃ στό πεδίο τῆς κουλτούρας.

- Γὰ νά γίνει αὐτό ὅμως, εἶναι ἀναγκαῖο νά ἀπελευθερωθεῖ ἐντελῶς ὁ μαρξισμός ἀπ' τίς μηχανιστικές παραμορφώσεις καί τὸ χυδαῖο ὕλισμό. Γι' αὐτό καί διεξάγει ὁ Γκράμισι τήν πολεμική ἐνάντια στόν Μπουχάριν²⁶. Γι' αὐτό στρέφει τήν προσοχή του στό ρόλο τοῦ ἐπαναστατικοῦ ὑποκείμενου, χωρίς τήν πρωτοβουλία τοῦ ὁποῖου εἶναι ἀδύνατο νά μπορέσουμε νά οἰκοδομήσουμε τήν ἡγεμονία, πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἰκανότητα δραστήριας ἐπέμβασης στήν πραγματική διαδικασία κι ὄχι παθητική καί μοιρολατρική ἀναμονή μιᾶς ἐπαναστατικῆς κρίσης πού θά πηγάζει ἀπ' τὸν ἀντικειμενικὸ μηχανιστικὸ καθορισμὸ τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης.

Στὴν προσπάθειά του αὐτὴ νά καταπολεμήσῃ τὸ μηχανιστικὸ ἀντικειμενισμὸ ὁ Γκράμισι πέφτει μερικές φορές, δταν ἀναφέρεται μὲ γενικώτερους ὄρους σὰ φιλοσοφικά προβλήματα, σὲ διατυπώσεις ἰδεαλιστικοῦ χαρακτήρα. Σὲ ἰδεαλιστικὴ χροιά οφείλεται τὸ γεγονός ὅτι ἡ φροντίδα του νά μὴ διαχωρίσει τὴ φιλοσοφία ἀπ' τὴν ἱστορία καί συνακόλουθα νά μὴν τὴ συλλάβει μὲ μεταφυσικὸ τρόπο, τὸν ὀδηγεῖ ὄχι μόνο στὴ διαβεβαίωση τῆς διαλεκτικῆς τὸς ἐνότητος ἀλλὰ καί τῆς ταυτότητάς τους — πράγμα πού σφηνεπάγεται ταύτιση συνείδησης καί πραγματικότητος: 'Ἄπ' τὴν ταύτιση ἱστορίας καί φιλοσοφίας πηγάζει κατόπιν ἡ ταύτιση πολιτικῆς καί φιλοσοφίας πού, παρ' ὅλο θέβαια πού βασιίζεται στόν Μάρξ τῶν Θέσεων στὸ Φόθερμπαχ, παρ' ὅλο πού ἀναλύει γόνιμα τὴν ἐνότητα θεωρίας καί πράξης, ἀφήνει κάπως θολές τίς ἐνδιαμεσότητες, πλὴν ὅμως ὑπάρχουν ἀνάμεσα στίς γενικώτερες θεωρητικῆς ἰππερυγασίεις — πού

πάντα όμως έχουν τή ρίζα τους στην πράξη — και την άλλη εκείνη στιγμή που συνδέεται και διακρίνεται ταυτόχρονα απ' αυτές, την πολιτική δηλαδή, που συνδέεται με την πράξη με μιὰ άμεσότερη σχέση. —

Ἡ οὐσία όμως τῆς ἀντιμηχανιστικῆς καὶ ἀντιθεωρητικῆς ἀπαίτησης πού προβάλλει ὁ Γκράμσι, ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀνίκηση τῆς μαρξιστικῆς διαλεκτικῆς τῆς σχέσης ἀνάμεσα σὲ ἀντικείμενο καὶ ὑποκείμενο (ἀντικειμενικὴ κατάσταση καὶ ἐπαναστατικὴ πρωτοβουλία), εἶναι τὸ καρποφόρο πεδίο πού προσφέρει στὴ σκέψη μας.

Θὰ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ θεμελιώσουμε, ἔξω ἀπ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀντίληψης τοῦ μαρξισμού, μιὰ σωστὴ θεωρία τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος. Δὲν εἶναι τυχαίον ὅτι ὁ Λένιν τοῦ Τί νὰ κάνουμ ε; καὶ τοῦ Ἔνα θῆμα μπρός, δυὸ θέματα πίσω, εἶναι ἐκεῖνος ἀκριβῶς πού τόνισε καθαρὰ τὴ διαλεκτικὴ ἀλληλουχία ἀντικείμενου καὶ ὑποκείμενου εἶναι ἐκεῖνος πού οἰκοδόμησε τὴν ἔννοια τῆς ἡγεμονίας, κριτικάροντας τοὺς μενσεβίκους²⁷ πού χυδαιοποιούσαν τὴν ἀντίληψη τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου, ἀκριβῶς γιατί δὲν εἶχαν κατανοήσει τὸ ρόλο τοῦ κόμματος, τοῦ ἐπαναστατικοῦ ὑποκείμενου. Ὑπάνω σ' αὐτὴ τὴν οὐσία τῆς πολιτικῆς θεωρίας καὶ πράξης τοῦ Λένιν, ἀγρυπνεῖ ὁ Γκράμσι.

Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Ἡγεμόνας τοῦ Μακιαβέλλι²⁸ τοῦ φαίνεται ὅχι σὰν ἄτομο πού ἀντιπαρατάσσεται στὴν ἱστορία, ἀλλὰ σὰν ἡ ἐνσάρκωση μιᾶς συλλογικῆς θέλησης πού ἐνεργοποιεῖται, ἔτσι γι' αὐτὸν τὸ κόμμα εἶναι ὁ σύγχρονος ἡγεμόνας, ὁ οἰκοδόμος μιᾶς καινούργιας τάξης πραγμάτων, μιᾶς καινούργιας κοινωνίας. Ὅταν ὁ Γκράμσι διαβεβαιώνει ὅτι οἱ στρατοὶ δὲν μποροῦν νὰ δημιουργήσουν λοχαγούς ἀλλὰ οἱ λοχαγοὶ μποροῦν νὰ δημιουργήσουν στρατοὺς, όταν διαβεβαιώνει, παράδοξα, ὅτι κάθε μέλος τοῦ κόμματος μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ διανοούμενος²⁹, στὸ βαθμὸ πού, σὲ μικρὴ ἔστω κλίμακα, εἶναι ἡγετικὸ στέλεχος, ὁ Γκράμσι βρίσκεται στὴν κοίτη τοῦ Λένιν. Βρίσκεται ἐκεῖ γιατί παρ' ὅλη τὴν ἄκρα προσοχὴ του στὸ αὐθόρμητο κίνημα δὲν κάνει καμιά παραχώρηση στὸν αὐθορμητισμό. Βρίσκεται ἐκεῖ γιατί το-

νίζει με όρμητή στιγμή της συνείδησης, της καθοδήγησης, της οργάνωσης και της πειθαρχίας του επαναστάτη.

Άφου άποσαφηνισθοῦν οί οικονομικοί νόμοι πού καθορίζουν τήν κοινωνική εξέλιξη και τήν επαναστατική διαδικασία κι άφου έξηγηθεί τό ιστορικό γίγνεσθαι μέ τόν δρο τοῦ κοιωνικοοικονομικοῦ σχηματισμοῦ, τότε πρέπει νά στραφοῦμε στό επαναστατικό ὑποκείμενο, στό κόμμα, γιά νά θεμελιώσουμε τήν πολιτική και πνευματική ήγεμονία.

Τ Π Ο Μ Ν Η Μ Α ¹

Στή συλλογή αὐτή παρουσιάζονται χωρίς περικοπές και γιά πρώτη φορά σέ λαϊκή έκδοση, οί θέσεις, οί σημειώσεις και τά δοκίμια πού ἔγραψε ὁ Ἄντόνιο Γκράμοι στή φυλακή ανάμεσα στά 1929 και στά 1935 και πού ἐκδόθηκαν στήν Ἰταλία ἀπ' τά 1948, ἀπ' τόν ἐκδότη Ἐϊνάουντι. Τά κείμενα τῆς συλλογῆς αὐτῆς — μέ μόνη ἐξάιρεση τίς θεατρικές κριτικές πού συντάχθηκαν ἀπ' τόν Γκράμοι στά 1920-21 γιά τήν τουρινέζικη έκδοση τοῦ Ἄ θ ά ν τ ι ² και συμπεριλήφθηκαν στόν τόμο μέ τόν τίτλο Λ ο γ ο τ ε χ ν ί α και ἐ θ ν ι κ ῆ ζ ω ῆ ³ — προέρχονται ἀπ' τά τριανταδύο «Τετράδια τῆς φυλακῆς», γιά τήν περιγραφή τῶν ὁποίων παραπέμπουμε στή μελέτη τοῦ Β. Τζερετάνα στό Ὁ Γ κ ρ ά μ ο ι και ἡ σ ύ γ χ ρ ο ν η κ ο υ λ τ ο ῦ ρ α ⁴, Ρώμη, 1970, ΙΙ, σσ. 455-476.

Σέ μιά σημείωση τοῦ 1932, διαν εἶχε πιά γράψει ἀρκετό μέρος ἀπ' τίς θέσεις του, ὁ Γκράμοι προσδιόρισε μ' αὐτό τόν τρόπο τά χαρακτηριστικά και τό σχεδιάγραμμα τῆς ἔρευνάς του στή φυλακή:

«1) Προσωρινός χαρακτήρας — ἀπό μνήμης — αὐτῶν τῶν σημειώσεων και θέσεων 2) ἀπ' αὐτές θά προέλθουν ἀνεξάρτητες μεταξύ τους μελέτες· ὄχι μιά μονάχα οργανική ἐργασία· 3) ἀόκιμη δέν μπορούμε νά διαχωρίσουμε τό κύριο μέρος και τό δευτερεύον τῆς ἐκθεσης αὐτῆς, αὐτό δηλαδή πού θά εἶναι τό "κείμενο" και αὐτό πού θά ἀποτελεῖ τίς

"σημειώσεις": 4) πρόκειται πολλές φορές για ανεξέλεγκτες απόψεις που θα μπορούσαν να θεωρηθούν σαν "πρώτη προσέγγιση": μερικές απ' αυτές, σε μεταγενέστερες έρευνες, ίσως εγκαταλειφθούν και ίσως αποδειχτεί σωστή ή αντίθετη άποψη· 5) δεν πρέπει να κάνει άσχημη εντύπωση ή πλατύτητα και η άβεβαιότητα των όρων του θέματος, για τους λόγους που ανάφερα παραπάνω· δεν έχω την πρόθεση να παρουσιάσω ένα ανακάτεμα σύμμεικτων και ανάλεκτων πάνω στους διανοούμενους, έναν έγκυκλοπαιδικό σωρό που θα άποσκοπεί στην κάλυψη όλων των δυνατών και νοητών "χασμάτων".

«Κύριες μελέτες — Γενική ή εισαγωγή ή — Έξέλιξη των Ιταλών διανοουμένων μέχρι το 1870: διάφορες περίοδοι: ή λαϊκή λογοτεχνία των λαϊκών έπιφυλλίδων — Φολκλόρ και κοινό αίσθημα — Το ζήτημα της φιλολογικής γλώσσας και των διαλέκτων — Τα άνημάκια του παπα - Μπρεσιάνι — Μεταρρύθμιση και αναγέννηση — Μακιαβέλλι — Σχολείο και έθνική παιδεία — Η θέση του Μπ. Κρότσε στην Ιταλική κουλτούρα μέχρι τον παγκόσμιο πόλεμο — Το Ριζορτιζμέντο και το κόμμα της Δράσης — Ο Ούγος Φώσκολος και ή διαμόρφωση της έθνικης ρητορικης — Το Ιταλικό θέατρο — Ιστορία της Καθολικης Δράσης — Αδιάλλαχτοι καθολικοί, Ιησουίτες, μοντερνιστές — Η μεσαιωνική κοινότητα, οικονομικοσυντεχνιακή φάση του Κράτους — Κοσμοπολιτικός ρόλος των Ιταλών διανοουμένων μέχρι το 18ο αιώνα — Αντίδραση στην Έλλειψη ενός έθνικολαϊκού χαρακτήρα της κουλτούρας στην Ιταλία, οι φουτουριστές — Το ένιαίο σχολείο και τί σημαίνει για ολοκλήρωση την οργάνωση της έθνικης κουλτούρας — Ο "λοριανισμός", ένα απ' τα χαρακτηριστικά των Ιταλών διανοουμένων — Η άποισία "λακωθινισμού" στο Ιταλικό Ριζορτιζμέντο — Ο Μακιαβέλλι σαν τεχνικός της πολιτικής και σαν "καθαρός" πολιτικός ή πολιτικός της πράξης — Παράρτημα: άμερικανισμός και φορτισμός».

«Άνακεφαλαιώσεις θεμάτων: 1) Διανοούμενοι — Ζητήματα της παιδείας· 2) Μακιαβέλλι· 3) Έγκυκλοπαιδικοί όροι και θέματα κουλτούρας· 4) Εισαγωγή στη μελέτη της

φιλοσοφίας και κριτικές σημειώσεις σε ένα Λαϊκό δοκίμιο κοινωνιολογίας· 5) 'Ιστορία της "Καθολικής Δράσης" — 'Αδιάλλακτοι καθολικοί, Ιησούτες, μοντερνιστές· 6) 'Ανάλεκτα σημειώσεων ποικίλων θεμάτων (παρελθόν και παρόν)· 7) 'Ιταλικό Ριζορτιζμέντο (με την έννοια της Έποχής του Ιταλικού Ριζορτιζμέντο του Όμοδέο, αλλά επιμένοντας στα στενότερα Ιταλικά αίτια)· 8) Τα άνηψακια του πωτα - Μπρεσιάνι — Λαϊκή λογοτεχνία (λογοτεχνικές σημειώσεις)· 9) Λοριανισμός· 10) Θέσεις πάνω στη δημοσιογραφία.

"Όσον αφορά τα κριτήρια που χρησιμοποίηθησαν για την επιμέλεια των έξι τόμων των εκδόσεων Ένικωνντι, τα αναφέρουμε παρακάτω όπως διατυπώθησαν σ' ένα πρόλογο της πρώτης έκδοσης του έργου 'Ο Ιστορικός υλισμός και η φιλοσοφία του Μπενεντέττο Κρότσε:

«Γιά να είναι πάντοτε ο άναγκώστης ένήμερος των συνθηκών κάτω από τις οποίες γράφτηκαν οι σελίδες αυτές, των δυσκολιών που έπρεπε να ξεπεράσει ο συγγραφέας, και της προσπάθειας που έπρεπε να καταβάλλει ή μνήμη του έξ αιτίας της αδυναμίας του Γκράμισι να συμβουλευτεί τα κείμενα και (για να κατανοήσει ο άναγκώστης) τα αίτια του άφηρημένου χαρακτήρα μερικών σημειώσεων καθώς και της άπουσίας ρητών άναφορών στα γεγονότα που συνέβαιναν εκείνο τον καιρό στην 'Ιταλία κι έξω απ' αυτή, ή σύνταξη άπόφυγε να προβεί άκόμη και στα χτενίσματα εκείνα του κείμενου που σ' άλλες περιπτώσεις θά ήταν χρήσιμα και σωστά και περιορίστηκε μονάχα στις έξαιρετικά άπαραίτητες άλλαγές, δηλαδή:

1) Στο να συγκεντρώσει τις σημειώσεις κατά θέμα, αντί να τις παραθέσει κατά τη χρονολογική σειρά που γράφτηκαν, όπως φαίνεται κι από το Εύρετήριο του βιβλίου⁵.

2) Στο να τιτλοφορήσει τις σημειώσεις και τα μέρη που χωρίζεται το βιβλίο. Οι τίτλοι των διαφόρων μερών πάρθηκαν απ' τους χρονογραφικούς τίτλους που μεταχειρίστηκε ο Γκράμισι για να υποδηλώσει το θέμα των διαφόρων σημειώσεων. Οι τίτλοι των μεμονωμένων σημειώσεων δόθηκαν απ' τη σύνταξη όταν χρειάστηκε να αντικαταστήσει τίτλους

πού έμοιαζαν μεταξύ τους είτε για να αποφευχθούν επαναλήψεις είτε για να δώσουν τίτλο στις σημειώσεις πού δέν είχαν τέτοιο.

3) Στο να ολοκληρώσει τις πολυάριθμες συντημημένες λέξεις και να διορθώσει κάποιο ολοφάνερο λάθος, κάποιας άσυμφωνίας ρημάτων κλπ., κάθε φορά πού δέν έγείρονταν άμφιβολίες σχετικά με τη νομιμότητα τής διόρθωσης.

4) Στο να παραμερίσει μίαν επανάληψη πού όφείλεται άποκλειστικά στο γεγονός ότι ό συγγραφέας, ξαναρχίζοντας να γράφει πάνω σ' ένα συγκεκριμένο θέμα μετά από καιρό, άναφερόταν σε προγενέστερα γραμμένη σημείωση.

5) Στο να μεταφέρει στο κάτω μέρος τής σελίδας τις σημειώσεις πού στο χειρόγραφο βρίσκονταν μέσα στο κείμενο, ανάμεσα σε άγκύλες συνήθως.

«Οι σημειώσεις στο κάτω μέρος τής σελίδας, αν δέν άναφέρεται τό αντίθετο, άνήκουν στο συγγραφέα».

Μετάφρ. Μπάμπης Λυκούδης

Ο ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ

Οι διανοούμενοι είναι μιά αυτόνομη κι ανεξάρτητη κοινωνική ομάδα ή μήπως κάθε κοινωνική ομάδα έχει μιά δική της ειδική κατηγορία διανοουμένων; Το πρόβλημα είναι πολύπλοκο εξαιτίας τών διαφορετικῶν μορφῶν πού πήρε ή μέχρι τώρα πραγματική ιστορική διαδικασία σχηματισμοῦ τῶν διαφόρων κατηγοριῶν διανοουμένων.

Οι πιδό σημαντικές ἀπ' αὐτές τίς μορφές είναι δύο:

1) Κάθε κοινωνική ομάδα, πού γεννιέται στό πρωταρχικό πεδίο μιᾶς οὐσιαστικῆς λειτουργίας στόν κόσμο τῆς οικονομικῆς παραγωγῆς, δημιουργεῖ μαζί τῆς ὀργανικά, ἕνα ἢ περισσότερα στρώματα διανοουμένων, πού τῆς προσδίνουν ὁμοιογένεια καί συνείδηση τῆς ἀποστολῆς τῆς, ὄχι μόνο στό οικονομικό πεδίο ἀλλά καί στό κοινωνικό καί στό πολιτικό: Ὁ καπιταλιστάς ἐπιχειρηματίας φέρνει μαζί του τόν τεχνικό τῆς βιομηχανίας, τόν ἐπιστήμονα τῆς πολιτικῆς οικονομίας, τόν ὀργανωτή μιᾶς νέας παιδείας, ἑνός νέου δικαίου κλπ. Πρέπει λοιπόν νά τονίσουμε τό γεγονός ὅτι ὁ ἐπιχειρηματίας ἀντιπροσωπεύει μιάν ἀνώτερη κοινωνική διεργασία, πού τήν χαρακτηρίζει κιόλας μιᾶ ἀνώτερη διευθυντική καί τεχνική (δηλαδή διανοητική) ἱκανότητα. Αὐτός, πέρα ἀπό τήν περιορισμένη σφαῖρα τῆς δραστηριότητάς καί τῆς πρωτοβουλίας του, πρέπει νά ἔχει καί μιᾶ κάποια τεχνική ἱκανότητα σέ ἄλλες σφαῖρες, τουλάχιστον σ' αὐτές πού βρίσκονται πιδό κοντά στήν οικονομική παραγωγή (ὀφείλει νά εἶναι ὀργανωτής τῶν ἀνθρωπίνων μαζῶν, ὀργανωτής τῆς «ἐμπιστοσύνης» τῶν καταθετῶν στήν ἐπιχειρήσή του, τῶν ἀγοραστῶν τῶν ἐμπορευμάτων του κλπ.).

Ἄν ὄχι ὅλοι οἱ ἐπιχειρηματίες, τουλάχιστον μιὰ ἐ λ ί τ ἀπ' αὐτούς, πρέπει νὰ ἔχει, γενικά, μὴν ἱκανότητα ὀργανωτῆ τῆς κοινωνίας, σ' ὀλόκληρο τὸν πολὺπλοκο ὀργανισμό τῶν ὑπηρεσιῶν, καθὼς καὶ στὸν κρατικὸ ὀργανισμό, ἐξαιτίας τῆς ἀνάγκης νὰ δημιουργεῖ τίς πιδ εὐνοϊκῆς συνθήκης γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς τάξης τῆς — ἢ πρέπει νὰ ἔχει τουλάχιστο τὴν ἱκανότητα νὰ διαλέγει τὰ «στελέχη», (εἰδικευμένους ὑπαλλήλους) στὰ ὁποία νὰ ἐμπιστεύεται αὐτὴ τῆ δραστηριότητα ὀργάνωσης τῶν γενικῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς ἐπιχείρησης. Μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε πὼς οἱ «ὀργανικοὶ» διανοούμενοι, πὼς κάθε νέα τάξη δημιουργεῖ κοντὰ τῆς κι ἐπεξεργάζεται στὴν προοδευτικὴ ἐξέλιξή τῆς, εἶναι οἱ μεγαλύτερες δυνατὲς «ἐξειδικεύσεις» ὀρισμένων μορφῶν τῆς πρωταρχικῆς δραστηριότητος τοῦ νέου κοινωνικοῦ τύπου πὼς ἡ νέα τάξη ἔφερε στὸ φῶς *

Ἀκόμη καὶ οἱ φεουδάρχες ἦσαν κάτοχοι μιᾶς ξεχωριστῆς τεχνικῆς ἱκανότητος, τῆς στρατιωτικῆς, καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπ' τῆ στιγμὴ πὼς ἡ ἀριστοκρατία χάνει τὸ μονοπώλιο τῆς τεχνικο-στρατιωτικῆς ἱκανότητος ἀρχίζει ἡ κρίση τοῦ φεουδαλισμοῦ. Ἀλλὰ ὁ σχηματισμὸς τῶν διανοουμένων στὸ φεουδαλικὸ καὶ στὸν προηγούμενο κλασικὸ κόσμο εἶναι ἓνα ζήτημα πὼς πρέπει νὰ ἐξεταστῆι στὶς λεπτομερεῖς του: αὐτὴ ἡ διαμόρφωση κι ἐπεξεργασία ἀκολουθεῖ

* Τὰ «Στοιχεῖα πολιτικῆς ἐπιστήμης» τοῦ Μόσκα (νέα βελτιωμένη ἔκδοσις τοῦ 1923) πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο. Ἡ λεγομένη «πολιτικὴ τάξη» τοῦ Μόσκα δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ μορφωμένη κατηγορία τῆς κυρίαρχης κοινωνικῆς ὀμάδας. Ἡ ἔννοια τῆς «πολιτικῆς τάξης» τοῦ Μόσκα πλησιάζει στὴν ἰδέα τῆς ἐ λ ί τ τοῦ Παρέτο, πὼς εἶναι μιὰ προσπάθεια νὰ ἐξηγηθῆι τὸ ἱστορικὸ φαινόμενὸ τῶν διανοουμένων καὶ ὁ ρόλος τους στὴν κρατικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ. Τὸ βιβλίον τοῦ Μόσκα εἶναι ἓνα τεράστιον συνοθύλευμα, κοινωνιολογικοῦ καὶ θετικιστικοῦ χαρακτῆρα, ἔχοντας ἐπὶ πλέον τὴ μεροληπτικότητά τῆς ἄμεσης πολιτικῆς σκοπιμότητος πὼς τὸ κάνει λιγότερο δυσκολοχώνευτο καὶ φιλολογικὰ πὼς ζωηρό.

δρόμους και τρόπους που πρέπει να μελετηθούν συγκεκριμένα. Γι' αυτό δε σημειωθεί ότι η μάζα των χωρικών, μολονότι άσκει μιάν ούσιαστική λειτουργία στον κόσμο της παραγωγής, δεν επεξεργάζεται δικούς της «οργανικούς» διανοούμενους και δεν «άφομοιώνει» κανένα στρώμα «παραδοσιακών» διανοουμένων, μολονότι άπ' τή μάζα των χωρικών άλλες κοινωνικές ομάδες άποσπούν πολλούς άπ' τούς διανοούμενους τους και μεγάλο μέρος των παραδοσιακών διανοουμένων είναι άγροτικής προέλευσης.

2) Άλλά κάθε «ούσιαστική» κοινωνική ομάδα, προβάλλοντας στην Ιστορία άπό τήν προηγούμενη οικονομική δομή, και σαν έκφραση ανάπτυξης της (αύτης της δομής) βρήκε τουλάχιστον στην ως τώρα Ιστορία, κατηγορίες διανοουμένων που προϋπήρχαν και που μάλιστα εμφανίζονται σαν αντιπροσωπευτικές μιας άδιάσπαστης Ιστορικής συνέχειας άκόμη και στις πιο περίπλοκες και ριζικές αλλαγές των κοινωνικών και πολιτικών μορφών.

Ή πιο τυπική άπ' αυτές τις κατηγορίες είναι η κατηγορία «των έκκλησιαστικών», που μονοπώλησαν για πολόν καιρό (για μιá δλόκληρη Ιστορική φάση, που μάλιστα χαρακτηρίζεται έν μέρει άπ' αυτό τό μονοπώλιο), μερικές σπουδαίες λειτουργίες: τή θρησκευτική ιδεολογία, δηλαδή τή φιλοσοφία και τήν επιστήμη της έποχής, μέ τό σχολείο, τή μόρφωση, τήν ήθική, τό δίκαιο, τήν κοινωνική πρόνοια, τήν περίθαλψη κλπ. Ή κατηγορία των έκκλησιαστικών μπορεί να θεωρηθεί σαν κατηγορία διανοουμένων που ήταν οργανικά δεμένη μέ τήν άριστοκρατία της γής. Ήταν νομικά ίση μέ τήν άριστοκρατία που μ' αυτήν μοιραζόταν τό δικαίωμα της φεουδαλικής ιδιοκτησίας της γής και τή χρήση των κρατικών προνομίων, που άπορέουν άπό τήν ιδιοκτησία.*

* Για μιá κατηγορία άπ' αυτούς τούς διανοούμενους, τήν πιο σημαντική ίσως μετά τούς «έκκλησιαστικούς» έξαιτίας του κύρους και του κοινωνικού έργου που έπτελούσαν στην πρωτόγονη κοινωνία — τήν κατηγορία των «γιατρών» μέ τήν πιο πλατειά έννοια, δηλαδή όλων εκείνων που επαλεύουν» ή φαίνεται πως επα-

Μά το μονοπώλιο του εποικοδομηματος από μέρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν* δὲν ἀσκήθηκε χωρὶς πάλη καὶ περιορισμούς, κι ὡς ἐκ τούτου εἶχαμε τὴ γέννηση μὲ διαφορὲς μορφές (πού πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν καὶ νὰ μελετηθοῦν συγκεκριμένα) κι ἄλλων κατηγοριῶν, πού εὐνοήθηκαν κι ἐνισχύθηκαν ἀπ' τὸ δυνάμωμα τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας τοῦ μονάρχου ὡς τὸν ἀπολυταρχισμό. Ἔτσι σχηματίστηκε ἡ ἀριστοκρατία τῆς τηβένου μὲ τὰ προνόμιά της, μιά κατηγορία διαχειριστῶν κλπ., ἐπιστήμονες, θεωρητικοί, μὴ ἐκκλησιαστικοὶ φιλόσοφοι κλπ.

Ἐπειδὴ οἱ διαφορὲς αὐτὲς κατηγορίες παραδοσιακῶν διανοουμένων θεωροῦν μὲ «τὸ πνεῦμα τῆς κάστας» τὴν ἀδιάσπαστη ἱστορικὴ τους συνέχεια καὶ τὴν «ιδιότητά» τους, γι' αὐτὸ νομίζουν ὅτι εἶναι αὐτόνομοι κι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν κυρίαρχη κοινωνικὴ τάξη. Αὐτὴ ἡ αὐτο-θεώρηση δὲν εἶναι χωρὶς συνέπειες στὸ ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ πεδίο, συνέπειες μεγάλης σημασίας. Ὅλη ἡ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία μπορεῖ εὐκολὰ νὰ συνδεθεῖ μ' αὐτὴ τὴ θέση πού παίρνουν οἱ διανοούμενοι σὴν κοινωνικὸ σύνολο καὶ μπορεῖ νὰ ὀρι-

λεῖον» ἐνάντια στὸ θάνατο καὶ τὶς ἀρρώστειες — θὰ χρειαστεῖ νὰ δοῦμε τὴν ἐστορία τῆς λατρικῆς» τοῦ Ἄρθουρο Γκαστιλιόνι. Ἄς θυμηθοῦμε ἐπίσης πῶς ἀνάμεσα στὴν λατρικὴ καὶ στὴ θρησκεία ὑπῆρχαν, κι ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, σχέσεις σ' ὀρισμένες ὀργανωτικὲς λειτουργίες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὅπου παρουσιάζεται ὁ γιατρός παρουσιάζεται καὶ ὁ παπάς (μ' ἐξορκισμούς, διαφορὲς συμβουλές κλπ.).—Πολλὲς μεγάλες θρησκευτικὲς φυσιογνωμίαι ἦσαν καὶ θεωροῦνταν μεγάλοι θεραπευτές: πρὸβλ. τὴν ἰδέα τοῦ θαύματος ἕως καὶ τὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν. Ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς βασιλιάδες συνέχισε γιὰ καιρὸ νὰ ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι μπορούσαν νὰ θεραπεύσουν βάζοντας ἀπλῶς τὰ χέρια τους πάνω στὸν ἀρρωστο κλπ.

* Ἀπὸ ὁῶ γεννήθηκε ἡ γενικὴ ἔννοια «διανοούμενος» (intellettuale) ἢ εἰδικός (specialista) τῆς λέξης κληρικὸς (=chierico) σὲ πολλὰς γλῶσσας νεολατινικῆς καταγωγῆς ἢ ἰσχυρὰ ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὶς νεολατινικὲς, διὰ μέσου τῆς λατινικῆς τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἡ ἀντίστοιχη «ελαϊκός» (=laico) μὲ τὴν ἔννοια ἀμαθῆς καὶ μὴ εἰδικός.

στει σάν έκφραση τής κοινωνικής ούτοπίας πού έξαιτίας τής οί διανοούμενοι αύτο - θεωρούνται άνεξάρτητοι, αυτόνομοι, έφοδιασμένοι με ιδιαίτερα γνωρίσματα κλπ.

"Ας σημειωθεί γι' αυτό, πώς άν ό πάπας κι ή άνώτερη Ιεραρχία τής εκκλησίας νομίζουν πώς είναι περισσότερο συνδεδεμένοι με τό Χριστό και τούς άποστόλους παρά με τούς γερουσιαστές 'Ανιέλι και Μπένι¹ δέ συμβαίνει τό ίδιο με τόν Τζεντίλε² και Κρότσε για παράδειγμα. Ό Κρότσε ειδικά νοιώθει πολύ συνδεμένος με τόν 'Αριστοτέλη και τόν Πλάτωνα, αλλά δέν κρύβει και τή σχέση του με τούς γερουσιαστές 'Ανιέλι και Μπένι και σ' αυτό άκριδώς τό σημειο είναι πού πρέπει ν' αναζητήσουμε τόν πιό άνεβασμένο χαρακτήρα τής φιλοσοφίας του Κρότσε.

Ποιά είναι τά μέγιστα όρια τής έννοιας «διανοούμενος»; Μπορούμε νά θρούμε ένα ένιατο κριτήριο για νά χαρακτηρίσουμε όμοιόμορφα όλες τίς διαφορετικές κι άνόμοιες διανοητικές δραστηριότητες και ταυτόχρονα νά τίς διακρίνουμε κατά τρόπον ούσιαστικό από τή δραστηριότητα των άλλων κοινωνικών σχηματισμών. Τό πιό συνηθισμένο μεθοδολογικό λάθος, μου φαίνεται, πώς είναι τό νά ζητάμε αυτό τό κριτήριο διάκρισης στο έσωτερικό των πνευματικών δραστηριοτήτων, κι όχι, άντίθετα, στο συνολικό σύστημα των σχέσεων, όπου αυτές οι δραστηριότητες (και κατά συνέπεια και οι ομάδες πού τίς εκπροσωπούν) έρχονται νά ένσωματωθούν μέσα στο γενικό πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων. Και πράγματι ό εργάτης ή προλετάριος, για παράδειγμα, δέν παίρνει τόν ειδικό χαρακτηρισμό του από τή χειρωναχτική ή με εργαλεία εργασία του, αλλά από τήν ίδια τήν εργασία (πού συντελείται) μέσα σε καθορισμένες συνθήκες και μέσα σε καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις (πέρα από τό γεγονός ότι δέν ύπάρχει καθαρά φυσική εργασία κι ότι ή έκφραση του Τάιηλορ για «εκπαιδευμένο γορίλα»³ είναι μία μεταφορά για νά δείξει ένα όριο προς μιάν όρισμένη κατεύθυνση: σ' όποι-αδήποτε φυσική εργασία, και στην πιό μηχανική και ταπεινή άκόμη, ύπάρχει ένα έλάχιστο ποσοστό τεχνικής ειδίκευσης, ένα μίνιμουμ δηλαδή δημιουργικής πνευματικής δραστηριότητας). Έχει κιόλας παρατηρηθεί πώς ό επιχειρη-

ματίας απ' την ίδια του την αποστολή, όφείλει να έχει σ' ένα κάποιο βαθμό όρισμένες ιδιότητες πνευματικού χαρακτήρα, μολοντί ή κοινωνική του φυσιογνωμία δέν καθορίζεται απ' αυτές, αλλά από τις γενικές κοινωνικές σχέσεις που προσδιορίζουν μ' ακρίβεια τή θέση του επιχειρηματία στη βιομηχανία.

Θά μπορούσαμε, λοιπόν, γι' αυτό να πούμε πώς όλοι οι άνθρωποι είναι διανοούμενοι* μά δέν έχουν όλοι τους λειτουργία διανοούμενου μέσα στην κοινωνία.*

Όταν γίνεται διάκριση ανάμεσα σε διανοούμενους και μη διανοούμενους, στην πραγματικότητα αυτή ή διάκριση αναφέρεται μονάχα στην άμεση κοινωνική λειτουργία της επαγγελματικής κατηγορίας των διανοουμένων, δηλαδή γίνεται μέ βάση την κατεύθυνση προς την όποια κλείνει τό κέντρο θάρους της ειδικής επαγγελματικής δραστηριότητας: στη διανοητική έπεξεργασία ή στη νευρο - μυϊκή προσπάθεια. Πράγμα που σημαίνει πώς άν μπορεί να μιλήσει κανείς για διανοούμενους δέν μπορεί έξίσου να μιλήσει και για μη - διανοούμενους, γιατί μη - διανοούμενοι δέν υπάρχουν. Άλλά κι αυτή άκόμη ή σχέση ανάμεσα στη διανοητική - έγκεφαλική έπεξεργασία και στη νευρο - μυϊκή προσπάθεια δέν είναι πάντα ή ίδια και κατά συνέπεια υπάρχουν διάφορα επίπεδα ειδικής πνευματικής δραστηριότητας. Δέν υπάρχει ανθρώπινη δραστηριότητα απ' όπου να μπορούμε ν' αποκλείσουμε κάθε διανοητική παρέμβαση κι ούτε μπορούμε να ξεχωρίσουμε τόν homo faber απ' τόν homo sapiens.⁴ Τελικά, κάθε άνθρωπος αναπτύσσει, έξω από τό επάγγελμά του, και κάποια διανοητική δραστηριότητα, είναι δηλαδή ένας «φιλόσοφος», ένας καλλιτέχνης, ένας άνθρωπος μέ γούστο, συμμετέχει σε μιάν κοσμοαντίληψη, έχει μιá συνειδητή γραμμή ήθικης συμπεριφοράς, κι ως έκ τούτου συμβάλλει στο να στερεωθεί ή να τροποποιηθεί μιá κοσμοαντίληψη και να δημιουργήσει, δηλαδή, νέους τρόπους σκέψης.

* *Ετσι, έπειδή μπορεί να συμβεί ώστε ό καθένας κάποτε να τηγανίσει δωό αυγά ή να ράψει ένα σκίσιμο στο σακάκι του, δέ θά πει αυτό πώς όλοι είναι μάγειροι ή ράφτες.

Τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας ἑνὸς νέου στρώματος διανοουμένων, συνίσταται κατὰ συνέπεια στὴν κριτικὴ ἐπεξεργασία τῆς διανοητικῆς δραστηριότητος, ποὺ ὑπάρχει στὸν καθένα σ' ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ ἀνάπτυξης, ὥστε νὰ τροποποιηθεῖ ἡ σχέση τῆς μὲ τὴ νευρο-μυϊκὴ προσπάθεια πρὸς μιὰ νέα ἰσοροπία καὶ νὰ ἐπιτύχει ὥστε ἡ ἴδια ἡ νευρο-μυϊκὴ προσπάθεια, σὰ στοιχεῖο μιᾶς γενικῆς πραχτικῆς δραστηριότητος ποὺ ἀνανεώνει συνέχεια τὸ φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ κόσμον, νὰ γίνῃ ἡ βάση γιὰ μιὰ νέα κι ὀλοκληρωμένη κοσμοαντίληψη. Ὁ παραδοσιακὸς καὶ σύμφωνος μὲ τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη τύπος διανοούμενου ἐκπροσωπεῖται ἀπ' τὸ λόγιον, τὸ φιλόσοφον καὶ τὸν καλλιτέχνη. Γι' αὐτὸ κι οἱ δημοσιογράφοι ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι λόγιοι, φιλόσοφοι καὶ καλλιτέχνες πιστεύουν πὼς εἶναι κι οἱ «ἀληθινοὶ» διανοούμενοι. Στὸ σύγχρονον κόσμον ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευση, στενὰ συνδυασμένη μὲ τὴ βιομηχανικὴ ἐργασία, ἀκόμη καὶ τὴν πρὸ πρωτόγονη καὶ περιφρονημένη, ὀφείλει νὰ δημιουργήσῃ τὴ βάση τοῦ νέου τύπου διανοούμενου.

Πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση δούλεψε τὸ περιοδικὸ «Ὀργάνον Νουόβο» γιὰ ν' ἀναπτύξῃ μερικὰς μορφὰς ἑνὸς νέου διανοουμένου καὶ νὰ καθορίσῃ τὸ νέο περιεχόμενον του. Καὶ δὲν ἦταν αὐτὸς ὁ μικρότερος λόγος τῆς ἐπιτυχίας του, γιατί μιὰ τέτοια θέσι ἀνταποκρίνονταν στὶς κρυφὰς προσδοκίαις καὶ ταίριαζε στὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγματικῶν μορφῶν τῆς ζωῆς. Ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τοῦ νέου διανοούμενου δὲν μπορεῖ νὰ βασίζεται πιά στὴν εὐγλωττία, ποὺ εἶναι ἐξωτερικὸ καὶ πρόσκαιρον κίνητρο συγκινήσεων καὶ παθῶν, ἀλλὰ στὴ δραστήρια ἀνάμιξή του στὴν πραχτικὴ ζωὴ, σὰ δημιουργὸς, ὀργανωτῆς καὶ «μόνιμον πειστικὸς» (προπαγανδιστής), ἐπειδὴ δὲ θάναί ἔνας ἀπλὸς ρήτορας — ἐνῶ ταυτόχρονα θὰ εἶναι ἀνώτερος στὴν ἀφηρημένη μαθηματικὴ σκέψιν. Ἔτσι ἀπὸ τὴν τεχνικὴν ἐργασία φτάνει στὴν τεχνικὴν ἐπιστήμην καὶ στὴν οὐμανιστικὴν ἱστορικὴν ἀντίληψιν, χωρὶς τὴν ὁποία παραμένει «εἰδικὸς» καὶ δὲν γίνεταί «καθοδηγητής», (δηλαδή: εἰδικὸς σὺν πολιτικὸς).⁵

Σχηματίζονται ἔτσι, ἱστορικὰ, εἰδικευμέναι κατηγορίαι γιὰ τὴν ἄσκησιν τῆς διανοητικῆς λειτουργίας, κι αὐτὲς σχη-

ματίζονται σέ σχέση μ' όλες τις κοινωνικές ομάδες, αλλά ειδικά σχηματίζονται σέ σχέση μέ τις πιό σημαντικές απ' αυτές κι έτσι ύφίστανται πιό έκτεταμένες και σύνθετες διεργασίες από την κυρίαρχη ομάδα. Ένα από τὰ πιό αποκαλυπτικά χαρακτηριστικά κάθε ομάδας πού βαθίζει πρὸς τὴν κυριαρχία είναι ὁ ἀγώνας της γιὰ τὴν ἀφομοίωση και τὴν «ιδεολογική» κατάκτηση τῶν παραδοσιακῶν διανοουμένων. Ἀφομοίωση και κατάκτηση πού γίνεται τόσο πιό γρήγορα κι ἀποτελεσματικά ὅσο περισσότερο ἡ δοσμένη ομάδα ἐπεξεργάζεται ταυτόχρονα και τοὺς δικούς της ὀργανικούς διανοούμενους.

Ἡ τεράστια διάδοση πού πῆρε ἡ δραστηριότητα κι ἡ ὀργάνωση τοῦ σχολείου (μέ τὴν πλατεία ἔννοια), στίς κοινωνίες πού προκύψανε ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ κόσμο, δείχνει ἀκριβῶς ποιά σημασία ἔχουν στὸ σύγχρονο κόσμο οἱ κατηγορίες κι οἱ λειτουργίες τῶν διανοουμένων: Καθὼς ἔγινε προσπάθεια νὰ βαθάλει και νὰ πλαταίνει «ἡ διανοητικότητα»⁶ κάθε ἀτόμου, ἔτσι ἔγινε και προσπάθεια νὰ πολλαπλασιαστοῦν και νὰ τελειοποιηθοῦν οἱ ἐιδικεύσεις. Αὐτὸ προκύπτει τόσο ἀπὸ τὰ ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα κάθε βαθμοῦ ὅσο κι ἀπὸ τοὺς ὀργανισμοὺς γιὰ τὴν προαγωγή τῆς λεγομένης «ἀνώτατης μόρφωσης» σ' ὅλα τὰ πεδία τῆς τεχνικῆς και τῆς ἐπιστήμης.

Τὸ σχολεῖο εἶναι τὸ ὄργανο ἐπεξεργασίας διανοουμένων διαφόρων βαθμῶν. Ἡ πολυπλοκότητα τῆς λειτουργίας τῶν διανοουμένων στὰ διάφορα κράτη μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ ἀντικειμενικά ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐιδικευμένων σχολείων και τὴν ἱεράρχησή τους: ὅσο πιό ἐκτεταμένος εἶναι ὁ ἐκπαιδευτικὸς «χώρος» κι ὅσο πιό πολυάριθμες οἱ «κάθετες» «βαθμίδες» τοῦ σχολείου, τόσο πιό σύνθετος εἶναι ὁ κόσμος τῆς μόρφωσης κι ὁ πολιτισμὸς ἑνὸς ὀρισμένου κράτους. Μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἕνα μέτρο σύγκρισης στὴ σφαῖρα τῆς βιομηχανικῆς τεχνικῆς: ἡ ἐκβιομηχάνιση μιᾶς χώρας μετριέται μέ τὸν ἐξοπλισμὸ τῆς στὴν παραγωγή μηχανῶν πού κατασκευάζουν μηχανές κι ὄργανα ἀκριβείας γιὰ τὴν παραγωγή μηχανῶν κι ἐργαλείων πού κατασκευάζουν μηχανές κλπ. Ἡ χώρα πού ἔχει τὸν καλύτερο ἐξοπλισμὸ γιὰ τὴν κατασκευὴ ὀργάνων,

για τα πειραματικά εργαστήρια των επιστημόνων και για την κατασκευή οργάνων ελέγχου των προηγουμένων οργάνων, μπορεί να θεωρηθεί σαν ή πιδ πολυσύνθετη στον τεχνικό - βιομηχανικό τομέα ή ή πιδ πολιτισμένη κλπ. Το ίδιο συμβαίνει και με την προετοιμασία των διανοουμένων και με τα σχολεία τ' αφιερωμένα σ' αυτή την προετοιμασία. Σχολεία και ιδρύματα ανώτερης μόρφωσης είναι άφομοιώσιμα. Ακόμη και σ' αυτό το πεδίο ή ποσότητα δεν μπορεί να διακριθεί από την ποιότητα. Στην τελειοποιημένη τεχνικό - πνευματική ειδίκευση δεν μπορεί να μην αντιστοιχεί ή μεγαλύτερη δυνατή διάδοση της στοιχειώδους εκπαίδευσης και ή μεγαλύτερη φροντίδα να ευνοηθούν όσο περισσότερο γίνεται οι ενδιάμεσες βαθμίδες. Φυσικά, ή ανάγκη να δημιουργηθεί ή μεγαλύτερη δυνατή βάση για την επιλογή και την επεξεργασία των, πιδ ύψηλων πνευματικών ιδιοτήτων — να δοθεί δηλαδή στην ανώτερη μόρφωση και στην ανώτερη τεχνική μιá δημοκρατική δομή — δεν είναι χωρίς εμπόδια. Γιατί δημιουργείται μ' αυτόν τον τρόπο ή δυνατότητα μεγάλων κρίσεων ανεργίας των μεσαίων στρωμάτων των διανοουμένων, όπως πραγματικά συμβαίνει σ' όλες τις σύγχρονες κοινωνίες.

"Ας σημειωθεί ακόμη, ότι ή επεξεργασία των ομάδων των διανοουμένων στη συγκεκριμένη πραγματικότητα δε συμβαίνει πάνω σ' ένα άφηρημένο δημοκρατικό έδαφος αλλά κάτω από συγκεκριμένες παραδοσιακές ιστορικές διαδικασίες. Σχηματίζονται ομάδες πού «παράγουν» από παράδοση διανοούμενους και είναι αυτές οι ίδιες πού συνήθως είναι ειδικευμένες στην «άποταμίευση» (διανοουμένων), δηλαδή ή μικρή και μεσαία αστική τάξη της υπαίθρου και μερικά στρώματα της μικρής και μεσαίας αστικής τάξης της πόλης. Η διαφορετική διάταξη των διαφόρων τύπων σχολείων (κλασικών κι επαγγελματικών) στο «οικονομικό» πεδίο και οι διαφορετικές επιδιώξεις των διαφόρων κατηγοριών αυτών των ομάδων, δρίζουν και μορφοποιούν στην παραγωγή διάφορους κλάδους διανοητικής ειδίκευσης. Έτσι στην Ίταλία ή αστική τάξη της υπαίθρου παράγει ειδικά κρατικούς λειτουργούς, ενώ ή αστική τάξη των πόλεων παρά-

γει τεχνικούς για τη βιομηχανία. Και γι' αυτό ή βόρεια Ίταλία παράγει ειδικά τεχνικούς και ή νότια ειδικά κρατικούς λειτουργούς κι ελεύθερους επαγγελματίες⁷.

Η σχέση ανάμεσα στους διανοούμενους και τόν κόσμο της παραγωγής δέν είναι άμεση, όπως συμβαίνει με τις βασικές κοινωνικές ομάδες, μά είναι «έμμεση» (σε διαφορετικό βαθμό) σ' όλη τήν κοινωνική διάρθρωση και σ' όλο τό πολύπλοκο έποικοδομήμα πού οι διανοούμενοι προβάλλουν σά λειτουργοί του. Θα μπορούσε νά μετρηθεί ή «όργανικότητα» διαφόρων στρωμάτων διανοουμένων και ή, περισσότερο ή λιγότερο, στενή σύνδεσή τους με μία βασική κοινωνική ομάδα, όρίζοντας μία κλίμακα τών λειτουργιών και τού έποικοδομήματος άπό τή βάση ως τήν κορυφή (άπό τή δομική βάση ως επάνω). Μπορούν για τήν ώρα νά καθοριστούν δυό μεγάλα «έπίπεδα» τού έποικοδομήματος: εκείνο πού μπορεί νά όνομαστει «ιδιωτική κοινωνία»⁸, δηλαδή τό σύνολο τών όργανισμών πού στην κοινή λέγονται «ιδιωτικοί» και τό έπίπεδο της «πολιτικής κοινωνίας ή κράτους» και πού αντιστοιχούν: Τό πρώτο στη λειτουργία «ήγεμονία»⁹ πού ή κυρίαρχη κοινωνική ομάδα άσκει σ' όλη τήν κοινωνία και τό δεύτερο στην «άμεση κυριαρχία» ή διοίκηση πού εκφράζεται με τό κράτος και τό νομικό καθεστώς. Αυτές οι λειτουργίες είναι για τήν άκρίβεια λειτουργίες όργανωτικές και συνδυετικές. Οι διανοούμενοι είναι οι «υπάλληλοι» της κυρίαρχης ομάδας, για τήν άσκηση τών έξαρτημένων λειτουργιών της κοινωνικής ήγεμονίας και της πολιτικής διοίκησης, δηλαδή: 1) Της άυθόρμητης συγκατάθεσης μεγάλων μαζών πληθυσμού στην καθοδήγηση της κοινωνικής ζωής άπ' τή βασική κυρίαρχη ομάδα, συγκατάθεση πού γεννιέται «ιστορικά» άπ' τό κύρος (και κατά συνέπεια κι άπό τήν έμπιστοσύνη) πού προσδίνουν στην κυρίαρχη ομάδα ή θέση της κι ή άποστολή της στον κόσμο της παραγωγής. 2) Τού μηχανισμού κρατικής βίας, πού έξασφαλίζει με «νόμιμο τρόπο» τήν πειθαρχία τών ομάδων πού δέν «συγκατατίθενται» ούτε ένεργητικά ούτε παθητικά, μηχανισμός πού δημιουργήθηκε για όλη τήν κοινωνία με πρόβλεψη για τήν

περίοδο των κρίσεων στη διοίκηση και στην καθοδήγηση, όταν δηλαδή λιγοστεύει ή αυθόρμητη συγκατάθεση.

Αυτή ή τοποθέτηση του προβλήματος έχει σαν αποτέλεσμα μία πολύ μεγάλη επέκταση της έννοιας του διανοούμενου, αλλά μόνο έτσι είναι δυνατό να φτάσουμε σε μία συγκριμένη προσέγγιση της πραγματικότητας. Αυτός ο τρόπος τοποθέτησης του προβλήματος συγκρούεται με τις προκαταλήψεις μιας κάστας. Είναι αλήθεια πως κι η ίδια η οργανωτική λειτουργία της κοινωνικής ήγemonίας και της κρατικής κυριαρχίας παραχωρεί τη θέση της σ' έναν κάποιο καταμερισμό εργασίας και κατά συνέπεια σε μία κλιμάκωση ειδικοτήτων, σε μερικές από τις οποίες δεν εμφανίζεται καμιά διευθυντική και οργανωτική δραστηριότητα: στο μηχανισμό κοινωνικής και κρατικής καθοδήγησης υπάρχει μία δλόκληρη σειρά άπασχολήσεων χειρωναχτικού κι εργαλειοκού χαρακτήρα (τάξης κι όχι αντίληψης, πράχτορα κι όχι αξιωματούχου ή λειτουργού κλπ.). Μά προφανώς χρειάζεται να κάνουμε αυτή τη διάκριση όπως θα χρειαστεί να κάνουμε και κάποια άλλη παρακάτω. Πραγματικά η διανοητική δραστηριότητα πρέπει να διακρίνεται σε βαθμούς, ακόμη κι από έσωτερική άποψη, βαθμούς που σε στιγμές υπερβολικής αντίθεσης, μάς δίνουν μίαν αληθινή και ιδιαίτερη ποιοτική χροιά: στην πιο ψηλή βαθμίδα θα τοποθετηθούν οι δημιουργοί των διαφόρων επιστημών, της φιλοσοφίας, της τέχνης κλπ., στην πιο χαμηλή οι κατώτεροι «διαχειριστές» και διαφημιστές του συσσωρευμένου και ήδη υπάρχοντος παραδοσιακού πνευματικού πλούτου*.

* Ο στρατιωτικός οργανισμός, και σ' αυτή την περίπτωση, προσφέρει ένα μοντέλο αυτών των πολύπλοκων διαβαθμίσεων: κατώτεροι αξιωματικοί, ανώτεροι αξιωματικοί και έπατελιο· και δεν πρέπει να ξεχνάμε τους κατώτερους βαθμοφόρους, που η πραγματική τους σημασία είναι ανώτερη απ' όσο συνήθως την υπολογίζουμε. Άξίζει να παρατηρήσουμε πως όλοι αυτοί νιώθουν αλληλέγγυοι, και μάλιστα, τα κατώτερα στρώματα εκδηλώνουν ένα πιο έντονο πνεύμα κάστας και παίρνουν απ' αυτό ένα ετοιπέ· που συχνά τους κάνει θύματα πιεραγμάτων και κοροϊδίας.

Στὸ σύγχρονο κόσμῳ ἢ, ἔτσι εὐνοουμένη, κατηγορία τῶν διανοουμένων διευρύνθηκε μὲ πρωτοφανῆ τρόπο. Διαμορφώθηκαν, ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ δημοκρατικὸ - γραφειοκρατικὸ σύστημα, ἐπιβλητικὲς μάζες πού δὲ δικαιολογοῦνται ὅλες ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς ἀνάγκες τῆς παραγωγῆς, ἀν καὶ δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἀνάγκες τῆς βασικῆς κυρίαρχης ομάδας. Κατὰ συνέπεια ἡ λοριανικὴ ¹⁰ ἀντίληψη τοῦ μὴ παραγωγικοῦ «ἐργάτη» (ἀλλὰ μὴ παραγωγικοῦ σὲ σχέση μὲ ποιὸν καὶ μὲ ποιὸν τρόπο παραγωγῆς;), θὰ μπορούσε ἐν μέρει νὰ δικαιολογηθεῖ, ἀν θεωρήσουμε πῶς οἱ μάζες αὐτὲς ἐκμεταλλεύονται τὴ θέση τους γιὰ νὰ πετύχουν μεγάλα μερίδια ἀπὸ τὸ ἔθνικὸ εἰσόδημα. Ἡ δημιουργία μάζας τυποποίησε τὰ ἄτομα καὶ ὡς πρὸς τὶς ἀτομικὲς ιδιότητες καὶ ὡς πρὸς τὴν ψυχολογία, προκαλώντας τὰ ἴδια φαινόμενα ὅπως καὶ στὶς ἄλλες τυποποιημένες μάζες: συναγωνισμὸ πού δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀμυντικῆς ἐπαγγελματικῆς ὀργάνωσης, ἀνεργία, σχολικὴ ὑπερπαραγωγή, μετανάστευση κλπ.

Ἡ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ ΑΣΤΙΚΟῦ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟῦ ΤΥΠΟΥ

Οἱ διανοούμενοι ἀστυκοῦ ¹¹ τύπου ἀναπτύχθηκαν μὲ τὴ βιομηχανία καὶ εἶναι συνδεμένοι μὲ τὴν τύχη τῆς. Ἡ ἀποστολή τους μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μ' ἐκείνη τῶν κατώτερων ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ: δὲν ἔχουν καμιὰ αὐτόνομη πρωτοβουλία στὴν ἐπεξεργασία τῶν σχεδίων δράσης, ἀλλὰ συνδέουν μὲ τὸν ἐπιχειρηματία τὴν ὀργανικὴ μάζα, ἀρθρώνοντάς την, καὶ ἐπεξεργάζονται τὴν ἀμση ἐκτέλεση τοῦ προκαθορισμένου, ἀπ' τὸ ἐπιτελεῖο τῆς βιομηχανίας, σχεδίου παραγωγῆς, ἐλέγχοντας τὶς στοιχειώδεις ἐργασιακὲς φάσεις. Στὸ γενικὸ μέσο ὄρο τους οἱ διανοούμενοι τῆς πόλης εἶναι πολὺ τυποποιημένοι· οἱ ἀνώτεροι διανοούμενοι τῶν πόλεων συγγέονται ὀλοένα καὶ περισσότερο μὲ τὸ ἀλθρινὸ καὶ κύριο βιομηχανικὸ ἐπιτελεῖο.

Οι διανοούμενοι αγροτικού τύπου είναι κατά μεγάλο μέρος «παραδοσιακοί», δηλαδή προσκολλημένοι στην αγροτική κοινωνική μάζα και στη μικροαστική μάζα των πόλεων (ειδικά των μικρών κέντρων) που δεν τις έχει κατεργαστεί και κινητοποιήσει ακόμη το καπιταλιστικό σύστημα. Αυτός ο τύπος διανοούμενου φέρνει σ' έπαφή την αγροτική μάζα με την κρατική ή τοπική διοίκηση (δικηγόροι, συμβολαιογράφοι κλπ.) και γι' αυτή του την λειτουργία άποχτᾶ ένα μεγάλο πολιτικοκοινωνικό ρόλο, έπειδή η πολιτική μεσολάβηση είναι δύσκολο νά διακριθεί από την επαγγελματική μεσολάβηση. Ἐπί πλέον: στην έπαρχία ο διανοούμενος (πάστορας, δικηγόρος, δάσκαλος, συμβολαιογράφος, γιατρός κλπ.) έχει έναν μέσο δρο καλύτερης ζωής η τουλάχιστον διαφορετικής από εκείνης του μέσου αγρότη και κατά συνέπεια αντιπροσωπεύει για τον τελευταίο ένα κοινωνικό μοντέλο στην προσπάθειά του νά ξεφύγει από την κατάσταση του και νά την καλύτερέψει. Ὁ χωρικός σκέφτεται πάντοτε ότι τουλάχιστον ένας του γιός θά μπορούσε νά γίνει διανοούμενος (ιδιαίτερα παπάς), νά γίνει δηλαδή ένας κύριος, άνυψώνοντας την κοινωνική κατάσταση της οίκογενείας και διευκολύνοντας την οικονομική της ζωή με τίς γνωριμίες που θά του είναι δυνατό ν' άποχτήσει ανάμεσα στους άλλους κυρίους. Ἡ στάση του χωρικού άπέναντι στο διανοούμενο έχει δυό όψεις και γι' αυτό φαίνεται αντιφατική: από τή μία θαυμάζει την κοινωνική θέση του διανοούμενου και γενικά του κρατικού λειτουργού κι άπ' την άλλη προσποιείται πως την περιφρονεί: δηλαδή ο θαυμασμός του είναι άπο ένστικτο διαποτισμένος με στοιχεία φθόνου και παθιασμένης όργης. Δέ θά καταλάβει κανείς τίποτα άπό τή συλλογική ζωή των χωρικών, κι άπό τά σπέρματα και τίς προοπτικές εξέλιξης που περικλείει, άν δεν πάρει ύπόψη του, δέ μελετήσει συγκεκριμένα και δεν έμβαθύνει πάνω σ' αυτή την πραγματική έξάρτησή τους άπό τούς διανοούμενους. Γι' αυτό κάθε όργανική εξέλιξη των αγροτικών μαζών συνδέεται ως ένα σημείο με τά κινήματα των διανοουμένων κι έξαρτιέται άπ' αυτά.

Διαφορετική είναι η περίπτωση των διανοουμένων της

πόλης: οί τεχνικοί του εργοστασίου δέν αναπτύσσουσι καμιά πολιτική λειτουργία πάνω στις μάζες πού εξαρτώνται οργανικά απ' αυτούς ή τουλάχιστον αυτό είναι κιάλας μιά φάση πού έχει περάσει στην Ιστορία. Κάποτε μάλιστα συμβαίνει ακριβώς τὸ αντίθετο: οί μάζες πού συμμετέχουν στην παραγωγή οργανικά, τουλάχιστον διὰ μέσου τῶν δικῶν τους οργανικῶν διανοουμένων, ἐξασκοῦν πολιτική ἐπιροή πάνω στους τεχνικούς τους.

Τὸ κεντρικὸ σημεῖο τοῦ προβλήματος παραμένει ἡ διάκριση ἀνάμεσα στην οργανική κατηγορία διανοουμένων καθε βασικῆς κοινωνικῆς ομάδας καὶ στην παραδοσιακή κατηγορία διανοουμένων· διάκριση ἀπ' ὅπου ἀπορέει μιά σειρά προβλημάτων καὶ πιθανῶν ιστορικῶν ἐρευνῶν.

Τὸ πιὸ σημαντικό πρόβλημα εἶναι αὐτὸ πού ἀφορᾷ, ἂν τὸ δοῦμε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, τὸ νέο πολιτικὸ κόμμα¹², τὴν πραγματικὴ καταγωγή του, τίς ἐξελίξεις του καὶ τίς μορφές του. Τί συμβαίνει, λοιπόν, μὲ τὸ πολιτικὸ κόμμα σὲ σχέση μὲ τὸ πρόβλημα τῶν διανοουμένων; Πρέπει νὰ κάνουμε μερικές διακρίσεις: 1) Γιά μερικές κοινωνικές ομάδες τὸ πολιτικὸ κόμμα δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ὁ δικός τους τρόπος νὰ διαμορφώσουν τὴ δική τους κατηγορία οργανικῶν διανοουμένων (πού σχηματίζονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, καὶ δέν μπορούν νὰ μὴ σχηματιστοῦν ἂν ὑπολογίσουμε τοὺς γενικούς χαρακτήρες καὶ τίς συνθήκες σχηματισμοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀνάπτυξης τῆς δοσμῆνης κοινωνικῆς ομάδας) ἀπευθείας στὸ πολιτικὸ καὶ φιλοσοφικὸ πεδίο κι ὄχι πιά στὸ πεδίο τῆς παραγωγικῆς τεχνικῆς*.

2) Γιά ὅλες τίς κοινωνικές ομάδες τὸ πολιτικὸ κόμμα

* Στὸ πεδίο τῆς παραγωγικῆς τεχνικῆς σχηματίζονται ἐκεῖνα τὰ στρώματα πού μπορεί νὰ πει κανεὶς ὅτι ἀντιστοιχοῦν στοὺς ἐκατώτερου; βαθμοφόρου; τοῦ στρατοῦ. Δηλαδή, οί διαφοροποιημένοι κι εἰδικευμένοι ἐργάτες στην πόλη καὶ, μὲ πῶ σύνθετο τρόπο, οί μορτίτες (μεσακάρηδες) καὶ οί κολλῆγοι τῆς ὑπαίθρου, ἀφοῦ ὁ μεσακάρης (μορτίτης) κι ὁ κολλῆγος γενικά ἀντιστοιχοῦν μᾶλλον στὸν τύπο τοῦ τεχνίτη, πού εἶναι ὁ εἰδικευμένος ἐργάτης μιᾶς μεσαιωνικῆς οἰκονομίας.

είναι άκριβώς ό μηχανισμός πού στήν «ιδιωτική κοινωνία» παίζει τόν ίδιο ρόλο πού παίζει τó κράτος σέ μεγαλύτερη έκταση μέ πιό συνθετικό τρόπο στήν πολιτική κοινωνία, δηλαδή προμηθεύει τή συγκολλητική ούσία ανάμεσα στους όργανικούς διανοούμενους μιās δοσμένης ομάδας, τής κυρίαρχης, και τούς παραδοσιακούς διανοούμενους. Κι αυτό τó ρόλο τó κόμμα τόν παίζει σέ σχέση άκριβώς μέ τή βασική του άποστολή, πού είναι έκείνη τής έπεξεργασίας τών δικών τής συστατικών στοιχείων μιās κοινωνικής ομάδας πού γεννήθηκε κι αναπτύχθηκε σάν «οικονομική», μέχρι πού νά τούς κάνει νά γίνουν ειδικευμένοι πολιτικοί διανοούμενοι, καθοδηγητές κι όργανωτές όλων τών δραστηριοτήτων και λειτουργιών πού είναι συναφείς στήν όργανική εξέλιξη μιās ολοκληρωμένης «ιδιωτικής» και «πολιτικής» κοινωνίας. Μπορούμε νά πούμε μάλιστα ότι στά δικά του πλαίσια τó πολιτικό κόμμα πραγματοποιεί αυτή τήν άποστολή του πολύ πιό ολοκληρωμένα κι όργανικά άπ' όσο τó κράτος πραγματοποιεί τή δική του στόν πιό έκτεταμένο χώρο του. Δηλαδή, ό διανοούμενος πού μπαίνει και συμμετέχει στό πολιτικό κόμμα μιās όρισμένης κοινωνικής ομάδας, ανακατεύεται μέ τούς όργανικούς διανοούμενους αυτής τής ομάδας, δένεται στενά μέ τήν ομάδα, πράγμα πού δέ συμβαίνει μέ τή συμμετοχή στήν κρατική ζωή παρά μέτρια και καμιά φορά καθόλου. Μάλιστα συμβαίνει πολλοί διανοούμενοι νά νομίζουν πώς αυτοί είναι τó κράτος. Πεποίθηση πού δεδομένης τής έπιδημητικής μάζας αυτής τής κατηγορίας, έχει κάποτε άξιοσημείωτες συνέπειες και προκαλεί δυσάρεστες περιπλοκές στή βασική οικονομική ομάδα πού « π ρ α γ μ α τ ι κ ά » είναι τó κράτος.

*Ότι όλα τά μέλη ενός πολιτικού κόμματος πρέπει νά θεωρούνται διανοούμενοι, νά μιιά άποψη πού προσφέρεται γι' άστειο και γιά καλαμπούρι' κι όμως άν τó καλοσκεφτούμε δέν ύπάρχει τίποτα τó πιό σωστό. Γι' αυτό θά πρέπει νά κάνουμε διάκριση διαβαθμίσεων: ένα κόμμα μπορεί νά έχει μιιά, άπλούστερη ή συνθετότερη δομή άπό τήν πιό ψηλή ως τήν κατώτερη βαθμίδα' μά δέν είναι αυτό πού έχει σημασία. Σημασία έχει ό ρόλος του πού είναι καθοδηγητικός κι

οργανωτικός, δηλαδή διαπαιδαγωγικός, δηλαδή διανοητι-
 κός. Ένας έμπορος δέν μπαίνει σ' ένα πολιτικό κόμμα για
 νά κάνει έμπόριο, ούτε ένας βιομήχανος για νά παράγει πε-
 ρισσότερα και με πιό χαμηλό κόστος, ούτε ένας αγρότης
 για νά μάθει νέες μεθόδους καλλιέργειας της γης. μολονότι
 μερικές πλευρές αυτών των απαιτήσεων του έμπορου, του
 βιομήχανου και του αγρότη μπορούν νά βρουν ίκανοποίηση
 μέσα στο πολιτικό κόμμα*. Γι' αυτούς τούς σκοπούς μέσα
 σ' όρισμένα όρια υπάρχει τό επαγγελματικό συνδικάτο, ό-
 που ή οικονομικό - συντεχνιακή δραστηριότητα του έμπορου,
 του βιομήχανου και του χωρικού βρίσκει τό πιό κατάλληλο
 πλαίσιο. Στο πολιτικό κόμμα τά στοιχεία μιās κοινωνικής -
 οικονομικής ομάδας ξεπερνούν αυτή τή στιγμή της ιστορι-
 κής εξέλιξής τους και γίνονται παράγοντες γενικών δρα-
 στηριοτήτων, έθνικου και διεθνή χαρακτήρα. Ό ρόλος αυτού
 του πολιτικού κόμματος πρέπει νά φανεί πιό καθαρά με μιá
 συγκεκριμένη ιστορική ανάλυση για τό πώς αναπτύχθηκαν
 οι κατηγορίες των οργανικών και παραδοσιακών διανοουμέ-
 νων, τόσο στο χώρο των διαφόρων έθνικων ιστοριών, όσο και
 στο χώρο της ανάπτυξης των διαφόρων, πιό σημαντικών,
 κοινωνικών ομάδων στο πλαίσιο των διαφόρων έθνών· ειδι-
 κά εκείνων των ομάδων που ή οικονομική τους δραστηριό-
 τητα στάθηκε κατεξοχήν εργαλειακού χαρακτήρα.

Ό σχηματισμός των παραδοσιακών διανοουμένων είναι
 τό πιό σημαντικό ιστορικό πρόβλημα. Συνδέεται, βέβαια, με
 τή δουλεία του κλασικού κόσμου και με τήν είσοδο των ά-
 πελευθέρων έλληνικής κι ανατολικής καταγωγής στην κοι-
 νωνική όργάνωση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Σ η μ ε ί ω σ η . 'Η αλλαγή των όρων της κοινωνικής θέ-
 σης των διανοουμένων στη Ρώμη, τήν περίοδο από τή Δημοκρα-
 τία ως τήν Αυτοκρατορία (από ένα καθεστώς άριστοκρατικό -

* 'Η κοινή γνώμη δέ συμφωνεί μ' αυτό, λέγοντας πώς ό έμ-
 πορος, ό βιομήχανος κι ό αγρότης «πολιτικάντης» χάνει άντί νά
 κερδίσει και πώς είναι οι χειρότεροι της κατηγορίας τους. πράγμα
 που είναι συζητήσιμο.

συντεχιακό σ' Ένα καθεστώς δημοκρατικό - γραφειοκρατικό συνδέεται με τόν Καίσαρα πού έβωσε πολιτικά δικαιώματα στους γιατρούς και τούς δασκάλους τών έλευθερίων τεχνών για νά μένουν πω πρόθυμα στη Ρώμη και για νά προσελκύσει κι άλλους εκεί: «Και σ' άλλους εκείνους πού έξασκοῦσαν τό λατρικό έπάγγελμα και σ' εκείνους πού δίδασκαν τίς έλευθέριας τέχνες, χάρισε πολιτικά δικαιώματα Έτσι πού και αυτοί ευχαρίστως νά μένουν στην πόλη, αλλά κι άλλοι νά τό έπαδιώκουν αυτό» (Σουητώνιος, ό εβίος του Καίσαρα. XLIII)¹³. 'Ο Καίσαρας είχε σκοπό λοιπόν: 1) Νά εγκατασταθούν μόνιμα στη Ρώμη οι διανοούμενοι πού βρισκονταν κώλας εκεί, δημιουργώντας Έτσι μιá μόνιμη κατηγορία διανοουμένων, επειδή χωρίς τή μονιμότητα δέν μπορούσε νά δημιουργηθεί οργανωμένη πνευματική ζωή. Φαίνεται πώς προηγούμενα θά υπήρχε μιá ρευστή κατάσταση πού ήταν ανάγκη νά σταματήσει κλπ. 2) Νά προσελκύσει στη Ρώμη τούς καλύτερους διανοούμενους άπ' όλη τή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, προκαλώντας Έτσι μιá συγκέντρωση μεγάλης Έκτασης. Μ' αυτό τόν τρόπο άρχισε νά σχηματίζεται ή κατηγορία τών «αυτοκρατορικών» διανοουμένων, πού θά συνεχιστεί με τόν καθολικό κλήρο και θ' άφήσει τόσα σημάδια σ' όλόκληρη τήν ιστορία τών Ιταλών διανοουμένων με τό χαρακτηριστικό τους κοσμοπολιτισμό ώς τό 1700.

Αυτή ή όχι μόνο κοινωνική, μά και έθνική και φυλετική απόσταση ανάμεσα σέ σημαντικές μάζες διανοουμένων και τήν κυρίαρχη τάξη τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ξαναδημιουργείται μετά τήν πτώση τής αυτοκρατορίας ανάμεσα στους γερμανούς πολεμιστές και τούς ρωμαϊκής καταγωγής διανοούμενους — συνεχιστές τής κατηγορίας τών άπελευθέρων. Με τά φαινόμενα αυτά μπλέκεται ή γέννηση και ή ανάπτυξη του καθολικισμού και τής εκκλησιαστικής οργάνωσης, πού για πολλούς αιώνες άποροφά τό μεγαλύτερό μέρος τών πνευματικών δραστηριοτήτων κι άσκει τό μονοπώλιο τής πολιτιστικής καθοδήγησης, με ποινικές κυρώσεις για όποιον θέλει ν' άντιταχτεί ή νά ξεφύγει άπ' αυτό τό μονοπώλιο. Στην 'Ιταλία συμβαίνει, περισσότερο ή λιγότερο έντονα, κατά καιρούς, τό φαινόμενο του κοσμοπολιτικού ρόλου τών διανοουμένων τής χερσονήσου. Ύπαινίσσομαι τίς διαφο-

ρές, τουλάχιστον τις πιο αξιοσημείωτες, που χτυπάνε άμεσα στο μάτι, δσον αφορά την εξέλιξη των διανοουμένων σε σχέση με μία σειρά χώρες, με την προειδοποίηση πως αυτές οι παρατηρήσεις πρέπει να ελεγχθούν για την αλήθεια τους και να πλουτιστούν.

Για την Ίταλία το κεντρικό γεγονός είναι ακριβώς ο διεθνής ή κοσμοπολιτικός ρόλος των διανοουμένων της που είναι αιτία κι αποτέλεσμα της κατάστασης διάλυσης, στην οποία παραμένει ή χερσόνησος απ' την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ως το 1870.

Η Γαλλία δίνει έναν ολοκληρωμένο τύπο αρμονικής εξέλιξης όλων των εθνικών δραστηριοτήτων κι ιδιαίτερα δσον αφορά τις κατηγορίες των διανοουμένων. Όταν στα 1789 ένας καινούργιος κοινωνικός σχηματισμός κάνει την πολιτική του εμφάνιση στην Ιστορία, αυτός είναι κιόλας εξολοκλήρου εξοπλισμένος για όλες του τις κοινωνικές λειτουργίες και γι' αυτό αγωνίζεται για την ολοκληρωτική κυριαρχία πάνω στο έθνος, χωρίς ναρχεται σε ουσιαστικούς συμβιβασμούς με τις παλιές τάξεις, αλλά αντίθετα υποτάσσοντάς τις στους δικούς του σκοπούς. Οι πρώτοι πυρήνες διανοουμένων νέου τύπου γεννιούνται μαζί με τους πρώτους οικονομικούς πυρήνες, επηρεάζοντας ακόμη και την ίδια την εκκλησιαστική οργάνωση (γαλικανισμός και πολύ πρώιμοι αγώνες ανάμεσα στην εκκλησία και το κράτος).¹⁴ Αυτή η μαζική παραγωγή διανοουμένων εξηγεί το ρόλο της γαλλικής παιδείας στο 18ο και 19ο αιώνα, ρόλο διεθνούς και κοσμοπολιτικής ακτινοβολίας κι εξάπλωσης, με ιμπεριαλιστικό και ήγεμονικό χαρακτήρα κατά τρόπο οργανικό, και κατά συνέπεια πολύ διαφορετικό από το ρόλο της Ιταλικής παιδείας, που έχει χαρακτήρα μεταναστευτικό, προσωπικό και αποσπασματικό, και που δεν επιδρά πάνω στην εθνική βάση για να την ενισχύσει, αλλά αντίθετα συμβάλλει στο να κάνει αδύνατη τη συγκρότηση μιας στέρεης εθνικής βάσης.

Στην Άγγλία ή εξέλιξη είναι πολύ διαφορετική απ' ό,τι στη Γαλλία. Ο νέος κοινωνικός σχηματισμός που γεννήθηκε στη βάση της σύγχρονης εκβιομηχάνισης, έχει μία καταπληχτική οικονομικο-συντεχνιακή ανάπτυξη, αλλά προχωρά ψη-

λαφιστά στο διανοητικό-πολιτικό πεδίο. Ένω είναι πολύ πλατειά η κατηγορία των οργανικών διανοουμένων, αυτών δηλαδή που γεννήθηκαν στο ίδιο βιομηχανικό έδαφος με την οικονομική ομάδα, εντούτοις στην ανώτερη σφαίρα διατηρείται ή σχεδόν - μονοπωλιακή κατάσταση της παλιάς τάξης των γαιοκτημόνων, που χάνει την οικονομική υπεροχή αλλά διατηρεί για πολύν καιρό μια πολιτικο - διανοητική υπεροχή κι αφομοιώνεται, σαν «παραδοσιακή διανόηση» και διευθυντικό στρώμα, από τη νέα ομάδα που κατέχει την έξουσία. Η παλιά άριστοκρατία των γαιοκτημόνων ενώνεται με τους βιομήχανους μ' έναν τρόπο συραφής που σ' άλλες χώρες είναι, ακριβώς, ο τρόπος που ενώνει τους παραδοσιακούς διανοούμενους με τις νέες κυρίαρχες τάξεις.

Τò άγγλικό φαινόμενο, μπλεγμένο και μ' άλλα ιστορικά και παραδοσιακά στοιχεία, παρουσιάστηκε και στη Γερμανία. Η Γερμανία, σαν την Ίταλία, στάθηκε η έδρα ενός οργανισμού και μιας γενικής και υπερεθνικής ιδεολογίας (Άγια Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους) κι έδωσε έναν κάποιο αριθμό προσώπων στη μεσαιωνική κοσμοπολη, φτωχαίνοντας τις έσωτερικές της δυνάμεις και προκαλώντας άγώνες που απομάκρυναν από τὰ προβλήματα έθνικής οργάνωσης και συντηρούσαν την έδαφική διαίρεση του Μεσαίωνα. Η βιομηχανική ανάπτυξη συντελέστηκε μ' ένα μισοφεουδαρχικό επίστρωμα και κράτησε ως τò Νοέμβριο του 1918, κι οί Γιούνκερ¹⁵ διατήρησαν μια πολιτικο - ιδεολογική υπεροχή πολύ μεγαλύτερη από εκείνη της άγγλικής ομάδας. Αυτοί στάθηκαν οί παραδοσιακοί διανοούμενοι των γερμανών βιομηχάνων, αλλά με ειδικά προνόμια και δυνατή συνείδηση, πώς δηλαδή είναι μια ανεξάρτητη κοινωνική ομάδα, που βασίζεται στο γεγονός ότι κατείχαν μιάν άξιοσημείωτη οικονομική δύναμη πάνω στη γη, που ήταν πιό «παραγωγική» απ' ό,τι στην Άγγλία. Οί Πρώσοι Γιούνκερ μοιάζουν με Ιερατική - στρατιωτική κάστα, που έχει ένα σχεδόν - μονοπώλιο των διευθυντικο - οργανωτικών λειτουργιών στην πολιτική κοινωνία, μὰ έχει ταυτόχρονα και μια δική της οικονομική βάση και δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τò φιλελευθερισμό της κυρίαρχης οικονομικής ομά-

δας. Ἐπί πλέον σ' ἀντίθεση μέ τοὺς Ἄγγλους εὐγενεῖς γαιοχτήμονες, οἱ Γιούγκερ ἀποτελοῦσαν τὸ στῶμα τῶν ἀξιωματικῶν ἐνὸς μεγάλου μόνιμου στρατοῦ, πράγμα πού τοὺς ἔδινε στερεὰ ὀργανωτικά πλαίσια, εὐνοϊκά γιά τή διατήρηση τοῦ πνεύματος τῆς κάστας καί τοῦ πολιτικοῦ μονοπωλίου.*

Στή Ρωσία ἦταν διαφορετικές οἱ ἀρχές: ἡ πολιτική καί οἰκονομικό - ἐμπορική ὀργάνωση δημιουργήθηκε ἀπό τοὺς Νορμανδοὺς (Βαράγγους)¹⁶ καί ἡ θρησκευτική ἀπό τοὺς Ἑλληγες βυζαντινοὺς. Ἀργότερα οἱ γερμανοί καί οἱ γάλλοι φέρνουν στή Ρωσία τήν εὐρωπαϊκὴ πείρα καί προσφέρουν ἕνα πρῶτο στέρεο σκελετό στή ρώσικη ἱστορική μορφοποίηση. Οἱ ἔθνικες δυνάμεις εἶναι ἀδρανεῖς, παθητικές καί δεκτικές, μὰ ἴσως γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀφομοιώνουν ὀλότελα τίς ξενικές ἐπιδράσεις καί τοὺς ἴδιους τοὺς ξένους ἐκρωσίζοντάς τους. Σέ πιδ πρόσφατη ἱστορική περίοδο συμβαίνει τὸ ἀντίστροφο φαινόμενο: μιά ἐ λ λ τ προσώπων ἀπὸ τὰ πιδ δραστήρια, ἐνεργητικά, τολμηρά καί πειθαρχικά, μεταναστεύουν στὸ ἐξωτερικό, ἀφομοιώνουν τήν παιδεία καί τήν ἱστορική πείρα τῶν πιδ προχωρημένων χωρῶν τῆς δύσης, χωρὶς νὰ χάσουν ὠστόσο τὰ πιδ οὐσιαστικά χαρακτηριστικά τῆς ἐθνικότητάς τους, δηλαδὴ χωρὶς νὰ σπάσουν τοὺς συναισθηματικούς καί ἱστορικούς δεσμοὺς μέ τὸ λαό τους, δημιουργώντας ἔτσι τὸ δικό τους σφριγηλὸ διανοούμενο, πού ξαναγυρίζει στή χώρα του, ὑποχρεώνοντας τὸ λαὸ σὲ μιά βίαιη ἀφύπνιση καί σὲ μιά γρήγορη ἐφόρμηση πρὸς τὰ ἐμπρός, ἐκμηδενίζοντας τίς ἀποστά-

* Στὸ βιβλίο «Κοινοβούλιο καί ἐξουσία στή νέα κατάσταση τῆς Γερμανίας» τοῦ Μάξ Βέμπερ μπορεῖ κανεῖς νὰ θρεῖ πολλὰ στοιχεῖα γιά νὰ καταλάβει πὼς τὸ πολιτικὸ μονοπώλιο τῶν εὐγενῶν ἐμπόδιζε τὴ δημιουργία ἐνὸς ἐκτεταμένου καί ἔμπειρου πολιτικοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀστικῆς τάξης, τόσο στή βάση τῶν συνεχῶν κοινοβουλευτικῶν κρίσεων, ὅσο καί τῆς διάλυσης τῶν Φιλελεύθερων καί δημοκρατικῶν κομμάτων. Κατὰ συνέπεια ἡ σημασία τοῦ καθολικοῦ κέντρου καί τῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού στήν αὐτοκρατορική περίοδο πέτυχαν νὰ ἐπεξεργαστοῦν ἕνα δικό τους κοινοβουλευτικὸ καί διευθυντικὸ στῶμα, εἶναι ἀρκετὰ σημαντική.

σεις. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν ἐ λ ί τ και τὴ φερμένη (ἀπ' τὸ Μεγάλο Πέτρο ¹⁷, γιὰ παράδειγμα) γερμανική, συνίσταται στὸν οὐσιαστικὸ ἐθνικολαϊκὸ χαραχτήρα της: δὲν μπορεῖ νὰ διαλυθεῖ μέσα στὴν παθητικὴ ἀδράνεια τοῦ ρώσικου λαοῦ, γιὰτὶ εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια μὰ ἐνεργὴ ρώσικη ἀντίδραση στὴν ἴδια τὴ δική του ἱστορικὴ ἀδράνεια.

Σ' ἓνα διαφορετικὸ ἔδαφος και μὲ πολὺ διαφορετικὲς συνθηκες χρόνου και χώρου, αὐτὸ τὸ ρωσικὸ φαινόμενο μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴ γέννηση τοῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους (τὶς Ἴνωμένες Πολιτεῖες). Δηλαδή οἱ ἀγγλοσάξωνες μετανάστες εἶναι κι αὐτοὶ μὰ πνευματικὴ ἐ λ ί τ, ἀλλὰ εἰδικὰ ἠθικοῦ χαραχτήρα. Ἄν, φυσικά, ἀναφερόμαστε στοὺς πρῶτους μετανάστες, τοὺς πιονιέρους, τοὺς πρωταγωνιστὰς τῶν ἀγγλικῶν θρησκευτικῶν και πολιτικῶν ἀγῶνων, τοὺς ἡττημένους ἀλλὰ ὄχι και ταπεινωμένους ἢ καταβεβλημένους στὴν πατρίδα τους. Αὐτοὶ ἔφεραν στὴν Ἄμερικὴ, μαζί τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἠθικὴ και βουλευτικὴ τους δύναμη κι ἓνα κάποιο βαθμὸ πολιτισμοῦ, μὴν ὀρισμένη φάση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, πὺ μεταφυτευμένη στὸ παρθένο ἀμερικανικὸ ἔδαφος ἀπὸ τέτοιους ἀντιπροσώπους συνεχίζει νὰ ἀναπτύσει τὶς ἐνυπάρχουσες στὴ φύση τῆς δυνάμεις, ἀλλὰ μ' ἓνα ἀσύγκριτα πὺ γρήγορο ρυθμὸ ἀπ' ὅ,τι στὴ γηραιὰ Εὐρώπη, ὅπου ὑπάρχει μὰ σειρά φρένων, (ἠθικῶν, πνευματικῶν, πολιτικῶν και οἰκονομικῶν, πὺ εἶναι ἐνσωματωμένα σὲ ὀρισμένες δ-μάδες τοῦ πληθυσμοῦ, λείψανα παλιῶν καθεστῶτων πὺ δὲ στέργουν νὰ καθοῦν), πὺ ἀντιτάσσονται σὲ μὴ γρήγορη πρόοδο κι ἐξαναγκάζουν στὴ μετριότητα κάθε πρωτοβουλία, ἀπὸ τὴν ἀποσυνθέσουν πρῶτα μέσα στὸ χωρὸ και στὸ χρόνο.

Στὶς Ἴνωμένες Πολιτεῖες ὡς σημειωθεῖ ἡ ἀπουσία, σὲ κάποιο βαθμὸ, τῶν παραδοσιακῶν διανοουμένων, και κατὰ συνέπεια ἡ διαφορετικὴ ἰσοροπία τῶν διανοουμένων γενικά. Ἐκεῖ ὑπάρχει μὴ μαζικὴ διαμόρφωση, πάνω στὴ βιομηχανικὴ βάση, ὅλων τῶν σύγχρονων ὑπερδομῶν. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἰσοροπίας δὲν προκλήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ συγχωνευτοῦν οἱ ὀργανικοὶ διανοούμενοι μὲ τοὺς παραδοσιακοὺς, πὺ δὲν ὑπάρχουν σὰν κατηγορία ἀποκρυσταλλωμένη πὺ ἀποστρέφεται τοὺς νεωτερισμοὺς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη

νά συγχωνευτοῦν βαθμιαία σ' ἓνα μόνο ἔθνικὸ πυρῆνα ἐνιαίας κουλτούρας, τύποι διαφορῶν πολιτισμῶν ποὺ τοὺς ἔφεραν μαζί τους μετανάστες μὲ διαφορετικὴ ἔθνικὴ καταγωγή. Ἡ ἔλλειψη μιᾶς μεγάλης συσώρευσης παραδοσιακῶν διανοουμένων, ὅπως παρατηρήθηκε στὶς χῶρες μὲ παλιὸ πολιτισμὸ, ἐξηγεῖ ἐν μέρει τόσο τὴν ὑπαρξὴ δυὸ μονάχα μεγάλων πολιτικῶν κομμάτων, ποὺ θὰ μπορούσαν, στὴν πραγματικότητα, εὐκολὰ νὰ περιοριστοῦν σ' ἓνα μόνο, (βλ. Γαλλία, κι ὄχι μόνο στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια, ὅταν ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν κομμάτων ἔγινε γενικὸ φαινόμενο), ὅσο καὶ τὸν ἀπεριόριστο πολλαπλασιασμὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῶν θρησκευτικῶν αἱρέσεων.*

Μιὰ ἄλλη ἐνδιαφέρουσα περίπτωση ποὺ πρέπει νὰ μελετήσουμε ἀκόμη στὶς Ἑνωμένες Πολιτείες εἶναι ὁ σχηματισμὸς ἐνὸς ἐκπληκτικοῦ ἀριθμοῦ νέγων διανοουμένων, ποὺ καταναλῶνουν τὴν ἀμερικανικὴ παιδεία καὶ τεχνικὴ. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναλογιστεῖ τὴν ἔμμεση ἐπίδραση ποὺ αὐτοὶ οἱ νέγοι διανοοῦμενοι μποροῦν ν' ἀσκήσουν πάνω στὶς καθυστερημένες μάζες τῆς Ἀφρικῆς ἀλλὰ καὶ τὴν ἔμμεση ἀν' ἀληθεύει μιὰ ἀπὸ τίς παρακάτω προϋποθέσεις: 1) ὅτι ὁ ἀμερικανικὸς ἐπεχτατισμὸς χρησιμοποιοῖ σὰν πρᾶχτορὲς του τοὺς νέγρους τῆς Ἀφρικῆς γιὰ νὰ καταχτήσῃ τίς ἀφρικανικὰς ἀγορὰς καὶ νὰ διαδόσῃ τὸ δικό του τύπο πολιτισμοῦ (κάτι τέτοιο ἔχει γίνῃ κιόλας, ἀλλὰ δὲν ξέρω σὲ ποῖο βαθμὸ). 2) ὅτι οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴν ἐνοποίηση τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ ὀξύνονται σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε νὰ ἐξαναγκάζουν στὴν ἔξοδο καὶ στὴν ἐπιστροφή στὴν Ἀφρικὴ ἐκείνων τῶν νέγων ποὺ εἶναι τὰ πιὸ ἀνεξάρτητα στοιχεῖα καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ οἱ λιγότερο διατεθειμένοι νὰ ὑποταχτοῦν σὲ μιὰ ἐνδεχόμενα πιὸ ταπεινωτικὴ νομοθεσία ἀπ' αὐτὴ ποὺ ἰσχύει τώρα ἀπέναντι στοὺς νέγρους. Τότε θὰ γεννηθοῦν δυὸ βασικὰ προβλήματα: 1) τῆς γλώσσας: δηλαδὴ ἢ ἀγγλικὴ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἢ λόγια γλώσσα τῆς Ἀφρικῆς, ἀντικαθιστώντας

* Μοῦ φαίνεται πὼς ἔχουν καταμετρηθεῖ πάνω ἀπὸ 200. Σύγκρινε μὲ τὴ Γαλλία καὶ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνες γιὰ τὴ διατήρηση τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐνότητος τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ.

τις χιλιάδες διαλέκτους που υπάρχουν τώρα 2) αν θα μπορούσε αυτό το στρώμα των διανοουμένων να έχει την απομειωτική κι οργανωτική ικανότητα να ανάγει σε «έθνικό» το σημερινό πρωτόγονο συναίσθημα περιφρονημένης φυλής, ανυψώνοντας την αφρικανική ηπειρο ως το μύθο και τη λειτουργία της κοινής πατρίδας για όλους τους νέγρους. Μοῦ φαίνεται, πώς για την ώρα ακόμη, οι νέγροι της 'Αμερικής πρέπει να έχουν μιὰ φυλετική κι εθνική αντίληψη, περισσότερο αρνητική παρά θετική, γεγονός που προκαλείται απ' τὸν ἀγώνα που διεξάγουν οι λευκοί για να τους απομονώσουν και να τους καταβάλλουν. Ἄλλὰ αὐτὴ δὲν ἦταν κι ἡ περίπτωση τῶν Ἑβραίων ὡς τὸ 1700; Ἡ κιάλας ἀμερικανοποιημένη Λιβερία και μ' ἐπίσημη γλώσσα τὴν ἀγγλικὴ θὰ μπορούσε νὰ γίνει ἡ Σιών τῶν ἀμερικανῶν νέγρων, μὲ τὴν τάση νὰ καταστῆ ἓνα ἀφρικανικὸ Πεδεμόντιο ¹⁸.

Στὴ νότια και κεντρικὴ Ἄμερική, τὸ πρόβλημα τῶν διανοουμένων, μοῦ φαίνεται πῶς, πρέπει νὰ μελετηθεῖ παίρνοντας ὑπόψη και τις παρακάτω βασικὲς προϋποθέσεις: και στὴ νότια και στὴν κεντρικὴ Ἄμερική δὲν ὑπάρχει μιὰ πλατεία κατηγορία παροδοσιακῶν διανοουμένων, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν παρουσιάζει τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ μὲ τις Ἠνωμένες Πολιτείες. Πράγματι στὴ βάση τῆς ἀνάπτυξης αὐτῶν τῶν χωρῶν, βρίσκουμε τοὺς δρους ἀνάπτυξης τοῦ ἰσπανικοῦ και πορτογαλικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 1500 και τοῦ 1600, που χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀντιμεταρῦθμιση και τὸν παρρασιτικὸ μιλιταρισμὸ. Οἱ ἀποκρυσταλλώσεις που ἀντιστέκονται ἀκόμη και σήμερα, σ' αὐτὲς τις χῶρες, εἶναι ὁ κληρος και μιὰ κάστα στρατιωτικῶν. Δυὸ κατηγορίες παραδοσιακῶν διανοουμένων, που παραμένουν ἀπολιθωμένες στὴ μορφὴ που εἶχαν στὴν παλιὰ εὐρωπαϊκὴ μητρόπολη. Ἡ βιομηχανικὴ βάση εἶναι πολὺ περιορισμένη και δὲν ἀνάπτυξε περίπλοκο ἐποικοδόμημα: Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν διανοουμένων εἶναι ἀγροτικοῦ τύπου, κι' ἐπειδὴ κυριαρχεῖ ἡ γαιοκτησία μὲ τὴν ἐκτεταμένη ἐκκλησιαστικὴ ἰδιοκτησία, οἱ παραπάνω διανοούμενοι εἶναι προσκολλημένοι στὸν κληρο και τὴ μεγάλη ἰδιοκτησία. Ἡ εθνικὴ σύνθεση δὲν εἶναι πολὺ ἐξισοροπημένη ἀκόμη κι ἀνάμεσα στοὺς λευκοὺς, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα

γίνεται ακόμη πιο περίπλοκο ένεκα που υπάρχουν μεγάλες μάζες Ινδιάνων που σε μερικές χώρες αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού. Μπορεί να πει κανείς, γενικά, πως σ' αυτές τις αμερικανικές χώρες υπάρχει ακόμη μια κατάσταση πολιτιστικής σύγκρουσης¹⁹ και ύποθεσης Ντρέφους, δηλαδή μια κατάσταση όπου το λαϊκό κι αστικό στοιχείο δεν έφτασε ακόμη στη φάση της ύποταξης στην κοσμική πολιτική του σύγχρονου κράτους των συμφερόντων και της έπιροής των κληρικών και των στρατιωτικών. Συμβαίνει γι' αυτό ώστε από αντίδραση στον ιησουιτισμό νάχει μεγάλη έπιροή ή Μασωνία κι ο τύπος πολιτιστικής όργάνωσης σαν την «θετικιστική εκκλησία».²⁰ Τα γεγονότα των τελευταίων χρόνων (Νοέμβρης του 1930) — άπ' τον πολιτιστικό άγώνα του Κάλλες στο Μεξικό²¹ ως τις στρατιωτικολαϊκές εξέγέρσεις στην Άργεντινή, στη Βραζιλία, στο Περού, στη Χιλή, στη Βολιβία— άποδείχνουν την άκρίβεια αυτών των παρατηρήσεων.

Άλλους τύπους σχηματισμού των κατηγοριών των διανοουμένων και των σχέσεων τους με τις έθνικές δυνάμεις μπορούμε να βρούμε στις Ίνδίες, στην Κίνα και στην Ίαπωνία. Στην Ίαπωνία έχουμε διαμόρφωση άγγλικού και γερμανικού τύπου, δηλαδή ενός βιομηχανικού πολιτισμού που αναπτύσσεται μέσα σ' ένα φεουδαρχικό γραφειοκρατικό πλαίσιο με σαφώς δικά του χαρακτηριστικά.

Στην Κίνα, υπάρχει, το φαινόμενο της γραφής, έκφραση του ολοκληρωτικού διαχωρισμού των διανοουμένων από το λαό. Στις Ίνδίες και στην Κίνα ή τεράστια άπόσταση ανάμεσα στους διανοούμενους και το λαό εκδηλώθηκε επίσης και στο θρησκευτικό πεδίο. Το πρόβλημα των διαφόρων δοξασιών και του διαφορετικού τρόπου αντίληψης και πραχτικής της ίδιας θρησκείας ανάμεσα στα διάφορα στρώματα της κοινωνίας, αλλά, ειδικά, ανάμεσα στον κληρο, τους διανοούμενους και το λαό, πρέπει να μελετηθεί γενικά, γιατί εκδηλώνεται παντού, ως ένα βαθμό, μολονότι φτάνει στις άκραίες του εκδηλώσεις στις χώρες της άνατολικής Άσίας. Στις διαμαρτυρούμενες χώρες ή διαφορά είναι σχετικά μικρή (ό πολλαπλασιασμός των αίρέσεων συνδέεται με το άστημα μιας

όλοκληρωμένης συνένωσης ανάμεσα στους διανοούμενους και το λαό, πράγμα που αναπαράγει στη σφαίρα των ανώτερων οργανώσεων όλες τις χοντροκοπιές της πραγματικής αντίληψης των λαϊκών μαζών). Η διαφορά είναι πολύ σημαντική στις καθολικές χώρες, αλλά με διαφορετικές κλιμακώσεις: λιγότερο μεγάλη στην καθολική Γερμανία και στη Γαλλία, πιο μεγάλη στην Ίταλία, ειδικά στο Νότο και στα νησιά, πολύ μεγάλη στην Ίβηρική χερσόνησο και στις χώρες της λατινικής Αμερικής. Το φαινόμενο αποχτά μεγάλη σημασία στις ορθόδοξες χώρες όπου χρειάζεται να μιλήσουμε για τρεις βαθμίδες της ίδιας θρησκείας: του ανώτερου κλήρου και των μοναχών, του κατώτερου κλήρου, και του λαού. Και γίνεται παράλογο στην ανατολική Ασία όπου η θρησκεία του λαού συχνά δεν έχει καμιά σχέση μ' εκείνη των βιβλίων, μολονότι και στις δύο δίνουν το ίδιο όνομα²².

Σκόρπιες σημειώσεις

Α΄ Η ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ ΔΙΑΝΟΥΜΕΝΩΝ

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Σχετικά με την ανάπτυξη της ιδέας ότι στην Ίταλία συμβαίνει το παράδοξο, να είναι μια πολύ νέα και ταυτόχρονα μια πολύ παλιά χώρα (όπως ο Λάο - Τσέ¹ που γεννήθηκε ογδόντα χρόνια). Γι' αυτό οι σχέσεις ανάμεσα στους διανοούμενους και στο λαό - έθνος να μελετηθούν, από την άποψη της γλώσσας που γράφουν και χρησιμοποιούν στις μεταξύ τους σχέσεις οι διανοούμενοι κι από την άποψη της λειτουργίας που είχαν οι Ιταλοί διανοούμενοι στη μεσαιωνική κοσμόπολη, εξαιτίας του γεγονότος πως η παπυσύνη είχε την έδρα της στην Ίταλία (ή χρήση της λατινικής σά λόγιας γλώσσας συνδέεται με τον καθολικό κοσμοπολιτισμό)*.

* Πρβλ. το άρθρο «Η θρησκευτική πολιτική του Μεγάλου Κωνσταντίνου», στο περιοδικό «Καθολικός Πολιτισμός» της 7 Σεπτεμβρίου 1939. Έκει γίνεται λόγος για ένα διβλίο του Ζύλ Μωρίς «Ο Μέγας Κωνσταντίνος και οι ρίζες του χριστιανικού πολιτισμού», Παρίσι, εκδόσεις Spes (S.d.), όπου αναπτύσσονται μερικές πολύ σημαντικές απόψεις πάνω στην πρώτη επίσημη έλαφή ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και το Χριστιανισμό, χρήσιμες γι'

Ἡ φιλολογικὴ λατινικὴ καὶ ἡ λαϊκὴ λατινικὴ. Ἀπ' τὴν λαϊκὴν λατινικὴν ἀναπτύχθηκαν οἱ νεολατινικὲς διάλεκτοι, ὄχι μόνον στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλο τὸ χῶρον τῆς ἐκρωμαϊσμένης Εὐρώπης: Ἡ φιλολογικὴ λατινικὴ ἀποκρυσταλλώθηκε στὴ λατινικὴ τῶν λογίων καὶ τῶν διανοουμένων, στὴ λεγόμενη «μέση - λατινικὴ»* πού μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ μιὰ γλῶσσα πού μιλιέται, μὲ μιὰ γλῶσσα ἔθνικὴ καὶ ἱστορικὰ ζωντανή, μολονότι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὴ θεωρήσουμε καὶ ὡς ἰδιωματικὴ ἢ τεχνητὴ γλῶσσα ὅπως ἡ ἑσπεράντο.

«Ὅπως ὅποτε ὑπάρχει ἓνα χάσμα ἀνάμεσα στὸ λαὸ καὶ στοὺς διανοούμενους, ἀνάμεσα στὸ λαὸ καὶ στὴν κουλτούρα. [Ἀκόμη] καὶ τὰ θρησκευτικὰ βιβλία γράφονταν στὴ μέση - λατινικὴ, ἔτσι πού καὶ οἱ θρησκευτικὲς συζητήσεις γίνονταν ἐρήμην τοῦ λαοῦ, μολονότι ἡ θρησκεία ἦταν τὸ βασικότερο στοιχεῖο τῆς κουλτούρας: ἀπὸ τὴ θρησκεία ὁ λαὸς ἔλεπε τίς τελετουργίες καὶ ἀκούει τὰ παραινετικὰ κηρύγματα, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ παρακολουθήσει τίς συζητήσεις καὶ τίς ἰδεολογικὲς ἐξελίξεις πού εἶναι μονοπῶλιό μιᾶς κλάσας».

Σημείωση. Τὸ θεῖο κηρύγμα σὲ λαϊκὴ γλῶσσα στὴ Γαλλία, ἀνάγεται στὴν ἐποχὴ πού ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται αὐτὴ ἡ γλῶσσα: Ἡ λατινικὴ ἦταν ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας καὶ γι' αὐτὸ τὰ κηρύγματα γίνονταν στὴ λατινικὴ γιὰ τοὺς κληρικούς, τοὺς καλόγερους καὶ τίς μοναχές. Μὰ γιὰ τοὺς λαϊκοὺς τὰ κηρύγματα γίνονταν στὴ γαλλικὴ. Ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα, οἱ Σύνοδοι τῆς Τούρ καὶ τῆς Ρένς ὑποχρέωσαν τοὺς παπάδες νὰ διδάσκουν τὸ λαὸ στὴ γλῶσσα του.

αὐτὴ τὴν παράγραφο (οἱ ἱστορικοὶ λόγοι ἐξαιτίας τῶν ὁποίων ἡ λατινικὴ ἔγινε ἡ γλῶσσα τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, παραχωρώντας μετὰ τὴ θέση τῆς στὴ μέση - λατινικῆ). Πρὸβλ. ἀκόμη τὴν «Προσωπικότητα» τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Σαλβατορέλλι (ἐκδόσεις Formiggini).

* Πρὸβλ. Τὸ ἀρθρο τοῦ Φίλιππο Ἐρμίνι στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἀνθολογία» τῆς 16.5.1928.

Αυτό ήταν αναγκαίο για να γίνεται κατανοητό το κήρυγμα. Στο 12ο αιώνα το κήρυγμα γίνονταν σε ενεργή, ζωντανή και ρωμαλέα λαϊκή γλώσσα που προσήλκυε μεγάλους και μικρούς στις σταυροφορίες, γέμιζε τα μοναστήρια με μοναχούς κι έριχνε στα γόνατα δλόκληρες πολιτείες μ' όλες τις υπερβολές της μετάνοιας. 'Απ' το ύψος του άμβωνα τους, στις πλατείες και στα χωράφια, οι Ιεροκήρυκες ήσαν οι επίσημοι καθοδηγητές της συνείδησης των ατόμων και των λαών· όλα και όλοι περνούσαν κάτω από τον αυστηρό έλεγχο τους κι άρχιζοντας από την προκλητική κόμμωση των γυναικών, τίποτα, είτε φανερό είτε κρυφό ήταν, άπ' τή διαφθορά της εποχής δε σταματούσε την τολμηρή τους γλώσσα και σκέψη» (Λανσόν, «Ιστορία της γαλλικής Φιλολογίας», Hachette, 19η έκδοση, σελ. 160 - 161)*.

Οι λαϊκές γλώσσες άρχισαν να γράφονται άφ' ότου ο λαός άπόκτησε ξανά σημασία: ο 'Όρκος του Στρασβούργου² (ύστερα άπό τή μάχη του Φοντανέτο ανάμεσα στους διαδόχους του Καρλομάγνου) ύπάρχει έπειδή οι στρατιώτες δέν μπορούσαν να όρκιστούν σε μία γλώσσα που δέν ήξεραν, χωρίς να στραπατσάρουν το κύρος του όρκου. Και στην 'Ιταλία οι πρώτες ένδείξεις της λαϊκής γλώσσας βρίσκονται σε όρκους και έγγραφα λαϊκών μαρτυριών για να καθορίσουν την ιδιοκτησία των μοναστηριακών φέουδων (Μοντεκασίνο)³.

'Όπωςδήποτε, μπορούμε να πούμε ότι άπ' το 600 μ.Χ. άπότου μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο λαός δέν καταλάβαινε τή λατινική των λογίων, ως τα 1250, όποτε άρχίζει ή άνθοφορία της λαϊκής, δηλαδή για περισσότερο άπό 600 χρόνια, ο λαός δέν καταλάβαινε τα βιβλία και δέν μπορούσε να συμμετάσχει στον κόσμο της κουλτούρας. 'Η εμφάνιση των κοι-

* 'Ο Λανσόν δίνει αυτά τα διβλιογραφικά στοιχεία: 'Αμπέ Λ. Μπουργκαίν, «Το γαλλικό κήρυγμα στο 12ο αιώνα», Παρίσι, 1879. — Λεσονά ντε λά Μάρς: «Το γαλλικό κήρυγμα στο Μεσαιώνα», 2η έκδοση, Παρίσι, 1886. — Λανγκλουά: «'Εκκλησιαστική ρητορική στο Μεσαιώνα», «'Επιθεώρηση των δύο κόσμων», 1-1 1898.

νοτήτων αναπτύσσει τις λαϊκές γλώσσες και ή πνευματική ήγεμονία της Φλωρεντίας τούς προσδίνει ένότητα, δηλαδή δημιουργεί μίαν έπιφανή λαϊκή.

Άλλά τί πράγμα είναι αυτή ή έπιφανής λαϊκή; Είναι ή φλωρεντινή που έπεξεργάστηκαν οι διανοούμενοι της αρχαίας παράδοσης: είναι φλωρεντινή στο λεξιλόγιο και στη φωνητική, αλλά είναι λατινική στη σύνταξη. Άλλωστε ή νίκη της λαϊκής πάνω στη λατινική δέν ύπηρξε εύκολη: οι λόγιοι Ιταλοί, αν έξαιρέσουμε τούς ποιητές και τούς καλλιτέχνες, γενικά έγραφαν για (δλη) τή χριστιανική Εύρώπη κι όχι μόνο για τήν Ιταλία, ήταν ένα σώμα κοσμοπολιτών διανοουμένων κι όχι εθνικών. Η παρακμή των κοινοτήτων και ή εμφάνιση των πριγκιπάτων⁴, και ή δημιουργία μιās κυβερνητικής κάστας, ξεκομμένης άπ' τó λαό, άποκρυστάλλωσε αυτή τή λαϊκή με τόν ίδιο τρόπο που είχε άποκρυσταλλωθεί ή φιλογολική λατινική. Η Ιταλική είναι ξανά μιá γλώσσα που γράφεται και δέ μιλιέται, των λογίων κι όχι τού έθνους. Υπάρχουν στην Ιταλία δυό λόγιες γλώσσες, ή λατινική και ή Ιταλική, κι αυτό σταματά όταν άποχτά ύπεροχή και θριαμβεύει δλότελα (ή Ιταλική) κατά τόν 16ο αιώνα, με τήν άπόσπαση των «λαϊκών» διανοουμένων άπό τούς «έκκλησιαστικούς» (οι έκκλησιαστικοί συνεχίζουν και σήμερα άκόμη νά γράφουν βιβλία στη λατινική, αν και τώρα τó Βατικανό χρησιμοποιεί δλοένα και περισσότερο τήν Ιταλική, όταν πρόκειται για Ιταλικά ζητήματα, κι έτσι θά σταματήσει — ή χρήση της λατινικής — με τó νά κάνει τó ίδιο και για τις άλλες χώρες σύμφωνα και με τήν τωρινή του πολιτική για τις ένότητες).

Μου φαίνεται, λοιπόν, πώς πρέπει νά διευκρινίσουμε αυτό τó θέμα: ότι ή άποκρυστάλλωση της κοινής λαϊκής γλώσσας δέν μπορεί νά ξεκοπεί άπό τήν παράδοση της «μέσης - λατινικής» κι αντιπροσωπεύει ένα ανάλογο μ' αυτή φαινόμενο. Ύστερα άπό μιá σύντομη παρένθεση (κοινοτικές έλευθερίες) όπου παρουσιάστηκε μιá άνθιση διανοουμένων, που προέρχονταν άπό τις λαϊκές (άστικές) τάξεις, ύπηρξε μιá καινούργια άπορόφηση της διανοητικής λειτουργίας άπό τήν παραδοσιακή κάστα, όπου τά άτομικά στοιχεία είναι λαϊκής

καταγωγής, αλλά επιβάλλεται (σ' αὐτά) ὁ χαρακτήρας τῆς κάστας πάνω στὴν καταγωγή. Δὲν εἶναι δηλαδὴ ὅλοι ἕνα στρώμα τοῦ πληθυσμοῦ, ποῦ ἀποχτώντας δύναμη δημιουργεῖ τοὺς δικούς του διακρούμενους, (δηλαδὴ ὅτι συνέθη τὸ 1300), ἀλλὰ ἕνας ὀργανισμὸς ξεδιαλεγμένους κατὰ παραδοσιακὸ τρόπο, ποῦ ἀφομοιώνει στὰ πλαίσιά του τὰ μεμονωμένα ἄτομα (τυπικὸ παράδειγμα γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση).

Τὰ ἄλλα θέματα χρειάζεται νὰ μελετηθοῦν σὲ μιὰ πλήρη ἀνάλυση καὶ πιστεύω ὅτι γιὰ πολλὰ θέματα ἡ ἐθνικὴ μεγαλοστομία τοῦ περασμένου αἰώνα καὶ οἱ προλήψεις ποῦ αὐτὴ ἐνσαρκώνει δὲν ἔχουν ἐπιτρέψει οὔτε καν τὶς προκαταρκτικὲς ἔρευνες. Ἔτσι: ποιά ἦταν τὰ ἀκριβῆ ὄρια τῆς περιοχῆς ὅπου διαδόθηκε ἡ Τοσκανικὴ; Κατὰ τὴ γνώμη μου, στὴ Βενετία λόγου χάρη, ἔγινε εἰσαγωγή τῆς ἰταλικῆς ἀφοῦ πρῶτα τὴν εἶχαν ἐπεξεργαστεῖ οἱ λόγιοι πάνω στὸ σκελετὸ τῆς λατινικῆς καὶ ποτὲ δὲν ἔγινε εἰσαγωγή τῆς πρωταρχικῆς φλωρεντινῆς (μὲ τὴν ἔννοια ὅτι οἱ φλωρεντίνοι ἔμποροι δὲν ἔκαναν ν' ἀκούγεται ἡ ζωντανὴ φλωρεντινὴ λαλιά τους, ὅπως στὴ Ρώμη καὶ στὴ Νάπολη γιὰ παράδειγμα, κι ἔτσι δι-οικητικὴ γλῶσσα συνέχισε νὰ εἶναι ἡ βενετσιάνικη). Τὸ ἔ-διο συμβαίνει καὶ σ' ἄλλα κέντρα (τὴ Γένοβα, πιστεύω)*.

* Ὁ Ἐττόρε Βέο, σ' ἕνα ἄρθρο του στὴ «Νέα Ἀνθολογία» τῆς 16 Ἰοῦνιου 1928, «Ἡ Ρώμη καὶ τὰ φύλλα τῶν διαλεκτῶν της» σημειώνει πῶς ἡ ρωμαϊκὴ διάλεκτος παραμένει γιὰ πολλὸν καιρὸ περιορισμένη στὰ πλαίσια τοῦ λαοῦ, συνθλιμμένη ἀπὸ τὴ λατινική μὰ σὲ περίοδο ἐπαναστατικῶν κινήματων ἡ λαϊκὴ, ὅπως συμβαίνει πάντα, πασχίζει νὰ περάσει — ἢ τὴν κάνουν νὰ περάσει — σὲ πρῶτο πλάνο. Ἡ λεηλασία τῆς Ρώμης βρίσκει τοὺς συγγραφεῖς σὲ ἰδιωματικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ εἰδικὰ ἡ Γαλλικὴ ἐπανάσταση. [Ἀπὸ τότε ἀρχίζει πράγματι ἡ ἀνθιστὴ τῆς ρωμαϊκῆς σὰ εγγραφτῆς καὶ ἡ ἀνθιστὴ τῶν διαλέκτων, ποῦ ἀποκορυφώνεται στὴ φελελεύθερη περίοδο τοῦ Πίου 9ου καὶ μέχρι τὴν πτώση τῆς Δημοκρατίας τῆς Ρώμης]. Στὰ 1847—49 ἡ ρωμαϊκὴ διάλεκτος εἶναι ὄπλο στὰ χέρια τῶν Φιλελενθέρων. μετὰ τὸ 1870 στὰ χέρια τῶν κληρικοφρόνων.

Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια δὲν ὑπάρχει ἀκόμη μιὰ ἱστορία τῆς ἰταλικῆς γλώσσας: ἡ ἱστορικὴ γραμματικὴ δὲν εἶναι τέτοια, τὸ ἀντίθετο. Γιὰ τὴ γαλλικὴ γλώσσα ὑπάρχουν τέτοιες ἱστορίες (τοῦ Μπρυνὸ — καὶ τοῦ Λιτρέ — μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι τοῦ τύπου ποὺ σκέφτομαι, ἀλλὰ δὲ θυμᾶμαι). Νομίζω, πὼς ἂν θεωρηθεῖ ἡ γλώσσα σὰ στοιχεῖο τῆς κουλτούρας καὶ κατὰ συνέπεια τῆς γενικῆς ἱστορίας, καὶ σὰν πρωταρχικὴ ἐκδήλωση τῆς «ἐθνικότητος» καὶ τῆς «λαϊκότητος» τῶν διανοουμένων, μιὰ τέτοια μελέτη δὲ θὰ εἶναι οὔτε περιττὴ, οὔτε καθαρὰ φιλολογικὴ.

Στὸ ἄρθρο του, ποὺ ἔχει ἐνδιαφέρον σὰν πληροφόρηση πᾶνω στὴ σημασία ποὺ ἐμφανίζει ἡ μελέτη τῆς «μέσης - λατινικῆς» (αὐτὴ ἡ ἔκφραση ποὺ πιστεύω πὼς θάπρεπε νὰ σημαίνει «μεσαιωνικὴ» λατινικὴ, μοῦ φαίνεται ἀρκετὰ ἀδόκιμη καὶ πιθανὴ αἰτία λαθῶν, γιὰ τοὺς μὴ εἰδικούς), ὁ Ἑρμί-νι δεβαιῶνε: πὼς ἡ δάση τῶν ἀναζητήσεών του «γιὰ τὴ θεωρία τῶν δυὸ ξεχωριστῶν κόσμων: τοῦ λατινικοῦ ποὺ εἶναι πρὸς χρῆση τῶν λογίων μόνο καὶ σῆνει, καὶ τοῦ νεολατινικοῦ, ποὺ προβάλλει καὶ ζωογονεῖται, χρειάζεται ν' ἀντικατασταθεῖ μὲ τὴ θεωρία τῆς λατινικῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀδιάσπαστης συνέχειας τῆς κλασικῆς παράδοσης». Αὐτὸ ὅμως μπορεῖ νὰ σημαίνει μόνο ὅτι ἡ νέα κουλτούρα, ἡ νεολατινικὴ, ὑφίσταται βαθιὰ τίς ἐπιρροές τῆς προηγούμενης κουλτούρας κι ὄχι ὅτι ὑπάρχει μιὰ «ἐθνικο - λαϊκὴ» ἐνότητα κουλτούρας.

Ἄλλὰ πιθανὸ γιὰ τὸν Ἑρμί-νι ἡ «μέση - λατινικὴ» νὰ σημαίνει ἀκριβῶς καὶ κατὰ γράμμα τὴ λατινικὴ ποὺ βρῖσκειται ἀνάμεσα στὴν κλασικὴ λατινικὴ καὶ στὴ λατινικὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ποὺ ἀναμφίβολα τὴ σημαδεύει μιὰ ἐπιστροφή στὴν κλασικὴ, ἐνῶ ἡ «μέση - λατινικὴ» ἔχει δικό της ἀναμφισβήτητο χαραχτήρα. Ὁ Ἑρμί-νι δάζει νὰ ἀρχίζει ἡ «μέση - λατινικὴ» γύρω σὰ μισὰ τοῦ 4ου αἰῶνα, δταν συνέβη ἡ σύζευξη τῆς κλασικῆς παιδείας (!) μὲ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, ὁπότε «μιὰ εὐγενῆς κλειδιάδα συγγραφέων, θγαίνοντας ἀπὸ τίς σχολές τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς ποιητικῆς, ἐνωσαν μιὰ δυνατὴ ἐπιθυμία νὰ συνενώσουν τὴ νέα πίστη μὲ τὴν ἀρχαία ὀμορφιά (!) κι ἔτσι νὰ δημιουργήσουν

την πρώτη χριστιανική ποίηση»⁵. Μοῦ φαίνεται σωστό νά τοποθετεῖται ἡ ἐμφάνιση τῆς «μέσης - λατινικῆς» στήν πρώτη ἀνθιση τῆς χριστιανικῆς λατινικῆς λογοτεχνίας, ἀλλά ὁ τρόπος μέ τόν ὅποιο ἐρμηνεύεται αὐτή ἡ γένεση μοῦ φαίνεται ἀόριστος κι αὐθαίρετος*. Ἡ «μέση - λατινική» ἐκτείνεται σέ μιὰ χιλιετηρίδα περίπου, ἀπό τά μέσα τοῦ τέταρτου ὡς τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰώνα, ἀπό τήν ἐναρξη τῆς χριστιανικῆς ἐξάπλωσης ὡς τήν διάδοση τοῦ οὐμανισμοῦ. Αὐτά τά χίλια χρόνια ὁ Ἑρμῖνι τὰ ὑποδιαιρεῖ ὡς ἐξῆς: Π ρ ὶ ο ὁ ς: τῶν ἀρχῶν, ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου ὡς τήν πτώση τῆς Δυτικῆς Αὐτοκρατορίας (337-476). Δ ε ὕ τ ε ρ η Π ε ρ ῖ ο ὁ ς: τῆς βαρβαρικῆς φιλολογίας ἀπ' τὸ 476 ἕως τὸ 799, δηλαδή ὡς τήν ἀναστήλωση τῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τόν Καρλομάγνο, πραγματική περίοδος μετάδρασης στό συνεχῆ καί προοδευτικὸ ἐκλατινισμό τῶν βαρβάρων (Ἵπερβολή: περίοδος μετάδρασης στό σχηματισμὸ ἑνὸς στρώματος γερμανῶν διανοουμένων πού ἔγραφαν στή λατινική). Τ ρ ῖ τ η Π ε ρ ῖ ο ὁ ς: τῆς Καρολίνειας ἀναγέννησης, ἀπ' τὸ 799 ὡς τὸ 888, δηλαδή ὡς τὸ θάνατο τοῦ Καρόλου τοῦ Παχύ. Τ έ τ α ρ τ η Π ε ρ ῖ ο ὁ ς: τῆς φεουδαλικῆς φιλολογίας, ἀπ' τὸ 888 ἕως τὸ 1000, δηλαδή ὡς τήν παπυσύνη τοῦ Σουλδέστρου 2ου, δταν ὁ φεουδαλισμὸς, σὰ συνέπεια μιᾶς ἀργῆς μεταβολῆς τῆς προηγούμενης κατάστασης ἀνοίγει μιὰ νέα ἐποχή. Π έ μ π τ η Π ε ρ ῖ ο ὁ ς: τῆς σχολαστικῆς φιλολογίας πού ἐκτείνεται μέχρι τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰώνα, δταν ἡ γνώση βρισκότανε συγκεντρωμένη στίς μεγάλες σχολές καί ἡ σκέψη καί ἡ φιλοσοφική μέθοδος γονιμοποιήσασε ὄλες τίς ἐπιστήμες. Καί ἡ Ἐ κ τ η Π ε ρ ῖ ο ὁ ς: τῆς φιλολογίας πού ἀρχίζει ἀπ' τήν ἀρχή τοῦ 13ου καί διαρκεῖ ὡς τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰώνα, πού προοιωνίζει κιόλας τήν παρακμῆ.

* Πρὸβλ. γι' αὐτὸ τὸ θέμα «Τὴν Ἱστορία τῆς λατινικῆς λογοτεχνίας» τοῦ Μαρκέζι.

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΟΝ ΠΡΩΙΜΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Γιά τὸ σχηματισμὸ τῶν τάξεων τῶν ἰταλῶν διανοουμένων στὸν πρῶμο Μεσαίωνα χρειάζεται νὰ ἐρευνήσουμε ἀκόμη πὺδ πέρα ἀπὸ τὴ γλῶσσα (ζήτημα «μέσης - λατινικῆς»), καὶ ἰδιαιτέρα τὸ δίκαιο. Παρακμὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ὕστερα ἀπὸ τὶς βαρβαρικὲς ἐισβολές καὶ μετατροπὴ του σὲ ἰδιωτικὸ καὶ ἐθιμικὸ δίκαιο, σὲ σχέση μετὰ τὸ λογγοβαρικὸ δίκαιο: ἐμφανίζεται τὸ κανονικὸ δίκαιο⁶ ποῦ ἀπὸ δίκαιο ἰδιαιτέρας οὐμάδας ἀναδειχίνεται σὲ κρατικὸ δίκαιο· ἀναγέννηση τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ διάδοσή του διὰ μέσου τῶν πανεπιστημίων. Αὐτὰ τὰ φαινόμενα δὲ συνδέθησαν οὔτε ξαφνικὰ οὔτε ταυτόχρονα, ἀλλὰ συνδέονται μετὰ τὴ γενικὴ ἱστορικὴ ἐξέλιξη (συγχώνευση τῶν βαρβάρων μετὰ τοὺς τοπικοὺς πληθυσμοὺς κλπ.). Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κανονικοῦ δικαίου καὶ ἡ σημασία ποῦ ἀποχτᾶ γιὰ τὴ δικαιοκὶκὴ οἰκονομία τῶν νέων κρατικῶν σχηματισμῶν ἢ διαμόρφωση αὐτοκρατορικῆς νοστορίας (τοῦ μεσαιωνικοῦ κοσμοπολίτη) καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου σὲ κατάλληλο καὶ ἱκανὸ νὰ περιλάβει τὶς νέες μορφές ζωῆς δίκαιο, προετοιμάζουν τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν στρωμάτων τῶν ἰταλῶν κοσμοπολιτῶν διανοουμένων.

Ἐπάρχει μιὰ περίοδος, ἐκείνη τῆς ἡγεμονίας τοῦ γερμανικοῦ δικαίου, ὅπου ὁμως δεσμός ἀνάμεσα στὸ παλιὸ καὶ στὸ νέο δίκαιο παραμένει σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἡ γλῶσσα ἡ «μέση - λατινικὴ». Τὸ πρόβλημα αὐτῆς τῆς ρωγμῆς ξύπνησε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστήμης καί, πράγμα σημαντικό, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διανοουμένων ὡς τὸ Μαντσόνι (βλέπε τὰ γραφτὰ του πάνω στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ρωμαίους καὶ λογγοβάρδους σὲ σχέση μετὰ τοὺς Ἀντέλκι)⁷. Δηλαδή ἐνδιέφερε στὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα ἐκείνους ποῦ ἀσχολοῦνταν μετὰ τὴ συνέγεια τῆς ἰταλικῆς παράδοσης, ἀπ' τὴν ἀρχαία Ρώμη καὶ ὕστερα, γιὰ νὰ θεμελιώσουν τὴ νέα ἐθνικὴ συνείδηση.

Περὶ αὐτῆς, εἰς γράμματός ἀπ' τὸ δοκίμιό τοῦ Μπρατι-

λέονε*: Στά σχολεία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, στή Ρώμη, στήν Κωνσταντινούπολη καί στή Βηρυτό, διδασκότανε μονάχα τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο στίς δυὸ τοῦ μορφές: τοῦ θεμοσίου δικαίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου⁸. στὸ θεμόσιο δίκαιο περιεχόταν καὶ τὸ εἰδωλολατρικὸ ἑρδ δίκαιο, μιὰ καὶ ἡ εἰδωλολατρεία ἦταν θρησκεία τόσο γιὰ τοὺς ὑπηκόους ὅσο καὶ γιὰ τὸ κράτος. Ἀφότου ἐμφανίστηκε ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὀργανώθηκε, τὴν ἐποχὴ τῆς ἐναλλαγῆς διωγμῶν καὶ ἀνοχῆς, σὰ ξεχωριστὴ κοινωνία, διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινωνία, προπαρασκεύασε τὸ ἔδαφος γιὰ ἕνα νέο ἑρδ δίκαιο. Μετὰ ἀφοῦ ἀναγνωρίστηκε ὁ Χριστιανισμὸς κατ' ἀρχὴν κι ἀκόμη πιὸ ὕστερα ὅταν ἀνακηρύχτηκε ἀπὸ τὸ κράτος σὲ μοναδικὴ δοξασία τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ νέο ἑρδ δίκαιο ἀσφαλῶς ὑποστηρίχτηκε κι ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ μέρους τοῦ κοσμικοῦ νομοθέτη, ἀλλὰ δὲ θεωρήθηκε γι' αὐτὸ ἰσάξιο μὲ τὸ ἀρχαῖο. Ἀφότου ὁ Χριστιανισμὸς ἀποχωρίστηκε ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ, ἀποσπάστηκε ἐπίσης κι ἀπὸ τὸ θεμόσιο δίκαιο καὶ τὰ σχολεία δὲν ἀσχολοῦνταν μὲ τίς διατάξεις του. Τὸ νέο ἑρδ δίκαιο ἀποτελέσσε τὴν ἀποκλειστικὴ ἀπασχόληση τῶν ἰδιαιτέρων σχολείων τῆς θρησκευτικῆς κοινωνίας (πράγμα ποῦ εἶναι πολὺ σημαντικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους κι εἶχε πολλὰ σοβαρὰ συνέπειες, γιὰτὶ ἐγκαθίδρυσε ἕνα δυαδισμὸ ἐξουσίας ποῦ θ' ἀναπτυχθεῖ ἀκόμη περισσότερο στὸ Μεσαίωνα· μὰ ὁ Μπραντιλέονε δὲν τὸ ἐξηγεῖ, τὸ παίρνει σὰ μιὰ λογικὴ συνέπεια τῆς ἀρχικῆς ἀποσπάσης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπ' τὴν πολιτικὴν κοινωνία. Πολὺ καλά, ἀλλὰ γιὰτὶ τότε, ἀφοῦ ὁ Χριστιανισμὸς ἔγινε θρησκεία τοῦ κράτους, ὅπως ἦταν προηγουμένα ἡ εἰδωλολατρεία,

* Πάνω στὸ θέμα τῆς ἐξαφάνισης, γενικά, τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀναγέννησής του καὶ τῆς ἐμφάνισης τοῦ κανονικοῦ δικαίου πρὸβλ. τὰ «Δυὸ δίκαια, καὶ τὴ σημερινή τους διδασκαλία στήν Ἰταλία» τοῦ Φραντζέσκο Μπραντιλέονε («Νέα Ἀνθολογία» τῆς 16.7.1928), γιὰ νὰ πάρεις μιὰ γενικὴ ἰδέα, ἀλλὰ γιὰ παραπάνω βλέπε, φυσικά, τίς μεγάλες ἱστορίες τοῦ δικαίου.

δὲν οἰκοδόμησε ξανά τὴν τυπικὴ πολιτικο - θρησκευτικὴ ἐνότη-
 τητα; Αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα). Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ
 πρώτου Μεσαίωνα τὸ νέο *l e r o d i k a i o*, πού λέγε-
 ται ἐπίσης καὶ *κ α ν ο ν ι κ ὸ ἤ ἐ κ κ λ η σ ι α σ τ ι -*
κ ὸ δ i k a i o, καὶ τὸ *ρ ω μ α ἱ κ ὸ δ i k a i o* δι-
 δάχτηκαν σὲ διάφορες σχολές καὶ σὲ σχολές διαφορετικῆς
 σημασίας, ἀπὸ ἀποψη ἀριθμοῦ, διάδοσης καὶ δραστηριότητος.
 Εἰδικές σχολές σπουδῆς ρωμαϊκοῦ δικαίου στὴ Δύση συ-
 ναντῶνται μόνο στὴν Ἰταλία· τόσο οἱ ἀρχαῖες σχολές πού
 συνέχισαν (τὴ διδασκαλία) ὅσο κι αὐτές πού ἰδρυθῆκαν
 τότε· ἂν κι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰταλία ὑπῆρξαν «σχολεῖα ἐλευθε-
 ρίων τεχνῶν»⁹ καὶ παρόλο πού σ' αὐτὰ (ὅπως καὶ στὰ ἀντί-
 στοιχα ἰταλικά) διδάσκονταν στοιχειώδεις ἐννοιες κοσμικοῦ
 δικαίου¹⁰, εἰδικὰ ρωμαϊκοῦ, ἢ ἐρμηνευτικὴ δραστηριότη-
 τα ὑπῆρξε φτωχὴ, πράγμα πού ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν πε-
 νιχρὴ, ἀποσπασματικὴ, ἐλλιπὴ καὶ συνήθως ἀδέξια παρα-
 γωγὴ, πού ἔφτασε ὡς ἐμᾶς. Ἀντίθετα οἱ ἐκκλησιαστικὲς scho-
 λές, ἀφιερωμένες στὴ σπουδὴ καὶ στὴ διδασκαλία τῶν δογμα-
 τῶν τῆς πίστεως καὶ μαζί τοῦ κανονικοῦ δικαίου, ὑπῆρξαν
 πραγματικὰ πολυπληθεῖς, κι ὄχι μόνο στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ
 σ' ὅλες τὶς χῶρες πού ἔγιναν χριστιανικὲς καὶ καθολικὲς.
 Κάθε μοναστήρι καὶ κάθε καθεδρικὴ ἐκκλησία, κάποιου ἐπι-
 πέδου, εἶχε τὴ δική της σχολή. Μαρτυρία γι' αὐτὴ τὴ δρα-
 στηριότητα εἶναι ὁ πλοῦτος «κανονικῶν» συλλογῶν χωρὶς
 διακοπὴ ἀπὸ τὸν 6ο ἕως τὸν 11ο αἰώνα, στὴν Ἰταλία, στὴν
 Ἀφρική, στὴν Ἰσπανία, Γαλλία, Γερμανία, Ἀγγλία, Ἰρ-
 λανδία. Ἡ ἐξήγηση γι' αὐτὴ τὴν ἀνθιση τοῦ κανονικοῦ δι-
 καίου, σὲ σύγκριση μὲ τὸ ρωμαϊκὸ, συνδέθηκε μὲ τὸ γεγο-
 νὸς ὅτι τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο, στὸ βαθμὸ πού συνέχιζε νὰ ἐφαρ-
 μόζεται στὴ Δύση καὶ στὴν Ἰταλία, ξέπεφε σὲ ἰδιωτικὸ
 δίκαιο, πράγμα πού δὲ συνέβαινε μὲ τὸ κανονικὸ δίκαιο. Ὁ-
 σὸν ἀφορᾷ τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο, τὸ νὰ ξεπέσει τὸ ἰδιωτικὸ δι-
 καιο, σημαίνει ὅτι ἐρέθηκε σὲ μιὰ κατὰστασιν κατώτερη ἀπὸ
 τὴν ἀνάλογη τῶν λαϊκῶν νόμων ἢ τῶν «*l a i c o v d i -*
κ α ι ω μ ᾶ τ ω ν»¹¹, πού ἴσχυαν ἀκόμη στὸ ἔδαφος τῆς
 δυτικῆς Αὐτοκρατορίας, τῶν ὁποίων ἡ διατήρησις καὶ μετα-
 τροπὴ ἀνήκαν ὄχι πιά στὴν ἀνώτατη ἐξουσία, εἴτε βασιλική

είτε αυτοκρατορική ήταν αυτή, ή τουλάχιστον όχι μόνο σ' αυτή, αλλά επίσης, και κυρίως, στις λαϊκές συνελεύσεις τις όποιες κι άφοροούσαν. Άντίθετα οί ρωμαίοι ύπήκοοι τών γερμανικών βασιλείων, κι άργότερα τής γερμανικής Αυτοκρατορίας δέν θεωρήθηκαν ποτέ σά μιá ιδιαίτερη ένóτητα, αλλά θεωρήθηκαν πάντα σά μεμονωμένα άτομα, και κατά συνέπεια δέν είχαν μιá ξεχωριστή συνέλευση, έξουσιοδοτημένη νά εκδηλώνει τή συλλογική θέλησή της πάνω στή διατήρηση ή μετατροπή του δικού της έθιμικού δικαίου. Έτσι λοιπόν τó ρωμαϊκό δίκαιο περιορίστηκε σέ καθαρά έθιμικό δίκαιο. Στή λογγοβαρδική Ίταλία, ρωμαϊκές άρχές και θεσμοί έγιναν άποδεχτοί από τούς νικητές, αλλά ή θέση του ρωμαϊκού δικαίου δέν άλλαξε.

Ή επανασύσταση τής αυτοκρατορίας από τόν Καρλομάγνο δέν έβγαλε τó ρωμαϊκό δίκαιο από τήν κατάσταση κατωτερότητας. Αυτή καλύτερεψε, αλλά άργά και με τή συνδρομή κι άλλων λόγων. Γενικά στήν Ίταλία τó ρωμαϊκό δίκαιο συνέχισε νά παραμένει ιδιωτικό δίκαιο ως τόν 11ο αιώνα. Οί νέοι νόμοι πού θέσπισαν οί νέοι αυτοκράτορες ως τó τέλος του 11ου αιώνα δέν προστέθηκαν στό Corpus του Ίουστινιανού, αλλά στό Λογγοβαρδικό Έδικτο¹² και κατά συνέπεια δέ θεωρήθηκαν σά γενικό δίκαιο, ύποχρεωτικό για όλους, αλλά σάν ξεχωριστό ιδιωτικό δίκαιο γι' αυτούς πού ζούσαν κάτω από λογγοβαρδικό νομικό καθεστώς. Άντίθετα όσον άφορά τó κανονικό δίκαιο ή μετατροπή του σέ ιδιωτικό δίκαιο δέ συνέβη, όντας δίκαιο μιáς κοινωνίας, διαφορετικής και ξεχωριστής από τήν πολιτική κοινωνία, όπου ή συμμετοχή του ατόμου δέ βασιζόταν στήν έθνικότητα. Άλλά αυτό έπαιρνε τήν ιδιαίτερη νομοθετική του έξουσία από τίς συνόδους και τούς πάπες. Γι' αυτό είχε μιá περιορισμένη έξουσία καταναγκασμού. Έγινε ύποχρεωτικό ή έπειδή έγινε αυθόρμητα άποδεχτό ή γιατί συγκαταλέχτηκε ανάμεσα στους νόμους του κράτους. Ή κατάσταση του ρωμαϊκού δικαίου μεταβλήθηκε ριζικά, αλλά βαθμηδόν, στήν Ίταλία, ώστε μετά από τήν βασιλεία του Όθωνα του Α' και τών διαδόχων του¹³, ή αυτοκρατορία θεωρήθηκε, με περισσότερη καθαρότητα και σαφήνεια, σά συνέχεια τής άρχαιάς.

Ἡ σχολή τῆς Παβία ἦταν ἐκείνη πού ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐρμηνεία ὀρισμένων θεμάτων καὶ ἀνακήρυξε τὸ ρωμαϊκὸ νόμο «γενικὸ περί πάντων»¹⁴ προπαρασκευάζοντας τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο μπόρεσε ν' ἀναδειχτεῖ καὶ ν' ἀνθίσει ἡ σχολή τῆς Μπολώνια καὶ οἱ Σουηβοὶ αὐτοκράτορες¹⁵ θεώρησαν τὸ Corpus τοῦ Ἰουστινιανοῦ σὰν κώδικά τους, ὅπου ἔκαναν προσθήκες. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει ξανά πῶς τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο δὲν ὀφείλεται σὲ προσωπικοὺς παράγοντες· ἀλλὰ συνδέεται μὲ τὴ νέα ἀνθιση πού συνέβη μετὰ τὸ 1000 μ.Χ., στὴν οἰκονομικὴ ζωή, στὴ βιομηχανία, στὸ ἐμπόριο καὶ στὶς θαλάσσιες ἐπικοινωνίες. Τὸ γερμανικὸ δίκαιο δὲν προσφερόταν νὰ τακτοποιήσει νομικὰ τὰ νέα πράγματα καὶ τίς νέες σχέσεις. Ἐπίσης καὶ τὸ κανονικὸ δίκαιο ἔπαθε ὕστερα ἀπὸ τὸ 1000 μιὰ μεταβολή.

Μὲ τὴν συμμαχία Καρολιδῶν¹⁶ καὶ παπwsύνης ἄρχισε νὰ συλλαμβάνεται θεωρητικὰ ἡ παγκόσμια μοναρχία πού θ' ἀγκάλιαζε ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα καὶ πού θὰ τὴν καθοδηγοῦσαν μαζί, οἱ αὐτοκράτορες στὸν κοσμικὸ τομέα κι ὁ πάπας στὸν πνευματικὸ. Μὰ αὐτὴ ἡ ἀντίληψη δὲν μποροῦσε νὰ καθορίσει αὐτοὶ τὰ σχετικὰ ὅρια τῆς κάθε ἐξουσίας κι ἔτσι ἄφηνε στὸν αὐτοκράτορα ἕνα πλατὺ πεδίο ἐπεμβάσεων στὶς ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις. Ὅταν οἱ σκοποὶ τῆς αὐτοκρατορίας, ὄντας κίβλας κάτω ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Καρόλους κι ὀλοένα περισσότερο μετὰ, δείχνουν νὰ μὴ συμφωνοῦν μὲ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐκκλησίας τότε καὶ τὸ Κράτος δείχνει νὰ ρέπει στὴν ἀπορόφηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἀπὸ τὸ μηχανισμό του, δηλαδὴ ἀρχίζει ἡ πάλη πού τελειώνει στὶς ἀρχὲς τοῦ 12ου αἰῶνα μὲ τὸ θρίαμβο τοῦ παπισμοῦ. (Ἔτσι) διακηρύχτηκαν τὰ πρωτεῖα τοῦ πνεύματος (ἥλιος - φεγγάρι)¹⁷ κι ἡ ἐκκλησία ἀπόχτησε πάλι τὴν ἐλευθερία τῆς νομοθετικῆς τῆς δραστηριότητος, κλπ. κλπ. Αὕτῃ ἡ θεοκρατικὴ ἀντίληψη πολεμήθηκε καὶ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ, ἀλλὰ ἐν τούτοις, στὴ γνήσια ἢ νοθευμένη μορφή τῆς, παράμεινε κυρίαρχη γιὰ πολλοὺς αἰῶνες. Ἔτσι: ὕπῃρξαν δυὸ δικαστήρια, τὸ ἱερὸ καὶ τὸ μὴ-ἱερὸ καὶ γι' αὐτὸ τὰ δυὸ δίκαια ζευγάρωσαν σ' ἕνα «διφυῆς δίκαιο»¹⁸ κλπ.

Ο ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΧΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Βλέπε το δοκίμιο του Άγκουστο Ροστάνι¹⁹ για την «Αυτονομία της ρωμαϊκής λογοτεχνίας», που δημοσιεύτηκε σε τέσσερεις συνέχειες στη «Φιλολογική Ίταλία» της 21.5.1933 κ.έ. Κατά τον Ροστάνι ή λατινική φιλολογία προβάλλει στην αρχή των καρχηδονιακών πολέμων σαν αίτια κι αποτέλεσμα της ένοποίησης της Ίταλίας, σαν ουσιώδης έθνικη έκφραση, «μέ το ένστιχτο της πρόδου και της κατάχτησης και μέ την παρότρυνση των πιό ύψηλών και ρωμαλέων Ιδανικών». Αντίληψη αντιστορική, γιατί δε μπορούμε να μιλάμε σ' εκείνη την εποχή για «έθνικό» φαινόμενο, αλλά μόνο για το «ρωμαϊσμό» που ένοποιεί νομικά την Ίταλία (και πάλι μιάν Ίταλία που δέν ανταποκρίνεται σ' ό,τι σήμερα θεωρούμε για Ίταλία, αφού δέν περιλαμβάνει την Άνω Ίταλία, που σήμερα έχει όχι μικρή σημασία για την έννοια της Ίταλίας). Ότι ο Ροστάνι έχει δίκιο να μιλά για «αυτονομία» της λατινικής φιλολογίας, δηλαδή να υποστηρίζει ότι αυτή είναι αυτόνομη από την έλληνική φιλολογία, μπορούμε να το δεχτούμε — αλλά στην πραγματικότητα ύπηρχε περισσότερη «έθνικότητα» στον έλληνικό κόσμο παρά στο ρωμαϊκό - Ιταλικό. Άλλωστε, ακόμη κι αν δεχτούμε ότι μέ τους πρώτους καρχηδονιακούς πολέμους κάτι αλλάζει στις σχέσεις Ρώμης και Ίταλίας, ότι δηλαδή δημιουργήθηκε μεγαλύτερη ένότητα, κι έδαφική επίσης, αυτό δέν αναιρεί το ότι αυτή ή περίοδος ήταν τόσο σύντομη και ότι είχε ανεπαρκή φιλολογική ανάπτυξη. Η λατινική φιλολογία άνθιζει μετά τον Καίσαρα, μέ την Αυτοκρατορία, ιδίως όταν ο ρόλος της Ίταλίας έγινε κοσμοπολιτικός, δηλαδή όταν πιά δέν μπαίνει το πρόβλημα των σχέσεων ανάμεσα στη Ρώμη και στην Ίταλία, αλλά το πρόβλημα των σχέσεων ανάμεσα στη Ρώμη - Ίταλία και στην Αυτοκρατορία. Δέν μπορούμε να μιλάμε για το έθνικό πρόβλημα χωρίς να μιλάμε για το έδαφικό: σε καμιά απ' αυτές τις περιόδους το έδαφικό στοιχείο δέν έχει μιá σημασία που να μήν είναι αποκλειστικά νομι-

κο - στρατιωτική, δηλαδή «κρατική» με τη διοικητική έννοια, χωρίς ήθικο - συναισθηματικό περιεχόμενο.

Έτσι η έρευνα για την ιστορική διαμόρφωση των Ιταλών διανοουμένων μας οδηγεί ν' ανατρέξουμε ως τους χρόνους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, όταν η Ίταλία, ένεκα που είχε στο έδαφος της τη Ρώμη, έγινε το θερμοκήπιο των καλλιεργημένων τάξεων όλων των αυτοκρατορικών εδαφών. Η προσωπική διοίκηση γίνεται ολοένα και περισσότερο αυτοκρατορική κι ολοένα και λιγότερο λατινική, δηλαδή γίνεται κοσμοπολίτικη. Ακόμη κι οι αυτοκράτορες δεν είναι λατίνοι κλπ. Υπάρχει λοιπόν μιá ένιαία γραμμή στην ανάπτυξη των Ιταλικών (που εργάζονται στο Ιταλικό έδαφος) τάξεων των διανοουμένων, αλλά αυτή η γραμμή ανάπτυξης είναι κάτι άλλοτελα διαφορετικό από «εθνική». Αυτό το γεγονός οδηγεί σε μιá έσωτερική άνισομέρια στη σύνθεση του πληθυσμού που ζει στην Ίταλία κλπ. Το πρόβλημα λοιπόν του τί είναι οι διανοούμενοι μπορεί νά φανερωθεί σ' όλόκληρη την πολυπλοκότητά του διά μέσου αυτής της έρευνας.

ΡΩΜΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ Ή ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΔΙΚΑΙΟ

Το «Ρωμαϊκό δίκαιο» ουσιαστικά αποτελεί μιá μέθοδο δημιουργίας δικαίου που βασιζότανε στις συνεχείς λύσεις που έδινε ή νομολογία. Οι Βυζαντινοί (Ίουστινιανός) συγκέντρωσαν το σύνολο των περιπτώσεων του δικαίου που αντιμετώπιζε ή συγκεκριμένη νομοθετική δραστηριότητα των ρωμαίων, όχι σαν ιστορικά ντοκουμέντα, αλλά σαν στέρεο και διαρκή κώδικα. Αυτό το πέραςμα από μιá «μέθοδο» σ' ένα μόνιμο «κώδικα» μπορεί επίσης νά παρθεί σαν το τέλος μιáς περιόδου, δηλαδή το πέραςμα από μιá ιστορία σε συνεχή και γρήγορη ανάπτυξη σε μιá ιστορική φάση σχετικά στάσιμη. Η αναγέννηση του «ρωμαϊκού δικαίου» έγλαβή, της βυζαντινής κωδικοποίησης της ρωμαϊκής μεθόδου λύσης των προβλημάτων του δικαίου, αντιστοιχεί με την εμφάνιση μιáς

κοινωνικής ομάδας που θέλει μία «νομοθεσία» μόνιμη, που να στέκεται πιο πάνω από τις αυθαίρεσες των δικαστών (κίνημα που αποκορυφώνεται με το «συνταγματισμό») ²⁰ επειδή μόνο σ' ένα μόνιμο πλαίσιο «άνταγωνιστικής αρμονίας», δηλαδή πάλης μέσα σ' ένα νομικό πλαίσιο που να καθορίζει τα όρια της ατομικής βούλησης μπορεί ν' αναπτύξει τις κρυμμένες δυνάμεις της για την ιστορική αποστολή της.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΟΝ ΠΡΩΙΜΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Πρώιμος Μεσαίωνας (πολιτιστική φάση της εμφάνισης της «μέσης λατινικής»). Παράβαλε με την «Ιστορία της χριστιανικής λατινικής φιλολογίας» του Α. Τζ. Άματούτσι ²¹ (Λατέρτζα, Μπάρι). Στις σελίδες 343 - 44 ο Άματούτσι γράφοντας για τον Κασσιόδωρο λέει: «...Χωρίς ν' ανακαλύψει τίποτα καινούργιο — άλλωστε δέν ήταν άνθρωπος των ανακαλύψεων — αλλά ρίχνοντας ένα βλέμμα στο παρελθόν, όπου καταμεσές προβάει γιγαντιαία ή φυσιογνωμία του Ίερώνυμου» ο Κασσιόδωρος «βεβαιώνει ότι ή κλασική παιδεία που γι' αυτόν σήμαινε μονάχα ρωμαϊκή παιδεία, έπρεπε ν' αποτελέσει το θεμέλιο της Ιερής παιδείας κι αυτή ή τελευταία θάπρεπε να καταχτήσει τα δημόσια σχολεία». Ο πάπας Άγαπητός (535 - 36) θά πραγματοποιούσε αυτό το πρόγραμμα εάν δέν τον εμπόδιζαν οί πόλεμοι κι οί αγώνες των πατριών που έρήμωναν την Ίταλία. Ο Κασσιόδωρος έκανε γνωστό αυτό το Πρόγραμμα σέ δυο βιβλία στο «Περί θεσιών» και το πραγματοποίησε στο Β ι β λ ι ο ο υ μ, το κοινόβιο που ο ίδιος ίδρυσε κοντά στο Σκουλάτσε ²².

Ένα άλλο σημείο προς μελέτη είναι ή σημασία που έχει ο μοναχισμός στή δημιουργία του φεουδαλισμού. Στο βιβλίο του «ο Άγιος Βενέδικτος κι ή Ίταλία στήν εποχή του» (έκδόσεις Λατέρτζα, Μπάρι, σελ. 170 - 171) ο Λουίτζι Σαλβατορέλλι ²³ γράφει: «Μιά κοινότητα, και για την ακρίβεια μία θρησκευτική κοινότητα, καθοδηγημένη από το Βα-

νεδικτινικό πνεύμα, ήταν ένας εξουσιαστής άρχετὰ πὸ ἀνθρώπινος ἀπὸ τὸν ἀτομικὸ ἰδιοχτήτη, μὲ τὸν προσωπικὸ του ἐγωισμό, τὴν ὑπεροψία τῆς κάστας του, καὶ τὴν παράδοση, μακροχρόνιων καταχρήσεων. Καὶ τὸ κύρος τοῦ μοναστηριοῦ, ἀκόμη καὶ πρὶν νὰ συγκροτηθεῖ σὲ νομικὰ προνόμια, προστάτευε, σ' ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ, τοὺς ἀγρότες ἐνάντια στὴν ἀπληστία τοῦ δημοσίου καὶ στὶς ἐπιδρομὲς τῶν ὀπλισμένων συμμοριῶν, νόμιμων καὶ παράνομων. Μακριὰ ἀπὸ τὶς πόλεις ποὺ ἦταν σὲ πλήρη παρακμῆ, στὴ μέση λεηλατημένων καὶ ρημαγμένων ἀγρῶν ποὺ κόντευαν νὰ μεταβληθοῦν σὲ ἐρήμους, τὸ μοναστήρι ἀναδείχτηκε σὲ νέο κοινωνικὸ κύτταρο, ποὺ ὄφειλε τὴν ὑπαρξή του στὴ νέα χριστιανικὴ ἀρχή, μακριὰ ἀπὸ κάθε ἀνάμιξη μὲ τὸν παλιὸ κόσμον ποὺ ἐπίμενε ν' ἀποκαλεῖται μὲ τὸ μεγάλο ὄνομα τῆς Ρώμης. "Ἔτσι ὁ Ἅγιος Βενέδικτος χωρὶς νὰ τὸ ἀποφασίσει συνειδητὰ ἔκανε ἔργο κοινωνικῆς μεταρρύθμισης καὶ ἀληθινῆς δημιουργίας. Ἀκόμη λιγότερο προμελετημένη ὑπῆρξε ἡ συνεισφορά του στὴν παιδεία».

Μοῦ φαίνεται πὺς σ' αὐτὴ τὴν περικοπή τοῦ Σαλβατορέλλι ὑπάρχουν ὄλα, τὰ βασικὰ στοιχεῖα, ἀρνητικὰ καὶ θετικὰ, γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε ἱστορικὰ τὸ φεουδαλισμὸ. Γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς δικῆς μου ἔρευνας τὸ πρόβλημα τῆς σημασίας τοῦ Ἁγίου Βενέδικτου ἢ τοῦ Κασσιόδωρου στὴ μορφωτικὴ ἀνανέωση αὐτῆς τῆς περιόδου, εἶναι τὸ λιγότερο σημαντικὸ.

Πάνω σ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τοῦ προβλήματος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Σαλβατορέλλι πρέπει νὰ δοῦμε καὶ τὸ τομίδιο τοῦ Φίλιππου Ἑρμίνι: «Ὁ Βενέδικτος ἀπ' τὴν Νουρσία» στὴ σειρά «Φυσιογνωμίες» τῶν ἐκδόσεων Φορμιτζίνι, μὲ μιὰ βιβλιογραφία πάνω στὸ θέμα²⁴. Κατὰ τὸν Ἑρμίνι «...Τὰ μοναστήρια τῶν Βενεδικτινῶν ἔγιναν ἀληθινὰ ἄστυα τῆς γνώσης. Καὶ περισσότερο καὶ ἀπ' τὸν πύργον, τὸ μοναστήρι θὰ γίνῃ ἢ ἐστὶα κάθε ἐπιστήμης. Ἐκεῖ ἡ βιβλιοθήκη θὰ διατηρήσῃ γιὰ τοὺς ἐπίγονους τὰ γραφτὰ τῶν κλασικῶν καὶ χριστιανῶν συγγραφέων... Τὸ σχέδιο τοῦ Ἁγίου Βενέδικτου ὀλοκληρῶνεται' «ὁ λατινικὸς κόσμος»²⁵ καταστραμμένος ἀπὸ τὴν ἀγριότητα τῶν εἰσβολέων, ἀνασυντάσσεται σ' ἐνότητα καὶ μὲ τὴν ἐργασία

τοῦ πνεύματος καὶ τῶν χειρῶν (προπαντὸς τῶν μαθητῶν του) ἀρχίζει ὁ θαυμάσιος πολιτισμὸς τοῦ Μεσαίωνα».

Σ η μ ε ί ω σ η. Ὅταν λέμε πῶς ὁ Πλάτωνας ἤθελε μιὰ «δημοκρατία φιλοσόφων» πρέπει ν' ἀντιλαμβανόμεστε τὸν ὄρο «φιλόσοφοι» ἱστορικά, πού σήμερα θὰ πρέπει νὰ μεταφράσουμε σὲ «διανοοῦμενοι». Φυσικά ὁ Πλάτωνας ἐννοοῦσε τοὺς «μεγάλους διανοοῦμενος» πού ἦσαν ἄλλωστε ὁ τύπος τοῦ διανοοῦμενου τοῦ καιροῦ του, ἐκτὸς κι ἂν δόσουμε σημασία στὸ εἰδικὸ περιεχόμενο τῆς πνευματικότητας, πού συγκεκριμένα θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν πούμε «θρησκευτικότητα». Δηλαδή οἱ διανοοῦμενοι τῆς διοίκησης ἦσαν οἱ πιὸ κοντὰ στὴ θρησκεία εἰδικοί διανοοῦμενοι, πού ἡ δραστηριότητά τους εἶχε ἕνα χαραχτήρα θρησκευτικότητας, σύμφωνα μὲ τὴ γενικὴ ἀντίληψη τοῦ καιροῦ τους καὶ εἰδικὰ τοῦ Πλάτωνα — καὶ γι' αὐτὸ «κοινωνική», μὲ κάποια ἔννοια, δραστηριότητα, ἀνύψωσης κι ἐκπαίδευσης (καὶ πνευματικὴ καθοδήγηση — καὶ κατὰ συνέπεια μὲ λειτουργία ἡγεμονίας) τῆς πόλης. Θὰ μπορούσαμε γι' αὐτὸ ἴσως νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ «οὐτοπία» τοῦ Πλάτωνα προαναγγέλει τὸ μεσαιωνικὸ φεουδαλισμὸ, μὲ τὴ λειτουργία πού τότε ἦταν χαρακτηριστικὴ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, δηλαδή τὴν κατηγορία ἐκείνη τῶν διανοοιμένων πού ἀφορᾷ τὴν προηγούμενη φάση ἱστορικο - κοινωνικῆς ἀνάπτυξης. Τὴν ἀντιπάθεια τοῦ Πλάτωνα γιὰ τοὺς καλλιτέχνες κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ τὴν ἐννοήσουμε σὰν ἀντιπάθεια γιὰ τὶς «ἀτομιστικὲς» πνευματικὲς δραστηριότητες πού τείνουν στὴν «ἰδιαιτερότητα» καὶ κατὰ συνέπεια στὴν «ἀ - θρησκευτικότητα» κι «ἀ - κοινωνικότητα».

ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΕΟΥΔΑΛΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

Πραχτικὴ ἀνάπτυξη τοῦ βενεδικτινίου κανόνα καὶ τῆς ἀρχῆς «Προσεύχου κι ἐργάζου»²⁶. Τὸ «ἐργάζου» ἦταν κιόλας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὑποταγμένο στὸ «προσεύχου». Προφανῶς ὁ πρωταρχικὸς σκοπὸς ἦταν νὰ ὑπηρετοῦν τὸ θεό. Νὰ λοι-

πόν πώς τούς μοναχούς - αγρότες αντικαθιστούν οι κολλήγοι, επειδή οι μοναχοί μπορούσε κάθε τόσο να βρίσκονται στο μοναστήρι για να κάνουν τις λειτουργίες τους. Οι μοναχοί στο μοναστήρι αλλάζουν «έργασία»: έργασία βιομηχανική (τεχνική) κι έργασία διανοητική (πού περιέχει ένα μέρος χειρωνακτικής έργασίας, τήν αντιγραφή). Ἡ σχέση ανάμεσα στους κολλήγους και τὸ μοναστήρι είναι φεουδαλική (μὲ καλλιεργητικές παραχωρήσεις) και συνδέθηκε, πέρα ἀπὸ τὴν ἐσωτερική εξέλιξη πού συνέβη στὴν έργασία τῶν μοναχῶν, και μὲ τὸ μεγάλωμα τῆς κτηματικῆς ιδιοκτησίας τοῦ μοναστηριοῦ. Μιά ἄλλη εξέλιξη προήλθε ἀπὸ τὴν ἱερωσύνη: οἱ μοναχοί ὑπηρετοῦν σὰν ἱερεῖς τὸ γύρω τόπο κι ἡ ἐξειδίκευσή τους μεγαλώνει: δηλαδή ἱερεῖς, διανοούμενοι - στοχαστές, αντιγραφείς, ἐργάτες, βιοτέχνες, τεχνίτες. Τὸ μοναστήρι γίνεται ἡ «αὐλή» ἑνὸς φεουδαλικοῦ ἐδάφους, πού προφυλάσσεται, καλύτερα κι ἀπὸ τὰ ὄπλα, μὲ τὸ θρησκευτικὸ σεβασμὸ κλπ. Ἐδῶ ἀναπαράγεται κι ἀναπτύσσεται τὸ καθεστῶς τῆς ρωμαϊκῆς «ἀγροικίας» τῶν πατρικίων²⁷. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐσωτερικὸ καθεστῶς τοῦ μοναστηριοῦ ἀναπτύχθηκε και ἀποσαφηνίστηκε ἡ ἀρχή τοῦ «Κανόνα», ὅπου διατυπώθηκε πῶς στὴν ἐκλογή τοῦ ἡγούμενου ἔπρεπε νὰ ὑπερισχύσει ἡ ψήφος ἐκείνων πού θεωροῦνταν οἱ πιὸ σοφοί και συνετοί και πού τὰ συμβούλιά τους ὄφειλε ὁ ἡγούμενος νὰ λαβαίνει ὑπόψη του όταν ἐπρόκειτο ν' ἀποφασίσει γιὰ σοβαρὲς ὑποθέσεις, ὄχι ὁμως γιὰ τὶς ὑποθέσεις πού ὄφειλε νὰ συμβουλευθεῖ δλόκληρη τὴν ἀδελφότητα. Ἔτσι ἄρχισαν νὰ ξεχωρίζουν οἱ μοναχοί - ἱερεῖς, πού ἀφιερώνονταν στ' ἀνάλογα μὲ τὸ σκοπὸ τοῦ θεσμοῦ καθήκοντα, ἀπ' τούς ἄλλους πού συνέχιζαν νὰ καταγίνονται μὲ τὶς δουλειές τοῦ μοναστηριοῦ.

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΙΤΑΛΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Μπ. Μπαρμπαντόρο στὸ «Μαρτζόκο» τῆς 26.9.1926 σχετικὰ μὲ τὴ δεύτερη λοιμβαρδικὴ ἔνωση²⁸

καί τήν ανάδειξή της σάν «πρώτη απόπειρα γιά τήν ανεξαρτησία τοῦ Γένους, ἀπ' τήν ξένη καταπίεση, πού προπαρασκευάζει τήν λάμψη τοῦ Ριζορτιζιμέντο». Ὁ Μπαρμπαντόρο προειδοποίησε ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας καί παρατηροῦσε ὅτι «ἡ ἴδια ἡ ἱστορική φυσιογνωμία τοῦ Φρειδερίκου II εἶναι πολύ διαφορετική ἀπό τήν προσωπικότητα τοῦ Μπαρμπαντόρα καί ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ ἰταλική πολιτική τοῦ δευτέρου Σουήβου²⁹: Κύριος τῆς Νότιας Ἰταλίας, πού γιά αἰῶνες εἶχε ξεχωριστή ἱστορία ἀπό τήν υπόλοιπη χερσόνησο, φάνηκε γιά μιὰ στιγμή πῶς ἡ ἀναστήλωση τῆς αὐτοκρατορικής ἐξουσίας στό κέντρο καί στό Βορρά θά ὀδηγοῦσε τελικά στήν ἐγκαθίδρυση μιᾶς δυνατῆς ἐθνικῆς μοναρχίας». Στό «Μαρτζόκο» τῆς 16.22.1928 ὁ Μπαρμπαντόρο σέ μιὰ σύντομη σημείωση, ὅπου ἐπιδείχνει μεγάλη ὀξύτητα, ὑπενθυμίζει αὐτή τήν κατάφαση σέ σχέση μέ μιὰ ἐκτεταμένη μελέτη τοῦ Μικελάντζελο Σκίπα, πού δημοσιεύτηκε στό «Ἱστορικό Ἀρχεῖο τῶν Ναπολιτάνικων ἐπαρχιῶν»³⁰. Αὐτό τὸ ρεῦμα τῶν σπουδῶν εἶναι πολύ σημαντικό προκειμένου νά καταλάβουμε τὸν ἱστορικό ρόλο τῶν κοινοτήτων καί τῆς πρώτης ἰταλικῆς ἀστικῆς τάξης, πού ἔπαιξε ρόλο διαλυτικό στήν ἐνότητα, πού ὑπῆρχε τότε, χωρίς νά ξέρει ἢ νά μπορεί ν' ἀποκαταστήσει μιὰ νέα δική της ἐνότητα. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐδαφικῆς ἐνότητας οὔτε τὸ ἔθεσε οὔτε τὸ ὑποψιάστηκε κι οὔτε ἀκολούθησε ἡ ἀστική ἀνθιση, γιὰτι διακόπηκε ἀπὸ τίς ξένες εἰσβολές. Τὸ πρόβλημα εἶναι πολύ σημαντικό ἀπὸ τήν ἀποψη τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ καί μοῦ φαίνεται πῶς μπορῶ νά πάρω τὸ μέρος τῆς ἀποφῆς πού μιλά γιά τὸ διεθνὲ ρόλο τῶν ἰταλῶν διανοουμένων. Γιατί, λοιπόν, οἱ ἀστικοὶ πυρῆνες πού σχηματίστηκαν στήν Ἰταλία, πού μολονότι πέτυχαν τήν πλήρη πολιτικὴ αὐτονομία, δὲν πῆραν τήν ἴδια πρωτοβουλία μέ τὰ ἀπολυταρχικά κράτη στήν κατάχτηση τῆς Ἀμερικῆς καί στό ἀνοίγμα νέων λιμανιῶν; Λέγεται ὅτι ἕνας λόγος τῆς παρακμῆς τῶν ἰταλικῶν δημοκρατιῶν στάθηκε ἡ τουρκικὴ εἰσβολή, πού διάκοψε ἢ τουλάχιστον ἀποδιοργάνωσε τὸ ἐμπόριο μέ τήν Ἀνατολή καί μετατόπισε, μέ τήν ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς καί τὸν περίπλου τῆς Ἀφρικῆς, ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ παγκόσμιο ἀξονα τῆς Μεσογείου σὺν Ἀτλαν-

τικό. Ἀλλά τότε, γιατί ὁ Χριστόφορος Κολόμβος ὑπηρετήσε τὴν Ἰσπανία κι ὄχι μιὰ ἰταλικὴ δημοκρατία; Καὶ γιατί οἱ μεγάλοι ἰταλοὶ θαλασσοπόροι ὑπηρετήσαν ξένες χώρες; Ἡ αἰτία ὅλων αὐτῶν πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὴν Ἰταλία τὴν ἴδια κι ὄχι στοὺς Τούρκους καὶ στὴν Ἀμερικὴ. Ἡ ἀστικὴ τάξη, αὐτὴ τὴν περίοδο, ἀναπτύχτηκε καλύτερα στ' ἀπολυταρχικὰ κράτη, δηλαδὴ μὲ μιὰν ἐξουσία ἐμμεση, δταν δὲν κατεῖχε ὅλη τὴν ἐξουσία. Νά, λοιπόν, τὸ πρόβλημα ποὺ πρέπει νὰ συνδεθεῖ μ' ἐκεῖνο τῶν διανοουμένων: οἱ ἀστικοὶ ἰταλικοὶ πυρῆνες, κοινοτικοῦ χαρακτήρα, ἦταν σὲ θέση νὰ ἐπεξεργαστοῦν μιὰ δική τους κατηγορία ἀμεσῶν διανοουμένων, ἀλλὰ ὄχι καὶ ν' ἀφομοιώσουν τίς κατηγορίες παραδοσιακῶν διανοουμένων (καὶ εἰδικὰ τὸν κληρὸ), ποὺ, ἀντίθετα, διατήρησαν κι αὐξήσαν τὸν κοσμοπολίτικο χαρακτήρα τους. Ἐνῶ οἱ μὴ ἰταλικὲς ἀστικὲς ὁμάδες, διὰ μέσου τοῦ ἀπολυταρχικοῦ κράτους ἐπέτυχαν αὐτὸ τὸ σκοπὸ πολὺ εὐκολα, ἀφοῦ ἀπορόφησαν ἀκόμη καὶ ἰταλοὺς διανοοῦμενους. Πιθανὸν αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ παράδοση ἐξηγεῖ τὸ μοναρχικὸ χαρακτήρα τῆς σύγχρονης ἰταλικῆς ἀστικῆς τάξης καὶ μπορεῖ νὰ βοηθήσει νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὸ Ριζορριζιμέντο.

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Πῶς ἐξηγεῖται ποὺ ἡ ἰταλικὴ Ἀναγέννηση ἔβηκε πολυάριθμους μελετητὲς κι ἐκλαϊκευτὲς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ δι: συγχρόνως δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνα βιβλίο γραμμéνο ἀπὸ ἰταλό. Μοῦ φαίνεται πῶς ἡ Ἀναγέννηση εἶναι ἡ σύγχρονη ἀποκορυφωμένη φάση τῆς «διεθνοῦς λειτουργίας τῶν ἰταλῶν διανοουμένων» καὶ ποὺ γι' αὐτὸ αὐτὴ δὲν εἶχε ἀνταπόκριση στὴν ἐθνικὴ συνειδηση ποὺ κυριάρχησε καὶ ποὺ συνέχισε νὰ κυριαρχεῖ κατὰ τὴν Ἀντιμεταρῶθμιση³¹. Ἡ Ἀναγέννηση εἶναι ζωντανὴ στὶς συνειδήσεις, ἐκεῖ ὅπου δημιούργησε νέα ρεύματα πολιτισμοῦ καὶ ζωῆς, ἐκεῖ ὅπου στάθηκε ἐνεργὴ σὲ βάθος, κι ὄχι ἐκεῖ ὅπου καταπνίγηκε χωρὶς ἄλλο ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴν ρητορικὴ καὶ τὸ θερμπαλισιό, κι ὅπου κατὰ

συνέπεια έγινε αντικείμενο «άπλης πολυμάθειας» και εξωτερικής περιέργειας δηλαδή.

Η ΑΝΤΙΜΕΤΑΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Οι δίκες του Γαλιλαίου, του Τζιορντάνο Μπρούνο κλπ. και η αποτελεσματικότητα της 'Αντιμεταρύθμισης στο να εμποδίσει την επιστημονική ανάπτυξη στην 'Ιταλία. Οι επιστήμες αναπτύχθηκαν στις προτεστάντικες χώρες και στα μέρη όπου η 'Εκκλησία ήταν λιγότερο δυνατή απ' όσο στην 'Ιταλία. Η 'Εκκλησία συνέβαλε στην αποεθνικοποίηση των 'Ιταλών διανοουμένων με δυο τρόπους: θετικά, σαν διεθνής οργανισμός που προπαγανδίαζε το προσωπικό για δλόκληρο τον καθολικό κόσμο· κι αρνητικά, υποχρεώνοντας στο να μεταναστεύσουν εκείνοι οι διανοούμενοι που δεν ήθελαν να υποκύψουν στην πειθαρχία που επέβαλε η 'Αντιμεταρύθμιση.

Σ η μ ε ί ω σ η. Πρβλ. τον ύπαινιγμό στις «'Αναμνήσεις ενός γερο - καθηγητή»³² του Τζιρολάμο Βιτέλι στη «Νέα 'Ανθολογία» της 1.4.1930: Για τρεις αιώνες (ως το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα) η κλασική φιλολογία παραμελήθηκε δλότελα στην 'Ιταλία: «Όταν γνωρίζει κανείς λίγο την ιστορία των φιλολογικών σπουδών μας ξέρει επίσης ότι απ' την 'Αναγέννηση και μετά, ύστερα από τους Ιταλούς του 1400 (κι ακόμη ως τα τέλη του 1500, με την τελευταία μεγάλη σχολή του Πιέρ Βετόρι), είχαν εξακολουθητικά την ήγεμονία, με τάσεις περισσότερο ή λιγότερο διαφορετικές, οι γάλλοι, οι δλλανδοί, οι Άγγλοι κι οι γερμανοί». Γιατί αυτή η άπουσία των Ιταλών; 'Ο Βιτέλι δέν τό εξηγεί αλλιώς παρά με τον «μερκαντιλισμό»³³· μά ποιός είναι περισσότερο μερκαντιστής από τους δλλανδούς κι από τους Άγγλους; Είναι περίεργο που ιδίως τα διαμαρτυρόμενα 'Εθνη (και στη Γαλλία μου φαίνεται πως οι 'Ετιέν ησαν Ούγενότοι³⁴) είχαν τη μελέτη του αρχαίου κόσμου σ' εκτίμηση. Θά χρειαστεί να δοθμε την δργάνωση αυτών των σπουδών σ' αυτά τὰ 'Εθνη και να τή συγκρίνουμε με τὰ κέντρα σπου-

δών στην Ίταλία. Ἐπέδρασε λοιπὸν ἡ Ἀντιμεταρρύθμιση; κλπ. κλπ.

ΚΛΗΡΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ

Ἐπάρχει μιὰ ὀργανικὴ μελέτη γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κλήρου σὰν τ ἄ ξ η - κ ἄ σ τ α ; Μοῦ φαίνεται πὼς θὰ ἦταν ἀπαραίτητη σὰν ξεκίνημα ἢ ἀκόμη προϋπόθεση γιὰ ὅλη τὴν ὑπόλοιπη μελέτη γιὰ τὸ ρόλο τῆς θρησκείας πάνω στὴν ἱστορικὴ καὶ διανοητικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἀκριβὴς κατάσταση καὶ νομικὰ καὶ πρακτικὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ κλήρου στὶς διάφορες ἐποχὲς καὶ χώρες, οἱ οικονομικὲς συνθήκες καὶ λειτουργίες τους, οἱ ἀκριβεῖς σχέσεις τους μὲ τὶς διευθυντικὲς τάξεις καὶ μὲ τὸ κράτος κλπ. κλπ.

Γιατὶ ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη στιγμή καὶ μετὰ ἡ πλειοψηφία τῶν καρδινάλιων ἀποτελέσθηκε ἀπὸ Ἰταλοὺς καὶ οἱ πάπες διαλέγονταν πάντα ἀνάμεσα στοὺς Ἰταλοὺς; Αὐτὸ τὸ γεγονός ἔχει μιὰ κάποια σημασία στὴν ἔθνικο - διανοητικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἰταλῶν καὶ κάποιος θὰ μπορούσε, ἀκόμη, καὶ νὰ διακρίνει: σ' αὐτὸ τὴν προέλευση τοῦ Ριζορτζιμέντο. Πράγμα πὺ βέβαια ὀφείλεται στὴν ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα συντήρησης καὶ ἀνάπτυξης τῆς Ἐκκλησίας καθὼς καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας της ἀπέναντι στὶς μεγάλες καὶ ξένες μοναρχίες τῆς Εὐρώπης, ἢ σημασία ὀμως τῶν ἐπιπτώσεων της στοὺς Ἰταλοὺς δὲν ἦταν γι' αὐτὸ μικρότερη. Ἄν, θετικὰ, τὸ Ριζορτζιμέντο μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀρχίζει μὲ τὴν ἔναρξη τῶν ἀγῶνων ἀνάμεσα στὸ κράτος καὶ τὴν ἐκκλησία (δηλαδὴ μὲ τὴ διεκδίκηση μιᾶς διοικητικῆς ἐξουσίας καθαρὰ κοσμικῆς) καὶ κατὰ συνέπεια μὲ τὸ ρεγκάλισμὸ καὶ τὸν τζιουριστοντισο-ναλισμὸ³⁵ (ἀπ' ὀπου ἀπορρέει καὶ ἡ σημασία τοῦ Τζιανόνε)³⁶, ἀρνητικὰ εἶναι: ἐπίσης βέβαια ὅτι: ἡ ἀναγκαιότητα νὰ διαφυλάξει τὴν ἀνεξαρτησία της ὀδήγησαν τὴν ἐκκλησία ν' ἀναζητᾶ ὀλοένα καὶ περισσότερο στὴν Ἰταλία τὴ βάση τῆς ὑπεροχῆς της καὶ στοὺς Ἰταλοὺς τὸ προσωπικὸ τοῦ ὀργανωτικοῦ της μηχανισμοῦ.

Διαφορετικὸ χαραχτήρα εἶχε αὐτὸς ὀ ἀγῶνας στὶς διά-

φορες ιστορικές περιόδους. Στη σύγχρονη φάση αυτός είναι άγώνας για την ήγemonία στη λαϊκή εκπαίδευση τουλάχιστον αυτή είναι η πιο χαρακτηριστική δραστηριότητα, όπου όλες οι άλλες υποτάχτηκαν. Κατά συνέπεια είναι πάλη ανάμεσα σε δυο κατηγορίες διανοουμένων, πάλη για να υποταγεί ο κλήρος, σαν τυπική κατηγορία διανοουμένων, στις κατευθύνσεις του κράτους, δηλαδή της κυρίαρχης τάξης (έλευθερία της διδασκαλίας — νεολαιίστικες οργανώσεις — γυναικείες οργανώσεις — επαγγελματικές οργανώσεις).

Έδώ βρίσκεται η άρχη αυτών που θα εξελιχτούν σε νεογουελφικά³⁷ ρεύματα της Αναγέννησης, δια μέσου των διαφόρων φάσεων (του ιταλικού σικκνεντισμού³⁸ για παράδειγμα) περισσότερο ή λιγότερο οπισθοδρομικών και πρωτόγονων. Γι' αυτό, αυτή η παρατήρηση μας ενδιαφέρει, εκτός από το κεφάλαιο για τους διανοούμενους επίσης και για το κεφάλαιο του Ριζορτσιμέντο και για την προέλευση της «ιταλικής» «καθολικής Δράσης»³⁹. Στην ανάπτυξη μιας εθνικής τάξης, κοντά στο προτάς του σχηματισμού της στο οικονομικό πεδίο, χρειάζεται να ερευνήσουμε την παράλληλη ανάπτυξη της στο ιδεολογικό, νομικό, θρησκευτικό, πνευματικό, φιλοσοφικό και λοιπά πεδία. Πρέπει να πούμε μάλιστα ότι δεν είναι δυνατό να αναπτυχθεί μια τάξη στον οικονομικό χώρο, χωρίς παράλληλη ανάπτυξη της στα άλλα πεδία. Αλλά κάθε κίνηση της «θέσης» προκαλεί την κίνηση της «αντίθεσης» και κατά συνέπεια οδηγεί σε μερική και προσωρινή «σύνθεση». Το κίνημα εθνικοποίησης της Έκκλησίας στην Ίταλία επιβλήθηκε από τα πάνω χωρίς να προταθεί από κάτω. Η Έκκλησία εθνικοποιήθηκε στην Ίταλία κάτω από μορφές πολύ διαφορετικές από εκείνες που συνέβησαν στη Γαλλία με το γαλλικανισμό κλπ. Στην Ίταλία η Έκκλησία εθνικοποιήθηκε με τρόπο «ιταλικό», επειδή όφειλε ταυτόχρονα να παραμείνει παγκόσμια. Στο μεταξύ εθνικοποίησε το καθοδηγητικό της προσωπικό κι αυτό φανερώνει έλοένα και περισσότερο την εθνική όψη του ιστορικού ρόλου της Ίταλίας σαν έδρας του παπισμού.

ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

(Γύρω από την) Ικανότητα που έχει αποκτήσει το εργατικό σοσιαλιστικό κίνημα να δημιουργεί σημαντικούς τομείς για λογαριασμό της κυρίαρχης τάξης⁴⁰. Η διαφορά ανάμεσα στο Ιταλικό φαινόμενο και σ' εκείνο που συμβαίνει στις άλλες χώρες βρίσκεται σε τούτο: ότι, δηλαδή, στις άλλες χώρες το εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα επεξεργάστηκε μεμονωμένες πολιτικές προσωπικότητες, ενώ στην Ιταλία, αντίθετα, επεξεργάστηκε δλόκληρες ομάδες διανοουμένων, που σαν ομάδες μεταπηδούν στην άλλη τάξη. Μου φαίνεται πως την αίτια αυτού του φαινομένου πρέπει να την αναζητήσουμε σε τούτο: στον ελάχιστο δεσμό που έχουν στην Ιταλία οι ανώτερες τάξεις με το λαό. Μέσα στην πάλη των γενεών οι νέοι προσεγγίζουν το λαό· αλλά στις κρίσιμες καμπές αυτοί οι νέοι επιστρέφουν στην τάξη τους (Έτσι συνέβη με τους συνδικαλιστές - έθνικιστές και με τους φασίστες). Πρόκειται στο βάθος για το ίδιο γενικό φαινόμενο του μεταμορφισμού⁴¹, σε διαφορετικές συνθήκες. Ο «κλασικός» μεταμορφισμός υπήρξε το φαινόμενο που εξαιτίας του ενώθηκαν τα κόμματα του Ριζορτιζιμέντο. Αυτός ο μεταμορφισμός κάνει ξεκάθαρη την αντίθεση ανάμεσα σε κουλτούρα, ιδεολογία κλπ. και την ταξική δύναμη. Η αστική τάξη δεν καταφέρνει να διαπαιδαγωγήσει τους νέους της (πάλη των γενεών: Έτσι οι νέοι αφήνονται να προσελκυστούν πολιτιστικά από τους εργάτες, κι άμεσως κάνουν σ' αυτούς η πασχίζουν να κάνουν τους άρχηγούς («άσυνείδητη» επιθυμία να πραγματοποιήσουν αυτοί την ηγεμονία της τάξης τους πάνω στο λαό, αλλά στις ιστορικές φάσεις επιστρέφουν στη μάντρα). Αυτό το φαινόμενο των «ομάδων» δεν επαληθεύεται βέβαια μόνο στην Ιταλία. Και στις άλλες χώρες όπου η κατάσταση είναι ανάλογη συμβαίνουν ανάλογα φαινόμενα: οι έθνικολ σοσιαλισμοί των σλαβικών χωρών (σοσιαλεπαναστάτες ή ναρόντικιοι κλπ.).

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ

Υπάρχουν πολλά «προβλήματα» τών νέων. Δυό απ' αὐτά μοῦ φαίνονται ἰδιαίτερα σημαντικά: 1) Ἡ «ἡλικιωμένη» γενιά ἀναλαμβάνει «π ά ν τ α» τήν ἐκπαίδευση τών «νέων» γι' αὐτό ὑπάρχει σύγκρουση, διαφωνία κλπ. ἀλλά πρόκειται γιά φαινόμενα ἐπιφανειακά, συμφυή σέ κάθε ἐκπαιδευτική κι ἀναμορφωτική δουλειά, τουλάχιστον ὅταν δέν πρόκειται γιά ταξικές ἀλληλεπιδράσεις, δηλαδή, οἱ «νέοι» (ἢ ἕνα σημαντικό μέρος ἀπ' αὐτούς) τῆς διευθύνουσας τάξης (πού τήν ἐννοοῦμε μέ τήν πιό πλατειά ἔννοια, δηλαδή ὄχι μόνο οἰκονομικά ἀλλά καί ἠθικο - πολιτικά) ἐξεγείρονται καί περνοῦν στήν προοδευτική τάξη, πού ἔχινε, ἱστορικά, ἱκανή νά πάρει τήν ἐξουσία. Μά σ' αὐτή τήν περίπτωσιν πρόκειται γιά νέους πού ἀπό τήν καθοδήγησιν τών «ἡλικιωμένων» μιᾶς τάξης περνοῦν στήν καθοδήγησιν τών «ἡλικιωμένων» μιᾶς ἄλλης τάξης. Σέ κάθε περίπτωσιν παραμένει ἡ πραγματική ὑποταγή τών «νέων» στούς «ἡλικιωμένους» σά γενεά μέ τίς διαφορές ὅμως ταμπεραμέντου καί ζωτικότητας πού ἀναφέραμε παραπάνω. 2) Ὅταν τὸ φαινόμενο παίρνει ἕνα χαραχτήρα, πού ἀποκαλοῦμε «ἐθνικό», δηλαδή δέ φανερώνει ἀνοιχτά τήν ταξική ἐπίδρασιν, τότε τὸ πρόβλημα περιπλέκεται καί γίνεται ἀσαφές. Οἱ «νέοι» εἶναι σέ κατάστασιν μόνιμης ἐξέγερσιν, ἐπειδὴ παραμένουν οἱ βαθύτερες αἰτίες τῆς, χωρὶς νά εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνάλυσις, ἡ κριτικὴ καί τὸ ξεπέρασμά τους (ὄχι ἐννοιολογικά κι ἀφηρημένα ἀλλὰ ἱστορικά καί πραγματικά)· οἱ «ἡλικιωμένοι» κυριαρχοῦν πράγματι, ἀλλά... μ ε τ ἄ ἀ π ὸ μ έ ν α ὀ κ α τ α κ λ υ σ μ ὀ ς⁴², δέν καταφέρνουν νά διαπαιδαγωγήσουν τοὺς νέους καί νά τοὺς προετοιμάσουν γιά τὴ διαδοχὴ. Γιατί; Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν ὅλες οἱ προϋποθέσεις ὥστε οἱ «ἡλικιωμένοι» μιᾶς ἄλλης τάξης ν ἄ π ρ έ π ε ι νά διευθύνουν αὐτοὺς τοὺς νέους χωρὶς καί νά μποροῦν νά τὸ κατορθώσουν, γιά ἐξωτερικοὺς λόγους πολιτικο - στρατιωτικῆς πίεσιν. Ἡ πάλιν, πού οἱ φυσιολογικὲς τῆς ἐξωτερικῆς ἐκδηλώσεις καταπνίγονται, μεταδίνεται σά μιὰ καταστροφικὴ γάγγραινα στὴ δομὴ τῆς παλιᾶς τάξης, ἐξασθενώντας

και σπίζοντάς την, παίρνοντας τις παθολογικές μορφές του μυστικισμού, του αισθησιασμού, της ήθικης αδιαφορίας παθολογικών ψυχικών και φυσικών εκφυλισμών κλπ. Η παλιά δομή δὲν περιέχει και δὲν καταφέρνει νὰ δώσει ικανοποιητικές λύσεις στις νέες απαιτήσεις. Η μόνη και μισομόνη ἀνεργία τῶν λεγόμενων διανοουμένων είναι ένα ἀπό τὰ τυπικά φαινόμενα αὐτῆς τῆς ἀνεπάρκειας πού παίρνει σκληρὸ χαρακτήρα γιὰ τοὺς πιδ νέους, ἐφόσον δὲν ἀφήνει «ἀνοιχτοὺς τοὺς ὀρίζοντες». Ἄλλωστε αὐτὴ ἡ κατάσταση ὀδηγεῖ στὸ «ἀδιέξοδο», φεουδαλικῶς και στρατιωτικῶς χαρακτήρα, δηλαδὴ ὀξύνει αὐτὴ ἡ ἴδια τὰ προβλήματα πού δὲν ξέρει νὰ λύσει.

ΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΧΕΓΚΕΛΙΑΝΟ ΚΡΑΤΟΣ

Ἡ θέση πού ὁ Χέγκελ ἐπιφυλάσσει στοὺς διανοούμενους —θέση πού πρέπει νὰ μελετηθεῖ μὲ προσοχή— ἔχει τεράστια σημασία ὄχι μόνο γιὰ τὴ θεωρητικὴ σύλληψη τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ και γιὰ τὴ θεωρητικὴ σύλληψη ὀλόκληρης τῆς μορφωτικῆς και πνευματικῆς ζωῆς.

Μὲ τὸν Χέγκελ ἀρχίζουμε νὰ μὴ σκεφτόμαστε πιά σ' ἀναφορὰ μὲ τις κάστες ἢ τις «τάξεις» ἀλλὰ σ' ἀναφορὰ μὲ τὸ «Κράτος» τοῦ ὁποίου ἡ ἀριστοκρατία είναι ἀκριβῶς οἱ διανοούμενοι. Ἡ «παραδοσιακὴ» ἀντίληψη τοῦ κράτους (πού είναι ὁ τρόπος νὰ σκεφτόμαστε σ' ἀναφορὰ μὲ τις «κάστες») είναι ἄμεσα ἡ ἀντίληψη πού πρέπει νὰ καταστρέψει ὁ Χέγκελ (περιφρονητικῆς ἢ σαρκαστικῆς πολεμικῆς κατὰ τοῦ Φὸν Χάλερ). Χωρὶς αὐτὴ τὴν «ἀξιοποίηση» τῶν διανοουμένων, πού ἔκανε ὁ Χέγκελ, δὲν μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τίποτα (ἱστορικά) ἀπὸ τὸ σύγχρονο ἰδεαλισμὸ και τὴν κοινωνικὴ του πρόλευση.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Τὰ ἰδεαλιστικὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα (ὁ Κρότσε κι ὁ

Τζεντίλε) καθορίζουν μιὰ πρώτη διαδικασία απομόνωσης τῶν ἐπιστημῶν (φυσικὲς ἢ θετικὲς ἐπιστῆμες) ἀπ' τὸν κόσμον τῆς κουλτούρας. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστῆμη ἀποχωρίστηκαν καὶ οἱ ἐπιστῆμονες ἔχασαν πολὺ ἀπὸ τὸ κύρος τους. Μιὰ ἄλλη διαδικασία ἀπομόνωσης συνέβη ἐξαιτίας τοῦ νέου κύρους πού ἀπόκτησε ὁ καθολικισμὸς κι ἐξαιτίας τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ νεοσχολαστικοῦ κέντρου⁴³. Γι' αὐτὸ οἱ «κοσμικοὶ» ἐπιστῆμονες εἶναι ἀντίθετοι στὴ θρησκεία καὶ στὴν πιὸ διαδομένη φιλοσοφία, ἐπειδὴ ἔτσι δὲν μποροῦν ν' ἀποφύγουν τὸν ἐρμητισμὸ καὶ τὸν «ὑποσιτισμὸ» τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος ἀφοῦ αὐτὴ δὲν μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ ἀπομονωμένη ἀπ' τὸν κόσμον τῆς γενικῆς κουλτούρας. Ἄλλωστε, μιὰ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα στὴν Ἰταλία εἶναι στενὰ συνδεμένη μὲ τὸν κρατικὸ προϋπολογισμὸ, πού δὲν εἶναι πλούσιος, στὴν ἰσχνὴ ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημονικῆς «σχέψης» καὶ θεωρίας δὲν μπορεῖ ποτὲ ν' ἀντιστοιχεῖ μιὰ ρωμαλέα ἀνάπτυξη τῆς ἐνόργανης καὶ πειραματικῆς «τεχνικῆς» πού ἀπαιτεῖ εὐρύτητα μέσων καὶ κονδυλίων. Φυσικὰ αὐτὴ ἡ διάσπαση στὴν ἐπιστημονικὴ ἐνότητα καὶ στὴ γενικὴ γνώση ἔγινε ἀντιληπτὴ καὶ προσπάθησαν νὰ τὴν διορθώσουν μὲ τὴν ἐπεξεργασία καὶ σ' αὐτὸ τὸ πεδίο ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ «ἐθνικισμοῦ», δηλαδὴ ὑποστηρίζοντας τὴ θέση τῆς «ἐθνικῆς» ἐπιστῆμης. Μὰ εἶναι φανερὸ πὼς πρόκειται γιὰ καθαρὰ ἐξωτερικὸ κατασκευάσμα κατάλληλο μονάχα γιὰ τὶς συγκεντρώσεις καὶ τοὺς πανηγυρικοὺς λόγους, ἀλλὰ χωρὶς καμιά πραχτικὴ ἀποτελεσματικότητα, μολονότι οἱ ἴταλοι ἐπιστῆμονες εἶναι ἀξιόλογοι καὶ κάνουν ἀνήκουστες θυσίες καὶ πετυχαίνουν μὲ λίγα μέσα θαυμαστὰ ἀποτελέσματα. Τὸ μεγαλύτερο κίνδυνον φαίνεται ν' ἀντιπροσωπεύει ἡ ομάδα τῶν νεοσχολαστικῶν πού ἀπειλεῖ ν' ἀποροφήσει: μεγάλη ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα (σὺν ἀντίδραση στὸν ἰδεαλισμὸ τοῦ Τζεντίλε), ἀχρηστεύοντάς την. (Πρέπει: νὰ ἐρευνήσουμε τὴν ὀργανωτικὴν δραστηριότητα τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Ἐρευνῶν⁴⁴ καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά του στὴν προώθηση τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς δραστηριότητος, καθὼς ἐπί-

σης, και την ανάλογη δραστηριότητα των επιστημονικών τμημάτων της Ιταλικής Ακαδημίας*).

Ο ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ

Υπάρχει ρατσισμός στην Ιταλία; Έχουν γίνει πολλές απόπειρες μάλιστα είχαν χαρακτήρα φιλολογικό κι αφηρημένο. Από αυτή την άποψη η Ιταλία διαφέρει από την Γερμανία, μολονότι ανάμεσα στις δυο χώρες υπάρχουν μερικές σημαντικές εξωτερικές ομοιότητες: 1) Η τοπικιστική παράδοση και κατά συνέπεια ή με άργο ρυθμό ολοκλήρωση της εθνικής και κρατικής ενότητας (αυτή ή ομοιότητα είναι εξωτερική επειδή ο Ιταλικός τοπικισμός έχει διαφορετική προέλευση από το γερμανικό: στον Ιταλικό τοπικισμό έχουν συμβάλει δυο στοιχεία: α) Η επανεμφάνιση των τοπικών φυλών ύστερα από την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και β) οι βαρβαρικές εισβολές στην αρχή και μετά οι ξένοι κυρίαρχοι. Στη Γερμανία έχουν, επίσης, επιδράσει οι διεθνείς σχέσεις, αλλά όχι μόνο με τη μορφή της κατευθείαν κατοχής από τους ξένους). 2) Ο μεσαιωνικός ουνιβερσαλισμός⁴⁵ επέδρασε περισσότερο στην Ιταλία παρά στη Γερμανία, όπου η Αυτοκρατορία κι ο λατρισμός θριάμβωσαν πολύ πια πριν (στη διάρκεια της Μεταρρύθμισης) από την Ιταλία. 3) Η κυριαρχία των τάξεων των ιδιοκτητών

* Βλέπε τον τόμο που έκδωσε ο Τζίνο Μπαρζαλί Πετρούτσι (σε σύγκριση με τον Λέ Μονιέ) όπου συγκεντρώθηκαν οι συζητήσεις που έγιναν από τους Ιταλούς επιστήμονες στην Έκθεση της Ιστορίας των Επιστημών του 1929. Σ' αυτόν τον τόμο δημοσιεύτηκε μία όμιλία του Πατρός Τζεμέλι που είναι σηµαδιακή για την εποχή μας για να καταλάβουμε το θάρρος που απόχτησαν αυτοί οι καλόγεροι (πάνω σ' αυτή την όμιλία αξίζει να δούμε την διδλοκριτική στη «Φασιστική Έκπαίδευση» του 1932 και το άρθρο του Σπεντσιανίνο Τιμπανάρο στην «Φιλολογική Ιταλία» της 11 Σεπτεµβρίου και 16 Οκτώβρη 1932).

της έπαρχίας, στά νεώτερα χρόνια, αλλά μ' δλότελα διαφορετικές σχέσεις. Ό γερμανός αισθάνεται περισσότερο τή φυλή από τόν Έταλό. Ρατσισμός (σ.μ. για τούς Έταλούς) σημαίνει ιστορική επιστροφή στο ρωμαϊσμό πού γίνεται πολύ λίγο φανερός έξω από τή φιλολογία: Γενική εξύμνηση τών γενών κλπ. Τό παράξενο είναι πού μέ τήν ύποστήριξη του ρατσισμού ασχολείται σήμερα (μέ τήν ύπερ - Ιταλική και ύπερ - πατριωτική «Βάρβαρη Έταλία») ⁴⁶ ό Κούρτ Έριχ Σούκερτ, τύπος προφανώς ρατσίστα κι ύπερπατριώτη. Άς θυμηθούμε κατά τή διάρκεια του πολέμου τόν Άρτουρο Φοά και τούς ύμνους του στο Ιταλικό γένος, πού είναι εξίσου μεγάλοι μέ τούς ύμνους του Σούκερτ.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Ή καταγωγή τής άμερικανικής θεωρίας (πού αναφέρει ό Καμπόν στην εισαγωγή του σ' Ένα διδύλο του Φόρντ), πώς σέ κάθε έποχή όί μεγάλοι άνθρωποι είναι μεγάλοι στή βασική δραστηριότητα αυτής τής έποχής, και γι' αυτό θά ήταν παράλογο «νά κατακρίνουμε» τούς άμερικανούς έπειδή δέν έχουν μεγάλους καλλιτέχνες όταν έχουν μεγάλους «τεχνικούς», όπως θά ήταν παράλογο νά κατακρίνουμε τήν Άναγέννηση πώς είχε μεγάλους ζωγράφους και γλύπτες κι όχι μεγάλους τεχνικούς, βρίσκειται στον Κάρλαυλ ⁴⁷ («Γιά τούς ήρωες και τόν ήρωισμό»). Ό Κάρλαυλ θέλει νά πει περίπου, ότι ό Δάντης, άν ήταν ύποχρεωμένος νά κάνει τόν πολεμιστή ή άν χρειαζότανε ν' αναπτύξει τήν προσωπικότητά του σέ μιá στιγμή στρατιωτικής ανάγκης κλπ. θά ήταν τό ίδιο μεγάλος κλπ. κλπ., δηλαδή τόν ήρωισμό θά πρέπει νά τόν έννοήσουμε, πάνω - κάτω, σά μιá φόρμα πού παραμερίζεται μέ τό ήρωικό περιεχόμενο πού επικρατεί στήν όρισμένη έποχή ή στο συγκεκριμένο περιβάλλον.

Έντούτοις μπορούμε νά πούμε πώς σέ καιρούς γενικής αποθάρυνσης, καταπίεσης κλπ. είναι άδύνατη κάθε μορφή

«μεγαλείου». Όπου τὸ ὕψηλὸ ἠθικὸ παράστημα καταπολεμήθηκε, ἐκεῖ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μεγάλος καλλιτέχνης κλπ. Ὁ Μεταστάσιο δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ Δάντης ἢ Ἀλφιέρι. Όπου εὐδοκίμει ὁ Ὅτζέτι ἐκεῖ μπορεῖ νὰ φανεῖ ἓνας Δάντης; Ἴσως ἓνας Μικέλε Μπάρμπι⁴⁶, ναί! Ἀλλὰ τὸ ζήτημα γενικά, ἂν τὸ στηρίζουμε στὴν ἀναγκαιότητα νὰ παρουσιάζονται μεγάλες φυσιογνωμίες, δὲ φαίνεται νὰ ἔχει σοβαρότητα. Ἐκεῖνο πὺ μποροῦμε νὰ κάνουμε εἶναι νὰ κρίνουμε τὴ στάση ἀπέναντι στὴ ζωὴ, ἂν εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο ἡρωικὴ ἢ κομπορμιστικὴ, μεταστασιακὴ ἢ ἀλφιεριανή, πράγμα πὺ δὲν εἶναι λίγο βέβαια. Δὲν πρέπει ν' ἀποκλειστεῖ ὅτι ὅπου ἡ παράδοση ἀφησε πίσω τῆς ἓνα πλατὺ στρώμα διανοουμένων κι ἓνα ζωηρὸ καὶ δυνατὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ὀρισμένες δραστηριότητες, ἀναπτύχθηκαν «προσωπικότητες» πὺ δὲ συναντῶνται σ' ἐποχὲς πὺ ζοῦν μὲ πρακτικὸ τρόπο, ἀλλὰ σ' ἐποχὲς πὺ οἱ ἄνθρωποι ζοῦν μὲ ἰδανικὰ ἢ μὲ τρόπο πολιτισμένον. Ὁ Μακιαβέλι θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι μιὰ ἀπ' αὐτὲς τῆς προσωπικότητες. Πάνω ἀπ' ὅλα ξεχνᾶμε ὅτι κάθε ἐποχὴ ἢ περιβάλλον εἶναι ἀντιφατικὸ κι ὅτι ἐκφραζόμαστε κι ἀντιστοιχοῦμε στὴ δικὴ μας ἐποχὴ ἢ περιβάλλον, ἀντιπαλεύοντάς τους γενναῖα ἐχτὸς κι ἂν συνεργαζόμαστε στῆς μορφὲς τῆς ἐπίσημης ζωῆς. Φαίνεται ὅτι καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν πρέπει νὰ μελετήσουμε τὸ ζήτημα τῶν διανοουμένων καὶ τοῦ τρόπου ἐπιλογῆς τους στῆς διάφορες περιόδους ἀνάπτυξης τοῦ πολιτισμοῦ. Κι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη μπορεῖ νὰ ὑπάρχει πολλὴ ἀλήθεια στὴν ἀμερικάνικη θεωρία. Ἔτσι ἐποχὲς πὺ εἶναι προοδευτικὲς στὸ πρακτικὸ πεδίο μπορεῖ νὰ μὴ ἔβρισκαν ἀκόμη τὸν καιρὸ νὰ ἐκδηλωθοῦν στὸ δημιουργικὸ, αἰσθητικὸ καὶ πνευματικὸ πεδίο ἢ μπορεῖ νὰ καθυστερήσουν σ' αὐτὰ καὶ νὰ γίνουσι φιλισταϊκὲς κλπ.

Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΑΘΛΙΟΤΗΤΑ

Ἡ λατινικὴ διδάσκειται ὑποχρεωτικὰ σ' ὅλες τῆς ἀνώτερες σχολὰς τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς. Ἡ ρωμαϊκὴ ἱστορία

διδάσκεται σ' όλα τὰ Ινστιτούτα και μερικές διδασκαλίες ἀπ' αὐτὲς ἀνταγωνίζονται, ἀνδέν ὑπερέχου, στὴ διδασκαλία ποὺ γίνεται στὰ Ἰταλικά γυμνάσια και λύκεια, ἐπειδὴ στὶς ἀμερικάνικες σχολές ἡ κλασικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ρώμης μεταφράζεται πιστὰ ἀπ' τὸν Τάκιτο, τὸν Καίσαρα, τὸν Σαλούστιο και τὸν Τίτο Λίβιο ⁴⁹, ἐνῶ στὴν Ἰταλία ἀνατρέχουμε πολὺ συχνὰ και πολὺ δουλικὰ στὶς διαστρεβλωμένες (sic) μεταφράσεις τῆς Λειψίας.— Φίλιππο Βιρτζίλι «Ἡ ἐξάπλωση τῆς Ἰταλικῆς κουλτούρας», «Νέα Ἀνθολογία», 1 Δεκέμβρη 1928 ⁵⁰. (Ἡ περικοπὴ εἶναι ἀπὸ τὴ σελίδα 346)· (και δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος, δεδομένης τῆς σημασίας ὅλης τῆς περιόδου! Καὶ ὁ Βιρτζίλι εἶναι καθηγητῆς Πανεπιστημίου και πρῶτασε σὲ κλασικὴ σχολή!).

Β' ΙΤΑΛΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

ΕΘΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ (ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ἢ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ)

Ἡ δραστηριότητα τῶν διευθυντικῶν στοιχείων ποὺ ἐργάστηκαν στὸ ἐξωτερικὸ, ὅπως κι ἡ δραστηριότητα τῆς σύγχρονης ἐμιγκράτιας, δὲν μπορεῖ νὰ ἐνσωματωθεῖ στὴν ἐθνικὴ ἱστορία, ὅπως ἀντίθετα πρέπει νὰ γίνῃ λόγου χάρι μετὰ τὴ δραστηριότητα παρόμοιων στοιχείων σὲ διαφορετικὲς συνθήκες. Μία τάξη μᾶς ὀρισμένης χώρας μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετεῖ μὴν ἄλλη χώρα, διατηρώντας ταυτόχρονα τοὺς ἐθνικοὺς και κρατικοὺς δεσμοὺς τῆς μετὰ τὴν πρώτη, ἐκφράζοντας ἔτσι τὴν πολιτικὴ ἐπιρροή τῆς πρώτης πάνω στὴ δεύτερη. Γιὰ μιὰν ὀρισμένη ἐποχὴ οἱ Ἱεραπόστολοι κι ὁ κληρὸς στὶς χώρες τῆς Ἀνατολῆς ἐκφράζανε τὴ γαλλικὴ ἐπιρροή, χάρι στους κρατικοὺς δεσμοὺς ποὺ ὑπῆρχανε ἀνάμεσα στὴ Γαλλία και στὸ Βατικανό, ἀκόμη κι ὅταν αὐτὸς ὁ κληρὸς μόνο ἐν μέρει ἀποτελοῦνταν ἀπὸ γάλλους πολίτες. Τὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ μᾶς

χώρας οργανώνει τις ένοπλες δυνάμεις μιὰς άλλης χώρας ἀναθέτοντας τις τεχνικές στρατιωτικές έργασίες σὲ μιὰ ομάδα του, πού δὲ χάνει γι' αὐτὸ τὴν ἐθνικότητά της — κάθε ἄλλο μάλιστα. Οἱ διανοοῦμενοι μιὰς χώρας ἐπηρεάζουν τὴν κουλτούρα μιὰς άλλης χώρας καὶ τὴν καθοδηγοῦν κλπ. Μετανάστες ἐργάτες πού δουλεύουν σὲ μιὰ χώρα κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἢ ἔμμεση καθοδήγηση τῆς δικῆς τους διευθύνουσας τάξης, οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς. Ἡ ἐπεκτατικὴ δύναμη καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπιρροή ἑνὸς ἔθνους δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ ἀπὸ τὴ μεμονωμένη ἀτομικὴ παρέμβαση, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὲς οἱ μεμονωμένες παρεμβάσεις ἐκφράζουν συνειδητὰ καὶ ὀργανικὰ ἓνα ἐθνικὸ - κοινωνικὸ συνασπισμὸ. Ἄν δὲν εἶναι ἔτσι, τότε πρέπει νὰ μιλάμε μονάχα γιὰ φαινόμενα πού ἔχουν μιὰν ὀρισμένη πολιτιστικὴ ἐπιρροή καὶ πού ἀνήκουν σὲ πῶς σύνθετα ἱστορικὰ φαινόμενα: ὅπως συνέβη στὴν Ἰταλία γιὰ τόσους αἰῶνες, μὲ τὸ νὰ ἔχουν, καὶ νὰ συνεχίζουσι ἐν μέρει νὰ ἔχουν, τὰ καθοδηγητικὰ κοσμοπολίτικα στοιχεῖα «ἰθαγενῆ» τὴν καταγωγή τους, ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος πῶς ὁ ἀνώτερος καθολικὸς κλῆρος προέρχεται κατὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν Ἰταλία¹. Ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη, αὐτὴ ἡ διεθνὴς λειτουργία τους στάθηκε ἡ αἰτία τῆς ἐθνικῆς καὶ κρατικῆς ἀδυναμίας. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτων τους δὲν ἔγινε γιὰ χάρη τῶν ἐθνικῶν ἀλλὰ γιὰ χάρη τῶν διεθνῶν ἀναγκῶν καὶ γι' αὐτὸ ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς ἐξειδίκευσης τῶν διανοομένων ἀκολούθησε ἀνώμαλος, ἀπὸ ἐθνικὴ ἀποψη, δρόμος, ἐπειδὴ βοήθησε στὴ δημιουργία ἰσορροπίας ἀνάμεσα στὶς διάφορες δραστηριότητες καὶ στὴ δημιουργία κατευθύνσεων δραστηριοτήτων, ὄχι μιὰς ἐθνικῆς κοινότητος, ἀλλὰ μιὰς κοινότητος πῶς πλατειᾶς πού ἤθελε νὰ «ὀλοκληρώσει» τὰ δικά της ἐθνικὰ πλαίσια κλπ. Αὐτὸ τὸ θέμα πρέπει ν' ἀναπτυχθεῖ καλά, μὲ ἀκρίβεια καὶ σαφήνεια.

ΞΕΝΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Μιὰ ἄλλη πλευρὰ τῆς κοσμοπολίτικῆς λειτουργίας τῶν ἰταλῶν διανοομένων πού πρέπει νὰ μελετήσουμε ἢ τουλάχιστον

χιστον να σκιαγραφήσουμε είναι εκείνη που εκδηλώθηκε στην ίδια την Ιταλία με την προσέλευση σπουδαστών στα Πανεπιστήμια και μελετητών που ήθελαν να τελειοποιηθούν. Σ' αυτό το φαινόμενο μετανάστευσης ξένων διανοουμένων στην Ιταλία, χρειάζεται να διακρίνουμε δυο πλευρές: μετανάστευση για να δουν την Ιταλία σαν περιοχή - μουσειο της περασμένης Ιστορίας, που βρίσκεται σταθερά εκεί και διαρκεί ακόμη, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσοστό ανάλογα με τις περιόδους, και μετανάστευση για ν' άφομοιώσουν το ζωντανό πολιτισμό κάτω από την καθοδήγηση των ζωντανών Ιταλών διανοουμένων: κι αυτό το δεύτερο είναι που ενδιαφέρει στην παρούσα έρευνα. Πώς και γιατί συνέβη σε μια όρισμένη στιγμή να μεταναστεύουν οι Ιταλοί στο έξωτερικό και να έρχονται οι ξένοι στην Ιταλία; (με σχετική εξαίρεση για τους διανοούμενους της Έκκλησίας, που η διδασκαλία τους συνεχίζει να προσελκύει όπαδούς στην Ιταλία, μέχρι σήμερα ακόμη. Μά και σ' αυτή την περίπτωση όμως πρέπει να θυμίσουμε ότι το ρωμαϊκό κέντρο² έχει διεθνοποιηθεί σχετικά). Αυτή η ιστορική στιγμή είναι πολύ μεγάλης σημασίας: Οι άλλες χώρες άποχτούν εθνική συνείδηση και θέλουν να οργανώσουν μιάν εθνική παιδεία, ή μεσαιωνική κοσμοπολη άπογυμνώνεται, ή Ιταλία σά χώρος παύει να λειτουργεί σαν κέντρο του διεθνούς πολιτισμού χωρίς και να προωθεί την εθνικοποίησή της, αλλά οι διανοούμενοι της συνεχίζουν την κοσμοπολιτική λειτουργία τους, άποσπώμενοι από το έδαφος της και φεύγοντας διαδικά στο έξωτερικό.

ΕΘΝΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΑ ΤΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΙΚΗΣ ΤΑΣΗΣ

Πριν από τη γαλλική επανάσταση, προτού δηλαδή συγκροτηθεί οργανικά μιá εθνική άρχουσα τάξη, υπάρχει μιá μετανάστευση Ιταλικών στοιχείων που αντιπροσωπεύουν την καθοδηγητική και τεχνική Ικανότητα, δηλαδή στοιχεία που πλούτισαν τά ευρωπαϊκά κράτη με τη συμβολή τους. Ύστερα από το σχηματισμό μιáς εθνικής άστικής τάξης κι ύ-

στερα από τον έρχομό του καπιταλισμού αρχίζει η μετανάστευση του εργαζομένου λαού που πηγαίνει ν' αδξήσει την υπεραξία των ξένων καπιταλισμών. Η έθνική αδυναμία της αρχουσας τάξης είχε έτσι, πάντα, επιπτώσεις άρνητικές. Αυτή δε διαπαιδαγώγησε έθνικά το λαό, δέν τον βοήθησε να θγει άπ' το κοινοτικό σύστημα³ για χάρη μιας άνωτερης ένότητας, δε δημιούργησε μιάν οικονομική κατάσταση ίκανή ν' άποροφήσει τις εργατικές δυνάμεις που είχαν μεταναστεύσει, πράγμα που δδήγησε στην άπώλεια του μεγαλύτερου μέρους των παραπάνω στοιχείων και στην ένσωμάτωσή τους στις ξένες έθνικότητες σε ρόλους κατώτερους*.

ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ

Πιθανόν θα μπορούσαμε να πούμε ότι συμπέτουν το τέλος της κοσμοπολίτικης λειτουργίας των Ιταλών διανοούμενων με την εμφάνιση των τυχοδιωχτών του 1700: Η Ίταλία σε μιάν όρισμένη στιγμή παύει να δίνει τεχνικούς στην Εύρώπη — ή επειδή τα άλλα έθνη έχουν κιόλας μιá δική τους μορφωμένη τάξη ή γιατί η Ίταλία παύει να παράγει λίγο - λίγο ίκανότητες⁴ όσο άπομακρύνεται άπ' το 1500.— Και οι παλιοί δρόμοι «να κάνει κανείς την τύχη του» στο έξωτερικό έχουν γίνει τώρα διάδρομοι γεμάτοι από άπατεώνες που εκμεταλλεύονται την παράδοση. Να έξετάσουμε και να τοποθετήσουμε στα άκριβη του δρια αυτό το θέμα.

* Για το Νίτσε, ό διανοούμενος είναι εστώ φυσικό του περιβάλλον, όχι εκεί που γεννήθηκε αλλά εκεί όπου ό ίδιος γεννά και δημιουργεί: *Ubi pater sum, ibi patria*, (= εκεί όπου είμαι πατέρας, όπου γεννάω, εκεί είναι ή πατρίδα μου) κι όχι εκεί όπου γεννήθηκα. Στέφαν Τσοβάιχ: «Η επίδραση του Νότου πάνω στο Νίτσε», «Λογοτεχνικά Νέα», 19 Ίούλη 1980 (είναι, ίσως, το κεφάλαιο ενός διβλίου που μετάφρασαν ό Άλτζιζ Κέλλα κι ό Όλιβιέ Μπουρνάκ).

Η ΠΑΤΡΙΔΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΚΟΛΟΜΒΟΥ

Μιά από τις εκδηλώσεις του ιδιόρρυθμου Ιταλικού σωβινισμού θρίσκειται στη φιλολογία εκείνη που διεκδικεί τις εφευρέσεις και τις επιστημονικές ανακαλύψεις. Μιλώ για τὸ «πνεῦμα» μετὸ ὁποῖο γίνονται αὐτὲς οἱ διεκδικήσεις κι ὄχι για τὸ φαινόμενο καθ'αυτὸ: Δὲν πρόκειται τελικὰ για μιὰ συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ για δημοσιογραφικὰ «κομμάτια» μετὸ σωβινιστικὸ χρῶμα. Σκέφτομαι ὅτι πολλὲς ἀπ' αὐτὲς τῆς διεκδικήσεις εἶναι... παραπανήσιες, μετὸ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχουν μιὰ βάση, ἀλλὰ πρέπει νὰ ξέρουμε νὰ θυγαλοῦμε ἀπ' αὐτὲς ὅλες τὰς πραχτικὲς συνέπειες κι ἐφαρμογές. Διαφορετικὰ θὰ φτάσουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἀνακαλύφτηκε ποτὲ τίποτα, γιατί... οἱ κινέζοι τὰ γνῶριζαν ὅλα ἀπὸ πρῖν. Γιατὸ πολλὲς εφευρέσεις αὐτοὶ οἱ εἰδικοί τῆς ἐθνικῆς δόξας (ὅπως ὁ Σαρβονιὰν ντὶ Μπρατζά) δὲν καταλαβαίνουν πῶς βάζουν τελικὰ τὴν Ἰταλία στὸ ρόλο τῆς Κίνας. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε ὅλη τὴ φιλολογία σχετικὰ μετὸ τὴν πατρίδα τοῦ Χριστόφορου Κολόμβου. Σὲ μένα δίνει τὴν ἐντύπωση πῶς πρόκειται για φιλολογία ὀλότελα ἀχρηστη καὶ παραπανήσια. Τὸ πρόβλημα θὰπρεπε νὰ τεθεῖ ἔτσι: γιατί κανένα Ἰταλικὸ κράτος δὲ βοήθησε τὸ Χριστόφορο Κολόμβο ἢ γιατί ὁ Κολόμβος δὲν ἀπευθύνθηκε σὲ κανένα Ἰταλικὸ κράτος; Ποῦ θρίσκειται λοιπὸν ὁ «ἐθνικὸς» παράγοντας στὴν ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ γέννηση τοῦ Χριστόφορου Κολόμβου σ' ἕνα κάποιο σημεῖο τῆς Εὐρώπης κι ὄχι σ' ἕνα ἄλλο ἔχει ἐπεισοδιακὸ χαραχτῆρα καὶ συμπτωματικὴ ἀξία μᾶλλον, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἴδιος δὲν ἔνωθε κανένα δεσμὸ μετὸ κάποιο ἀπὸ τὰ Ἰταλικά κράτη. Τὸ πρόβλημα, κατὰ τὴ γνώμη μου, θὰπρεπε νὰ ὀριστεῖ ἱστορικὰ, ξεκαθαρίζοντας ὅτι ἡ Ἰταλία εἶχε για πολλοὺς αἰῶνες μιὰ διεθνή - εὐρωπαϊκὴ λειτουργία. Οἱ Ἰταλοὶ διανοοῦμενοι καὶ εἰδικοί ἦσαν κοσμοπολίτες κι ὄχι Ἰταλοί, ὄχι ἐθνικοί. Πολιτικοί, ἀξιωματικοί, ναύαρχοι, ἐπιστήμονες καὶ θαλασσοπόροι Ἰταλοὶ δὲν ἔχουν χαραχτῆρα ἐθνικὸ ἀλλὰ κοσμοπολίτικο. Δὲν καταλαβαίνω

γιατί αυτό πρέπει να μειώσει το μεγαλείο τους ή να μειώσει την Ιταλική Ιστορία, που υπήρξε αυτό που υπήρξε κι όχι αυτό που θέλει ή φαντασία των ποιητών ή η ρητορική των ρητόρων. Το να έχει μιάν ευρωπαϊκή λειτουργία, να το χαρακτηριστεί του Ιταλικού «δαιμονίου» από το 1400 μέχρι τη γαλλική Έπανάσταση.

ΑΤΟΜΑ ΚΑΙ ΕΘΝΗ

Σχετικά με το ζήτημα της εθνικής δόξας που συνδέεται με τις έφευρέσεις των μεμονωμένων μεγαλοφυών ατόμων, οι όποιες έφευρέσεις κι ανακαλύψεις δεν έχουν όμως αναγνωριστεί ή εφαρμοστεί στις χώρες όπου έλαβαν χώρα, μπορούμε ακόμη να παρατηρήσουμε τα εξής: ότι, δηλαδή, οι έφευρέσεις κι οι ανακαλύψεις όχι μόνο μπορεί να είναι, και είναι πράγματι συχνά, συμπτωματικές, αλλά και οι μεμονωμένοι έφευρέτες μπορούν να συνδέονται μ' έπιστημονικά και πολιτιστικά ρεύματα, τα όποια προέρχονται κι αναπτύσσονται σ' άλλες χώρες, κοντά σ' άλλα έθνη. Γι' αυτό μιá ανακάλυψη ή έφευρεση χάνει τον ατομικό και συμπτωματικό της χαρακτήρα και μπορεί να θεωρηθεί έθνική όταν: το άτομο είναι στενά κι αναγκαστικά συνδεμένο σέ μιá πολιτική οργάνωση που έχει έθνικό χαρακτήρα ή όταν την έφευρεση έπεξεργάζεται, εφαρμόζει κι αναπτύσσει σ' όλες τις δυνατότητές της ή πολιτιστική οργάνωση του έθνους της προέλευσής της. Έξω άπ' αυτές τις προϋποθέσεις δεν απομένει παρά το στοιχείο της φυλής, δηλαδή μιá αστάθμητη οντότητα, που άλλωστε μπορούν να διεκδικήσουν όλες οι χώρες και που σέ τελευταία ανάλυση συγγέεται με την λεγόμενη «άνθρωπινη φύση». Μπορούμε λοιπόν ν' αποκαλούμε «έθνικό» το άτομο που είναι συνέπεια της συγκεκριμένης εθνικής πραγματικότητας ή που άρχίζει μιá φάση καθορισμένη άπ' την πραχτική ή θεωρητική έθνική δραστηριότητα. Χρειάζεται επίσης να διευκρινίσουμε πώς μιá νέα ανακάλυψη που έμεινε άδρανής δεν έχει αξία. Η «πρωτοτυπία» υπάρ-

χει τόσο στην «ανακάλυψη» όσο και στην «εμβάθυνση», «ανάπτυξη» και «κοινωνικοποίηση», δηλαδή στο μετασχηματισμό της σε στοιχείο γενικού πολιτισμού. Ἄλλὰ ἀκριβῶς σ' αὐτὰ τὰ πεδία ἐκδηλώνεται ἡ ἐθνικὴ ἐνέργεια, πού εἶναι συλλογική, πού εἶναι δηλαδή τὸ σύνολο τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων ἑνὸς ἔθνους.

ΙΤΑΛΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΤΕΧΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Στὸν πόλεμο τῆς Φλάνδρας πού ἐγίνε ἀπὸ τοὺς Ἰσπανοὺς πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1500⁵, ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ τεχνικο-στρατιωτικοῦ στοιχείου καὶ τοῦ μηχανικοῦ συγκροτήθηκε ἀπὸ Ἰταλοὺς. (Ἵπῃρχαν ἐκεῖ) ἀξιωματικοὶ μεγάλης φήμης ὅπως ὁ Ἀλεσσάντρο Φαρνέζε, δούκας τῆς Πάρμας, ὁ Ρανούτσι Φαρνέζε, ὁ Ἀμπρότζιο Σπινόλα, ὁ Πατσιότο ντὰ Οὐρμπίνο, ὁ Τζόρτζιο Μπάστα, ὁ Τζιαμπατίστα ντὲλ Μόντε, ὁ Πομπήιος Τζιουστινιάνο, ὁ Χριστόφορος Μοντραγκόνε⁶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι λιγότερο φημισμένοι. Ἡ πόλη Ναμὺρ ὀχυρώθηκε ἀπὸ δυὸ Ἰταλοὺς μηχανικούς: τὸν Γκάρμπιο Σερμπελόνι καὶ τὸ Σκιπίωνα Κάμπι, κλπ.*.

* Πρὸβλ. «Τζόρτζιο Μπάστα: Ἕνας Ἰταλοαλβανὸς στρατηγὸς τοῦ Ἰσπανικοῦ», τοῦ Εὐγένιου Μπαρμπαρακί στή (Νέα Ἀνθολογία τῆς 16 Αὐγούστου 1928). «Στὰ 1568, κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἐνάντια στοὺς Οὐγγενοὺς, στὴν πολιορκία τῆς Ὁρλεάνης πού ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ τὸ Δούκα τοῦ Γκύζη, ὁ μηχανικὸς τοῦ στρατοῦ Μπαρτολομέο Κάμπα ντὲ Πεζάφο, πού δημιούργησε στὸ στράτευμα τὴ θέση πού σήμερα θὰ λέγαμε διοικητῆς Μηχανικοῦ, ἔβαλε νὰ κατασκευάσουν μιὰ μεγάλη ποσότητα σακκιῶν πού, γεμάτα χῶμα, τὰ μεταφέρανε πάνω στὶς πλάτες τους οἱ στρατιῶτες σὲ μιὰ ὀριζιμένη τοποθεσία, καὶ σ' ἓνα λεπτὸ κατασκεύαζαν μ' αὐτὰ ἀναχώματα ὅπου σταματοῦσαν οἱ ἐπιτιθέμενοι (περιμένοντας τὴ στιγμή νὰ ἐφορμήσουν) καθὼς ἦταν προφυλαγμέ-

Σ' αὐτὴ τὴν ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὴν κοσμοπολίτικη λειτουργία τῶν μορφωμένων ἰταλικῶν τάξεων πρέπει νὰ μελετήσουμε εἰδικὰ τὴ συμβολὴ τῶν στρατιωτικῶν μηχανικῶν, ἐξαιτίας τῆς στενῆς «ἐθνικῆς» σημασίας ποὺ πάντα εἶχε ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία. Τὸ ζήτημα συνδέεται καὶ μ' ἄλλες ἔρευνες: Δηλαδή, μὲ τὸ πῶς σχηματίστηκαν αὐτὲς οἱ στρατιωτικὲς ἀρετές. Ἡ ἀστική τάξη τῶν κοινοτήτων εἶχε ἐπίσης καταγωγὴ στρατιωτικὴ, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ὀργάνωσὴ τῆς σὲ τάξῃ ὑπῆρξε, στὴν ἀρχή, ἐξίσου καὶ στρατιωτικὴ καὶ ὅτι διὰ μέσου τῆς στρατιωτικῆς λειτουργίας τῆς πέτυχε νὰ πάρει τὴν ἐξουσία. Αὐτὴ ἡ στρατιωτικὴ παράδοση διασπάστηκε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνοδὸς τῆς στὴν ἐξουσία, ὅταν ἡ ἀριστοκρατικὴ κοινότητα μετασχηματίστηκε σὲ ἀστικὴ κοινότητα. Πῶς καὶ γιατί; Πῶς σχηματίστηκαν οἱ μισθοφορικὲς ἑταιρίαι καὶ γιὰ ποιά ἀρχικὴ ἀνάγκη; Ποιᾶ κοινωνικῆς κατάστασης ἦσαν οἱ περισσότεροὶ κοντοτιέροι; Νομίζω ὅτι ἦταν μικροαριστοκράτες, ἀλλὰ τί εἶδους ἀριστοκρατίας; τῆς φεουδαρχικῆς ἢ τῆς ἐμπορικῆς; κλπ. Πῶς διαμορφώθηκαν αὐτοὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ ἀπ' τὸ τέλος τοῦ 1500 καὶ μετὰ, στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν; κλπ.

Φυσικὰ τὸ ὅτι οἱ ἰταλοὶ πῆραν τόσο πολὺ μέρος στὸν πόλεμο τῆς Ἀντιμεταρύθμισης ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ σημασία, ἀλλὰ μήπως δὲ συμμετείχαν ἐξίσου καὶ στὴν ἀμυνα τῶν ὀπαδῶν τῆς Μεταρύθμισης; Δὲν πρέπει νὰ συγχέουμε αὐτὴ τὴ βοήθεια, ποὺ εἶναι τεχνικὴ στρατιωτικὴ μὲ τὸ ρόλο ποὺ παίζανε, λόγου χάρι, οἱ Ἑλβετοί, σὰ διεθνεῖς μισθοφόροι ἢ τὸ γερμανικὸ ἱππικὸ στῆ Γαλλία (reitres) ἢ οἱ σκωτσέζοι τοξότες στῆ Γαλλία πάλι· ἐπειδὴ ἀκριβῶς οἱ ἰταλοὶ δὲν ἔδωσαν μόνον στρατιωτικοὺς τεχνικούς, ἀλλὰ τεχνικούς τοῦ μηχανικοῦ (μηχανικούς), τῆς πολιτικῆς, τῆς διπλωματίας κλπ.

Ὁ Μπάρμπαρικ (πιστεύω τώρα νὰ εἶναι στρατηγός) τε-

νο ἀπὸ τίς ἐπιθέσεις τοῦ φρουρίου». (Ἐνρίκο Ρόκι «Μιά ἀξιόλογη πλευρὰ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Καίσαρα στῆ Γαλλία», «Νέα Ἀνθολογία» τῆς 1 Γενάρη 1929).

λειώνει το άρθρο του για τον Μπάστα μ' αυτή την περικοπή: «Η, για σαράντα δλόκληρα χρόνια, μακριά πραχτική δραστηριότητα στις εκστρατείες των σκληρών πολέμων της Φλάνδρας, της Γαλλίας και της Τρανσυλβανίας έφοδίασαν τον Τζόρτζιο Μπάστα με μιá εξαιρετικά μεγάλη πραχτική επιδεδαίωση της ξεκάθαρης και φωτεινής θεωρίας του, που θα τή συνεχίσει ο Μοντεκουόλι. Το να υπενθυμίζεις σήμερα μερικά πράγματα είναι το έργο της ιστορικής διεκδίκησης που όφείλουμε να κάνουμε και το έργο της πολύ επιμελημένης προπαγάνδας των παραδόσεών μας, που επιδεδαίω-νουν την ξεκάθαρη και φωτεινή προτεραιότητα των Ιταλικών στρατιωτικών τεχνών στους μεγάλους σύγχρονους στρατούς».

Άλλά μπορούμε να μιλάμε σ' αυτή την περίπτωση για Ιταλικές στρατιωτικές τέχνες; Από την άποψη της ιστορίας του πολιτισμού μπορεί να είναι ενδιαφέρον να ξέρουμε ότι ο Φαρνέζε ήταν Ιταλός ή ο Ναπολέων κορσικανός ή ο Ρότσιλδ έβραιος, αλλά ιστορικά ή άτομική τους δραστηριότητα ενσωματώθηκε στο κράτος εκείνο, στην ύπηρεσία του όποιου προσλήφθηκαν ή στην κοινωνία όπου εργάστηκαν. Το παράδειγμα των έβραίων μπορεί να μάς δώσει ένα στοιχείο προσανατολισμού για να κρίνουμε τή δραστηριότητα αυτών των Ιταλών, αλλά μονάχα ως ένα όρισμένο σημείο: Στην πραγματικότητα οι έβραιοι είχαν έναν έντονα έθνικό χαρακτήρα που σ' αυτούς τους Ιταλούς δεν υπάρχει. Μπορούμε να μιλήσουμε για έθνική παράδοση όταν ή άτομική μεγαλοφυία ενσωματώνεται ενεργά, δηλαδή πολιτικά και κοινωνικά, στο έθνος όπου άνήκει το άτομο*, όταν δηλαδή αυτή αλλάζει το λάό της και του μεταδίδει μιá κίνηση που σχηματίζει, άκριδώς, την παράδοση. Πού υπάρχει λοιπόν ή συνέχεια σ' αυτή την περίπτωση ανάμεσα στο Φαρνέζε και στο σήμερα; Οι μεταβολές, ο εκσυγχρονισμός και οι βελτιώσεις που έφε-

* Οι σπουδές πάνω στον έβραϊσμό και στο διεθνή ρόλο του μπορούν να μάς δώσουν πολλά στοιχεία, θεωρητικού χαρακτήρα, γι' αυτή την έρευνα.

ραν αυτοι οι στρατιωτικοι τεχνικοι στην τέχνη τους ενσωματώθηκαν στη γαλλική ή ισπανική ή αυστριακή παράδοση, ενώ στην Ιταλία αυτά τα πράγματα μετατράπηκαν σε αριθμούς διδλοιογραφικών δελτίων.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΡΙΑ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Σε ποιό βαθμό ή ομαδική έξοδος σ' όλη την Ευρώπη επιφανών και μέτριων προσωπικοτήτων Ιταλικής καταγωγής (άλλά ενός κάποιου ισχυρού χαρακτήρα) οφειλότανε στις συνέπειες των εσωτερικών αγώνων των κοινοτικών πατριών, δηλαδή στην πολιτική έξορία; Αυτό το φαινόμενο επιμένει να υπάρχει και μετά το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα: κοινοτικοί αγώνες με συνέπειες τη διασπορά των νικημένων πατριών, αγώνες ενάντια στα πριγκηπάτα, στοιχεία προτεσταντισμού κλπ. έως τα 1848. Στον 19ο αιώνα ή έξορία αλλάζει χαρακτήρα, επειδή οι εξόριστοι είναι εθνικιστές και δεν αφήνονται ν' αφομοιωθούν από τις χώρες όπου μεταναστεύουν (δχι όλοι όμως: Δες τον Άντόνιο Πανίτζι που έγινε διευθυντής του Βρεταννικού Μουσείου κι Άγγλος βαρώνος). Αυτό το στοιχείο πρέπει να προσεχτεί, αλλά δεν είναι δέβαια εκείνο που υπερισχύει στο γενικό φαινόμενο.

Έτσι σε μιάν ορισμένη περίοδο πρέπει να προσεχτεί το γεγονός ότι οι Ιταλοί πρίγκηπες πάντρευαν τις κόρες τους με ξένους πρίγκηπες και κάθε νέα βασίλισσα, Ιταλικής καταγωγής, κουβαλούσε μαζί της έναν κάποιο αριθμό Ιταλών λογοτεχνών, καλλιτεχνών κι επιστημόνων (στη Γαλλία με τους Μεδίκους, στην Ίσπανία με το Φαρνέζε, στην Ουγγαρία κλπ.) εκτός του ότι γινότανε το κέντρο (δργάνωσης) ευχάριστων θεαμάτων μετά την άνοδό της το θρόνο.

Όλ' αυτά τα φαινόμενα πρέπει να μελετηθούν και ή σχετική σημασία τους να καθοριστεί με ακρίβεια, με τρόπο που ν' αποκαλύπτει την αξία του βασικού γεγονότος. Στο άρθρο ή «Πετράρχης στο Μονπελιέ,» στη «Νέα Άνθολογία», της 16 Ίούλη 1929, ή Κάρλο Σεγκρέ⁷ υπενθυμίζει πως ή

οὐρ Πετράκο, πού ἐξορίστηκε ἀπὸ τὴ Φλωρεντία κι ἐγκαταστάθηκε μὲ τὴν οἰκογένειά του στὸ Καρπεντράς, ἤθελε ὁ γιὸς του ὁ Φραντζέσκο νὰ φοιτήσει στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονπελιέ γιὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ νομικά. «Ἡ ἐκλογή αὐτὴ ἀργότερα ἀποδείχτηκε ἀριστη, γιατί στὴν Ἰταλία καὶ στὴ νότια Γαλλία ὑπῆρχε μεγάλη ζήτηση νομικῶν ἀπὸ μέρους τῶν πριγκήπων καὶ τῶν κοινοτικῶν κυβερνητῶν, πού τοὺς χρησιμοποιοῦσαν σὰ νομικούς, δικαστές, κυβερνήτες, πρεσβευτὲς ἢ συμβούλους, χωρὶς νὰ ποῦμε ὅτι τοὺς ἔμενε ἐπὶ πλέον ἀνοιχτὴ ἢ πόρτα γιὰ τὴν ἀσκηση τῆς δικηγορίας, πού ἦταν βέβαια λιγότερο τιμητικὴ, ἀλλὰ πάντα ἀποδοτικὴ γιὰ ὅποιον δὲν τοῦ ἔλειπε ἡ εὐστροφία». Τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονπελιέ ἰδρύθηκε στὰ 1160 ἀπ' τὸ νομομαθὴ Πιατσεντίνο, πού μορφώθηκε στὴ Μπολόνια καὶ μετάφερε στὴν Προβηγκία τὴς μεθόδους διδασκαλίας τοῦ Ἰρνέριου, (ἄραγε αὐτὸς ὁ Πιατσεντίνο ἦταν Ἰταλός; Πρέπει νὰ ἐρευνᾶμε ἐπειδὴ τὰ ἰταλικὰ ὀνόματα μπορεῖ νὰ εἶναι παρατσούκλια ἢ ἐξιταλισμοί). Βέβαιο, πάντως, εἶναι ὅτι πολλοὶ Ἰταλοὶ κληθῆκαν στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ νὰ ὀργανώσουν πανεπιστήμια στὸν τύπο τοῦ Μπολονέζικου, τοῦ Παδιανοῦ κλπ.

ΛΟΥΚΕΖΟΙ ΕΜΠΟΡΟΙ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ

Στὸ «Ἱστορικὸ Δελτίο τῆς Λούκας» τοῦ 1929 ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1930 ὑπάρχει μία μελέτη τοῦ Εὐγένιου Λατσαρέσκ: πᾶνω στὶς σχέσεις πού ἀνάπτυξαν μὲ τὴ Γαλλία οἱ λουκεῖοι ἔμποροι τοῦ Μεσαίωνα⁸. Οἱ Λουκεῖοι, συχνάζοντας ἀδιάκοπα ἀπ' τὸν 12ο αἰῶνα στὶς μεγάλες ἀγορὲς τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐμποροπανηγύρεων τῆς Φλάνδρας καὶ τῆς Γαλλίας, ἔγιναν ἰδιοκτῆτες μεγάλων φέουδων, ἐμπορικοὶ πράχτορες καὶ προμηθευτὲς τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Βουργουνδίας, δημόσιοι λειτουργοὶ κι ἐκμισθωτὲς (ἐργολάβοι) στὶς ἀστικές κι οἰκονομικὲς διαχειρήσεις⁹. Εἶχαν συνάψει λαμπρὰ συνοικέσια κι ἦταν γι' αὐτὸ καλὰ ἐγκλιματισμένοι στὸ περιβάλλον τῆς Γαλλίας ὥστε μπορούσαν ἀνὰ πάσα στιγμή νὰ ἰσχυριστοῦν ὅτι εἶχαν δυὸ πατρίδες: Τὴ Λούκα καὶ

τῆ Γαλλία. Γι' αὐτὸ ἕνας ἀπ' αὐτούς, ὁ Γκαλβάνο Τρέντα, ἔγραψε στὶς ἀρχές τοῦ 1411 στὸν Πάολο Γκουινίτζι νὰ παρακαλέσει τὸ νέο Πάπα (πὺ μόλις εἶχε ἐκλεγεί νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸ βασιλιά τῆς Γαλλίας ὥστε κάθε λουκέζος ν' ἀναγνωριστῆ ὡς «ἀστὸς» τοῦ Παρισιοῦ¹⁰.

Ο ΠΙΠΟ ΣΠΑΝΟ ΣΤΗΝ ΟΥΓΓΑΡΙΑ

Τὸ «Μαρτζόκο» τῆς 4 Ὀκτώβρη 1931 δίνει περιληπτικὰ ἕνα ἄρθρο τοῦ δόχτωρα Λαντισλάο Χόλικ - Μπαρραμπάς, ἀπὸ τὴν «Εἰκονογραφημένη Τοσκάνη»¹¹, γιὰ τὸ Φίλιππο Σκολάρι, τὸν ὀνομαζόμενον Πίπο Σπάνο, πὺ «ὑπῆρξε» μὰ ἀπὸ τίς πιδ χαρακτηριστικὲς φυσιογνωμίες ἀνάμεσα στοὺς Ἰταλοὺς πὺ πραγματοποίησαν μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα τους ἐξαιρετικὰ ἔργα, καταχτώντας διακεκριμένες θέσεις στὶς χώρες ὅπου διαλέξανε νὰ ζήσουν». Ὁ Σκολάρι ὑπῆρξε διαδοχικὰ ἐπιστάτης ὀρυχείων μετὰ ἀπελευθερωτῆς τοῦ μονάρχη — τοῦ βασιλιά Σιγισμούνδου τῆς Οὐγγαρίας — κόμης τοῦ Τέμεσβαρ, γενικὸς κυβερνήτης τῆς Οὐγγαρίας κι ἀρχιστράτηγος τῶν Οὐγγρων ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὁ Πίπο Σπάνο πέθανε στὶς 27 Δεκέμβρη 1426.

Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

Πρβλ. τὸ «βενετσιάνοι πρεσβευτὲς στὴν Πολωνία» τοῦ Ρενώ Πριεστοντσιέκι, στὴ «Νέα Ἀνθολογία» τῆς 1ης Ἰούλη 1930¹²: «Ἡ ἀπουσία ἐνότητος στὴν πατρίδα καὶ μιὰς μονάχα δυναστείας δημιούργησε ἀνάμεσα στοὺς Ἰταλοὺς μιὰ κατάσταση «ἀνεξάρτητου» πνεύματος, πὺ ἔγινε αἰτία ὥστε καθένας πὺ εἶχε πολιτικὲς καὶ διπλωματικὲς ἱκανότητες νὰ τίς θεωρεῖ ὡς ἕνα προσωπικὸ «ταλέντο», πὺ μποροῦσε κατὰ τὸ συμφέρον του νὰ τὸ θέσει στὴν ὑπηρεσία ὁποιασδήποτε ὑπόθεσης, μὲ τὸν ἴδιον τρόπο πὺ οἱ «μισθοφόροι ἀξιωματικοὶ» διαθέτανε τὸ σπαθὶ τους. Ἡ διπλωματία πὺ ἔθεωρεῖτο τότε ὡς ἕνα ἐλεύθερο ἐπάγγελμα δημιουργοῦσε ἔτσι στὸ 17ο καὶ

18ο αιώνα τον τύπο του διπλωμάτη χωρίς πατρίδα, πού τό πιό κλασικό παράδειγμα τέτοιου διπλωμάτη είναι μάλλον ό καρδινάλιος Μαζαρίνος¹³. Η διπλωματία κατά τον Πρισετσοντσιέκι θρήκε στην Ίταλία εύνοϊκό έδαφος για νά ριζώσει και ν' αναπτυχτεί: 1) εξαιτίας του παλιού της πολιτισμού, 2) εξαιτίας του «κρατικού» κατακερματισμού πού δημιουργούσε τίς προϋποθέσεις για πολιτικές κι έμπορικές αντιθέσεις κι άγώνες και κατά συνέπεια εύνοούσε την ανάπτυξη των διπλωματικών ικανοτήτων. Στην Πολωνία συναντώνται πολλοί άπ' αυτούς τούς Ιταλούς διπλωμάτες στην ύπηρεσία άλλων κρατών: Ένας φλωρεντίνος άρχιερέας, ό πανοσιότατος Μπόντζι, ύπήρξε πρεσβευτής της Γαλλίας στη Βαρσοβία άπ' τό 1664 ώς τό 1669, Ένας κάποιος μαρκήσιος ντέ Μόντι, μπολονέζος, ήταν πρεσβευτής του Λουδοβίκου 15ου διαπιστευμένος στό Στανισλάβ Λεσζίνσκι, Ένας κάποιος μαρκήσιος Λουκεζίνι ύπήρξε πληρεξούσιος πρέσβυς του βασιλιά της Ρωσίας στη Βαρσοβία στά τέλη του 1700. Ό βασιλιάς της Πολωνίας χρησιμοποίησε συχνά τή διπλωματική ικανότητα των Ιταλών, μολονότι οι πολωνοί εύγενείς είχαν ψηφίσει νόμους πού άπαγόρευαν στους μονάρχες νά έμπιστεύονται σέ ξένους δημόσιες ύπηρεσίες. Ό Βλαδισλάβ Γκιτσελόνε στις άρχές του 1400 άνάθεσε σέ κάποιον Τζιάκομο ντέ Παπαβεζίνο άρκετές διπλωματικές άποστολές — σαν πρεσβευτή του στη Βενετία, στό Μιλάνο και στη Μάντοβα. Ό φλωρεντίνος άνθρωπιστής Φιλίππο Μπουνακόρσι ντά Φιέζολε, όνομαζόμενος ό Καλλίμαχος, άφού έγινε παιδαγωγός των γιών του Καζιμίρου του 3ου, πήγε πρεσβευτής του ίδιου βασιλιά στους Σέστο 4ο, Ίνokenτιο 8ο, στη Δημοκρατία της Βενετίας και στό Σουλτάνο. Στόν 16ο αιώνα, ύπήρξαν πρεσβευτές της Πολωνίας σέ διάφορα κράτη ό Λουίτζι ντελ Μόντε, ό Πιέτρο ντελ: Αντζελι, και οι άδελφοί Μάνι ντι Κόμο. Στό 17ο αιώνα, ό Ντομένικο Ρονκάλι είναι άπεσταλμένος του Βλαδισλάβ 4ου στό Παρίσι και διαπραγματεύεται τό γάμο αυτού του ήγεμόνα μέ τή Λουίζα Μαρία Γκοντζάγκα. Ό Φραντζέσκο Μιμπόνι είναι πρεσβευτής της Πολωνίας διαπιστευμένος στη Μαδρίτη, ό Αντρέα Μπόλο είναι άπεσταλμένος της Πολωνίας στη Δημοκρατία της Γένοβας κι Ένας κάποιος Ντάλ

Όλο είναι επιφορτισμένος με υποθέσεις στη Βενετία στα τέλη του 18ου αιώνα. Ανάμεσα στους αντιπροσώπους της Πολωνίας στην Άγια Έδρα βρίσκουμε επίσης, στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, έναν καρδινάλιο Άντιτσι κι έναν κάποιον κόμη ντι Λανιάσκο. Οι Ιταλοί δημιούργησαν τη σύγχρονη διπλωματία. Η Άγια Έδρα στο διάστημα πολλών αιώνων επέδρασε σ' ένα μεγάλο μέρος της παγκόσμιας πολιτικής και υπήρξε η πρώτη που διόρισε μόνιμες αποστολές ενώ η Δημοκρατία της Βενετίας υπήρξε το πρώτο κράτος που έργαζονταν με μόνιμη διπλωματική υπηρεσία.

Γ' ΕΥΡΩΠΗ - ΑΜΕΡΙΚΗ - ΑΣΙΑ¹ **ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΛΑΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΥΜΕΝΟΙ** **ΣΤΙΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΧΩΡΕΣ**

Πότε αρχίζει η πολιτιστική ζωή στις διάφορες χώρες του κόσμου και της Ευρώπης; Ό,τι έμεις διαιρούμε σε «αρχαία», «μεσαιωνική» και «νεώτερη» ιστορία, πώς θα μπορούσαμε να το εφαρμόσουμε στις διάφορες χώρες; Κι όμως αυτές οι διάφορες φάσεις της παγκόσμιας ιστορίας έχουν απομειωθεί από τους σύγχρονους διανοούμενους άκομη και χωρών που μόνο πρόσφατα έχουν μπει στην πολιτισμένη ζωή. Όμως κι αυτή η υπόθεση δίνει λαβή σ' αντιρήσεις. Ο πολιτισμός των Ινδιών και της Κίνας αντιστέκεται στην εισοδο του δυτικού πολιτισμού, που όμως με τη μιά ή την άλλη μορφή θα επιβληθεί στο τέλος. Είναι δυνατό λοιπόν αυτές οι χώρες να πέσουν ξαφνικά σε παρακμή, μέσα σε συνθήκες πολέμων και δεισιδαιμονίας; Όμως αυτό το γεγονός δε θα επισπεύσει τη διάσταση ανάμεσα στο λαό και τους διανοούμενους καθώς και το να εκφραστεί ο λαός με νέους διανοούμενους που θα διαμορφωθούν στη σφαίρα του ιστορικού ύλησιμου;

ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΤΙΚΟΛΑΡΙΣΜΟΣ²

Άπό άφορμή ένα άρθρο του Ζυλιέν Μπεντά στα «Φιλολογικά Νέα»³ της 2 Νοέμβρη 1929: «Πώς ένας συγγρα-

φέας ύπηρετει τὸ γενικό», πὸ εἶναι μιὰ περιεκτικὴ περιληψη τοῦ διβλίου «Ἡ προδοσία τῶν διανοουμένων»⁴. Αὐτὸ τὸ ἄρθρο ἀναφέρεται σ' ἓνα πρόσφατο ἔργο, τὸ «Esprit καὶ Geist»⁵ τοῦ Βεσλέρ, ὅπου ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει τὸν ἐθνικὸ χαραχτήρα τῆς σκέψης καὶ ἐξηγεῖ ὅτι τὸ γερμανικὸ «Geist» εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ γαλλικὸ «Esprit». Καὶ γι' αὐτὸ καλεῖ τοὺς γερμανοὺς νὰ μὴν ξεχνοῦν αὐτὴ τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ πνεύματός τους καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ σκέφτεται νὰ ἐργαστεῖ γιὰ τὴν ἔνωση τῶν λαῶν μὲ δάση μιὰ σκέψη τοῦ Ἄντρέ Ζίντ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ γενικὸ συμφέρον ἐξυπηρετεῖται τόσο πιὸ καλὰ ὅσο περισσότερο ἐπιμερίζεται. Ὁ Μπεντά ὑπενθυμίζει τὸ μανιφέστο τῶν 54 γάλλων συγγραφέων πὸ δημοσιεύτηκε στὸ «Φιγκαρό» τῆς 19 Ἰουλῆ 1919, «Διακήρυξη τοῦ Κόμματος τῆς διανόησης», ὅπου δηλώνεται: «Μήπως δὲν εἶναι πὸ μὲ τὴν ἐθνικοποίησή της μιὰ λογοτεχνία παίρνει μιὰ σημασία πιὸ καθολικὴ κι ἓνα πιὸ ἀνθρώπινο γενικὸ ἐνδιαφέρον;»⁶

Γιὰ τὸν Μπεντά εἶναι σωστὸ πὸς τὸ γενικὸ ἐξυπηρετεῖται καλύτερα ὅσο περισσότερο ἐπιμερίζεται. Ἄλλὰ, ἄλλο πρᾶγμα εἶναι «τὸ νὰ εἶσαι» ξεχωριστὸς κι ἄλλο πρᾶγμα «τὸ νὰ κηρύσσεις» τὸν παρτικολαρισμὸ. Κι ἐδῶ βρίσκειται τὸ διαφοροῦμενο τοῦ ἐθνικισμοῦ, ὅπου βασικὰ στηρίζεται αὐτὸς γιὰ νὰ ὑποστηρίξει συχνὰ πὸς εἶναι ὁ ἀληθινὸς διεθνισμὸς κι ὁ ἀληθινὸς εἰρηνιστῆς. Ἄλλὰ τὸ ἐθνικὸ διαφέρει ἀπὸ τὸ ἐθνικιστικὸ. Ὁ Γκαίτε ἦταν «ἐθνικὸς» γερμανὸς κι ὁ Σταντάλ ἦταν «ἐθνικὸς» γάλλος, ἀλλὰ οὔτε ὁ ἓνας οὔτε ὁ ἄλλος ἦταν ἐθνικιστῆς. Μιὰ ἰδέα δὲν εἶναι ἀποτελεσματικὴ ἂν δὲν ἐκφραστεῖ, μ' ὅποιοδῆποτε τρόπο, καλλιτεχνικά, δηλαδὴ μὲ ἰδιαίτερο τρόπο. Ἄλλὰ ἓνα πνεῦμα εἶναι ξεχωριστὸ ἐφόσον εἶναι ἐθνικὸ; Ἡ ἐθνικότητα εἶναι μιὰ ἀρχικὴ ἰδιαιτερότητα, ἀλλὰ ὁ μεγάλος συγγραφέας ἰδιατεροποιεῖται ἀκόμη κι ἀνάμεσα στοὺς ὁμοεθνεῖς του κι αὐτὴ ἡ δευτέρη «ἰδιαιτερότητα» δὲν εἶναι μιὰ συνέχεια τῆς πρώτης. Ὁ Ρενάν⁷, στὸ βιβλίο πὸ ὁ Ρενάν δὲν εἶναι μιὰ «ἀναγκαία» συνέπεια τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, εἶναι σὲ σχέση μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα πρὸς τὸ τυπο. αὐθαίρετο κι ἀπρόβλεπτο γεγονός» (ὅπως λέει ὁ Ἀπερξόν). Κι ἕμεις ὁ Ρενάν παραμένει γάλλος, ὅπως κριθὸς ὁ

άνθρωπος πού όντας άνθρωπος παραμένει ένα θηλαστικό. Άλλά ή αξία του (του Ρενάν), όπως και του ανθρώπου, βρίσκεται ακριβώς στη διαφορά του με την ομάδα απ' όπου προήρθε.

Αυτό ακριβώς είναι πού δε δέχονται οι έθνικιστές, για τους οποίους ή αξία των μεγάλων διανοουμένων, δηλαδή των «δασκάλων», συνίσταται στην ομοιότητα πού έχουν με τó πνεύμα της ομάδας τους, στην άφοσίωσή τους και στην ικανότητά τους νά εκφράζουν με ακρίβεια αυτό τó πνεύμα (πού άλλωστε καθορίζεται σάν τó πνεύμα των μεγάλων διανοουμένων, δηλαδή των δασκάλων, πού γι' αυτούς καταλήγει πάντα νά έχουν δικιο).

Γιατί τόσο σύγχρονοι συγγραφείς στηρίζονται τόσο στην «έθνική ψυχή», την οποία λένε ότι αντιπροσωπεύουν; Είναι βολικό για όποιον δέν έχει προσωπικότητα, νά διακηρύσσει ότι τó ούσιαστικό είναι ή έθνική ύπαρξη. Ο Μάξ Νορντάου γράφει για κάποιον πού δήλωσε: «Λέτε πώς εγώ δέν είμαι τίποτα. Έ! λοιπόν: είμαι όμως κάτι: είμαι ένας σύγχρονος!» Γι' αυτό πολλοί διακηρύσσουν πώς είναι συγγραφείς αποκλειστικά γάλλοι κλπ. Μ' αυτό τόν τρόπο δημιουργούν μιάν ιεραρχία και μιάν όργάνωση εκ των πραγμάτων, κι αυτό είναι ή ούσία όλόκληρου τού ζητήματος. Ο Μπεντά, σάν τόν Κρότσε, εξέτάζει τó πρόβλημα των διανοουμένων απομονώνοντάς το από την ταξική κατάσταση των ίδιων των διανοουμένων κι από τó ρόλο τους, πού καθορίζεται από την τεράστια διάδοση τού βιβλίου και τού περιοδικού τύπου.

Μά αν αυτή ή θέση έχει εφαρμογή στις μέτριες, πώς νά εφαρμοστεί στις μεγάλες προσωπικότητες; Ίσως ή εξήγηση νά είναι σύνθετη: Οι μεγάλες προσωπικότητες καθοδηγούν τις μέτριες κι αυτές συμμερίζονται αναγκαστικά όρισμένες πραχτικές προλήψεις, πού δε ζημιώνουν τó έργο τους. Ο Βάγκνερ (πρόλ. τó «Ίδε ό άνθρωπος τού Νίτσε») ήξερε τί έκανε, βεβαιώνοντας ότι ή τέχνη του ήταν ή έκφραση τού γερμανικού χαρακτήρα, κάνοντας έτσι μιάν όλόκληρη φυλή νά χειροκροτήσει τόν έαυτό της στα έργα του.

Άλλά εν πολλοίς ό Μπεντά βλέπει σάν αίτία αυτού τού γεγονότος την πεποίθηση ότι τó πνεύμα είναι καλό στό μέ-

τρο πού υιοθετεί το «συλλογικό» τρόπο σκέψης και κακό όταν πασχίζει να εξατομικευτεί. Όταν ο Μπαρές έγραψε: «οί δάσκαλοι έχουν αποστολή να δικαιολογήσουν τα γαλλικά ήθη και τις γαλλικές προλήψεις, με σκοπό να προετοιμάσουν όσο μπορούν καλύτερα τα παιδιά μας για να πάρουν τη θέση τους μέσα στην εθνική εξέλιξη»⁸, έννοούσε ακριβώς ότι το καθήκον το δικό του και των γάλλων διανοουμένων (έκείνων που είναι άξιοι του ονόματός τους) ήταν να συμμετάσχουν κι αυτοί σ' αυτή την εξέλιξη. Αυτή η τάση είχε όληθρια αποτελέσματα στη λογοτεχνία (λ.χ. την άνειλικρίνεια). Ένώ στην πολιτική αυτή η τάση για εθνική προβολή διευκόλυνε τον πόλεμο, δηλαδή άντι να μείνει άπλά και μόνο πολιτική μεταβλήθηκε σέ πόλεμο εθνικών ψυχών με τα χαρακτηριστικά έντονα πάθη του και τη θηριωδία του.

Ό Μπεντά τελειώνει ότι όλη αυτή η δραστηριότητα να ύποστηριχτεί ή εθνικοποίηση του πνεύματος σημαίνει πώς το εύρωπαϊκό πνεύμα βρίσκεται στη γέννησή του κι ότι μέσα σ' αυτή την έννοια του εύρωπαϊκού πνεύματος είναι που ό καλλιτέχνης πρέπει να εξατομικευτεί άν θέλει να ύπηρετήσει το καθολικό. Ό πόλεμος άπόδειξε, πώς αυτή ακριβώς ή συμπεριφορά των εθνικιστών δέν ήταν τυχαία κι ούτε όφειλότανε σέ πνευματικούς λόγους (δηλαδή λογικά λάθη κλπ.). Αυτή ή συμπεριφορά συνδεότανε και συνδέεται με μία καθορισμένη ιστορική περίοδο, όπου μόνο ή ένότητα όλων των εθνικών στοιχείων μπορεί ν' αποτελέσει προϋπόθεση νίκης. Η πνευματική πάλη είναι άγωνα άν δέ συνοδεύεται άπό μία πραγματική πάλη, που θα τείνει ν' ανατρέψει αυτή την κατάσταση. Είναι άλήθεια πώς το εύρωπαϊκό πνεύμα βρίσκεται στη γέννησή του, κι όχι μονάχα το εύρωπαϊκό, αλλά ακριβώς αυτό το πράγμα επιδεινώνει τον εθνικό χαρακτήρα των διανοουμένων και ειδικά του πιο άνεδοσμένου στρώματος.

ΟΙ ΓΑΛΛΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ

Στά «Φιλολογικά Νέα» τ. 5 12 Όχτώβριου, 1929, σ' ένα

άρθρο, τὸ «Δυὸ ἐποχές λογοτεχνίας καὶ ἀγωνίας», ὁ Πιέρ Μιλ ἀναφέρει ἕνα ἄρθρο τοῦ Ἀντρέ Μπέρζ, «Τὸ πνεῦμα τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας», στὴν «Ἐπιθεώρηση τῶν Δυὸ Κόσμων»⁹, ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ ἀνησυχία τῶν νέων λογοτεχνικῶν γενεῶν τῆς Γαλλίας. Ἀπογοήτευση, δυσθυμία μέχρι κι ἀπελπισία· κανεὶς δὲν ξέρει πιά γιατί ζεῖ, γιατί βρίσκεται πάνω στὴ γῆ. Κατὰ τὸν Μιλ αὐτὴ ἡ ψυχικὴ κατάσταση μοιάζει μ' ἐκείνη πού γέννησε τὸ ρομαντισμό· μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι οἱ ρομαντικοὶ ἀπελευθερώνονταν μὲ τὴ λογοτεχνικὴ ἐκτόνωση, μὲ τὸ λυρισμὸ καὶ τὶς «λέξεις». (Μὰ εἶναι ἀλήθεια αὐτό; ὁ ρομαντισμὸς συνοδεύτηκε κι ἀπὸ γεγονότα· τοῦ 1830, τοῦ 1831 καὶ τοῦ 1848· ὑπῆρξε ἡ λογοτεχνικὴ ἐκτόνωση, ἀλλὰ ὄχι μόνον αὐτή)¹⁰. Σήμερα, ἀντίθετα, οἱ νέες γενιές δὲν πιστεύουν πιά στὴ λογοτεχνία, στὸ λυρισμὸ, στὴ φραστικὴ ἐκτόνωση, γιὰ τὴν ὅποια αἰσθάνονται ἀποστροφή. Ἐπικρατεῖ ἡ ἀνία κι ἡ ἀηδία. Ὁ Μιλ πιστεύει πὼς δὲν εἶναι τόσο ὁ πόλεμος πού ἀλλάξε τὸν κόσμον, ἀλλὰ πὼς πρόκειται γιὰ μιὰ κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Διαμορφώθηκε ἕνας «ὑπερχαπιταλισμὸς» πού ἀφοῦ συμμαχησε σιωπηρὰ μὲ τὴν ἐργατικὴ τάξη καὶ τοὺς ἀγρότες συντρίβει τώρα τὴν παλιὰ ἀστικὴ τάξη. Ὁ Μιλ θέλει νὰ πεῖ ὅτι στὴ Γαλλία ὑπῆρξε μιὰ βιομηχανικὴ καὶ τραπεζικὴ ὑπερανάπτυξη κι ὅτι ἡ μικρὴ κι ἡ μεσαία ἀστικὴ τάξη πού πρὶν ἔμοιαζαν νὰ κυριαρχοῦν τώρα περνοῦν κρίση. Καὶ κατὰ συνέπεια ἔχουμε κρίση τῶν διανοουμένων.

Ὁ πόλεμος κι ἡ ρωσικὴ ἐπανάσταση ἐπιτάχυναν τὸ κίνημα πού κίόλας ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1914¹¹. Οἰκονομικὴ κρίση τῶν μεσαίων τάξεων πού «μὴ μπορώντας ἀκόμη νὰ χωνέθουν ὅτι τὰ 25 φράγκα δὲν ἀξίζουν πιά περισσότερο ἀπὸ 100 δεκάρες» (καὶ) «θέλουν νὰ ξαναγίνουν τὰ πράγματα ὅπως πρῶτα»· οἱ ἐργάτες πού σκέφτονται: ἐκεῖ κάτω στὴν Ἀνατολὴ ὑπάρχει μιὰ χώρα ὅπου τὸ προλεταριάτο ἀσκει τὴ δικτατορία του· τάξεις πού στὸ παρελθὸν ἦσαν διευθυντικὲς καὶ τώρα δὲ διευθύνουν πιά καὶ πού ὄνειρεύονται τὴ φασιστικὴ Ἰταλία. Ὁ Μιλ γράφει ὅτι εἶναι ἰδιαιτέρως «σκόπιμο» αὐτὸ πού ζητᾷ ὁ Ἐμμανουήλ Μπέρλ στὸ «Θάνατος τῆς ἀστικῆς σκέψης»¹² ὅταν ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς συγ-

γραφείς — άστους κατά 90% — νά τρέφουν συμπάθειες για κείνους πού θέλουν νά τους πάρουν τó έχει τους.

Άρκετές πλευρές αύτης τής ύπόθεσης μου φαίνονται σωστές κι ένδιαφέρουσες. Τήν παλιά μικροαστική Γαλλία συνταράσσει μιá κρίση πολύ βαθειά, και πού γι' αύτό είναι άκόμη πιό θανάσιμη από τήν έμμεση πολιτική κρίση.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΠΕΡΑ

Αύτός έγραψε ένα διβλίο «ó Θάνατος τής άστικής σκέψης», πού φαίνεται νά έκανε κάποιο θόρυβο. Στά 1929, έλαβε μέρος στο Μεντάν, στο σπίτι του Ζολά, σέ μιá συζήτηση μέ τήν εύκαιρία (πιστεύω) τής γιορτής πού όργανώνουν κάθε χρόνο οι «Φίλοι του Ζολά» (δημοκρατικοί, «λαϊκές και δημοκρατικές νεολαίες»¹³, κλπ.). (Γράφει): «Μετά τó θάνατο του Ζολά και του Ζωρές κανείς πιά δέν ξέρει νά μιλά στο λαό και για τó λαό και ή “έσπερίστικη λογοτεχνία” μας πεθαίνει εξαιτίας του έγωκεντρισμού της». ‘Ο Ζολά στά γράμματα κι ó Ζωρές στην πολιτική στάθηκαν οι τελευταίοι αντιπρόσωποι του λαού. ‘Ο Πιέρ Χάμπ μιλά για τó λαό, μά τά διβλία του διαβάστηκαν από τους μορφωμένους. ‘Ο Β. Μαργκκερίτ διαβάστηκε από τó λαό μά δέ μιλά για τó λαό. Τó μόνο γαλλικό διβλίο πού συνεχίζει τή γραμμή του Ζολά είναι «Η Φωτιά» του Μπαρμπύς¹⁴, γιατί ó πόλεμος έκανε νά ξαναγεννηθει στή Γαλλία μιá κάποια άδελφοσύνη. Σήμερα τó λαϊκό ρομάντζο (τί θεωρείται άραγε λαϊκό ρομάντζο;) άποσπάται όλοένα και περισσότερο από τή λεγόμενη καθαρή λογοτεχνία, πού έγινε λογοτεχνία για έστέτ.

‘Η λογοτεχνία άποχωρισμένη από τó λαό φθίνει — τó προλεταριάτο άποκλεισμένο από τήν πνευματική ζωή (!) «δέν έμπνέει πιά σεβασμό»¹⁵ (χάνει τήν άξιοπρέπειά του). [Είναι άλήθεια ότι ή λογοτεχνία άπομακρύνεται από τó λαό και μετατρέπεται σέ φαινόμενο κάστας. Άλλά αύτό φέρνει σέ μιá μεγαλύτερη άξιοπρέπεια του λαού. ‘Η παραδοσιακή «άδελφοσύνη» δέν ήταν παρά ή έκφραση τής γαλλικής «μποέμικης» λογοτεχνίας, δηλαδή μιá στιγμή τής γαλλικής κουλ-

τούρας γύρω από τὰ 1848 κι ὡς τὰ 1870 καὶ εἶχε μὰ κά-
ποια ἐπανάληψη μὲ τὸ Ζολᾶ]. «Καὶ γύρω μας νιώθουμε νὰ
μεγαλώνει αὐτὴ ἡ πείνα τοῦ λαοῦ, πού μᾶς ρωτᾷ χωρὶς νὰ
μποροῦμε νὰ τοῦ ἀπαντήσουμε πού μᾶς πιέζει χωρὶς νὰ μπο-
ροῦμε νὰ τὸν ἱκανοποιήσουμε, πού ζητᾷ δικαιοσύνη γιὰ τὸ
μόχθο του χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ τοῦ τὴν δόσουμε. Θάλεγε
κανεὶς πῶς τὰ γιγαντιαία ἐργοστάσια δημιουργοῦν μιά νεκρὴ
ζώνη, ἀπ' ὅπου δὲν μπορεῖ πιά ὁ ἐργάτης νὰ βγῆ κι ὅπου
δὲν μπορεῖ πιά νὰ μπεῖ ὁ διανοούμενος. Εἶναι μὲ τέτοιο τρό-
πο χωρισμένοι ὥστε ὁ διανοούμενος, πού ἔχει ἐργατικὴ κατα-
γωγὴ δὲ βρῖσκει κανένα τρόπο νὰ μπεῖ σ' αὐτά»¹⁶. «Ἡ δύ-
σκολη πίστη, γράφει ὁ Ζᾶν Γκυενό, ἴσως εἶναι ἡ ἀκατόρθωτη
πίστη. Αὐτός, πού μεταπηδᾷ ἀπὸ τὸ προλεταριάτο στὴν ἀστι-
κὴ τάξη δὲν δημιουργεῖ γέφυρες ἀνάμεσά τους, ὅπως θὰ μπο-
ροῦσε νὰ περιμένει κανεὶς. Ἀπλῶς ἓνας ἀστός περισσότερο
κι αὐτὸ εἶναι ὄλο. Ὅμως οἱ σύντροφοὶ του παύουν νὰ τὸν
ἀναγνωρίζουν, γιατί δὲν βλέπουν πιά στὸ πρόσωπό του ἓνα
δικό τους. Καθὼς ὁ λαὸς δὲ συμμετέχει καθόλου στοὺς τρό-
πους ἔκφρασης τῶν διανοουμένων, πρέπει στὸ σημεῖο ἀκρι-
θῶς πού εἶναι ἀντίθετος μ' αὐτοὺς νὰ ἰδρῦσει ἓνα εἶδος ἐθνό-
τητας μὲ τὴ δική του καθαρὴ ἔκφραση, ἢ μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει
καθόλου δική του ἔκφραση καὶ νὰ θυθιστεῖ σ' ἓνα εἶδος βαρ-
βαρότητας»¹⁷. Τὸ λάθος εἶναι τῶν διανοουμένων, πού ἔγι-
ναν κομπορμιστές, ἐνῶ ὁ Ζολᾶ ἦταν ἐπαναστάτης (!), πού
εἶναι ραφινάτοι κι ἐπιτηδευμένοι στὸ στυλ, δηλαδὴ συγγρα-
φεῖς τῶν προσωπικῶν ἡμερολογίων, ἐνῶ ὁ Ζολᾶ ἦταν ἐπικός.

Ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος ἔλλαξε. Ὁ Ζολᾶ γνώρισε ἓνα λαὸ
πού σήμερα δὲν ὑπάρχει πιά ἢ τουλάχιστον δὲν ἔχει πιά τὴν
ἴδια σπουδαιότητα. Στὸν ἐξελιγμένο καπιταλισμὸ ὁ ἐργάτης
τοῦ συστήματος Ταίηλορ¹⁸ ἀντικαθιστᾷ τὸν παλιὸ λαὸ πού
δὲ διακρινότανε πολὺ καλὰ ἀπὸ τὴ μικρὴ ἀστικὴ τάξη, λαὸ
πού εἶναι φανερός στὸ Ζολᾶ, ὅπως στὸν Προυντόν, στὸ Β.
Οὐγκῶ, στὴ Σάνδη, στὸν Ε. Σύες. Ὁ Ζολᾶ περιγράφει τὴ
βιομηχανία πού γεννιέται. Ἀλλὰ ἀν τῶρα τὸ ἔργο τοῦ συγ-
γραφέα γίνεται πῶς δύσκολο δὲν πρέπει γι' αὐτὸ τὸ λόγο
καὶ νὰ παραμελεῖται.

Κατὰ συνέπεια ἐπιστροφή στὸ Ζολᾶ λοιπόν, ἐπιστροφή

στο λαό. «Με το Ζολά λοιπόν η μέ κανένα. Ἄδελφός μου ἢ θάνατος. Αὐτό εἶναι τὸ σύνθημά μας. Αὐτό εἶναι τὸ δράμα μας. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ νόμος μας»¹⁹.

ΜΙΚΡΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Ὁ Γκουίντο Φεράντο, σ' ἓνα ἄρθρο του στὸ «Μαρτζόκο», (17 Ἀπρίλη 1932, «Νέα βιβλία καὶ νέες τάσεις στὴν ἀγγλικὴ παιδεία»)²⁰, ἀναλύει τὶς ὀργανικὲς ἀλλαγές πού συμβαίνουν στὴν σύγχρονη ἀγγλικὴ κουλτούρα καὶ πού ἔχουν τὶς πιὸ ἐντυπωσιακὲς ἐκδηλώσεις τους στὸν ἐκδοτικὸ τομέα καὶ στὴν ὀλικὴ ὀργάνωση τῶν πανεπιστημιακῶν ἰνστιτούτων τοῦ Ἑνωμένου Βασιλείου. «... Στὴν Ἀγγλία τονίζεται ὀλοένα καὶ περισσότερο ὁ προσανατολισμὸς πρὸς μιὰ τεχνικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ μορφή μόρφωσης σὲ θάρος τῆς οὐμανιστικῆς μόρφωσης».

«Στὴν Ἀγγλία σ' ὀλο τὸν περασμένο αἰῶνα (θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ποῦμε ὠς τὸν παγκόσμιο πόλεμο) ὁ πιὸ ὑψηλὸς ἐκπαιδευτικὸς σκοπὸς πού πρότειναν τὰ καλύτερα σχολεῖα, ἦταν ὁ σκοπὸς τοῦ νὰ διαμορφώσουν τὸν gentleman. Ἡ λέξη gentleman, ὀπως ὀλοι ξέρουν δὲν ἀντιστοιχεῖ στὴν ἰταλικὴ λέξη gentiluomo²¹, καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στὴ γλώσσα μας μ' ἀκρίβεια. Ἡ λέξη αὐτὴ λοιπὸν ὑπονοεῖ ἓνα πρόσωπο πού ἔχει ὀχι μόνο καλοὺς τρόπους, ἀλλὰ πού κατέχει μιὰν αἴσθηση ἰσορροπίας, μιὰ στερεὴ αὐτοπεποίθηση, μιὰν ἠθικὴ πειθαρχία πού τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ὑποτάσσει θεληματικὰ τὸ δικὸ του ἐγωιστικὸ συμφέρον στὰ πιὸ πλατεῖα συμφέροντα τῆς κοινωνίας πού μέσα σ' αὐτὴ ζεῖ. Ὁ gentleman εἶναι, λοιπὸν, τὸ καλλιεργημένο ἄτομο, στὴν πιὸ εὐγενικὴ σημασία τοῦ ὀρου, ἂν γιὰ καλλιέργεια ἐννοοῦμε, ὀχι ἀπλὰ τὸν πλοῦτο τῶν γνώσεων, ἀλλὰ τὴν ἰκανότητα ἐκπλήρωσης τοῦ καθήκοντος καὶ κατανόησης τῶν ὀμοίων, σεβόμενος κάθε ἀρχή, κάθε γνώμη καὶ κάθε πεποίθηση πού πρεσβεύεται εἰλικρινά».

Εἶναι φανερό, λοιπὸν, πὼς ἡ ἀγγλικὴ ἐκπαίδευση σκο-

πεύει όχι τόσο στο να καλλιεργήσει το μυαλό και να το πλουτίσει με πολλές γνώσεις, όσο στο να αναπτύξει το χαρακτήρα και να προπαρασκευάσει μιάν αριστοκρατική τάξη που ή ήθική της ανωτερότητα θ' αναγνωρίζεται ένστικτωδώς και θα γίνεται αποδεχτή από τις κατώτερες τάξεις. Η ανώτερη ή πανεπιστημιακή μόρφωση, και επειδή ήταν άκριτή, προσφερότανε για τους λίγους, δηλαδή στα παιδιά των μεγάλων οικογενειών (είτε λόγω ευγενικής καταγωγής είτε λόγω πειριουσίας) χωρίς γι' αυτό να αποκλείονται οι πιο φτωχοί, φτάνει να πετύχαιναν εξαιτίας τής μεγάλης εσφύρας τους να κερδίσουν μιάν ύποτροφία. Οι άλλοι, ή μεγάλη πλειοψηφία (που άργότερα θα καλούνταν να εργαστούν στη βιομηχανία, στο εμπόριο και στη δημόσια διοίκηση), θφειλαν να ίκανοποιηθούν με μιá παιδεία — καλή χωρίς άμφιβολία — αλλά κυρίως τεχνική κι επαγγελματική, που τους προετοίμαζε γι' αξιώματα όχι διευθυντικά. Μέχρι μιάν όρισμένη εποχή ύπηρεζαν στην Άγγλία τρία μόνο πλήρη πανεπιστήμια: τής Όξφόρδης, του Κιέιμπριτζ και του Λονδίνου κι ένα μικρότερο στο Ντάρχαμ. Για να μπεις στο Κιέιμπριτζ και στην Όξφόρδη έπρεπε να προέρχεσαι από τα «δημόσια σχολεία»²², που είναι ότιδήποτε άλλο εκτός από δημόσια. Το πιο φημισμένο άπ' αυτά τα σχολεία, το κολέγιο του Ήτον, ιδρύθηκε το 1440 άπ' τον Έρρικο 6ο για να συμμαζέψει «έβδομηντα φτωχούς κι άπορους μαθητές» και σήμερα είναι το πιο αριστοκρατικό σχολείο τής Άγγλίας με περισσότερους από χίλιους μαθητές. Υπάρχουν ακόμη εκείνες οι έβδομηντα έσωτερικές θέσεις που δίνουν το δικαίωμα στην εκπαίδευση και στη δωρεάν συντήρηση και διατίθενται κατόπιν διαγωνισμού στους πιο έπιμελεις από τους νέους. Οι άλλοι είναι έξωτερικοί και πληρώνουν τεράστια ποσά.

«Τá έβδομηντα κολλεγιόπαιδα... είναι εκείνοι που μετά στο πανεπιστήμιο θα εξειδικευτούν και θα γίνουν στο μέλλον καθηγητές κι επιστήμονες. Οι άλλοι χίλιοι, που γενικά σπουδάζουν λιγότερο, παίρνουν μιάν εκπαίδευση πάνω άπ' όλα ήθική και γίνονται, μέσω του πανεπιστημιακού χρίσματος, ή διευθύνουσα τάξη, ή προορισμένη να καταλάβει τις ύψηλότερες θέσεις στο στρατό, στο ναυτικό, στην πολιτική ζωή

και στη δημόσια διοίκηση». «Αυτή η αντίληψη για την εκπαίδευση, που επικρατούσε ως τώρα στην Άγγλία, έχει βάση ούμανιστική». Κατά το μεγαλύτερο μέρος στα «δημόσια σχολεία» και στα πανεπιστήμια της Όξφορδης και του Καίμπριτζ, που συντηρούν την παράδοση του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης «η γνώση των μεγάλων ελλήνων και λατινών συγγραφέων θεωρείται, όχι μόνον ωφέλιμη, αλλά απαραίτητη για την διαμόρφωση του gentleman, δηλαδή του πολιτικού άνδρα. Χρησιμεύει στο να τους δίνει εκείνη την αίσθηση Ισοροπίας κι αρμονίας κι εκείνη τη λεπτότητα γούστου που είναι τα αληθινά στοιχεία της αληθινής καλλιέργειας». (Σήμερα) η επιστημονική εκπαίδευση αρχίζει να παίρνει την ύπεροχή. «Η μόρφωση εκδημοκρατικοποιείται και μοιραία εξισώνεται».

Στα τελευταία τριάντα ή σαράντα χρόνια εμφανίστηκαν νέα πανεπιστήμια στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα: Μάντσεστερ, Λίβερπουλ, Μπίρμιγχαμ, Σέφιλντ, Λήντς, Μπρίστολ. Η Ουαλία θέλει τα δικά της πανεπιστήμια και τα ίδρύει στο Μπαγκόρ, με διακλαδώσεις στο Κάρντιφ, Σούανση και Άμπεριστγουϊθ. Μετά τον πόλεμο και σ' αυτά τα τελευταία χρόνια τα πανεπιστήμια πλήθαιναν ακόμη περισσότερο: στο Χάλ, στο Νιούκασλ, στο Σάουθαμπτον, στο Έξετερ, στο Ρέντιν κι αναγγέλλονται άλλα δύο στο Νότιγγχαμ και στο Λέστερ.²³ Σ' όλα αυτά τα κέντρα η τάση είναι να δόσουν στη μόρφωση ένα χαρακτήρα κυρίως τεχνικό για να ικανοποιηθούν τις έρευνες του μεγάλου πλήθους των μελετητών. Οι επιστημονικοί κλάδοι που περισσότερο ενδιαφέρουν, εκτός από τις έφηρμοσμένες επιστήμες, φυσική, χημεία κλπ., είναι οι επαγγελματικοί, δηλαδή Ιατρική, μηχανική, πολιτική οικονομία κοινωνιολογία κλπ. «Ακόμη και η Όξφορδη και το Καίμπριτζ χρειάστηκε να κατανοήσουν και να αναπτύξουν δλοένα και περισσότερο την επιστημονική πλευρά, ενώ επί πλέον έχουν ιδρύσει τις «μεταπτυχιακές σπουδές»²⁴.

Το κίνημα για νέα παιδεία είναι γενικό. Έμφανίζονται ιδιωτικά σχολεία και Ινστιτούτα, νυχτερινά, για μεγάλους, με μιá διδασκαλία νόθα, αλλά βασικά τεχνική και πρακτική. Ένω στο μεταξύ εμφανίζεται μιá ολοκληρη λαϊκή επι-

στημονική φιλολογία. Τέλος ο θαυμασμός για την επιστήμη είναι τέτοιος που και οι νέοι των καλλιεργημένων κι άριστοκρατικών τάξεων θεωρούν τις κλασικές σπουδές σαν ένα άνωφelo χασομέρι. Το φαινόμενο είναι παγκόσμιο. Άλλά η Άγγλία αντίσπάθηκε περισσότερο καιρό από άλλες χώρες και τώρα προσανατολίζεται προς μιá μορφή παιδείας κυρίως τεχνική. «Ο τύπος του gentleman δέν έχει σήμερα πιá λόγο ύπαρξης» αντιπροσώπευε το ιδανικό της άγγλικής εκπαίδευσης όταν η Μεγάλη Βρετανία, όντας κυρίαρχος των θαλασσών και των μεγάλων έμπορικών δρόμων, μπορούσε να επιτρέψει στον έαυτό της την πολυτέλεια μιás πολιτικής άπομόνωσης και μιás παιδείας που είχε γι' αυτήν άναμφίβολα μιάν άριστοκρατική χροιά. Σήμερα τα πράγματα έχουν άλλάξει».

Άφου έχασε τη ναυτική και έμπορική ύπεροχή, η Άγγλία άπειλείται από την Άμερική και στην ίδια της την κουλτούρα. Το άμερικάνικο διβλίο μπήκε στο κύκλωμα του έμπορίου μαζί με τη μόρφωση και γίνεται για το άγγλικό διβλίο ένας άνταγωνιστής όλοένα και περισσότερο άπειλητικός. Οι βρετανοί εκδότες, ειδικά εκείνοι που έχουν ύποκαταστήματα στην Άμερική, ύποχρεώθηκαν να υιοθετήσουν τις άμερικανικές μεθόδους διαφήμισης και διάδοσης. «Στην Άγγλία το διβλίο, άκριδώς επειδή διαδάζεται και κυκλοφορεί περισσότερο άπ' όσο σ' έμáς ²⁵ παράγει ένα άξιόλογο μορφωτικό και παιδευτικό άποτέλεσμα κι άντανακλά πιό πιστά άπ' ό,τι σέ έμáς την πνευματική ζωή του έθνους». Σ' αυτή την πνευματική ζωή συμβαίνει μιá άλλαγή.

Άπό τούς τίτλους που εκδόθηκαν στο πρώτο τρίμηνο του 1932 (που άριθμητικά έχουν αύξηθει σέ σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του 1931), το μυθιστόρημα διατηρεί την πρώτη θέση. Τη δεύτερη θέση δέν την έχουν πιá τα παιδικά διβλία, άλλά τα παιδαγωγικά κι εκπαιδευτικά γενικά και ύπάρχει μιá αισθητή αύξηση των ιστορικών έργων και των βιογραφιών καθώς και των διβλίων επιστημονικού και τεχνικού χαρακτήρα και περισσότερο από όλα των εκλαϊκευμένων.

Άπό τα διβλία που στάλθηκαν στη Διεθνή Έκθεση Βι-

βλίου στη Φλωρεντία²⁶, βλέπουμε πώς από τὰ πρόσφατα βιβλία μὲ μορφωτικὸ χαρακτήρα τὰ περισσότερα εἶναι τεχνικά καὶ ἐκπαιδευτικά, καὶ τείνουν νὰ ἐξετάζουν ἐπιστημονικά ζητήματα καὶ ὀφείει τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἢ νὰ προμηθεύουν γνώσεις περισσότερο παρὰ νὰ διαμορφώνουν τὸ χαρακτήρα.

ΟΙ ΑΓΓΛΟΙ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ἄπὸ ἕνα ἄρθρο τοῦ «Καθολικοῦ Πολιτισμοῦ» τῆς 4 Γενάρη 1930, «Τὸ ἔργο τῆς θείας χάριτος σὲ μιὰ πρόσφατη ἀλλαξοπιστία ἀπὸ τὸν ἀγγλικανισμό», ἀποσπῶ αὐτὴ τὴν περικοπή ἀπ' τὸ βιβλίον τοῦ Βέρνον Τζόνσον «Ἐνας Κύριος, μιὰ Πίστη»²⁷. Αὐτὸς ποὺ ἀλλαξοπίστησε εἶναι ἀκριβῶς ὁ Τζόνσον (ποὺ γράφει): «Ὁ μέσος ἄγγλος δὲν ἀσχολεῖται ποτὲ σχεδὸν μὲ τὰ ζητήματα αὐθεντίας στὴ θρησκεία. Αὐτὸς ἀποδέχεται ἐκείνη τὴ μορφή διδασκαλίας τῆς Ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας (ποὺ μ' αὐτὴ ἀνατράφηκε) εἴτε ἀγγλοκαθολικὴ εἶναι αὐτή, εἴτε λατιτουδιναρικὴ, εἴτε εὐαγγελικὴ²⁸ καὶ τὴν ἀκολουθεῖ ὡς τὸ σημεῖο ποὺ ἀρχίζει νὰ μὴν ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες τοῦ ἢ ἔρχεται σ' ἀντίθεση μὲ τὴν προσωπικὴ του πεποιθήση. Γι' αὐτό, ὄντας οὐσιαστικὰ τίμιος καὶ εἰλικρινῆς καὶ μὴ θέλοντας νὰ πιστέφει περισσότερο ἀπὸ ὅσο πραγματικὰ πιστεύει, ἀπορίπτει ὅλα ἐκεῖνα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ δεχτεῖ καὶ διαμορφώνει μιὰ (δική του) προσωπικὴ θρησκεία. Ὁ συγγραφέας τοῦ «Καθολικοῦ πολιτισμοῦ» συνεχίζει, πιθανόν, παραφράζοντας: «Αὐτὸς (ὁ μέσος ἄγγλος) θεωρεῖ τὴ θρησκεία σὰ μιὰ ὑπόθεση ἀποκλειστικὰ προσωπικὴ ἀνάμεσα σὸ θεὸ καὶ στὴν ψυχὴ, καὶ στὴ συμπεριφορὰ του εἶναι ὑπερβολικὰ συνετὸς καὶ δύσπιστος καὶ ἀρνεῖται νὰ παραδεχτεῖ τὴν παρέμβαση ὅποιασδήποτε αὐθεντίας. Ἄπ' αὐτὸ προέρχεται ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἐκείνων ποὺ στὴ σκέψη τους δέχονται ὀλοένα καὶ περισσότερο τὴν ἀμφιβολία: ἂν πράγματι τὰ εὐαγγέλια εἶναι κατάλληλα γιὰ τὴν πίστη, ἂν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι ὑποχρεωτικὴ γιὰ ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἂν μπορούμε νὰ γνωρίζουμε μὲ κάποια σιγουριά ἴσως τὴ διδα-

οκαλία του Χριστού. Κατά συνέπεια διστάζει να αποδεχτεί ότι ο Ίησους Χριστός ήταν πράγματι θεός». Κι ακόμη : «...Ἡ μεγαλύτερη ἀπ' ὅλες τίς δυσκολίες (για τὴν ἐπιστροφή τῶν ἀγγλῶν στὴ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία) εἶναι ἡ ἀγάπη κάθε ἀγγλοῦ γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία. Αὐτός, λίγο - πολύ, δὲ δέχεται καμιά ἀνάμειξη στὴ θρησκεία καὶ λιγότερο ἀκόμη ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἐνὸς ξένου. Ἐμφυτο καὶ βαθιὰ ριζωμένο στὴν ψυχὴ του εἶναι τὸ ἐνστικτο πὼς ἡ ἐθνικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀνεξαρτησία εἶναι ἀξεχώριστες. Αὐτὸς ὑποστηρίζει πὼς ἡ Ἀγγλία δὲ θὰ δεχτεῖ ποτὲ μὴν ἐκκλησία ποῦ θὰ διοικεῖται ἀπὸ Ἰταλοῦς».

ΕΠΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Στὸ «Μαρτζόχο» τῆς 4.10.1931, ὁ Γ'κουίντο Φεράντο²⁹ δημοσιεύει ἕνα ἄρθρο, «ἐκπαίδευση καὶ ἀποικίες» ἀπ' ὅπου παίρνω μερικὰ σημεῖα. Ὁ Φεράντο παραβρέθηκε σὲ μιὰ μεγάλη συγκέντρωση, ποῦ ἔλαβε χώρα στὸ Λονδίνο στὰ τέλη Ἰουλίου, τὴν «Ἐκπαιδευτικὴ Συνδιάσκεψη τῆς Βρετανικῆς Κοινοπολιτείας»³⁰, ὅπου συμμετείχαν γύρω στοὺς ἑκατὸ ἐκπαιδευτικοὶ κάθε βαθμοῦ, ἀπὸ δασκάλους τῆς στοιχειώδους παιδείας μέχρι πανεπιστημιακοὺς καθηγητές, προερχόμενοι ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπ' τὸν Καναδὰ καὶ τὴν Ἰνδία, ἀπ' τὴ Νότιο Ἀφρικὴ καὶ τὴν Αὐστραλία, ἀπ' τὴν Κένυα καὶ τὴ Νέα Ζηλανδία. Τὸ Συνέδριο αὐτὸ προτάθηκε γιὰ νὰ συζητήσει τίς πραγματικὲς ὀψεις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προβλήματος «σὲ μιὰ Αὐτοκρατορία ποῦ ἀλλάζει»³¹. Ἦταν παρόντες καὶ μερικοὶ πολὺ γνωστοὶ ἐκπαιδευτικοὶ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν. Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικὰ θέματα τοῦ συνεδρίου ἦταν ἐκεῖνο τῆς «διαφυλετικῆς κατανόησης»³², δηλαδὴ πὼς νὰ προωθηθεῖ καὶ ν' ἀναπτυχθεῖ μιὰ μεγαλύτερη κατανόηση ἀνάμεσα στὶς διάφορες φυλὲς καὶ εἰδικὰ ἀνάμεσα στοὺς εὐρωπαϊκοὺς ἀποικιστὲς καὶ τοὺς ἀφρικανοὺς καὶ ἀσιάτες ἀποικιοκρατούμενους. Ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ δοῦμε μὲ πόση εἰλικρίνεια καὶ πόση διαλεχτικὴ ὁμόνοια

οί αντιπρόσωποι τῶν Ἰνδιῶν κατηγορήσαν τοὺς ἄγγλους γιὰ ἔλλειψη κατανόησης τῆς Ἰνδικῆς ψυχῆς ποὺ ἀποκαλύπτεται λόγου χάρι μ' ἐκείνη τὴν αἰσθησι ἀποστροφῆς καὶ σ' ἐκείνη τὴν στάση περιφρονητικῆς ἀνωτερότητας, ποὺ ἡ πλειοψηφία τοῦ βρετανικοῦ λαοῦ κρατᾷ ἀκόμη καὶ σήμερα ἀπέναντι στοὺς Ἰνδοὺς καὶ ποὺ ἀκόμη καὶ στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου ἐσπρωχνε τοὺς ἄγγλους ἀξιωματικούς νὰ σηκώνονται ἀπὸ τὸ τραπέζι καὶ νὰ φεύγουν ἀπὸ τὸ δωμάτιο ὅταν ἔμπαινε ἓνας Ἰνδὸς ἀξιωματικός.

Ἀνάμεσα στὰ τόσα θέματα ποὺ συζητήθηκαν ἦταν καὶ τὸ θέμα τῆς γλώσσας. Ἦταν δηλαδὴ ν' ἀποφασίσουν ἂν ἦταν σκόπιμο νὰ μάθουν καὶ στοὺς ἡμιάγριους πληθυσμοὺς τῆς Ἀφρικῆς νὰ διαβάσουν παίρνοντας σὰ βάση τὴν ἀγγλικὴ ἀντὶ γιὰ τὸ μητρικὸ τους γλωσσικὸ ἴδιωμα, κι ἂν ἦταν καλύτερο νὰ διατηρήσουν τὴ διγλωσσία, ἢ ν' ἀποπειραθοῦν, διὰ μέσου τῆς μόρφωσης, νὰ ἐξαφανίσουν τὴν ἰθαγενῆ γλώσσα. Ὁ Ἰονασμπυ Γκόορ, πρῶην ὑφυπουργὸς ἀποικιῶν ὑποστηρίζει ὅτι ἦταν λάθος ἡ προσπάθεια νὰ μεταβάλλουν τὴ φύση τῶν ἀφρικανικῶν φυλῶν καὶ δήλωσε ὅτι εὐνοεῖ μιὰν ἐκπαίδευση ποὺ τείνει νὰ δώσει στοὺς ἀφρικανοὺς τὴν αἰσθησι τῆς δικῆς τους ἀξιοπρέπειας σὰ λαοῦ καὶ τῆς ἰκανότη-
τας νὰ διοικηθοῦν ἀπὸ μόνοι τους. Στὴ συζήτηση ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Ἰονασμπυ «μοῦ ἔκαναν ἐντύ-
πωση οἱ σύντομες δηλώσεις» ἐνὸς ἀφρικανοῦ (πιστεῖω πῶς ἦταν ἓνας Ζουλοῦ) ποὺ ζητοῦσε νὰ βεβαιώσει πῶς οἱ δικοὶ του ὁμοεθνεῖς, γιὰ νὰ μιλήσουμε ἔτσι, δὲν εἶχαν καμιὰ διά-
θεση νὰ γίνουν εὐρωπαῖοι. Ἐνιωθε κανεὶς στὰ λόγια του μιὰν αἰχμὴ ἔθνικισμοῦ, μιὰν ἐλαφρὰ αἰσθησι φυλετικῆς ὑπερη-
φάνειας. «Δὲ θέλουμε νὰ γίνουμε ἄγγλοι». Σ' αὐτὴ τὴν κραυ-
γὴ ποὺ ξεπήδησε αὐθόρμητα ἀπ' τὸν στήθος τῶν ἰθαγενῶν τῶν βρετανικῶν ἀποικιῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας ἀ-
ποκρίθηκε σὰν ἀντίλαλος ἡ κραυγὴ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν «κτῆσεων»³³. «Δὲ νιώθουμε ἄγγλοι». Αὐστραλοὶ καὶ Κανα-
δοί, πολῖτες τῆς Νέας Ζηλανδίας καὶ τῆς Νότιας Ἀφρικῆς, ἦσαν ὅλοι σύμφωνοι στὴν ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τους τῆς, ὅχι μόνο πολιτικῆς, ἀνεξαρτησίας ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς. Ὁ καθηγητῆς Σίλι, διευθυντῆς τῆς φιλολογικῆς Σχολῆς ἐ-

νός νοτιοαφρικανικού πανεπιστημίου, παρατήρησε με δξύ-
νοια ότι ή παραδοσιακή και συντηρητική Άγγλία ζει στο
«χθές» ενώ αυτοί (οί νοτιοαφρικανοί) ζουν στο «αύριο».

ΜΙΚΡΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Ό Τζ. Α. Μποργκέζε στο «Παράξενο Ίντερλούδιο» («Έ-
σπερινός Ταχυδρόμος» της 15ης Άπριλη 1932)³⁴ διαιρεί
τόν πληθυσμό τών Ήνωμένων Πολιτειών σέ τέσσερα στρώ-
ματα: Τήν οικονομική τάξη, τήν πολιτική τάξη, τή διανοή-
ση και τούς κοινούς ανθρώπους. Ή διανοήση είναι πολύ μι-
κρή σέ σύγκριση μέ τις πρώτες δύο, δηλαδή μερικές δεκά-
δες χιλιάδες άνθρωποι συγκεντρωμένοι, ειδικά, στην άνατο-
λική πλευρά της χώρας κι άνάμεσα στους όποιους ύπάρχουν
μερικές χιλιάδες συγγραφείς. «Άς μη τήν κρίνουμε μονάχα
άπό τόν άριθμό. Αυτή διανοητικά είναι άνάμεσα στις καλύ-
τερα έξοπλισμένες του κόσμου. Κάποιος που άσχολείται μ'
αυτό τό θέμα τή συγκρίνει μ' εκείνο που ύπήρξε ή "Έγκυ-
κλοπαίδεια" στη Γαλλία του 1700³⁵. Για τήν ώρα σ' όποιον
δέν του άρέσει νά υπερβάλλει τά πράγματα, αυτή φαίνεται
σάν κεφάλι χωρίς σώμα, σάν ψυχή που της λείπει ή δημι-
ουργική δύναμη. Ή έπιροή της πάνω στα δημόσια πράγμα-
τα είναι σχεδόν μηδαμινή». Άς παρατηρήσουμε άκόμη πώς
μετά τήν κρίση³⁶ (σ' αυτούς τούς τελευταίους μήνες) ή οι-
κονομική τάξη που πριν πατρόναρε τήν πολιτική τάξη «ύπέ-
στη» τή βοήθεια της τελευταίας και, έν δυνάμει, έναν έλεγ-
χο. Τό Κογκρέσο βοηθά τις τράπεζες και τό Χρηματιστή-
ριο. Τό Καπιτώλιο της Ουάσιγκτων στηρίζει τή Γουόλ-
Στρήτ. Αυτό όμως ύπονομεύει τήν καλιά ίσοροπία του άμε-
ρικανικού κράτους, χωρίς νά προωθεί μιά νέα διάταξη».

Άφοι στην πραγματικότητα οικονομική και πολιτική
τάξη στην Άμερική, είναι τό ίδιο πράγμα ή οί δυο όψεις του
νομίσματος. Αυτό τό γεγονός θά είχε κάποια σημασία μόνο
άν ύπήρχε μιά άληθινή και ξεχωριστή διαφοροποίηση, δη-
λαδή άν ή ιδιαίτερη έταιρική-οικονομική φάση της άμερι-

κάνικης Ιστορίας θρυσκόταν σέ κρίση κι έπρόκειτο νά μπει σέ μιá νέα φάση, πράγμα πού θά φανεí καθαρά μόνο άν συμβεί μιá κρίση τών Ιστορικών κομμάτων (ρεπουμπλικανικό και δημοκρατικό) και δημιουργηθεί ένα ισχυρό νέο κόμμα πού νά οργανώνει μόνιμα τίς μάξες τών κοινών ανθρώπων. Τά σπέρματα μιáς κάποιας εξέλιξης υπάρχουν κιόλας (προοδευτικό κόμμα) αλλά ή εταιρική-οικονομική δομή άντέδρασε πάντα άποτελεσματικά έναντίον της ως τώρα.

Ή παρατήρηση ότι ή άμερικανική διανόηση έχει μιάν ιστορική θέση ίδια μ' εκείνη πού είχε ή γαλλική «Έγκυκλοπαίδεια» στά 1700, είναι πολύ άξεία και μπορεί ν' άναπτυχτεί.

ΚΑΘΟΛΙΚΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΕΣ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΑΜΕΡΙΚΗ

Πρβλ. με τό άρθρο «Ό προτεσταντισμός τών Ήνωμένων Πολιτειών κι ή προτεσταντική προπαγάνδα στη Λατινική Ήμερική» στόν «Καθολικό Πολιτισμό» της 18 Οχτώβρη 1930³⁷. Τό άρθρο είναι ένδιαφέρον και διδαχτικό για νά μάθουμε πώς πάλαιψαν μεταξύ τους καθολικοί και προτεστάντες. Φυσικά οι καθολικοί παρουσιάζουν τίς προτεσταντικές άποστολές σάν τήν πρωτοπορία της οικονομικής και πολιτικής διείσδυσης τών Ήνωμένων Πολιτειών κι άγωνίζονται έναντίον τους ξεσηκώνοντας τό ένθικό αίσθημα. Τήν ίδια κατηγορία ρίχνουν κι οι προτεστάντες στους καθολικούς, παρουσιάζοντας τήν Έκκλησία και τόν πάπα σάν έγκόσμου δύναμη πού κρύβεται πίσω από τό μανδύα της θρησκείας κλπ.

ΜΙΚΡΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Άπουσία ένός κανονικού κλήρου πού νά χρησιμεύει σά σύνδεσμος³⁸ ανάμεσα στο θεωρητικό Ίσλάμ και τίς λαϊκές

δοξασίες. Θά χρειαστεί (γι' αυτό) νά μελετήσουμε καλά τόν τύπο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης τοῦ Ἰσλάμ καί τήν πολιτιστική σημασία τῶν θεολογικῶν Πανεπιστημίων (σάν κι ἐκεῖνο τοῦ Καίρου) καί τῶν καθηγητῶν. Τό χάσμα ἀνάμεσα στούς διανοούμενους καί τό λαό πρέπει νά εἶναι πολύ μεγάλο, εἰδικά σ' ὀρισμένες ζῶνες τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου: ἔτσι ἐξηγεῖται πού οἱ πολυθεϊστικές τάσεις τοῦ λαϊκισμοῦ ξαναγεννιοῦνται καί προσπαθοῦν νά συμμορφωθοῦν μέ τὸ γενικό πλαίσιο τοῦ μωαμεθανικοῦ μονοθεϊσμοῦ. Πρβλ. Τὸ ἄρθρο «Οἱ ἄγιοι τοῦ Ἰσλάμ» τοῦ Μπροῦνο Ντουκάτι στή «Νέα Ἀνθολογία» τῆς 1ης Αὐγούστου 1929³⁹. Τὸ φαινόμενο τῶν ἁγίων παρουσιάζεται εἰδικά στή Βόρεια Ἀφρική, ἀλλά ἔχει μιὰ κάποια διάδοση καί σ' ἄλλες ζῶνες. Ἡ ὑπαρξη αὐτοῦ τοῦ φαινομένου δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη πού ἔχει ὁ λαός (πού ὑπάρχει καί στὸ Χριστιανισμὸ) νά βρεῖ ἕνα μεσάζοντα ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καί τὴ θεότητα. Ὁ Μωάμεθ, σάν τὸ Χριστό, ἀνακηρύχτηκε — αὐτοανακηρύχτηκε — ὁ τελευταῖος στή σειρά τῶν προφητῶν, πράγμα πού σημαίνει ὁ τελευταῖος ζωντανὸς σύνδεσμος ἀνάμεσα στὴ θεότητα καί τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ διανοούμενοι (ιερεῖς καί καθηγητές) ὄφειλαν νά συντηρήσουν αὐτὸ τὸ δεσμὸ μέσω τῶν ἱερῶν βιβλίων, ἀλλὰ μιὰ τέτοια μορφή θρησκευτικῆς ὀργάνωσης τείνει νά τὸν ἐκλογικεύσει καί νά τὸν πνευματικοποιήσει (πρβλ. μέ τὸν προτεσταντισμὸ πού εἶχε αὐτὴ τὴ γραμμὴ ἀνάπτυξης) ἐνῶ ὁ ἀπλοῦχος λαός τείνει σ' ἕνα δικό του μυστικισμὸ, πού ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν ἔνωση μέ τὴ θεότητα μέ τὴ μεσολάβηση τῶν ἁγίων (ὁ προτεσταντισμὸς δὲν ἔχει καί δὲν μπορεῖ νά ἔχει ἁγίους καί θαύματα). Συνθετικὸς κρίκος ἀνάμεσα στοὺς διανοούμενους τοῦ Ἰσλάμ καί τὸ λαό ἔγινε ὁ «φανατισμὸς», πού δὲν μπορεῖ νά εἶναι παρὰ στιγμιαίος καί περιορισμένος, ἀλλὰ συσσωρεύει μεγάλες ψυχικὲς συγκινήσεις καί παρορμήσεις, πού παρατείνουν τὴν ὑπαρξὴ τους ἀκόμη καί σὲ κανονικοὺς καιροὺς. (Ὁ καθολικισμὸς ψυχορραγεῖ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο. Ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νά δημιουργήσῃ, ὅπως στὸ παρελθόν, περιοδικὰ κύματα φανατισμοῦ. Στὰ τελευταῖα χρόνια μετὰ τὸν πόλεμο ὑποκατάστησε τὸ φανατισμὸ μέ τίς συλλογικὲς ἱεροτελεστίες

της θείας εὐχαριστίας πού γίνονται μέ παραμυθένια λαμπρότητα καί προκαλοῦν κατ' ἀναλογία ἕνα κάποιο φανατισμό. Ὅμως καί πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ἀκόμη, κάτι παρόμοιο γινόταν, ἀλλὰ σὲ μικρότερη καί τοπικὴ κλίμακα, μέ τίς λεγόμενες ἀποστολές, πού ἢ δραστηριότητά τους κορυφώνεται μέ τὸ σήκωμα ἑνὸς μεγάλου σταυροῦ, μέ βίαιες σκηνές μετάνοιας κλπ.⁴⁰). Αὐτὸ τὸ νέο κίνημα τοῦ Ἰσλάμ εἶναι ὁ «σουφισμός»⁴¹. Οἱ μουσουλμάνοι ἅγιοι εἶναι ἀνθρωποὶ προικισμένοι, πού μποροῦν ἕνεκα μιᾶς εἰδικῆς χάριτος, νὰ ἔρθουν σ' ἐπαφή μέ τὸ θεό, ἀποχτώντας ἔτσι μιὰ θαυματουργικὴ δύναμη καί τὴν ἱκανότητα νὰ λύνουν τὰ προβλήματα καί τίς θεολογικὲς ἀμφιβολίες πάνω στὴ λογικὴ καί τὴ γνώση. Ὁ σουφισμός, ὀργανωμένος σὲ σύστημα κι ἐξωτερικευόμενος στίς σουφικὲς σχολές καί στὰ θρησκευτικὰ τάγματα (σ.μ. ἀδελφότητες), ἀνάπτυξε μιὰ πραγματικὴ θεωρία τῆς ἀγιότητας καί καθόρισε μιὰ ἀληθινὴ ἱεραρχία ἁγίων. Ἡ λαϊκὴ ἀγιογραφία (σ.μ. μέ τὴν ἔννοια τοῦ ἀγιολογίου κι ὄχι τῆς ζωγραφικῆς) εἶναι πιὸ ἀπλὴ ἀπὸ τὴ σουφικὴ. Ἄγιοι γιὰ τὸ λαὸ εἶναι οἱ πιὸ σημαντικοὶ ἱδρυτὲς ἢ ἀρχηγοὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀδελφοτήτων. Ἀλλὰ κι ἕνας ἀγνωστος, ἕνας ὁδοιπόρος, πού σταματᾷ σ' ἕνα τόπο γιὰ ν' ἀσκητεύσει καί νὰ θαυματουργήσῃ γιὰ χάρις τοῦ γύρω πληθυσμοῦ, μπορεῖ ν' ἀνακηρυχθεῖ ἅγιος ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη. Πολλοὶ ἅγιοι θυμίζουσι τοὺς παλιούς θεοὺς τῶν θρησκειῶν, πού νικῆθηκαν ἀπὸ τὸν Ἰσλαμισμὸ. Ὁ «Μαραμπουτισμός»⁴² πηγάζει ἀπὸ μιὰ ἀρχὴ τῆς μουσουλμανικῆς ἀγιότητος πού εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὸ σουφισμὸ. *Murabit* (μαραμπούτ) σημαίνει ὅτι εἶναι στὸ *tibāt*, δηλαδὴ στὸ φρούριο τῶν συνόρων ἀπ' ὅπου ἐξορμᾷ γιὰ τὸν ἱερό πόλεμο ἐναντία στοὺς ἀπιστοὺς. Στὸ *tibāt* ἡ θρησκεία ὀφείλει νὰ εἶναι πιὸ αὐστηρὴ ἐξαιτίας τῆς ἀποστολῆς πού εἶχαν αὐτοὶ οἱ στρατιῶτες (πού πρέπει νά ναι) πιὸ φανατικοὶ κι ἀποτελοῦνται συχνὰ ἀπὸ ἐθελοντὲς (γενναῖοι τοῦ Ἰσλάμ). Ὅταν ὁ στρατιωτικὸς σκοπὸς δὲν ὑπῆρχε πιά, ἀπόμεινε μονάχα ἕνας ἰδιαίτερος θρησκευτικὸς μανδύας καθὼς καί οἱ πιὸ λαϊκοὶ ἅγιοι ἀντὶ γιὰ τοὺς σουφικοὺς. Τὸ κέντρο τοῦ Μαραμπουτισμοῦ εἶναι τὸ Μαρῶκο. Ὅσο προχωρεῖ πρὸς τ' ἀνατολικά τόσο καί οἱ τάφοι γίνονται πιὸ

σπάνιοι. Ὁ Ντουκάτι ἀναλύει λεπτομερειακά αὐτὸ τὸ ἀφρικανικὸ φαινόμενο, ἐπιμένοντας πάνω στὴν πολιτικὴ σημασία πού ἔχουν οἱ Μαραμπούτου πού ἦσαν ἐπικεφαλῆς τῶν ἐπαναστάσεων ἐναντίον τῶν εὐρωπαϊκῶν, πού ἀσχοῦσαν καθήκοντα εἰρηνοδίκῃ καὶ πού καμιὰ φορὰ ἦσαν οἱ φορεῖς ἐνὸς ἀνώτερου πολιτισμοῦ. Καὶ συμπεραίνει: «Αὐτὴ ἡ λατρεία (τῶν ἁγίων) ἐξαιτίας τῶν κοινωνικῶν συνεπειῶν της, τῶν πολιτιστικῶν καὶ πολιτικῶν πού πηγάζουν ἀπὸ αὐτή, ἀξίζει νὰ τὴν μελετήσουμε ὀλοένα καὶ περισσότερο κι ὀλοένα καὶ προσεχτικότερα νὰ τὴν ἐξετάζουμε, ἀφοῦ οἱ ἅγιοι ἀποτελοῦν μιὰ δύναμη — μιὰν ἀσυνήθιστη δύναμη — πού μπορεῖ νὰ γίνῃ τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο στὴ διάδοση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, πού ὁμως ἂν τὴν ἐκμεταλλετοῦμε ἐπιδέξια, μπορεῖ νὰ γίνῃ ἕνας πολὺτιμος βοηθὸς στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπέκταση».

Η ΝΕΑ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ

(Δὲς τοῦ) Μιχαηλάγγελου Γκουίντι «Ὁ Σιρντάρ Ἴκμπάλ Ἀλῆ Σάχ», «Νέα Ἀνθολογία», 1η Ὀχτώβρη 1928⁴³. Πρόκειται γιὰ ἕνα μέτριο ἄρθρο τοῦ ἀγγλόφιλου ἀφγανιστανοῦ διπλωμάτη Ἴκμπάλ Ἀλῆ Σάχ κι ἕνα σύντομο εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τοῦ καθηγητῆ Μιχαηλάγγελου Γκουίντι. Τὸ σημεῖωμα τοῦ Γκουίντι θέτει, χωρὶς νὰ τὸ λύνει, τὸ πρόβλημα: ἂν τὸ Ἰσλάμ συμβιδάζεται σὰ θρησκεία μὲ τὴ σύγχρονη πρόοδο κι ἂν μπορεῖ αὐτὸ νὰ ἐξελιχτεῖ. Ἀναφέρεται σ' ἕνα πρόσφατο βιβλιαράκι τοῦ καθηγητῆ Ρ. Χάρτμαν [(πού εἶναι) «βαθὺς κι ἐπιμελής, γερμανός, μελετητὴς τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν καὶ πολιτισμοῦ»], τὴν «Κρίση τοῦ Ἰσλάμ»⁴⁴, πού κυκλοφόρησε ὕστερα ἀπὸ τὴν παραμονὴ του στὴν Ἀγκυρα, καὶ πού ἀπαντᾷ καταφατικὰ στὸ ζήτημα. (Τέλος ὁ Γκουίντι στὸ εἰσαγωγικὸ τοῦ σημεῖωμα) ἀναφέρει τὴ σαφὴ κρίση τοῦ καθηγητῆ Καμπφμέγιερ, σὲ μιὰ διβλιοκριτικὴ πού δημοσίεψε, γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Χάρτμαν, στὴ «Σύγχρονη Ἀνατολή» (Αὐγούστος 1928)⁴⁵, ὅτι δηλαδὴ μιὰ σύντομη παραμονὴ στὴ Μ. Ἀσία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ κρίνῃ (ὁ Χάρτμαν) πάνω σὲ ζητήματα πού καίτε τόσο κλπ.

και οτι πάρα πολλές από τις πηγές του Χάρτμαν είναι φιλολογικῆς προέλευσης και οτι τὰ φαινόμενα ἐξαπατοῦν στὴν Ἐνατολή περισσότερο ἀπὸ οπουδήποτε ἄλλοι κλπ. Ὁ Γκουίντι (τουλάχιστο σ' αὐτὸ τὸ σημεῖωμα) δὲν βγάζει συμπεράσματα, ὑπενθυμίζοντας μόνο πὼς ἡ γνώμη τῶν ἰδίων τῶν ἀνατολικῶν μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει (ἀλλὰ αὐτοὶ δὲν εἶναι «φαινόμενο» ποὺ ἐξαπατᾷ, ἀν τούς πάρεις τὸν καθένα χωριστὰ κλπ.;) μολονότι στὴν ἀρχὴ ἔγραφε οτι θὰ ἦταν οὐτοπικό νὰ σκεφτόμαστε πὼς τὸ Ἰσλάμ μπορεῖ νὰ συνεχίσει νὰ παραμένει στὴ λαμπρὴ ἀπομόνωσή του και στὴν προσδοκία οτι θὰ ἐμφανιστοῦν σ' αὐτὸ νέες ἰσχυρὲς θρησκευτικὲς προσωπικότητες κι οτι ἡ ἐμφυτὴ δύναμη (ποὺ ὑπάρχει) στὴν ἀνατολικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς θὰ ἐπιβαλόταν στὸ δυτικὸ ὄλισμό και θὰ ξανακαταχτοῦσε τὸν κόσμο.

Νομίζω πὼς τὸ πρόβλημα εἶναι πολὺ πιὸ ἀπλὸ ἀπ' ὅσο θέλουμε νὰ φαίνεται, ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος οτι σιωπηρὰ θεωροῦμε τὸ «Χριστιανισμό» συμφύτῃ μὲ τὸ σύγχρονο πολιτισμό, ἢ τουλάχιστον ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε τὸ θάρρος νὰ θέσουμε τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸ Χριστιανισμό και τὸ νεώτερο πολιτισμό. Γιατί τὸ Ἰσλάμ δὲ θὰ μπορούσε νὰ κατορθώσει οτι κατόρθωσε ὁ Χριστιανισμός; Μοῦ φαίνεται, μάλιστα, οτι ἡ ἀπουσία μᾶς συμπαγοῦς ἐκκλησιαστικῆς οργάνωσης χριστιανο - καθολικοῦ τύπου θὰ μπορούσε νὰ κάνει εὐκολότερη αὐτὴ τὴν προσαρμογὴ. Ἐν παραδεχόμεστε οτι ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς στὸ βιομηχανικὸ - οἰκονομικὸ - πολιτικὸ φανέρωμα του θὰ τελειώσει μὲ θρίαμβο στὴν Ἐνατολή (κι ὀλοένα βρισκουμε οτι αὐτὸ συμβαίνει κι οτι μάλιστα αὐτὲς οἱ συζητήσεις γιὰ τὸ Ἰσλάμ λαβαίνουν χώρα ἐπειδὴ ὑπάρχει μιὰ κρίση καθορισμένη ἀπ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διάδοση τῶν σύγχρονων στοιχείων), γιατί δὲν πρέπει νὰ συμπεράνουμε οτι ἀναγκαστικὰ τὸ Ἰσλάμ θὰ ἐξελιχτεῖ; Μπορεῖ νὰ μείνει ὅπως εἶναι; Ὁχι, ἤδη δὲν εἶναι οτι ἦταν πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο. (Μήπως) εἶναι δυνατὸ νὰ καταρῶσει μ' ἓνα χτύπημα; Δὲ στέκει λογικά. (Μήπως) εἶναι δυνατὸ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ κάποια χριστιανικὴ θρησκεία; Εἶναι παράλογο νὰ τὸ σκεφτόμαστε γιὰ τις μεγάλες μάζες. Τὸ Βατικανὸ τὸ ἴδιο ἀντιλαμβάνεται πὼς εἶναι ἀντιφατικὸ νὰ θέλει

νά εισάγει το Χριστιανισμό στις ανατολικές χώρες, όπου εισχωρεί ο καπιταλισμός. Οι ανατολικοί βλέπουν στά παραπάνω τον ανταγωνισμό, που στις χώρες μας δὲ φαίνεται, γιατί ο Χριστιανισμός προσαρμόστηκε μοριακά και μεταβλήθηκε τὸ Ἰησοῦτισμό, δηλαδή σὲ μιὰ μεγάλη κοινωνική ὑποκρισία. Ἀπὸ ἐδῶ προέρχονται οἱ δυσκολίες στὸ ἔργο τῶν ἀποστολῶν και ἡ πενιχρὴ ἀξία τῶν ἀλαξοπιστήσεων, που ἐξάλου εἶναι πολὺ περιορισμένες. Στὴν πραγματικότητα, ἡ πιδ τραγική δυσκολία τοῦ Ἰσλάμ προέρχεται ἀπ' τὸ γεγονός δτι μιὰ κοινωνία ναρκωμένη ἀπὸ αἰῶνες ἀπομόνωσης κι ἀπὸ ἕνα σαπισμένο φεουδαλικὸ καθεστῶς (Φυσικά οἱ κύριοι φεουδάρχες δὲν εἶναι ὕλιστές!!!) ἤρθε πάρα πολὺ ἀπότομα σ' ἐπαφή μ' ἕναν ξέφρενο πολιτισμὸ που εἶναι κιάλας στὴ φάση τῆς διάλυσής του. Ὁ Χριστιανισμός χρειάστηκε ἔννια αἰῶνες γιά νὰ προσαρμοστεῖ και ν' ἀναπτυχτεῖ και τὸ ἔκανε μὲ μικρὰ σταματήματα κλπ. Τὸ Ἰσλάμ εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ τρέξει φρενιασμένα. Ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα κι αὐτὸ ἀντιδρᾷ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο που ἀντέδρασε ὁ Χριστιανισμός: Ἡ μεγάλη αἵρεση που σ' αὐτὴν συγχωνεύονται οἱ κυρίως λεγόμενες αἵρέσεις εἶναι τὸ «ἔθνικὸ αἶσθημα» ἐνάντια στὸ θεοκρατικὸ κοσμοπολιτισμὸ. Ἀμέσως μετὰ ἐμφανίζεται τὸ κίνημα τῆς ἐπιστροφῆς στὶς «πηγές», ἀκριβῶς ὅπως και στὸ Χριστιανισμὸ, δηλαδή στὴν καθαρότητα τῶν πρώτων θρησκευτικῶν κειμένων, που ἔρχεται σ' ἀντίθεση μὲ τὴ διαφθορὰ τῆς ἐπίσημης ἱεραρχίας: Αὐτὸ ἰδίως τὸ ἀντιπροσωπεύουν οἱ Βαχαβίτες⁴⁶. Κι ὁ Σιρντάρ Ἰκμπάλ Ἀλῆ Σάχ ἐξηγεῖ μὲ δάση τὴν παραπάνω ἀρχὴ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κεμάλ Πασᾶ στὴν Τουρκία⁴⁷, δτι δηλαδή δὲν πρόκειται γιά νεωτερικὸ ἀλλὰ γιά ἐπιστροφή στὸ παλιὸ στὸ καθαρὸ κλπ. Αὐτὸς ὁ Σιρντάρ Ἰκμπάλ Ἀλῆ Σάχ, μου φαίνεται, πὼς ὑποδειχνει δτι ἀνάμεσα στοὺς μουσουλμάνους ὑπάρχει ἕνας Ἰησοῦτισμὸς και μιὰ καζουϊστική⁴⁸ ἐξίσου ἀναπτυγμένες ὅπως και στὸν καθολικισμὸ.

ΜΙΚΡΑ ΣΧΟΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΝΔΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Ἀπὸ τὴ συνέντευξη τοῦ Φ. Λεβέδρ μὲ τὸν Ἄλντους

Χάξλεϋ. (Στὰ «Φιλολογικά Νέα» τῆς 1ης Νοέμβρη 1930) :
 Ἐ ρ ώ τ η σ η ⁴⁹: «Τί γνώμη ἔχετε γιὰ τὶς ἐξεγέρσεις καὶ
 γιὰ ὅλα αὐτὰ πού συμβαίνουν στὶς Ἰνδίες;»⁵⁰ Ἀ π ά ν τ η
 σ η : «Νομίζω πὼς ἐκεῖ ἀρχισε νὰ ἔχει κιόλας ἐφαρμογή
 ἢ κακὴ πλευρὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἰδρῦσανε καλὰ Πανεπιστή-
 μια, ἀλλὰ δὲν ἰδρῦσανε δημοτικὰ σχολεῖα. Μίστεφαν πὼς ἦ-
 ταν ἀρκετὸ νὰ μορφώσουν μιά μονάχα κάστα καὶ πὼς αὐτὴ
 θὰ κατάφερνε ὕστερα νὰ ἀνυψώσει τὶς μάζες. Ὅμως ἐγὼ
 δὲ βλέπω νὰ ἔχουν πετύχει σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Οἱ νέοι
 πού ἐπωφεληθῆγκαν ἀπὸ τὸ δυτικὸ πολιτισμὸ εἶναι: ὅλοι ζα-
 τρίες ἢ βραχμάνοι»⁵¹, πού μόλις μορφώθηκαν μένουν χωρὶς
 δουλεῖα καὶ γίνονται ἐπικίνδunami. Εἶναι αὐτοὶ πού θέλουν ν'
 ἀρπάξουν τὴν ἐξουσία. Ὅταν ἐπισκέφτηκα τὶς Ἰνδίες κα-
 τάλαθα καλύτερα τὴ διαφορά πού ὑπῆρχε στὸ Μεσαίωνα ἀ-
 νάμεσα σ' ἓνα "χωριάτη" καὶ σ' ἓναν "καρδιναλίο". Ἡ Ἰν-
 δια εἶναι μιά χώρα θπου ἡ ἀνωτερότητα τοῦ ἱεροῦ δικαίου
 εἶναι ἀποδεχτὴ ἀκόμη κι ἀπὸ τοὺς "παρίες" πού ἀναγνωρί-
 ζουν κι οἱ ἴδιοι τὴν ἀναξιότητά τους»⁵². Ἰπάρχει ἐδῶ κά-
 ποια ἀλήθεια, ἀλλὰ τόσο λίγη: Πὼς νὰ δημιουργήσεις δη-
 μοτικὰ σχολεῖα γιὰ τὶς μάζες τῶν Ἰνδῶν χωρὶς νὰ ἔχεις
 δημιουργήσει τὸ κατάλληλο προσωπικὸ; Καὶ γιὰ νὰ δημι-
 ουργήσεις αὐτὸ τὸ προσωπικὸ δὲ χρειάζεται νὰ στραφεῖς
 στὴν ἀρχὴ στὶς διανοούμενες τάξεις πού κιόλας ὑπάρχουν;
 Ἐξάλου, ἀπὸ μόνο του τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ διανοούμενες ὁμά-
 δες εἶναι ἀνεργες μπορεῖ νὰ δημιουργήσει μιά κατάσταση
 σὰν τὴν κατάσταση στὶς Ἰνδίες; [Ἄς θυμηθοῦμε τὴν περι-
 φημὴ θεωρία τοῦ Λόρια γιὰ τοὺς ἀνεργούς διανοούμενους].
 Αὐτοὶ οἱ διανοούμενοι εἶναι «ἀπομονωμένοι» ἢ μᾶλλον δὲν
 ἀποτελοῦν τὴν ἔκφραση τῶν μεσαίων καὶ διομηχανικῶν τά-
 ξεων πού ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη παρήγαγε στὴν Ἰνδία;

Ἄς συγκρίνουμε τὴ σειρά ἀρθρῶν πού δημοσιεύτηκαν
 στὸν «Καθολικὸ Πολιτισμὸ» τὸν Ἰούνη τοῦ 1930 καὶ τοὺς
 ἐπόμενους μῆνες: «Συστήματα φιλοσοφίας καὶ αἰρέσεις τοῦ
 Ἰνδοῖσμου»⁵³. Οἱ ἰησοῦτες θέτουν τοῦτο τὸ πρόβλημα: ὁ
 καθολικισμὸς στὴν Ἰνδία πέτυχε νὰ δημιουργήσει προσήλυ-
 τούς μονάχα — καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν σὲ περιορισμέ-
 νη ἔκτασιν — ἀνάμεσα στὶς κατώτερες κάστες. Οἱ Ἰνδοὶ δια-

νοούμενοι είναι αδιάφοροι στην (καθολική) προπαγάνδα κι ο πάπας έχει πει ότι χρειάζεται να εργαστούμε κι ανάμεσά τους, τόσο περισσότερο που οι λαϊκές μάζες θα άλλαξοπιστούσαν αν άλλαξοπιστούσαν σημαντικοί πυρήνες των διανοουμένων. [Ο πάπας γνωρίζει το μηχανισμό πολιτιστικού μετασχηματισμού των λαϊκών - αγροτικών μαζών καλύτερα από πολλά λαϊκιστικά στοιχεία της άριστερας. Αυτός ξέρει ότι μιιά μεγάλη μάζα δεν μπορεί να μεταστραφεί με τρόπο μοριακό· χρειάζεται, για να επιταχυνθεί ή πρόοδος, να καταχτήσεις τους φυσικούς καθοδηγητές των μεγάλων μαζών, δηλαδή τους διανοούμενους, ή να σχηματίσεις ομάδες διανοουμένων νέου τύπου· γι' αυτό κι ο διορισμός ιθαγενών επισκόπων]. Από δω (άπορεί) κι ή ανάγκη να γνωρίζεις με ακρίβεια τους τρόπους σκέψης και τις ιδεολογίες αυτών των διανοουμένων, για (να μπορείς) να κατευθύνεις καλύτερα την οργάνωση της πολιτιστικής και ήθικης ήγεμονίας, για να την αφανίζεις ή να την απομοιώνεις. Γι' αυτό οι τέτοιες μελέτες από μέρος των ιησουϊτών καλογέρων έχουν μιάν ιδιαίτερη αντικειμενική σημασία, αφού δεν είναι θεωρητικές κι ακαδημαϊκές, αλλά κατευθύνονται σε συγκεκριμένους πραχτικούς σκοπούς. Αυτές είναι πολύ χρήσιμες για να γνωρίσουμε τις οργανώσεις πολιτιστικής και ήθικης ήγεμονίας στις μεγάλες άσιατικές χώρες όπως ή Κίνα και ή Ίνδία.

ΜΙΚΡΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΙΝΕΖΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

1) Η θέση των διανοουμένων ομάδων στην Κίνα «καθορίστηκε» ιστορικά από τις πραχτικές μορφές δράσης που πήρε ή ύλική οργάνωση της κουλτούρας. Το πρώτο στοιχείο αυτού του είδους είναι το «ιδεογραφικό» σύστημα γραφής. Αυτό το σύστημα γραφής είναι πολύ πιό δύσκολο απ' όσο νομίζουμε με τον κοινό νοϋ, επειδή ή δυσκολία του δεν προέρχεται μονάχα από τον τεράστιο αριθμό ύλικών συμβόλων, αλλά κι επειδή αυτός ο (μεγάλος) αριθμός κάνει άκόμη πιό περίπλοκα τα πράγματα εξαιτίας της «λειτουργίας» των με-

μονωμένων συμβόλων, ανάλογα με τη θέση που παίρνουν. Πέρα από το γεγονός ότι το ιδεόγραμμα δεν είναι οργανικά συνδεδεμένο με μία ορισμένη γλώσσα, αλλά χρησιμοποιείται σ' όλη εκείνη τη σειρά γλωσσών που μιλιούνται από τους μορφωμένους κινέζους. Πράγμα που σημαίνει πως το ιδεόγραμμα έχει μιά «εσπεραντίστικη»⁵⁴ αξία, δηλαδή είναι ένα σύστημα γραφής «γενικό» (μέσα σ' έναν ορισμένο κόσμο μόρφωσης) κι άς σημειωθεί πως οι κινέζικες γλώσσες έχουν κοινή καταγωγή. Αυτό το φαινόμενο πρέπει να μελετηθεί μ' επιμέλεια γιατί μπορεί να χρησιμεύσει ενάντια στις «εσπεραντίστικες» τυφλώσεις. Δηλαδή χρησιμεύει στο ν' αποδειχτεί ότι οι λεγόμενες διεθνείς συμβατικές γλώσσες, έφθον δεν είναι ή ιστορική έκφραση ίκωνών κι αναγκαίων συνθηκών, γίνονται παράγοντες διαχωρισμού των κοινωνικών στρωμάτων κι απολίθωσης ορισμένων άπ' αυτά. Μ' αυτές τις προϋποθέσεις δεν μπορεί να υπάρξει στην Κίνα μιά λαϊκή κουλτούρα πλατιά διαδεδομένη. Η ρητορική και ή συνομιλία παραμένουν οι λαϊκότερες μορφές διάδοσης της παιδείας. Θα χρειαστεί σε μιά ορισμένη στιγμή να εισαχτεί το συλλαβικό αλφάβητο. Αυτή ή υπόθεση παρουσιάζει μιά σειρά από δυσκολίες: 1) την έκλογή αυτού του ίδιου του αλφάβητου. Το ρωσικό ή το άγγλικό [έννοω για «άγγλικό αλφάβητο» δχ: μόνο το καθαρό φθογγόσημο των βασικών σημείων (συμβόλων) που είναι το ίδιο τόσο για την άγγλική όσο και για τις άλλες γλώσσες με λατινικό αλφάβητο, αλλά την ιδιαίτερη σχέση συμφώνων και φωνηέντων που δίνουν το φθογγόσημο ύπαρκτων ήχων, σαν το sh για s και το j για g κλπ.]. Είναι βέβαιο ότι το άγγλικό αλφάβητο θα έχει την υπεροχή σε περίπτωση έκλογής κι αυτό θα συνδεθεί με συνέπειες διεθνούς χαρακτήρα. Με το ότι δηλαδή μιά ορισμένη κουλτούρα θ' αποχτήσει το προβάδισμα.

2) Η εισαγωγή του συλλαβικού αλφάβητου θα έχει συνέπειες μεγάλης σημασίας πάνω στη δομή της κινέζικης κουλτούρας: θα εξαφανιστεί ή «γενική» γραφή, θ' άνθίσουν οι λαϊκές γλώσσες και κατά συνέπεια θ' άνθίσουν και νέες δμάδες διανοουμένων πάνω σ' αυτή τη νέα βάση. Δηλαδή θα διασπαστεί ή τωρινή ένότητα «κοσμοπολίτικου» τύπου και

θά υπάρξει μιὰ ἀνθιση «ἐθνικῶν» δυνάμεων μὲ τὴ στενὴ ἔννοια τοῦ ἔθνους. Σὲ μερικὲς ὄψεις τῆς ἡ κινεζικῆ κατάστασις μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μ' ἐκείνη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τοῦ Μεσαίωνα, δηλαδὴ μὲ τὸν «καθολικὸ κοσμοπολιτισμὸ» δταν ἡ «μέση λατινικὴ» ἦταν ἡ γλώσσα τῶν κυρίαρχων τάξεων καὶ τῶν διανοουμένων τους. Ἡ βασικὴ διαφορὰ τους βρίσκεται σὲ τοῦτο: ὅτι ὁ κίνδυνος ποὺ κρατοῦσε ἐνωμένη τὴ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη, δηλαδὴ ὁ κίνδυνος τῶν μουσουλμάνων γενικὰ — Ἀραβες στὰ νότια, Τάταροι καὶ κατόπιν Τοῦρκοι: στὰ ἀνατολικά καὶ νοτιοανατολικά — δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ ὅτε ἀπὸ μακριὰ μὲ τοὺς κινδύνους ποὺ ἀπειλοῦν τὴν κινεζικὴ αὐτονομία στὴν τωρινὴ περίοδο. Οἱ Ἀραβες, οἱ Τάταροι καὶ οἱ Τοῦρκοι ἦταν σχετικὰ «λιγότερο» ὀργανωμένοι καὶ ἀναπτυγμένοι ἀπὸ τὴν Εὐρώπη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καὶ ὁ κίνδυνος ἦταν «μόνο» ἢ σχεδὸν μόνο τεχνικο - στρατιωτικός. Ἀντίθετα, ἡ Ἀγγλία, ἡ Ἀμερικὴ, ἡ Ἰαπωνία εἶναι ἀνώτερες ἀπὸ τὴν Κίνα ὄχι μόνο «στρατιωτικὰ» ἀλλὰ καὶ οἰκονομικὰ καὶ πολιτιστικὰ καὶ γενικὰ σ' ὅλη τὴν κοινωνικὴ ἐπιφάνεια. Μόνο ἡ τωρινὴ «κοσμοπολίτικη» ἐνότητα ἑκατὸ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων μὲ τὸν ἰδιαιτέρου τῆς ἐθνικισμὸ τῆς «φυλῆς» — ξενοφοβία — ἐπιτρέπει στὴν κεντρικὴ κινεζικὴ κυβέρνησις νὰ ἔχει μιὰν ἐλάχιστη διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ προετοιμασία γιὰ ν' ἀντισταθεῖ στὴν πίεσις τῶν διεθνῶν σχέσεων καὶ νὰ κρατῆσει διαιρεμένους τοὺς ἀντιπάλους τῆς.

Ἡ πολιτικὴ τῶν διαδόχων τῆς δεξιᾶς τοῦ Σούν Γιατ-σεν⁵⁵ πρέπει νὰ μελετηθεῖ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη. Τὸ χαρακτηριστικὸ σημεῖο αὐτῆς τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ «ἐλλειψὴ θέλησις» νὰ προετοιμάσει, νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ συγκαλέσῃ μιὰν Παγκινεζικὴ Συνταχτικὴ Συνέλευσις μέσω τῆς λαϊκῆς φήφου (σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὰς τοῦ Σούν), καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ διατηρήσῃ τὴ γραφειοκρατικὴ - στρατιωτικὴ δομὴ τοῦ κράτους. Στὸ φόβο δηλαδὴ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὶς παραδοσιακὰς μορφὰς κινεζικῆς ἐνότητος καὶ ν' ἀπελευθερώσῃ τὶς λαϊκὰς μάζας. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνῶμε ὅτι τὸ κινεζικὸ ἱστορικὸ κίνημα ἐντοπίστηκε κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τοῦ Εἰρηνικοῦ καὶ τῶν μεγάλων ποταμῶν ποὺ χύνονται σ' αὐτόν. Ἡ μεγάλῃ λαϊκὴ μάζα τῆς «ἐ ν ὀ χ ῶ ρ α ς»⁵⁶ εἶ-

ναι, περισσότερο ή λιγότερο, παθητική. Η σύγκλιση μιās Παγκινέζικης Συνέλευσης θα προετοίμαζε τὸ ἔδαφος γιὰ ἓνα μεγάλο κίνημα μετὴ συμμετοχὴ ἀκόμη καὶ τῶν παραπάνω μαζῶν, καὶ γιὰ τὴν ἐμφάνιση, διὰ μέσου τῶν ἐκλεγμένων ἀντιπροσώπων, τῶν ἐθνικῶν σχηματισμῶν — μετὴ στενὴ ἔννοια — ποὺ ὑπάρχουν στὴν κινέζικη κοσμοπόλη, καὶ θὰ καταστοῦσε δύσκολη τὴν ἡγεμονία τῶν σημερινῶν διευθυντικῶν ὁμάδων χωρὶς τὴν πραγματοποίησιν ἑνὸς προγράμματος λαϊκῶν μεταρρυθμίσεων, καὶ (τέλος) θὰ ὑποχρέωνε στὸ νὰ ἀναζητήσουν τὴν ἐνότητά σε μιὰ δημοσπονδιακὴ ἔνωση καὶ ὄχι στὸ γραφειοκρατικὸ - στρατιωτικὸ μηχανισμό. Ἄλλὰ αὐτὴ (ἀκριβῶς) εἶναι ἡ γραμμὴ ἐξέλιξης τῶν πραγμάτων. Ὁ ἀδιάκοπος πόλεμος τῶν στρατηγῶν εἶναι μιὰ πρωτόγονη μορφή ἐκδήλωσης τοῦ ἐθνικισμοῦ⁵⁷ ἐνάντια στὸν κομπολιτισμὸ. Ὅμως αὐτὴ (ἡ μορφή) δὲ θὰ ὑπερισχύσει, δηλαδὴ δὲ θὰ βάλει τέλος στὸ στρατιωτικὸ - γραφειοκρατικὸ χάος χωρὶς τὴν ὀργανωμένη παρέμβαση τοῦ λαοῦ μετὸ ἱστορικὸ σχῆμα μιās Παγκινέζικης Συνέλευσης.

[Πάνω στὸ πρόβλημα τῶν κινέζων διανοουμένων χρειάζεται νὰ μαζέψουμε καὶ νὰ ὀργανώσουμε συστηματικὰ πολὺ ὕλικὸ γιὰ τὴν ἐπεξεργασία μιās συστηματικῆς μελέτης γιὰ τοὺς «δ ι α ν ο ο ὄ μ ε ν ο υ ς». Ἡ διαδικασία σχηματισμοῦ κι ὁ τρόπος κοινωνικῆς λειτουργίας τῶν κινέζων διανοουμένων ἔχει δικό του καὶ πρωτότυπο χαραχτήρα, ποὺ εἶναι ἄξιος μεγάλης προσοχῆς].

ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΙΝΕΖΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Οἱ πρῶτες πληροφορίες πάνω στὸν κινέζικὸ πολιτισμὸ δόθηκαν ἀπὸ τοὺς ἱεραπόστολους, καὶ εἰδικὰ ἀπὸ τοὺς Ἰησοῦτες, ἀπὸ τὸ 17ο κι ὡς τὸν 18ο αἰῶνα — Ἰντορτσέτα, Χέρντριχ, Ρουζεμάν, Κοπλέ — ἀποκαλύπτουν στὴ Δύση τὸν κομφουκιανικὸ οὐνιβερσαλισμὸ⁵⁸. Ὁ ντὶ Χάλντ (1736) γράφει τὴν «Περιγραφή τῆς Κινέζικης Αὐτοκρατορίας». Ὁ Φρουμόν (1742) ντὰ Γκλεμόνα Πρέμαρι⁵⁹. Στὰ 1816, μετ

τήν Ίδρυση, στο Κολέζ ντέ Φράνς⁶⁰, τής πρώτης Ίδρας κινέζικης γλώσσας και φιλολογίας, ό (πνευματικός) πολιτισμός τών Κινέζων μελετιέται από τούς λαϊκούς (σ.μ. μή κληρικούς) (μέ σκοπούς και μεθόδους έπιστημονικούς κι όχι από καθολικές άποστολές όπως ήταν ή περίπτωση τών Ιησουϊτών). Αύτή τήν Ίδρα κατείχε ό 'Αμπέλ Ρεμιζά, πού σήμερα θεωρείται ό Ίδρυτής τής ευρωπαϊκής σινολογίας. Μαθητής τού Ρεμιζά ήταν ό Στανισλάς Ζυλιέν, πού θεωρείται ό πρώτος σινολόγος τής έποχής του. Μετάφρασε ένα τεράστιο πλήθος από κινέζικα κείμενα, μυθιστορήματα, κωμωδίες, περιηγήσεις κι έργα φιλοσοφίας και τελικά συνόψισε τή φιλολογική του πείρα στο «Νέο συνταχτικό τής κινέζικης γλώσσας»⁶¹. 'Η έπιστημονική σημασία τού Ζυλιέν φαίνεται από τό γεγονός ότι αυτός κατάφερε νά διεισδύσει στο χαρακτήρα τής κινέζικης γλώσσας και στις αίτιες τής δυσκολίας του για τούς ευρωπαίους, πού είναι συνηθισμένοι στις κλιτικές γλώσσες⁶². 'Ακόμη και για έναν κινέζο ή μελέτη τής γλώσσας του είναι περισσότερο δύσκολη απ' ό,τι είναι για έναν ευρωπαίο ή μελέτη τής δικής του γλώσσας, γιατί απαιτεί μιá διπλή Ικανότητα μνήμης κι αντίληψης. Μνήμη για νά θυμάσαι τίς πολλές σημασίες ενός Ιδιογράμματος κι αντίληψη για νά τίς συνδέεις μέ τρόπο πού νά βρίσκεις σέ καθένα απ' αυτά τό σημείο συνοχής, για νά τό ποιμε έτσι, πού σου επιτρέπει νά θγάλεις ένα λογικό και παραδεχτό νόημα από τό πλέγμα τών φράσεων. Όσο πιό πυκνό και ύψηλό είναι τό κείμενο (μέ τή σημασία τής άφαίρεσης) τόσο και πιό δύσκολο γίνεται νά μεταφραστεί. Κι ό πιό έμπειρος κινέζος φιλόλογος πρέπει πάντα νά κάνει πρώτα μιάν έργασία άνάλυσης, περισσότερο ή λιγότερο γρήγορα, για νά έρμηνεύσει τό κείμενο πού διαβάζει. Στην κινέζικη γλώσσα ή πείρα έχει μεγαλύτερη αξία απ' ό,τι στις άλλες γλώσσες, όπου πρωταρχική βάση τής νόησης είναι ή μορφολογία, πού στην κινέζικη δέν υπάρχει. [Μού φαίνεται δύσκολο νά παραδεχτώ πως στην κινέζικη δέν υπάρχει καθόλου μορφολογία: στις περιγραφές τής κινέζικης γλώσσας πού έγιναν από ευρωπαίους χρειάζεται νά σημειώσουμε τό γεγονός πως τό «σύστημα γραφής» παίρνει αναγκαστικά τήν πρώτη θέ-

ση, από άποψη σπουδαιότητας. Άλλά συμπίπτει δλότελα τó «σύστημα γραφής» με τή γλώσσα πού μιλιέται πού είναι και ή «πραγματική γλώσσα»; Είναι δυνατό, λοιπόν, ή μορφολογική λειτουργία στην κινέζικη γλώσσα νά είναι περισσότερο συνδεδεμένη με τή φωνητική και τή σύνταξη, δηλαδή με τόν τόνο τών μεμονωμένων ήχων και τó μουσικό ρυθμό τής περιόδου, πράγμα πού δέ θά μπορούσε νά εμφανιστεί στη γραφή παρά μόνο με τή μορφή μουσικού φθογγόσημου, αλλά και σ' αúτ ή τήν περίπτωση μού φαίνεται δύσκολο ν' αποκλείσω μιά κάποια αυτόνομη μορφολογική λειτουργία — πρέπει νά δοϋμε τó βιβλιαράκι του Φινκ πάνω στους αρχικούς γλωσσικούς τύπους. "Ας θυμηθούμε ακόμη πώς ή μορφολογική λειτουργία και στις κλιτικές γλώσσες έχει τήν προέλευσή της σέ λέξεις ανεξάρτητες, πού άπόχτησαν καταλήξεις, και τά λοιπά. Αúτ ή ή ενδειξη ίσως νά μπορεί νά χρησιμεύσει για νά εξακριβώσουμε τή μορφολογία τής κινέζικης γλώσσας, πού αντιπροσωπεύει πιθανότατα μιά γλωσσική φάση ακόμη πιό αρχαία κι άπό τις πιό αρχαίες γλώσσες, για τις όποιες διασώθηκαν ιστορικές άποδείξεις. Οι πληροφορίες πού συνοψίζουμε έδω είναι παρμένες άπό ένα άρθρο του Άλμπέρτο Καστελάνι, τó «Πρώτη σιнологία» στο «Μαρτζόχο» τής 24 Φλεβάρη 1929] ⁶³.

Για τήν κινέζικη γλώσσα ισχύει ότι «όποιος διαβάζει περισσότερο, ξέρει περισσότερο». Πράγματι όλα αυτά άνάγονται στη σύνταξη και μόνο μιά συνεχής πραχτική εξάσκηση στα μέσα και τούς όρους τής γλώσσας μπορεί νά δώσει μιά όρισμένη κατεύθυνση στην κατανόηση του κειμένου. Άνάμεσα στην ακαθόριστη άξία τών ιδεογραμμάτων και στην όλοσχερή συμπίεση του κειμένου άπαιτείται νά διαθέτουμε μιά τόσο εξασκημένη αντίληψη — για τήν άνάγκη λογικής προσαρμογής — πού σέ σχέση με τις κλιτικές γλώσσες αúτ ή δέν έχει τέλος σχεδόν.

ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΙΝΕΖΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

(Δές) τó «Κινέζικη Φιλολογία» του "Εντουαρντ Έρκας στις εκδόσεις Φέρντιναντ Χίρτ, Μπρεσλάου, 1926 ⁶⁴. Αúτó

τὸ βιβλίο εἶναι ἓνας τόμος μὲ λιγότερο ἀπὸ ἑκατὸ σελίδες, ὅπου, κατὰ τὸν Ἀλμπέρτο Καστελλάνι, συμπυκνώνεται θαυμάσια δλόκληρος ὁ κινέζικος πολιτιστικὸς κύκλος, ἀπ' τὴν παλιότερη ὡς τὴ σημερινὴ ἐποχὴ. Δὲν μπορούμε νὰ καταλάβουμε τὸ κινέζικο παρὸν χωρὶς νὰ γνωρίζουμε τὸ παρελθὸν καὶ χωρὶς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐθνικὴ ψυχολογία. Αὐτὸ εἶναι σωστό, ἀλλὰ ἡ παρακάτω ἐξηγήση ἀποτελεῖ ὑπερβολὴ τουλάχιστο μὲ τὸν τρόπο πὸ δίνεται: «Ἡ γνώση τοῦ παρελθόντος ἀποδείχνει ὅτι ὁ κινέζικος λαὸς εἶναι, ἐδῶ καὶ μερικὲς δεκάδες αἰῶνες, κατὰ κομφουκιανικὸ τρόπο κομμουνιστῆς. Τόσο πὸ ὀρισμένες πρόσφατες ἀπόπειρες γιὰ εὐραιοκρατικὸ συγκερασμὸ νὰ μᾶς φέρουν στὸ νοῦ τὸ "κομίζει γλαυθα εἰς Ἀθήνας"». Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία μπορεῖ νὰ ἀφορᾷ κάθε καθυστερημένον λαὸ σὲ σχέση μὲ τὴ σύγχρονη ἐκδομηχανίση, κι ἀφοῦ μπορεῖ ν' ἀφορᾷ πολλοὺς λαοὺς, ἔχει μίαν ἀξία δλότελα κοινότυπη. Ὅμως ἡ γνώση τῆς πραγματικῆς ψυχολογίας τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, κι ὅπως μπορούμε νὰ τὴν ἀνοικοδομήσουμε διὰ μέσου τῆς φιλολογίας, ἔχει μεγάλῃ σημασία. Ἡ κινέζικη φιλολογία ἔχει γνήσιο θρησκευτικὸ - κρατικὸ χαραχτήρα. Ὁ Ἔρχε ε ἀποπειρᾷται μίαν ἀνοικοδόμηση κριτικὸ - συνθετικῆ τῶν διαφόρων στιγμῶν τῆς κινέζικης φιλολογίας, διὰ μέσου τῶν σημαντικώτερων περιόδων τῆς, γιὰ νὰ δώσει σ' αὐτὰ τὰ σημεῖα τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀναγλυφικότητα τῆς ἱστορικῆς ἀναγκαιότητάς τους (δὲν εἶναι δηλαδὴ μιὰ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας, μὲ μορφωτικὴ καὶ περιγραφικὴ σημασία, ἀλλὰ μιὰ ἱστορία τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ). Μελετᾷ τὴ φυσιογνωμία καὶ τὸ ἔργο τοῦ Τσοῦ Χσι ⁶⁵ (1130 - 1200), γιὰ τὸν ὁποῖο πολὺ λίγοι δυτικοὶ ξέρουν ὅτι ὑπῆρξε ἡ πιὸ σημαντικὴ προσωπικότητα τῆς Κίνας, μετὰ τὸν Κομφούκιο, ἐξαιτίας τῆς προμελετημένης ἀποσιώπησης τῶν ἱεραποστόλων, πὸ εἶδαν σ' αὐτόν, τὸν ἀναμορφωτὴ τῆς σύγχρονης κινέζικης συνειδήσης, τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο στὶς προπαγανδιστικὰς τοὺς προσπάθειες. (Δὲς καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Βίγκερ «Ἡ Κίνα διὰ μέσου τῶν αἰώνων») ⁶⁶. Ὁ Ἔρχεσ φτάνει ὡς τὴν πρόσφατη φάση τῆς «ἐ ξ ε υ ρ ω π α ἰ σ μ ῆ ν η ς Κ ἷ ν α ς» καὶ πληροφορεῖ ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξη πὸ συνεχίζει

νά συμπληρώνεται καθώς και για τή γλώσσα και για τήν εκπαίδευση.

Στό «Μαρτζόκο» τής 23 Ὀκτώβρη 1927 ὁ Ἀλμπέρτο Καστελάνι μάς πληροφορεῖ γιά τό βιβλίο τοῦ Ἀλφρέντο Φόρκε «Ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν τοῦ κινέζικου πολιτιστικοῦ κύκλου», Μόναχο - Βερολίνο 1927⁶⁷ («Κινέζικη φιλοσοφία μ' εὐρωπαϊκό... καί γαπωνέζικο περίβλημα»). Ὁ Φόρκε εἶναι καθηγητής τοῦ κινέζικου πολιτισμοῦ καί γλώσσας στό Πανεπιστήμιο τοῦ Ἀμβούργου καί εἶναι γνωστός σάν εἰδικός μελετητής τῆς κινέζικης φιλοσοφίας. Ἡ μελέτη τῆς κινέζικης σκέψης εἶναι δύσκολη γιά ἕνα δυτικό γιά πολλούς λόγους: 1) οἱ κινέζοι φιλόσοφοι δέν ἔγραψαν σέ συστηματικά δοκίμια τή σκέψη τους: ἦταν οἱ μαθητές πού συγκεντρῶσαν τοὺς λόγους τῶν δασκάλων τους κι ὄχι οἱ δάσκαλοι πού ἔγραψαν γιά τοὺς ἐνδεχόμενους ὁπαδοὺς τους, 2) ἡ ἀληθινή καί καθαρὴ φιλοσοφία μπλέκονταν καί σά νά πνιγότανε ἀνάμεσα στά μεγάλα θρησκευτικά ρεύματα, τὸν κομφουκιανισμό, τὸν ταοϊσμό, τὸ βουδισμό. Ἔτσι οἱ κινέζοι φαίνονταν συχνά στά μάτια τοῦ μὴ εἰδικοῦ εὐρωπαϊοῦ ἢ σά νά ἀγνοοῦσαν τήν ἀληθινή καί καθαρὴ φιλοσοφία ἢ σά νά εἶχαν τρεῖς θρησκευτικὲς φιλοσοφίες (αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ὅμως, ὅτι ἡ φιλοσοφία μπλεκότανε μὲ τὴ θρησκεία, ἔχει σημασία ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς κουλτούρας καί χαρακτηρίζει τὴν ἱστορικὴ θέση τῶν κινέζων διανοουμένων). Ὁ Φόρκε, ἀκριβῶς, πάσχισε νά παρουσιάσει τὴν κινέζικη σκέψη σύμφωνα μὲ τὰ εὐρωπαϊκά σχήματα. Ἀπελευθέρωσε, δηλαδή, τὴν ἀληθινή καί καθαρὴ φιλοσοφία ἀπὸ τίς προσμίξεις καί τίς ἑτερογενεῖς προσχώσεις. Κατὰ συνέπεια ἔγινε δυνατὸς κάποιος παραλληλισμὸς ἀνάμεσα στὴν εὐρωπαϊκὴ καί στὴν κινέζικη σκέψη. Ἡ ἠθικὴ εἶναι τὸ πιὸ ρωμαλέο μέρος αὐτῆς τῆς παρουσίας (σφ. τῆς κινέζικης φιλοσοφίας). Ἡ λογικὴ εἶναι λιγότερο σημαντικὴ «ἐπειδὴ καί οἱ κινέζοι οἱ ἴδιοι εἶχαν, ἀπὸ πάντα, περισσότερο μᾶν ἐνστιχτώδη ἀντιληψὴ σάν ἐνόραση καί ὄχι μᾶν ἀκριβῆ ἀντιληψὴ μὲ τὴν ἐννοια τῆς γνώσης». (Αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι πολὺ σημαντικὸ ἀπὸ πολιτιστικὴ ἀποψη). Μονάχα πρὶν μερικὰ χρόνια ἕνας κινέζος συγγραφέας, ὁ καθηγητὴς Χού Σί, στὴν «Ἱστορία τῆς κινέζι-

κης φιλοσοφίας» (Σαγκάη, 1919)⁶⁸ δίνει στη λογική μιὰ διακεκριμένη θέση, ξεθάβοντάς την (και πάλι) ἀπὸ τὰ ἀρχαία κλασσικά κείμενα, ἀπ' οὗου ἔχει χωρὶς κόπο προσπαθεῖ νὰ φέρει στὴν ἐπιφάνεια τὴ διδασκαλία της. Πιθανὸ ἢ γρήγορη εἰσβολὴ τοῦ κομφουκιανισμοῦ, τοῦ ταοϊσμοῦ καὶ τοῦ βουδισμοῦ, πού δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὰ προβλήματα τῆς λογικῆς, μπορεῖ νὰ ἐμπόδισε τὴν τελευταία νὰ γίνει ἐπιστήμη. «Εἶναι γεγονός ὅτι οἱ κινέζοι ποτὲ δὲν εἶχαν ἓνα ἔργο σάν τὸ "Ν υ ἄ γ υ α" τοῦ Γκαουτάνα⁶⁹ καὶ τὸ "Ὁ ρ γ α ν ο ν" τοῦ Ἀριστοτέλη». Ἔτσι λείπει ἀπὸ τὴν Κίνα μιὰ φιλοσοφικὴ διδασκαλία πάνω στὴ «γνώση» (Erkenntnis-theosie). Ὁ Φόρκε δὲ βρίσκει ἐδῶ παρὰ μονάχα τάσεις. Ὁ Φόρκε ἐξετάζει ἐπὶ πλέον τίς διακλαδώσεις τῆς κινέζικης φιλοσοφίας ἔξω ἀπὸ τὴν Κίνα, εἰδικὰ στὴν Ἰαπωνία. Ἡ Ἰαπωνία πῆρε ἀπὸ τὴν Κίνα, μαζὶ μὲ ἄλλες μορφές πολιτισμοῦ καὶ τὴ φιλοσοφία, δίνοντάς της ὅμως ἓναν ὀρισμένο ξεχωριστὸ χαραχτήρα. Ὁ γιαπωνέζος δὲν ἔχει τάσεις πρὸς τὴ μεταφυσικὴ καὶ τὸ θεωρητικὸ στοχασμὸ σάν τὸν κινέζο (εἶναι «ρεαλιστῆς» κι ἐμπειριστῆς). Οἱ κινέζοι φιλόσοφοι δταν μεταφράστηκαν στὴ γιαπωνέζικη ἀπόχτησαν γι' αὐτὸ μιὰ μεγαλύτερη σαφήνεια. [Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ γιαπωνέζοι πῆραν ἀπὸ τὴν κινέζικη σκέψη ὅ,τι ἦταν χρήσιμο γιὰ τὸν πολιτισμὸ τους, πράγμα πού μοιάζει λίγο μ' αὐτὸ πού ἔκαναν οἱ Ρωμαῖοι σὲ σχέση μὲ τοὺς Ἕλληνας].

Ὁ Καστελάνι δημοσίεψε πρόσφατα τὸ «Ἡ διδασκαλία τοῦ Ταό, ἀναστηλωμένη μὲ βάση τὰ κείμενα σὲ μιὰν ὀλοκληρωμένην ἔκθεση», Μπολόνια, ἐκδ. Τζανικέλι καὶ τὸ «Ὁ οὐράνιος κανόνας τοῦ Λάο Τσέ» Φλωρεντία, ἐκδ. Σανσόνι 1927⁷⁰. Ὁ Καστελάνι κάνει μιὰ σύγκριση ἀνάμεσα στὸ Λάο - Τσέ καὶ στὸν Κομφούκιος: «Ὁ Κομφούκιος εἶναι ὁ κινέζος τοῦ βορᾶ: εὐγενῆς, καλλιεργημένος θεωρητικός. Ὁ Λάο - Τσέ πενήντα χρόνια πρὶν παλιὸς ἀπ' αὐτὸν εἶναι ὁ κινέζος τοῦ νότου: λαϊκός, τολμηρός, εὐφάνταστος. Ὁ Κομφούκιος εἶναι πολιτικός. Ὁ Λάο - Τσέ ἀποτρέπει τὴ δημόσια δραστηριότητα. Ὁ ἓνας δὲν μπορεῖ νὰ ζῆσει ἂν δὲν βρίσκεται σ' ἐπαφῇ μὲ τὴν Κυβέρνηση, ὁ δεῦτερος ἀποφεύγει τὴν πολιτικὴ συμμετοχὴ κι ἀδιαφορεῖ γιὰ τίς ἐναλλαγές της. Ὁ Κομφούκιος ἀρκεῖται στὸ νὰ

παραπέμπει και τούς βασιλείς και τὸ λαὸ στὰ παραδείγματα τοῦ παλιοῦ καλοῦ καιροῦ. Ὁ Λάο - Τσὲ ὀνειρεύεται ἀποκλειστικά τὴν ἐποχὴ τῆς παγκόσμιας ἀθωότητος και τὴν παρθενικὴ κατάστασι τῆς φύσης. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς αὐλῆς και τοῦ πρωτόκολου, ὁ δεῦτερος εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς μοναξιάς και τοῦ «τραχὺ λόγου». Γιά τὸν Κομφουκίσι, πού ξεχειλίζει ἀπὸ μορφές, κανόνες και τελετουργίες, ἡ θέλησι τοῦ ἀνθρώπου ἀποχτᾶ οὐσιαστικὴ ποιότητα στὴν παραγωγὴ και στὴν ἀπόφασι γιά «πολιτικὴ πράξι». Ὁ Λάο - Τσὲ πιστεύει ἀντίθετα πῶς δλα αὐτά, χωρὶς ἐξαιρεσι, γίνονται ἀπὸ μόνα τους ἔξω και χωρὶς τὴ θέλησὴ μας. Κι ὅτι ἔμεις οἱ ἴδιοι ἔχουμε ὅλοι μας ἓνα ρυθμὸ ἀναλλοίωτο κι ἀδιατάραχτο ἀπὸ ὅποια-δήποτε δικὴ μας παρέμβασι. Ἄλλὰ γι' αὐτὸν τίποτα δὲν εἶναι πιὸ γελοιο ἀπὸ τὸν κομφουκιανικὸ ἀνθρωπάκο, τὸν πολυάσχολο και πολυπράγμονα, πού πιστεύει στὴ σπουδαιότητα και σχεδὸν στὸ εἰδικὸ δᾶρος κάθε χειρονομίας του, τίποτα πιὸ ἄθλιο ἀπ' αὐτὴ τὴ μυωπικὴ κι ἀλαζονικὴ ψυχούλα, τὴν ἀπομακρυσμένη ἀπ' τὸ Ταό, πού πιστεύει ὅτι διευθύνει και διευθύνεται, πού πιστεύει πῶς κατέχει και κατέχεται». [Αὐτὴ ἡ περικοπὴ εἶναι παρμένη ἀπὸ ἓνα ἄρθρο τοῦ Α. Φάτζι στὸ «Μαρτιζόκο» τῆς 12 Ἰούνη 1927, τὴν «Κινέζικη γνώσι»]⁷¹. Τὸ «νά μὴ δρᾶς» εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ Ταοΐσμου, κι αὐτὸ ἀκριδῶς εἶναι τὸ «Ταό», δηλ. «δρόμος».

Η ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΚΙΝΕΖΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ἡ ἀπόλυτη μοναρχία ἐφανίστηκε στὴν Κίνα τὸ 221 π.Χ. και διάρκεσε ὡς τὸ 1912, παρόλες τίς ἀλλαγές τῶν δυναστειῶν, τίς ξένες ἐισβολές κλπ. Κι αὐτὸ εἶναι βέβαια ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει: Κάθε νέος κυρίαρχος βρῖσκει ἓναν καλὸ κι ὀργανωμένο μηχανισμό διὰ μέσου τοῦ ὁποίου κυριαρχεῖ, κυριαρχώντας στὴν κεντρικὴ ἐξουσία. Ἡ συνέχεια γίνεται ἔτσι ἓνα φαινόμενο ἀπονέκρωσις και παθητικότητας τοῦ κινέζικου λαοῦ. Προφανῶς και μετὰ τὸ 1912 ἡ κατάστασι παράμεινε σχετικὰ στάσιμη, με τὴν ἐννοια ὅτι ὁ γενικὸς μηχανισμὸς παράμεινε σχεδὸν ἄθιχτος: οἱ στρατιωτικοὶ «tuclum» ἀντικα-

ταστάθηκαν από μανδρινούς κι ένας απ' αυτούς, λίγο - λίγο, προσπάθησε να επαναφέρει τη μορφική ένότητα, κυριαρχώντας στο κέντρο ⁷². Η σπουδαιότητα του Κρουσιτάγκι θα μπορούσε να ήταν πολύ πιο μεγάλη αν έπαιρνε θέση πάνω στο πρόβλημα της Παγκινέζικης Συνταχτικής Συνέλευσης. Αλλά τώρα που το κίνημα αφέθηκε ελεύθερο, μου φαίνεται δύσκολο πώς χωρίς μια βαθειά έθνική επανάσταση του λαού, θα μπορούσε ν' ανοικοδομήσει μια πιο διαρκή τάξη.

ΜΙΚΡΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΓΙΑΠΩΝΕΖΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Στη «Νέα Άνθολογία» της 1ης Ιούνη 1929 δημοσιεύτηκε η εισαγωγή («Η έθνική θρησκεία της Ίαπωνίας και η θρησκευτική πολιτική του γιαπωνέζικου κράτους») του βιβλίου «Η γιαπωνέζικη Μυθολογία», που ο Ραφαέλε Πετατσόνι δημοσίεψε στη σειρά «Κείμενα και Ντοκουμέντα για την Ίστορία της θρησκείας» που έκδωσε ο Τζανικέλι στην Μπολόνια ⁷³. Γιατί ο Πετατσόνι τιλοφόρησε το βιβλίο του «Μυθολογία»; Υπάρχει μια κάποια διαφορά ανάμεσα στη «Θρησκεία» και στη «Μυθολογία» και θα ήταν καλύτερα να κρατάμε αυτή τη διάκριση ανάμεσα στις δυο λέξεις. Η θρησκεία έγινε στην Ίαπωνία μια απλή «μυθολογία», δηλαδή ένα στοιχείο καθαρά «αισθητικό» και «λαϊκιστικό» η διατηρεί και την αξία μιας κοσμοαντιληψης ζωντανής κι ενεργητικής άκμης; Αφού γίνεται φανερό, από την εισαγωγή, ότι πρόκειται γι' αυτό το τελευταίο, δσον αφορά την αξία που ο Πετατσόνι δίνει στη γιαπωνέζικη θρησκεία, τότε ο τίτλος είναι διαφορούμενος. Απ' αυτή την εισαγωγή σημειώνω μερικά στοιχεία, που μπορούν να φανούν χρήσιμα προκειμένου να επεξεργαστούμε μια «γιαπωνέζικη» παράγραφο στο δοκίμιο για τους «διανοούμενους».

Η εισαγωγή του Βουδισμού στην Ίαπωνία συνέβηκε γύρω στα 552 π.Χ. Έως τότε η Ίαπωνία είχε γνωρίσει μόνο μια θρησκεία, την έθνική της θρησκεία. Απ' το 552 μέχρι σήμερα η θρησκευτική Ίστορία της Ίαπωνίας καθορίστηκε

από τις σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις (πού λάβανε χώρα) ανάμεσα σ' αυτή την εθνική θρησκεία και τὸ Βουδισμό (τύπος ὑπερεθνικῆς και διεθνούς θρησκείας σάν τὸ Χριστιανισμό και τὸν Ἰσλαμισμό). Ὁ Χριστιανισμός, πού εισηγήθηκε στὴν Ἰαπωνία στὰ 1549 ἀπὸ τοὺς Ἰησουίτες, ξεριζώθηκε μὲ τὴ βία στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 17ου αἰώνα. Σαναισάχθηκε ἀπὸ τοὺς προτεστάντες και καθολικοὺς ἱεραπόστολους στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα, ἀλλὰ γενικά δὲν ἀπόκτησε μεγάλη σπουδαιότητα. Μετὰ τὴν εἰσαγωγή τοῦ Βουδισμού, ἡ εθνική θρησκεία ὀνομάστηκε μὲ τὴ σινο-γιαπωνέζικη λέξη «Σίν-το» δηλαδὴ «δ ρ ό μ ο ς (κινεζικά τ α δ) τῶν θεῶν (κινεζικά s h e n)» ἐνῶ τὸ «Μ π ο υ τ σ ο ὕ - ν τ ο ὑποδηλώνει τὸ Βουδισμό (ν τ δ = δρόμος και Μ π ο ὕ τ σ ο υ = Βούδας). Στὰ γιαπωνέζικα τὸ Σίντο λέγεται Κ ά μ ι - ν ο - μ ι κ ο (Κάμι = θεότητα), Κάμι δὲν σημαίνει θεὸς μὲ τὴ δυτικὴ ἔννοια, ἀλλὰ γενικώτερα «θεῖες ὑπάρξεις», πού περιλαμβάνουν και τοὺς θεοποιημένους προγόνους. [Ἀπ' τὴν Κίνα ἔγινε εἰσαγωγή στὴν Ἰαπωνία ὄχι μόνο τοῦ Βουδισμού ἀλλὰ και τῆς λατρείας τῶν προγόνων, πού ὡστόσο φαίνεται νὰ ἐνσωματώθηκε πρὸ ὀργανικά στὴν εθνικὴ θρησκεία]. Γι' αὐτὸ ὁ Σιντοϊσμός εἶναι βασικά μιὰ φυσιοκρατικὴ θρησκεία, μιὰ λατρεία θεοτήτων (Κάμι) τῆς φύσης, πού ἀνάμεσά τους πρωτεύουν ἡ θεὰ τοῦ ἡλίου Ἄμα - τέραξου, ὁ θεὸς τῶν καταιγίδων Σουζανόβο, τὸ ζευγάρι Οὐρανὸς και Γῆ, δηλαδὴ ὁ Ἴτζανάτζι και ἡ Ἴτζανάμι, κλπ. Εἶναι σημαντικό τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σιντοϊσμός ἀντιπροσωπεύει ἓνα τύπο θρησκείας πού ἐξαφανίζεται ὀλοτελὰ ἀπὸ τὸ σύγχρονο δυτικὸ κόσμος, ἀλλὰ πού ἀπαντιόταν συχνὰ ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος πού κατοικοῦσαν σὲ πόλεις (ἐθνικὲς και πολυθεϊστικὲς θρησκείες τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Ἰνδιάνων, τῶν Ἑλλήνων, τῶν Ρωμαίων, κλπ.), ἡ Ἄμα - τέραξου εἶναι μιὰ θεότητα σάν τὸν Ὁσيري ἢ τὸν Ἀπόλλωνα ἢ τὴν Ἀρτέμιδα. Καὶ εἶναι ἐνδιαφέρον πού ἓνας σύγχρονος λαὸς πού κατοικεῖ σὲ πόλεις, σάν τὸ γιαπωνέζικο, πιστεύει και λατρεύει μιὰ τέτοια θεότητα. (Μπορεῖ ὅμως τὰ πράγματα νὰ μὴν εἶναι τόσο ἀπλὰ ὅσο μπορεῖ νὰ φαίνονται). Ὁμως κοντὰ σ' αὐτὴ τὴν εθνικὴ

θρησκεία υπάρχει κι ο Βουδισμός, τύπος υπερεθνικής θρησκείας, για τον οποίο μπορούμε να πούμε ότι και στην Ίαπωνία είχε βασικά την ίδια θρησκευτική ανάπτυξη που είχε και στη Δύση (μέ το Χριστιανισμό). Μάλιστα, ο Χριστιανισμός κι ο Βουδισμός διαδίδονται στις αντίστοιχες ζώνες την ίδια χρονική περίοδο κι επιπλέον ο Χριστιανισμός που διαδίδεται στην Εύρώπη δεν είναι ο ίδιος με το Χριστιανισμό της Παλαιστίνης, αλλά με το Χριστιανισμό της Ρώμης και του Βυζαντίου (μέ τη λατινική ή την ελληνική γλώσσα για τη λειτουργία), όπως ακριβώς κι ο Βουδισμός που διαδίδεται στην Ίαπωνία, δεν είναι ο Βουδισμός των Ίνδιων, αλλά ο κινέζικος Βουδισμός, με την κινέζικη γλώσσα για τη λειτουργία. Άλλά, σ' αντίθεση με το Χριστιανισμό, ο Βουδισμός άφησε να επιζήσουν οι προπάρχουσες έθνικές θρησκείες. (Στην Εύρώπη οι έθνικές τάσεις εκδηλώνονται στο έσωτερικό του Χριστιανισμού).

Στην άρχή, στην Ίαπωνία, το Βουδισμό τον δέχτηκαν οι μορφωμένες τάξεις, μαζί με τον κινέζικο πολιτισμό [άλλά ο κινέζικος πολιτισμός έφερε μονάχα το Βουδισμό;] — Άκολουθεί ένας θρησκευτικός συγκριτισμός — Βουδισμός — Σιντοϊσμός — στοιχεία Κομφουκιανισμού. Κατά τον 18ο αιώνα υπήρξε μι άντιδραση στο συγκριτισμό στο όνομα της έθνικής θρησκείας, που άποκορυφώθηκε στα 1868 με την εμφάνιση της σύγχρονης Ίαπωνίας. Ο Σιντοϊσμός άνακηρύχτηκε θρησκεία του κράτους. (Κι άκολούθησε) ή δίωξη του Βουδισμού. Άλλά για λίγο καιρό. Στα 1872 ο Βουδισμός άναγνωρίστηκε επίσημα σαν ισότιμος με το Σιντοϊσμό, τόσο στις λειτουργίες — άνάμεσα στις όποιες κυρίως είναι εκείνη της παιδαγωγικής λειτουργίας, δηλαδή να εκπαιδεύσει το λαό με τά αισθήματα και τις άρχές του πατριωτισμού, της άγάπης στο κράτος και της νομιμοφροσύνης — όσο και στα δικαιώματα με την κατάργηση της «Ίπηρεσίας του Σίντο» και την έθρυση Ίπουργείου Θρησκείων, που είχε δικαιοδοσία τόσο πάνω στο Σιντοϊσμό όσο και πάνω στο Βουδισμό. Άλλά στα 1875 ή κυβέρνηση έλλαξε πάλι πολιτική: οι δυό θρησκείες διαχωρίστηκαν κι ο Σιντοϊσμός κατάρχησε μι ξεχωριστή και μοναδική θέση. Άκολούθησαν διάφορες

γραφειοκρατικές ενέργειες που αποκορυφώθηκαν με την άνακτήρυξη του Σιντοϊσμού σε πατριωτικό κι έθνικό θεσμό, με την επίσημη παραίτησή του απ' τὸ θρησκευτικό του χαρακτήρα (έγινε ένας θεσμός — μου φαίνεται — τοῦ τύπου τῆς λατρείας τοῦ Αυτοκράτορα, που ὑπῆρχε στὴ Ρώμη, ἀλλὰ χωρὶς θρησκευτικό χαρακτήρα, με τὴ στενὴ ἔννοια, καὶ γι' αὐτὸ ἀκόμη κι ένας Χριστιανὸς μπορούσε νὰ τὸν ἐξασκήσει). Οἱ Γιαπωνέζοι μποροῦν ν' ἀνήκουν σ' ὅποιαδήποτε θρησκεία, ἀλλὰ ὀφείλουν νὰ ὑποκλίνονται μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Αυτοκράτορα. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ Σίντο τοῦ κράτους διαχωρίστηκε ἀπὸ τὸ Σίντο τῶν θρησκευτικῶν αἱρέσεων. Ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς γραφειοκρατίας ὑπῆρξε μιὰ ἐπικύρωση: ὑπάρχει σήμερα ἓνα «Γραφεῖο τῶν θρησκείων» στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, γιὰ τὶς διάφορες Ἐκκλησίες τοῦ λαϊκοῦ Σιντοϊσμοῦ καὶ γιὰ τὶς διάφορες βουδιστικὲς καὶ χριστιανικὲς Ἐκκλησίες κι ἓνα «Γραφεῖο Ναῶν» γιὰ τὸ Σιντοϊσμὸ τοῦ κράτους κοντὰ στὸν Ὑπουργὸ Ἐσωτερικῶν. Κατὰ τὸν Πετατσόνι αὐτὴ ἡ μεταρρύθμιση ὀφειλότανε στὴ μηχανικὴ μεταφορὰ τῶν δυτικῶν θεσμῶν στὴν Ἰαπωνία. Γιὰ νὰ ἐπαληθεύσει δηλαδὴ τὴν ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος ὅλων τῶν θρησκείων ἀπέναντι στοῦ κράτους καὶ γιὰ νὰ ἐγάλει τὴν Ἰαπωνία ἀπὸ τὴν κατάστασι κατωτερότητας, καθὼς κι ἀπὸ τὴν καθυστέρηση, ποὺ ὁ Σιντοϊσμὸς σὰ θρησκεία τοῦ δημιούργησε σὲ σύγκρισή με τὸν τύπο τῆς θρησκείας ποὺ ἰσχύει στὴ Δύση.

Μου φαίνεται τραβηγμένη ἡ κριτικὴ τοῦ Πετατσόνι. (Ἄς δοῦμε, ἀκόμη, καὶ στὴν Κίνα αὐτὸ ποὺ συνέβη πραγματικὰ με τὸν Σούν Γιατ-σεν καὶ τὶς τρεῖς ἀρχές:⁷⁴ τὴν ὥρα ὀρίσκαται στὴ διαμόρφωσή του ἓνας τύπος κρατικῆς λατρείας, μὴ-θρησκευτικῆς. Μου φαίνεται πὼς ἡ εἰκόνα τοῦ Σούν ἔχει μιὰ λατρεία ὁμοία μ' ἐκείνη ποὺ ἔχει ὁ ζωντανὸς Αυτοκράτορας στὴν Ἰαπωνία). Στὸ λαὸ, ὅμως, (καὶ στοὺς μορφωμένους ἀκόμη) ἔμεινε ζωντανὴ ἡ συνείδησι καὶ τὸ αἴσθημα ὅτι τὸ Σίντο εἶναι θρησκεία (πράγμα ποὺ εἶναι φυσικὸ νὰ συμβεῖ, ἀλλὰ μου φαίνεται ἀναντίρητη ἡ σπουδαιότητα τῆς Μεταρρύθμισης, ποὺ τείνει, συνειδητὰ ἢ ὄχι, στὸ νὰ διαμορφώσει μιὰ λαϊκὴ συνείδησι με παράδοξες μορφὲς στὸ

βαθμό πού απαιτείται. Αὐτή ἡ συζήτηση, ἂν δηλαδή τὸ Σίν-
το τοῦ κράτους εἶναι θρησκεία ἢ ὄχι μού φαίνεται πῶς ση-
μαντική ἀπὸ τὸ πολιτιστικὸ γαπωνέζικο πρόβλημα — μιά
τέτοια συζήτηση δὲν μπορούμε νὰ τὴν κάνουμε γιὰ τὸ Χρι-
στιανισμὸ δέβαια).

Νὰ μελετήσουμε πῶς γεννήθηκε ἡ μεταρύθμιση, πού ἔ-
χει μιά πολὺ μεγάλη σημασία καὶ πού συνδέεται μὲ τὴ γέν-
νηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ τῆς δη-
μοκρατίας στὴν Ἰαπωνία. Μετὰ τὴ διεύρυνση τοῦ δικαιώμα-
τος ψήφου (πότε καὶ μὲ ποιά μορφή;) κάθε ἐκλογή, μὲ τίς
μετακινήσεις στὶς πολιτικὲς δυνάμεις τῶν κομμάτων καὶ μὲ
τίς μεταβολές πού τὰ ἀποτελέσματα μποροῦν νὰ φέρουν στὴν
κυβέρνηση, ἐργάζεται δραστήρια πρὸς τὴν κατεύθυνση νὰ
διαλύσει τὴν πνευματικὴ, «θεοκρατικὴ» καὶ ἀπολυταρχικὴ ἐμ-
φάνιση τῶν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν τῆς Ἰαπωνίας. Ἡ πε-
ποίθηση ὅτι ἡ ἐξουσία καὶ ἡ κυριαρχία δὲν ἀνήκουν στὸ πρό-
σωπο τοῦ Αὐτοκράτορα, μὰ στὸ λαό, ὀδηγεῖ σὲ μιά ἀληθινὴ
καθαρὴ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μεταρύθμιση πού ἀντι-
στοιχεῖ μ' ἐκεῖνο πού συνέβη στὴν Εὐρώπη μὲ τὸ ἔργο τοῦ
διαφωτισμοῦ καὶ τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ὀδη-
γώντας τὸ γαπωνέζικο λαὸ στὸ ἐπίπεδο τῆς σύγχρονης οἰ-
κονομικῆς δομῆς καὶ τραβώντας τον ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ καὶ
πολιτικὴ ἐπιρροὴ τῶν βαρῶνων καὶ τῆς φεουδαλικῆς γραφειο-
κρατείας.

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΥΣ

1. Στο κείμενο *Quaderni del carcere*. Είναι ο γενικός τίτλος όλων των κειμένων που έγραψε ο Γκράμσι στο διάστημα που ήταν κλεισμένος στη φυλακή.
2. Έννοει την ομάδα εκείνη των Ιταλών επαναστατών, όπως ο Τολιάτι, ο Φελίτσε Πλατόνε κλπ., που δούλεψαν μαζί με τον Γκράμσι για την ίδρυση κι ανάπτυξη του Κ.Κ.Ι. και που συνέχισαν κατόπιν αυτή τη δουλειά με βάση τις γραμμασιανές αρχές και αντιλήψεις.
3. Στο κείμενο *Ordine Nuovo* (= Νέα Τάξη). Είναι το περιοδικό που ίδρυσε και διεύθυνε ο Γκράμσι κι από τη θεωρητική και πρακτική δουλειά του οποίου ξεκίνησε ή συγκρότηση του Κ.Κ.Ι., που είχε για πρώτο γενικό γραμματέα τον ίδιο τον Γκράμσι.
4. Στο κείμενο *Lettere del carcere*. Κάτω απ' αυτόν τον τίτλο εκδόθηκε ή αλληλογραφία απ' τη φυλακή του Γκράμσι. Έκδόσεις Giulio Einaudi, Torino, 1947.
5. Στο κείμενο γερμανικά *für ewig*. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Γκράμσι χρησιμοποιεί αυτή την έκφραση για να δείξει πώς θέλει να κάνει μια δουλειά που να έχει άποψη στο χρόνο. Όσο για τον Πάσκολι (1855-1912) πρόκειται για έναν από τους τρεις μεγάλους νεώτερους Ιταλούς ποιητές. Έπληξε επίσης καθηγητής φιλολογίας διαφόρων Πανεπιστημίων κλπ.
6. Ήτανίσσεται το βιβλίο του *Questione medievale* (= Τό Πρόβλημα του Νότου), που δεν πρόλαβε να τελειώσει εξαιτι-

ας της δξυνσης της πολιτικής πάλης και της σύλληψής του από τὸ καθεστῶς Μουσολίνι.

7. **Benedetto Croce** (1866-1952). Ἴταλὸς φιλόσοφος και πολιτικός. Παρόλο πὸν μελέτησε ἱστορικὸ ὕλισμὸ μαζὶ μὲ τὸν Λαμπριόλα, οἱ ἀπόψεις του παραμείνανε νεοχρειακλιανικές. Ἐἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους φιλόσοφους τῆς Ἰταλίας. Μαζὶ μὲ τὸν Τζεντίλε ἔδγαλε τὸ περιοδικὸ «Κριτικὴ» (critica) πὸν γιὰ μισὸ αἰῶνα σχεδὸν ἦταν τὸ κέντρο δλης τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας και φιλολογίας. Ὁ Γκράμοσι συχνά ἀναφέρεται σ' αὐτὸ τὸ περιοδικὸ στὶς σημειώσεις και μελέτες του. Ὅταν ἀνέδθηκε στὴν ἐξουσία ὁ Μουσολίνι δὲν προσχώρησε σ' αὐτόν. Ἀντίθετα μετὰ τὴν πτώση του ἔγινε δυὸ φορὲς ὑπουργός. Ὁ Γκράμοσι ἀσχολήθηκε συστηματικὰ μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Κρότσε σὲ μιὰ σειρά μελέτες και σημειώσεις πὸν στὰ ἱταλικά ἐκδοθήριανε κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Il Materialismo Storico e la Filosofia di Benedetto Croce» (= Ὁ Ἴστορικὸς Ἔλισμὸς και ἡ Φιλοσοφία τοῦ Μπενεντέττο Κρότσε). Ὁ Γκράμοσι θεωρεῖ ὅτι ὁ Κρότσε ἀποτελεῖ κλασικὸ παράδειγμα φιλοσόφου πὸν μετάρηψε τὸ Μαρξισμὸ σὲ ἐμπειρικὸ κανὸνα ἱστορικῆς ἔρευνας.
8. Διαμάχη ἀνάμεσα σὲ γλωσσολόγους και φιλόλογους, πὸν ἔξασπασε στὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου στὴν Ἰταλία, σὰ συνέχεια τῆς διαμάχης τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔξαντίας τῆς ἀρνησης τῶν φιλολόγων νὰ παραδεχτοῦν τὰ πορίσματα τῆς νέας τότε ἐπιστήμης τῆς γλωσσολογίας ἔνεκα ὀρισμένων ἀιραίων ἀντιλήψεων τῶν γλωσσολόγων, πὸν ἐπέμεναν νὰ θεωροῦν τὴ γλωσσολογία φυσικὴ και ὄχι ἱστορικὴ ἐπιστήμη.
9. Στὸ κείμενο sardo, δηλαδὴ ὁ κάτοικος τῆς Σαρδηνίας.
10. Στὸ κείμενο PSI: Partito Socialista Italiano (= Ἴταλικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα).
11. Στὸ κείμενο Grido del popolo, σοσιαλιστικὴ καθημερινὴ ἐφημερίδα τοῦ Τουρίνου, ὅπου ὁ Γκράμοσι δούλευε σὰ συντάχτης.
12. Στὸ κείμενο La rivoluzione contro il «Capitale», κἀνοντας λογοπαίγνιο μὲ τὴ λέξη κεφάλαιο (capitale).
13. Στὸ κείμενο evoluzionistica. Ἀπὸ τὴν ἱταλικὴ λέξη evoluzionismo πὸν σημαίνει τὴν ἐξελικτικὴ θεωρία.
14. Antonio Labriola (1843-1904). Ὁ πρῶτος μεγάλος Ἴταλὸς

μαρξιστής. Καθηγητής της φιλοσοφίας της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης, από την έδρα της όποιος δίδαξε τη μαρξιστική διδασκαλία. Το «Εσκόμμο για τον 'Ιστορικό 'Τλισμό» που έγραψε, θεωρείται από τα βασικότερα έργα της μαρξιστικής φιλολογίας. *Άλλο σημαντικό έργο του είναι το «Σοσιαλισμός και Φιλοσοφία».

15. Amedeo Bordiga. 'Ιταλός πολιτικός. 'Από το 1910 μέλος του Σοσιαλιστικού Κόμματος και ηγέτης του εφιστεροφύ ρεύματος. Στά 1921 πήρε μέρος μαζί με τον Γκράμοσι στην Έβρωση του Κ Κ Ι, αλλά εξακολούθησε να υποστηρίζει εφιστεροφιστικές θέσεις, ενώ παράλληλα υποστήριζε την υποταγή στο αυτόδημητο και δέν αναγνώριζε τον ηγετικό ρόλο του κόμματος. Στο 3ο Συνέδριο του Κ Κ Ι (1926) επικρίθηκε για τις εφιστεροφιστικές του θέσεις και στά 1930 διαγράφηκε από μέλος του Κόμματος. 'Επειδή αγνώριζε την ταχτική του έθναιου μετώπου και δέν αναγνώριζε τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στο φασισμό και την άστική δημοκρατία, και κατά συνέπεια αγνώριζε τη συμμαχία με το Σοσιαλιστικό Κόμμα.
16. Στο κείμενο *Quaderno di Rinascita*. 'Η έπίσημη περιοδική έκδοση του Κ Κ Ι που άσχολείται με τα πραχτικά και θεωρητικά προβλήματα του Κομμουνιστικού Κινήματος.
17. Στο κείμενο *Leonardo Paggi: «Antonio Gramsci e il moderno Principe»* στις εκδόσεις Editori Rinniti, 1970.
18. Στο κείμενο (Palmiro Togliatti): «*Formazione del gruppo dirigente del PCI*» στις εκδόσεις Editori Riuniti, 1970. *Όπου PCI = Partito Comunista Italiano: Κομμουνιστικό Κόμμα 'Ιταλίας. Συχνά αντί για PCI = συναντάμε P c d I δηλαδή Partito Comunista d' Italia.
19. Μαξισμαλιστές (στο κείμενο *massimalisti*). Κεντριστική τάση στο 'Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, που στην περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου είχαν την πλειοψηφία με ηγέτες το Σεράτι, Λατζάρι κλπ. Με το ξέσπασμα της εργατικής πάλης στις βιομηχανικές πόλεις της 'Ιταλίας (1919 - 1920) οι μαξισμαλιστές διακήρυξαν την ανάγκη ν' αναπτυχτεί στο μεγαλύτερο βαθμό (maximum — άπ' όπου και το όνομά τους) ο ταξικός αγώνας. Παράλληλα, όμως, υποστήριζαν την αυτόδημητη πάλη, κρατώντας έτσι το εργατικό κίνημα σ' άδυναμία και

διασπορά, και έπέμεναν στην ένότητα χωρίς άρχες με τους ρεφορμιστές, ενώ ταυτόχρονα κατακρίνινε τη στάση τους. Μερικοί μαξimalιστές με τὸ Σεράτι έπακεφαλής στὰ 1923 άποτέλεσαν την ομάδα τῶν ετριοδιεθνιστῶν» και στὰ 1924 προσχωρήσανε στὸ ΚΚΙ, πὸν τὸς δέχτηκε κάτω ἀπὸ την πίεση τῆς τρίτης Διεθνούς, ἀφοῦ προηγουμένα είχαν άποκηρῦξει τις παλιές τους θέσεις. Μία ἄλλη ομάδα μαξimalιστῶν, πὸν θρισκότανε στὸ έξωτερικὸ μ' έπακεφαλής τὸν Τουράτι (έξαιτίας τῶν διαγωγῶν τοῦ Μουσολίνι) στὰ 1926 ένώθησαν με τὸς ρεφορμιστές. Μαξimalιστές (Ένωση σοσιαλιστῶν έπαναστατῶν μαξimalιστῶν) υπήρχανε και στη Ρωσία ἀπ' τὸ 1904.

20. Τὸ Συνέδριο αὐτὸ τοῦ ΚΚΙ έγινε στη Λυὸν έξαιτίας τῆς Μουσολινικῆς τρομοκρατίας.
21. Giacomo Matteotti (1885-1924). Ἴταλὸς πολιτικὸς. Γόνος πλοῦσιας οἰκογένειας· στην άρχή σπούδασε ιατρικὴ μὰ δὲν την άσκησε ποτέ, γιατί άσχολήθηκε με οἰκονομικὲς μελέτες πὸν δδήγησαν στὸ σοσιαλισμὸ. Ἄπὸ τὸ 1922 γραμματέας τοῦ «Ένιαίου Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος» (ρεφορμιστικοῦ), ένῶ ἀπὸ τὰ 1919 εκλέγεται και δουλευτῆς αὐτοῦ τοῦ κόμματος. Στὰ 1924 μίλησε στη Βουλὴ ἀποκαλύπτοντας τις μηχανοραφίες τῶν φασιστῶν στη διάρκεια τῶν δουλευτικῶν εκλογῶν. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ λόγου του ἀπάγεται και δολοφονεῖται ἀπὸ τὸς φασίστες, πράγμα πὸν προκάλεσε ισχυρὴ ἄνοδο τοῦ αντιφασιστικοῦ κινήματος και δδήγησε στη γενικὴ πολιτικὴ κρίση τοῦ 1924 (τὴ λεγόμενη κρίση Matteotti).
22. Στὸ κείμενο Risorgimento. Μ' αὐτὸ τὸν δορ πὸν δὲν μπορούμε νὰ μεταφέρουμε με μιὰ λέξη στὰ ἑλληνικὰ, οἱ Ἴταλοὶ έννοοῦν την περίοδο τῆς προπαρασκευῆς και πραγματοποιήσης τῆς ἀπελευθέρωσης κι έννοποίησης τῆς Ἴταλίας. Είναι κάτι ἀνάλογο με την ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821, γι' αὐτὸ κι οἱ Ἴταλοὶ χρησιμοποιοῦν αὐτὴ τὴ λέξη (Storia del Risorgimento del la Graecia κλπ.). Ἡ μόνη λέξη πὸν θὰ μπορούσε ν' ἀποδώσει τὸν δορ Risorgimento στὰ ἑλληνικὰ είναι ἡ λέξη «επαιγγενεσία», δορς πὸν δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σ' αὐτὴ τὴ μετάφραση γιατί είναι λόγια.
23. Στὸ κείμενο káci. Με την έννοια τοῦ μῆ-έκκλησιαστικοῦ, τοῦ κοσμικοῦ ἄπως θὰ λέγανε οἱ ἄκοὶ μας εκκλησιαστικοί. (Βλ.

και σημείωση Γκράμσι στο εσχηματισμό των διανοουμένων
σελ. 56).

24. Στο κείμενο *porolatre*, για να διαφοροποιήσει την έννοιά της από τη λέξη *laico*, όπως ερμηνεύεται παραπάνω (σημείωση 28). Το *porolatre* αντιστοιχεί δόλοτελα σ' αυτό που λέμε έμεις λαϊκός, λαϊκό κλπ.
25. Στο κείμενο *Immanentismo*, από το έπίθετο *Immanente*, που σημαίνει αυτό που ένυπάρχει μέσα σέ κάτι. Η πρώτη άφετηρία αυτής της θεωρίας βρίσκεται στην *εέντελέχεια* του 'Αριστοτέλη.
26. Νικόλαος 'Ιβάνοβιτς Μπουχάριν (1888-1988). Ρώσος πολιτικός και φιλόσοφος, από τα έπαφανέστερα στελέχη του Κόμματος των Μπολσεβίκων. Συνεργάτης του Λένιν και του Στάλιν. Διευθυντής της «Πράβδα» και πρόεδρος της Γ' Διεθνούς, ύστερα από το Ζηνόβιεφ. 'Αργότερα έγινε άρχηγός της δεξιάς άντιπολίτευσης ένάντια στο Στάλιν βασικά, πάνω στο πρόβλημα της ολοκληρωτικής έκδιωμηχάνισης και κολεχτιβοποίησης της Ε.Σ.Σ.Δ. 'Εξαιτίας αυτής της διαφωνίας του συνελήφθη κι εκτελέστηκε. Άφησε σημαντικό έργο άνάμεσα στα άποια: το δοκίμιο «'Η θεωρία του Ιστορικού 'Τλισμού» και το «'Αλφαθητάρι του Κομμουνισμού» που μεταφράστηκαν και στα έλληνικά.
27. Μενσεβίκοι (στα ρωσικά σημαίνει μειοψηφούντες). 'Η δεξιά πτέρυγα του Ρώσικου Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, που μειοψήφισε στο 2ο Συνέδριο (1903) που έγινε στις Βρυξέλλες και στο Λονδίνο. Κάτω από την ήγεσία του Μάρτωφ και του Πλεχάνωφ άποσπάστηκαν άπ' το κόμμα, κι ένθ κατ' άρχήν ή διαφωνία τους με τους Μπολσεβίκους (πλειοψηφούντες) του Λένιν ήταν πάνω σέ θέματα οργανωτικά, σιγά - σιγά αυτή επεκτάθηκε σ' όλο το πολιτικο-ίδεολογικό πεδίο. Πράγμα που τους όδηγησε στο να γίνουν ένα άλλο σοσιαλιστικό - μεταρρυθμιστικό κόμμα που δέν άπόκλειε τη συνεργασία με τα άστικά προοδευτικά κόμματα. 'Ετσι έφτασαν στη συνεργασία με τον Κερένσκι και στην πάλη ένάντια στην 'Οχτωβριανή έπανάσταση του 17. Μερικοί άπ' αυτούς, μ' έπικεφαλής τον Μάρτωφ, διαφώνησαν μ' αυτή την άντεπαναστατική στάση των μενσεβίκων και διαχώρισαν τη θέση τους, χωρίς όμως να

μπορέσουν ν' αποχτήσουν την παλιά σύμφοια με τούς Μπολσεβίκους.

28. Στο κείμενο *Il Principe di Mackiavelli*.

29. Βλ. και στο δοκίμιο εφ σχηματισμός τών διανοουμένων: εή διαφορετική θέση τών διανοουμένων άστικού και άγροτικού τύπου σελ. 64.

Τ Π Ο Μ Ν Η Μ Α

1. Στο κείμενο *Anvertenza*. Τό σημείωμα αυτό είναι τής Ιταλικής Έκδοσης (*Editori Riuniti*). Τά σχόλια που άκολουθούν δέν άφορούν τούς καταλόγους τών θεμάτων και τών σημειώσεων που ύπάρχουν στο κείμενο. Αύτά θά γίνονιν στίς κανονικές τούς θέσεις.
2. Στο κείμενο «*Avanti*» (= 'Εμπρός). Πρόκειται για τήν πρώτη καθημερινή, Ιταλική σοσιαλιστική εφημερίδα, κεντρικό όργανο του 'Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος. 'Ιδρύθηκε τό 1896 κι εκδίδεται και σήμερα ακόμη, ύστερα από μιá διακοπή μετά τό 1926, έξαιτίας που ήταν διευθυντής τής ό Μουσσολίνι. 'Ο Γκράμσι έργαζότανε στην τουρινέζικη έκδοση. Σήμερα διαίνευ στο Μιλάνο και Ρώμη.
3. Στο κείμενο *Letteratura e vita nazionale*.
4. Στο κείμενο *V. Gerratana, «Gramsci e la cultura contemporanea»* Roma, 1970, II.
5. Στίς δυό Ιταλικές εκδόσεις (*Einaudi* και *Editori Riuniti*) στον κατάλογο περιεχομένων, δίπλα σέ κάθε κεφάλαιο ή σημείωση άναφέρεται κι ή άριθμηση τών τετραδίων όπου τά είχε γράψει κι άριθμήσει ό ίδιος ό Γκράμσι.

Ο ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΝΟΟΤΜΕΝΩΝ

1. Τά όνόματα τών γερουσιαστών 'Ανιέλι (*Agnelli*) και Μπένι (*Benni*) άναφέρονται ένδειχτικά για νά ύποδηλώσουν τήν πολιτική έκπροσώπηση τής κυρίαρχης κοινωνικά τάξης, όπως τά

- ὀνόματα τῶν Τζεντίλε (δλ. σημ. 2) καὶ Κρότσε ὑποδηλώνουν τὴν πνευματικὴ ἐκπροσώπηση τῆς τελευταίας.
2. Γιόβαννι Gentile (1875 - 1944). Ἴταλὸς πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος. Ἀπολογητὴς τοῦ ἀπόλυτου ἰδεαλισμοῦ τῶν νεογεγκελιανῶν τῆς Ἰταλίας. Καταρχὴν φιλελεύθερος στὶς πολιτικὰς του ἀντιλήψεις, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνοδο τοῦ φασιστικοῦ κόμματος προσχωρεῖ σ' αὐτὸ καὶ μὲ τὴν ἀνοδο τοῦ Μουσολίνι στὴν ἐξουσία ἀναλαβαίνει τὸ Ἐπιτελεῖο Παιδείας. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ εἰσηγεῖται καὶ ἐπιβάλλει τὴ μεταρρύθμιση τῆς παιδείας, ποὺ ἀποτέλεσε τὴ βάση τῆς φασιστικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στὴ νεολαία.
 3. Στὸ κείμενο «gorilla ammaestrato». Ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ Taylor θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸ ἐπίπεδο τοῦ ζώου (γορίλα) μὲ τὴ διαφορὰ πὺς ἔχει ἐκπαιδεύσει τὸν ἑαυτό του σὲ μερικὰ πρακτικὰ δραστηριότητες, θεωρώντας αὐτὴ τὴ διαφορὰ σὰν ποσοτικὴ ἢ σὰν ποιοτικὴ διαφορὰ, ὅπως τὴ θεωρεῖ ὁ μαρξισμὸς.
 4. Οἱ ἀνθρωπολόγοι μὲ τοὺς ὄρους homo faber (ἄνθρωπος κατασκευαστῆς) καὶ homo sapiens (ἄνθρωπος ὁ ἔμφορον) ὀρίζουν τὰ βασικὰ στάδια ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς homo faber θεωροῦνται τὰ ὄντα ἐκεῖνα (ἄνθρωπίδες) ποὺ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ κατασκευάζουν ἐργαλεῖα. Ὁ homo sapiens εἶναι τὸ τελευταῖο στάδιο ἐξέλιξης τοῦ homo faber, καὶ σὰν τέτοιο ὀρίζεται τὸ ὄν ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ σκέφτεται (ἄνθρωπος). Δηλ. ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος μέχρι πρὶν 40 χιλ. χρόνια θεωρεῖται homo sapiens. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αὐτὴ ἡ διάκριση δὲν εἶναι σωστὴ, ἐπειδὴ ἀνταντακλᾶ μὲ μνηχανικιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, στὴν ὁποία θεωρεῖται ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρῶτα ἔμαθε νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ ἐργαλεῖα καὶ μετὰ ἔμαθε νὰ σκέφτεται. Ἡ διαλεκτικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ ὅτι ἡ ἱκανότητα τῆς χρήσης ἐργαλείων εἶναι σύγχρονη καὶ (κυρίως) ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἱκανότητος νὰ σκέφτεται, ὅπως καὶ τὸ ἀντίστροφο. Πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ὑπάρχει διαλεκτικὴ ἀλληλεξάρτηση ἀνάμεσα στὴ χρήση ἐργαλείων καὶ στὴ σκέψη καὶ κατὰ συνέπεια ἀνάμεσα στὸν homo faber καὶ τὸν homo sapiens κλπ.
 5. Ἡ μαρξιστικὴ θέσις ποὺ ἐπεξεργάζεται ὁ Γκράμσι σ' αὐτὴ τὴν παράγραφο εἶναι πὺς ἡ διάκριση ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ταξικὴ κοι-

νωνία σὲ ἐκμεταλλευτὲς κι ἐκμεταλλεούμενους παράγει μὴν ἀκόμη διάκριση ἢ ἀντίφαση στὸ συλλογικὸ ἄνθρωπο: ζκέινη δηλαδὴ τοῦ καθοδηγητῆ καὶ τοῦ καθοδηγούμενου, τοῦ διευθύνοντα καὶ τοῦ διευθυνομένου. Ἔτσι ὁ πρῶτος ἀσχολεῖται μόνο μὲ θεωρητικὰ προβλήματα, γιατί ἀποσπᾶται, ἐξαιτίας τῆς θέσης του στὴν παραγωγή, ἀπὸ τὴν πρακτικὴ δραστηριότητα, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἀσχολεῖται μονάχα μὲ πρακτικὰ προβλήματα χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ συλλάβει ἢ νὰ ἐπαδράσει πάνω στὸ σκοπὸ αὐτῆς τοῦ τῆς δραστηριότητας. Ἀντίθετα σὲ μὴν ἀταξικὴ κοινωνία, πὸν θὰ παράγει καινούργιο τύπο ἀνθρώπων, ἐξαιτίας τῆς κατάργησης τῆς ἐκμετάλλευσης ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο, θὰ καταργηθεῖ κι ἡ ἀντίφαση καὶ ἡ διάσπαση τοῦ συλλογικοῦ ἀνθρώπου καὶ θ' ἀποκατασταθεῖ μὴ καινούργια ἐνότητα δράσης πὸν θὰ περιέχει τόσο τίς πρακτικὲς δραστηριότητες ὅσο καὶ τίς θεωρητικὲς, δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶναι ἐξίσου παραγωγὸς ὅσο καὶ καθοδηγητῆς τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Ἔνα πρῶτο πεδίο ἐφαρμογῆς αὐτῆς τῆς διαδικασίας εἶναι ἡ ὀργάνωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος πὸν παράγει τὸ νέο τύπο διανοοῦμένου (σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία ὅτι τὰ μέλη ἐνὸς κινήματος ὅσον ἀφορᾷ αὐτὴ τους τὴ λειτουργία εἶναι διανοοῦμενοι), πὸν ἀσχολεῖται ταυτόχρονα μὲ τὰ πρακτικὰ καὶ θεωρητικὰ προβλήματα τῆς δραστηριότητας τοῦ κινήματος.

6. Στὸ κείμενο *intellectualità*.
7. Στὸ κείμενο *professionisti*. Ἐννοεῖ τοὺς ἐλεύθερους ἐπαγγελματίες μ' ἀνώτερη μόρφωση: γιατροῦς, συμβολαιογράφους, δικηγόρους κλπ.
8. Στὸ κείμενο *esocietà civile* καὶ *esocietà politica*. Μεταφράζοντας τὸ πρῶτο εἰδιωτικὴ κοινωνία καὶ τὸ δεύτερο ἐπολιτικὴ κοινωνία, νομίζω πὸς δρέθηκα καλύτερα στὸ πνεῦμα τῶν δρων πὸν χρησιμοποιήσε ὁ Γκράμισι, ἀφοῦ στὰ ἑλληνικὰ δὲν ὑπάρχουν οἱ ἀνάλογοι ὄροι. Βασικά, μὲ τίς δυὸ αὐτὲς ἐκφράσεις ἐννοεῖ τὰ δυὸ μεγάλα πεδία στὰ ὁποῖα διακρίνεται τὸ σύνολο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς: α) τίς δραστηριότητες καὶ τίς λειτουργίες ἐκεῖνες πὸν συμβαίνουν ἔξω ἀπὸ τὸ κρατικὸ πλαίσιο (ἐπιχειρήσεις, λέσχες, σύλλογοι, κλπ.) καὶ πὸν ἔχουν γιὰ φορεῖς τους ἢ φυσικὰ πρόσωπα ἢ νομικὰ πρόσωπα ἰδιωτικοῦ δικαίου, μὲ σκοπὸ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἰδιωτικῶν ἀναγκῶν

και 6) τις δραστηριότητες και τις λειτουργίες με άμεσο κοινωνικό χαρακτήρα, που γι' αυτό το λόγο λαβαίνουν χώρα μέσα στο κρατικό πλαίσιο (δημόσιοι οργανισμοί κι επαγγελματίες, διοίκηση, στρατός, πανεπιστήμια, κλπ.) κι έχουν για φορείς τους είτε το ίδιο το κράτος είτε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου — αν και το ζήτημα των φορέων δεν είναι πάντα καθοριστικό ενώ οι σκοποί και τα μέσα είναι περισσότερο καθοριστικά στοιχεία του ιδιωτικού ή δημόσιου χαρακτήρα τους.

9. Στο κείμενο *egemonia*. Βλέπε για την έννοια του όρου στην εισαγωγή του *Gruppi*.
10. 'Επίθετο από το όνομα του Ιταλού οικονομολόγου και κοινωνιολόγου *Achille Loria* (1857 - 1948). 'Ο *Λόρια* υπήρξε καθηγητής της πολιτικής οικονομίας κι ακαδημαϊκός. 'Εβγαλε ένα από τα πιο γνωστά περιοδικά οικονομικής και κοινωνιολογικής έρευνας κι ανάπτυξε ένα δικό του κοινωνικό σύστημα, που βασίζεται στην ύποχρεωτική κατοχή από κάθε άνθρωπο ενός κομματιού γης. Μ' αυτό τον τρόπο προσπάθησε να συμβιβάσει τη σοσιαλιστική απαίτηση για ισότητα με τη διατήρηση της ατομικής ιδιοκτησίας, πράγματα που από τη φύση τους είναι ασυμβίβαστα. Τη θεωρία του δέχτηκαν πολλοί Ιταλοί θεωρητικοί του μεσοπολέμου και δημιουργήθηκε έτσι σχολή: ο *λοριανισμός*. 'Ο *Γκράμι* ασχολείται κι κριτικάρει συχνά τις θέσεις του *Λόρια*. Στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση δέχεται κατά κάποιο τρόπο τη θεωρία του *Λόρια* για μη παραγωγικό έργο, όχι σαν πραγματική κατάσταση, αλλά μονάχα σά διάκριση από τον εργαζόμενο στην παραγωγή άμεσα.
11. Στο κείμενο *di tipo urbano*. Γι' αυτό χρησιμοποιούμε το επίθετο αστικός (με την έννοια: της πόλης) σέ διάκριση από το επίθετο αστικός (με τον ταξικό του χαρακτήρα).
12. 'Υπονοεί τα επαναστατικά (κομμουνιστικά) κόμματα. 'Η περιφραση έξαιτίας της ένδεχόμενης λογοκρισίας της φυλάξης.
13. Στο κείμενο λατινικά: «*Ompnesque medicinam Romae Professores et liberalium artium doctores, quo libentius et ipsi urbem incolerent et coeteci appetere civitate donavit*». (*Svetonio: vita di Cesare, XLII*). — 'Ελευθέρως τέχνες ή μαθήματα (*liberalium artium*) καλούνται από τους αρχαίους τα μαθήματα που ταί-

ριαζαν σ' ἐλεύθερους ἄνδρες (σ' ἀντίθεση με τὶς βάναισες τέχνες πού ταίριαζαν στοὺς μὴ ἐλεύθερους — δούλους, ἀπελεύθερους κλπ.). Οἱ ἐλευθέριες τέχνες ἦταν ἑπτὰ: γραμματική, ἀριθμητική, γεωμετρία, μουσική, ἀστρονομία, διαλεκτική καὶ ρητορική.

14. Στὸ κείμενο Galliganismo ἀπὸ τῆ λέξη Gallia, πού ἦταν τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς τῆς σημερινῆς Γαλλίας παλιότερα στὶς λατινογενεῖς γλῶσσες (σήμερα, ὡς γνωστό, ὀνομάζεται Francia στὰ ἰταλικά καὶ ἀνάλογα στὶς ἄλλες λατινογενεῖς γλῶσσες — ἀπὸ τὸ ὄνομα τῶν Φράγκων). Ὁ ὄρος γαλλικανισμὸς ἀναφέρεται στὴ σχετικὴ ἀὐτονομία καὶ ἐλευθερία πού ἀπολαμβάνει ἡ Ἐκκλησία τῆς Γαλλίας ἀπέναντι στοῦ Βατικανὸ καὶ τὸν Πάπα. Παλιότερα ὑπῆρχε καὶ σχετικὰ διαφοροτικὸ τυπικὸ καὶ λειτουργία στὴν Ἐκκλησία τῆς Γαλλίας πού σήμερα τὸ διατηρεῖ μονάχα ἡ ἐπισκοπὴ τῆς Λυών.

Ὁ Γαλλικανισμὸς εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στοῦ κράτος καὶ τὴν ἐκκλησία στοῦ χώρου τῆς Γαλλίας. Ἀπὸ τὴ μιά οἱ αὐτοκράτορες, σὰν ἐκπρόσωποι τῆς νέας ἰδεολογίας τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, πού ἀπηχοῦσε τὶς μεταβολές στὶς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις πού ἀντιστοιχοῦσαν σ' αὐτὲς τὶς μεταβολές, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ πάπας, σὰν ἐκπρόσωπος τοῦ καθολικοῦ κοσμοπολιτισμοῦ, δηλαδὴ τῆς ἰδεολογίας πού ἱστορικὰ παρήγαν οἱ μεσαιωνικὲς κοινωνικὲς σχέσεις (φεουδαρχία). Ἀποκορύφωμα αὐτῆς τῆς σύγκρουσης ἦταν ἡ αἰχμαλωσία τοῦ πάπα Βονιφάτιου Η' ἀπὸ τὸν Φίλιππο Δ' καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς παπικῆς πρωτεύουσας στὴν Ἀβινιὸν (1309). Ἀργότερα, ὅταν σταμάτησε αὐτὴ ἡ σύγκρουση καὶ ἡ ἔδρα τοῦ παπισμοῦ ξαναγύρισε στὴ Ρώμη (1488), ἔγινε ἡ λεγόμενη «πραγματικὴ ἐπικύρωση» τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Γαλλίας καὶ τέθηκαν οἱ βάσεις τοῦ νέου γαλλικοῦ θρησκευτικοῦ συστήματος. Ἀπ' τὴ μιά οἱ πάπες δὲν ἦσαν πιά ἀνεξέλεγκτοι γιατί τοὺς περιορίζε ἡ Σύνοδος τῶν Ἐπισκόπων, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη οἱ γαλλικὲς ἐπισκοπὲς ἔφευγαν ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ πάπα καὶ ἐξαρτιόνταν ὀλοένα καὶ περισσότερο ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γαλλίας, δηλαδὴ τὸ ἐθνικὸ κράτος.

15. Στὸ κείμενο γερμανικὰ Junker. Προέρχεται ἀπὸ τὸ Junger Herr πού σημαίνει «νεαρὸς κύριος». Πρόκειται γιὰ τοὺς εὐ-

γενείς μεγαλοχτηματίες, κυρίως στην περιοχή άνατολικά τοῦ Ἑλδα, ποὺ εἶχαν τεράστια πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ δύναμη στὸ Πρωσικὸ κράτος (ὡς τὰ 1918) καὶ ἀποτελοῦσαν τὴ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία αὐτοῦ τοῦ κράτους.

16. Βαράγγιοι (Vareghi). Τμήμα τῆς ἐθνότητος τῶν Νορμανδῶν, ποὺ εἶχαν γι' ἀρχικὴ τους κοιτίδα τὴ σημερινὴ Νορβηγία. Ζοῦσαν ἀπὸ τὸ ψάρεμα, τὴ ναυτιλία καὶ τὴν πειρατεία. Συχνά, ἐξαιτίας τῆς σωματικῆς τους ρώμης καὶ τῆς πολεμικῆς τους δεξιότητάς, κατέβαιναν στὸ Νότο ἢ στὴν Ἄνατολὴ γὰρ νὰ καταταγοῦν στὸς μισθοφορικοὺς στρατοὺς διαφόρων βασιλείων. Ἔτσι ἔφτασαν ὡς τὸ Βυζάντιο καὶ τὴ Ρωσία. Σ' αὐτὴ τὴν τελευταία, ἐξαιτίας κυρίως τῆς ἑλλειψῆς ἰσχυρῆς πολιτικτικῆς οἰκονομίας, καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων ποὺ τὴν σπάραζαν, βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπαβάλουν τὴν ἐξουσία τους, δημιουργώντας μὰ σιεῖα ἰσχυρὰ πριγκηπάτα καὶ δουκάτα, ποὺ ἀργότερα ἐξελίχτηκαν στὴ Ρώσικη Αὐτοκρατορία.
17. Πέτρος Α' ὁ Μέγας (1672 - 1725). Ἀπὸ νεορῖς, μὲ πολέμους μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ Ρωσία, κατόρθωσε νὰ στερεώσῃ καὶ νὰ ἐπεκτείνει τὴν ἐξουσία του. Σύντριψε τὴν ἀντίσταση τῆς Ἑκκλησίας (μὴ ἀκόμη περὶπτωση kulturkampf βλ. σημ. 19) καὶ τῶν εὐγενῶν Βογιάρων, δηλαδὴ τὴν πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ἐκπροσώπηση τοῦ φεουδαλισμοῦ, καὶ στερέωσε τὴν κεντρικὴ ἐξουσία. Μὲ σκοπὸ τὴν οἰκονομικὴν ἐνδυνάμωσιν γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ κράτους προσκάλεσε πλῆθος ξένων (κυρίως γερμανῶν) διανοουμένων: δασκάλους, τεχνικοὺς, γιαιτροὺς, μηχανικοὺς κλπ. Οἱ μεταρρυθμίσεις ποὺ ἐπέβαλε στὴ Ρωσικὴ Αὐτοκρατορία ἀφοροῦν τὸ σύνολο τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, καὶ τὴν μετέτρεψαν ἀπὸ κράτος τυπικὰ φεουδαλικὸ σὲ κράτος μεταβατικῶν χαραχτήρα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀστικῶν μορφῶν οἰκονομίας.
18. Στὸ κείμενο Piemonte. Ἐπαρχία τῆς Ἰταλίας ποὺ ὑπῆρξε τὸ προγεφύρωμα γιὰ τὴν ἔνωση καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἰταλίας.
19. Στὸ κείμενο γερμανικὰ kulturkampf. Μ' αὐτὸν τὸν ὄρο ὀνομάσθηκε ἡ πάλη ἀνάμεσα στὸ Πρωσικὸ κράτος καὶ τὴν καθολικὴ Ἑκκλησία (1871 - 87). Ὁ Μπίσμαρκ θέλοντας νὰ πε-

ριορίσει τή δύναμη τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καί Καθολικῶς Κόσμου τοῦ Κέντρου, ψήφισε μιά σειρά νόμων πού περιορίζουν τή δραστηριότητά τους. Ἀκολούθησε ἄγρια πολιτική καί θρησκευτική πάλη πού ἔληξε μέ τήν ἤττα τοῦ καθολικισμοῦ. Ἐκτοτε ἡ καθολική Ἐκκλησία ἔχασε τόν ἔλεγχο πάνω στήν ἐκπαίδευση καί σ' ἄλλες δημόσιες δραστηριότητες, ἐπίσης ἔχασε τίς παροχές τῆς ἀπό τὸ κράτος καί ἄλλα προνόμια. Ἐτσι ἡλικία μιά φορά, ἔστω καί δύο, τὸ ἐθνικὸ κράτος ἐπαβλήθηκε στήν Ἐκκλησία.

20. Στὸ κείμενο «Chiesa positivista».

21. Πλούταρχος Κάλλες (1877 - 1945). Μεξικανὸς πολιτικὸς πού μετέτρεψε τὸ φεουδαλικὸ χαραχτήρα τοῦ Μεξικοῦ μέ μιά βίαιη ἐπανάσταση ἐναντίον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Τὴν περίοδο τῆς Προεδρίας του (1924 - 28) ἀποπειράθηκε ν' ἀπαλλοτριώσει τὰ ἐκκλησιαστικὰ χτήματα, πού ὡς τὸ 1910 ἐκτείνονταν σὲ πάνω ἀπὸ τὸ 80% τοῦ καλλιεργήσιμου ἐδάφους τῆς γαίης. Αὐτὸ ἔκανε νὰ ξεσπάσει ἕνας αἱματηρὸς ἐμφύλιος πόλεμος πού ἔληξε μέ τήν ἤττα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ἐτσι μέ τὴ βοήθεια τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί τῶν προοδευτικῶν καί φιλελεύθερων στοιχείων τῆς χώρας ἠώταξε τὴν ἐκκλησία καί τῆς ἀφαίρεσε ὅλα τὰ οὐσιαστικὰ οικονομικά καί πολιτικά προνόμια τῆς (kulturkampf).

Ἀνάλογα κινήματα ἔλαβαν χώρα καί στίς λοιπές χῆρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς στήν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου.

22. Ἀναφέρεται στήν Κίνα καί λοιπές ἀνατολικές ἀσιατικές χῆρες, γιὰ τίς ὁποῖες δὲς καί στὸ κεφάλαιον «Ἐξόρση», Ἀμερικῆ, Ἄσια, στὰ οἰκεία δοκίμια.

II ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ ΔΙΑΝΟΟΤΜΕΝΩΝ

1. Λάο - Τσε. Κινέζος φιλόσοφος τοῦ 6ου π.Χ. αἰώνα. Εἰσηγητῆς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Τάο, πού ἡ περιγραφή του καί ἡ ἐρμηνεία του ἀπασχόλησε τὴν κινέζικη φιλοσοφικὴ σκέψη γιὰ δεκάδες αἰώνων. Γι' αὐτὸν ἡ παράδοση ἀναφέρει ὅτι γεννή-

θηκε ογδόντα χρόνων και μ' άσπρα μαλλιά, ύπνονόντας προφανώς τή μεγάλη και πρώμη σοφία του. Μιά σύγκριση τής διοθεωρίας του μέ τή διοθεωρία του Κομπούκιου δές στο κεφάλαιο «Ειρώπη, Άμερική, Άσία» στο άρθρο «Ένα βιβλίό για τήν κινέζικη κουλτούρα». Έν πάσει περιπτώσει, έκείνο πού θέλει νά τονίσει ό Γ'κράμισι έδω είναι πώς ένώ ή 'Ιταλία σά χώρος έχει μιά μακρόχρονη και πολύ σημαντική πολιτική και πολιτιστική ιστορία, έντούτους μόλις στά 1870 μπόρεσε νά οργανωθεί σέ έλεύθερο κι ένιαίο κράτος.

2. Μετά τό θάνατο του Καρλομάγνου οι κληρονόμοι του άρχισαν τους έμφύλιους πολέμους προκειμένου νά έξασφαλίσουν τή διαδοχή στο θρόνο του. Οι πόλεμοι αυτοί τέλειωσαν μέ τή μάχη του Φαντανέζο (841) και τήν ύπογραφή συμφωνίας ανάμεσα στους άντικάλους, πού έπακρωόθηκε μέ τόν όρκο του Στρασοδούφου (842). Τόν όρκο όμως αυτό όφειλαν νά δώσουν (συνολικά) τόσο οι άρχηγοί όσο και οι ίδιοι οι στρατιώτες. Πράγμα πού έξανάγκασε τή σύνταξη του στα γαλλικά έπειδή τή λατινική δέν τήν έξεραν οι στρατιώτες. Έτσι τό κείμενο του όρκου ήταν τό πρώτο γραφτό ντοκουμέντο τής γαλλικής γλώσσας.
3. Στο κείμενο Montecassino. Παλιό μοναστήρι στην περιοχή τής Φλωρεντίας στην κορφή του όμώνυμου βουνού. Οι μαρτυρίες για τά όρια των χημάτων του μοναστηριού είναι από τά πρώτα - πρώτα γραφτά κείμενα τής λαϊκής Ιταλικής γλώσσας.
4. Οι ένδοικοινοτικοί και διακοινοτικοί άγώνες του 12ου αιώνα και ή πάλη του πάπα έναντίον του γερμανού αυτοκράτορα άποδιοργάνωσαν τήν κοινοτική δομή τής Ιταλικής χερσονήσου κι έφεραν στην έξουσία στις διάφορες πόλεις ήγεμόνες, πού τις όργάνωσαν, αυτές και τις γύρω περιοχές τους, σέ πριγκηπάτα και δουκάτα, έπιβάλλοντας τήν άυταρχική διοίκηση του ήγεμόνα και τής γραφειοκρατείας του, σ' άντικατάσταση των δημοκρατικών θεσμών των κοινοτήτων.
5. Τήν έποχή αυτή (4ος αιώνας) ξεκινά μιά κίνηση, τόσο στην Άνατολή όσο και στη Δύση, μέ σκοπό νά συνθέσουν τήν εύηλοφροσύνη και τό «ιάλος» του κλασικού πολιτισμού μέ τά ενάματα και τήν εθική τής χριστιανικής διδασκαλίας. Έτσι, ποιητές σαν τόν Τερτυλιανό, τό Νόνο κλπ. συμμετέχουν

σ' αυτό τὸ κίνημα (τόσο στὴ Δύση ὅσο καὶ στὴν Ἐνατολή), πού ἐκδηλώνεται καὶ στὴν λουτὴ λογοτεχνία καὶ φιλολογία. Γ'ν' αὐτὸ τὸ κίνημα μποροῦμε νὰ πούμε πὼς εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τῆς ψευδο-θεολογίας τοῦ «Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ».

6. Στὸ κείμενο *diritto canonico* (κανονικὸ δίκαιο), *diritto personale* (προσωπικὸ δίκαιο) καὶ *diritto longobardo* (λογγοβαρδικὸ δίκαιο). Μὲ τὴ διάλυση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀποσυντίθεται καὶ τὸ ἐργατικὸ πλαίσιο πού παρήγγε αὐτὸς ὁ ὀργανισμὸς, ἔτσι ὅταν οἱ Λομβαρδοὶ τέλη τοῦ ὅτου αἰῶνα καταχτοῦν τὴν Β. Ἰταλία καὶ στερεώνουν τὴν ἐξουσία τους ἀρχίζουν νὰ ἐπεξεργάζονται ἓνα ὀρισμένο δικαϊκὸ σύστημα, πού σήμερα ἀποκαλεῖται λομβαρδικὸ δίκαιο. Ἐς σημειωθεῖ ἐδῶ πὼς εἶναι ὁ μόνος λαὸς ἀπ' ὅσους εἰσβάλανε στὴν Ἰταλικὴ χερσόνησο πού οἰκοδόμησαν ἑνὸς τοῦ σύστημα δίκαιου. Οἱ ὑπόλοιποι ἀπὸ τοὺς εἰσβολεῖς, ἀποδέχτηκαν ἔτσι κι ἄλλιῶς τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο, πού προσάρμοσαν στὶς δικές τους ἀνάγκες. Ἡ παρακαμτὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ δίκαιου καὶ ἡ ἀδυναμία τοῦ λομβαρδικοῦ νὰ καλύψει ὄλη τὴν ἔκταση τοῦ δίκαιου ἐπίτρεψαν στὸ ἐκκλησιαστικὸ ἢ κανονικὸ δίκαιο (πού πηγάζει ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή, τὴν Ἱερὴ Παράδοση καὶ τοὺς ἄλλους ἀποστολικούς κι ἐκκλησιαστικούς κανόνες καὶ πού ἀφορᾶ τὴν ἐκκλησία καὶ τίς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς) ν' ἀναπτυχθεῖ ἐξαιτίας καὶ τῆς ἀγλης πού εἶχε τότε ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, καὶ νὰ περιλάβει στὴ δικαιοδοσία του τὸ σύνολο τῆς δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς ζωῆς.
7. *Alessandro Manzoni* (1783 - 1875). Ἰταλὸς ποιητὴς, θεατρικὸς συγγραφεὺς καὶ μυθιστοριογράφος. Ἐπίσης ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὸ δοκίμιο. Τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του τὸ διατρέχει ἡ ἐθνικιστικὴ ἰδεολογία κι ἐπέδρασε ἔντονα στὸ ἐθνικιστικὸ αἶσθημα τῶν Ἰταλῶν. Γ'ν' αὐτὸ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσωπευτικούς συγγραφεῖς τοῦ Ἰταλικοῦ *Risorgimento*. Ἐξαιτίας αὐτῆς του τῆς κατεύθυνσης ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ μὲ τὴν κήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἐνιαίου Ἰταλικοῦ κράτους τὸν ἀνακηρύσσει γεροῦσιαστὴ κι ἀργότερα ἐπίτιμο Ρωμαῖο πολίτη. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ πολέμησε τὴν κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ Πάπα καὶ ψήφισε γιὰ τὴν κατάργησή τῆς λίγο πρὶν τὸ θάνατό του. Κυριότερα ἔργα του οἱ *Μελόνυμφοι*, οἱ *Ἀντέλκοι*, *θηρησκευτικοὶ ὕμνοι* κλπ.

8. Οι όροι στα λατινικά «*nelle due positiones di jus publicum e di jus privatum*». Και παρακάτω *jus Sacrum* (ιερό δίκαιο), *jus canonicum* (κανονικό δίκαιο), *jus ecclesiasticum* (έκκλησιαστικό δίκαιο) και *jus romanum* ρωμαϊκό δίκαιο).
9. Λατινικά στο κείμενο *eschole liberalium artium*. Πρόκειται για τὰ σχολεία πού υπήρχανε στη διάρκεια του μεσαίωνα μέσα κι έξω από την Ίταλία κι όπου διδάσκονταν οι ελεύθερες τέχνες ή μαθήματα (βλ. σημ. 13 στο εσχηματισμό των διανοουμένων) και στο μάθημα τής ρητορικής διδάσκονταν στοιχεία του λαϊκού δικαίου.
10. Στο κείμενο *diritto laico*. Δηλαδή του μὴ έκκλησιαστικού δικαίου, του κοσμικού δικως θά έλεγαν οι ίδιοι οι έκκλησιαστικοί. Για τή σημασία του έπιθέτου *laico* βλ. σημ. 23 και 24 στην εισαγωγή του Gruppi.
11. Στο κείμενο γερμανικά *Volksrechte*.
12. Στο κείμενο *Corpus giustiniano* και *Editto longobardo*. Με τον πρώτο όρο έννοείται ή κωδικοποίηση επί Ίουστινιανού του ρωμαϊκού δικαίου. Ή κωδικοποίηση αυτή περιλαβαίνει: α) τις εισηγήσεις (*Institutiones*), β) τον Κώδικα (*Codex*), γ) τον Πανδέκτη (*Didesta*) και δ) τις Νεαρές (*Novelae Constitutiones*). Με τον δεύτερο όρο έννοείται ο Κώδικας πού σύνταξε ο βασιλιάς Ροθάριος (643), με σκοπό να υποτάξει τους δουκες στη βασιλική έξουσία. Ο Κώδικας υποστηρίχτηκε από το στρατό (ένοπλο λαό) και ψηφίστηκε στην Παβία τον ίδιο χρόνο. Μ' αυτό το διάταγμα δικάζονται οι εραμαίους λอมβαρδοί υπήκοοι έφόσον υπάρχει σύγκρουση ρωμαϊκού και λอมβαρδικού δικαίου και ή υπόθεση ήταν δημοσίου δικαίου. Το Έδικτο του Ροθάριου είναι έμπνευσμένο από μιά Νεαρά του Ίουστινιανού και μιά άναθεωρημένη θησιγοτθική *Lex Antiqua*. Άλλά είναι ένα πρωτότυπο και πολύ προχωρημένο δίκαιο, σε σχέση με τὰ άλλα βαρβαρικά δίκαια. Το Λομβαρδικό Έδικτο συμπληρώθηκε με τὸ πέραςμα του χρόνου και με άλλες νομοθετικές διατάξεις μεταγενεστέρων λομβαρδών ηγεμόνων, πού εκδίδονται παρουσία των δικαστών και τής συνέλευσης του λαού, πού συνέρχεται κάθε 1η Μαρτίου. Οι σημαντικότερες απ' αυτές τις διατάξεις είναι του βασιλιά Λιουτπράνδου.

Ἡ λομβαρδική νομοθεσία συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴν κατάχτη-
ση τῶν Φράγκων, κυρίως στὸ Πριγκηπάτο τοῦ Μπενεδέντο.
Ἡ ἐπαρθεὶς τοῦ λομβαρδικοῦ δικαίου συνεχίστηκε γὰρ πολὺ στὴ
Β. Ἰταλία, ὄχι μόνον στὴν Παβία καὶ στὸ Μιλάνο, ἀλλὰ καὶ
στὴ Μπολώνια τοῦ 11ου αἰῶνα, ὅπου εἶχε ἀναδιώσει τὸ ρω-
μαϊκὸ δίκαιο καὶ ὅπου ἔγινε ἐκδοση καὶ σχολιασμός τῶν Λομ-
βαρδικῶν νόμων μετὰ τὸ ὄνομα Λομβάρδα (Lombarda).

13. Στὸ κείμενο degli Ottoni, ποὺ ἐμεῖς μεταφέρουμε: τοῦ Ὁθω-
να Α' καὶ τῶν διαδόχων του, γιὰτὶ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποδοθεῖ
στὰ ἑλληνικὰ μετὰ γενικὴ πληθυντικὴ τὸ ὄνομα Ὁθωνας. Πρό-
κειται λοιπὸν ἐδῶ γιὰ τοὺς Ὁθωνας Α', Β' καὶ Γ', αὐτο-
κράτορες τῆς Ἁγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Γερμανι-
κοῦ ἔθνους ἀπὸ τὸ 912 ἕως τὸ 1002. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτοί,
θεωρῶντας τὴν Ἰταλία ὡς ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς Αὐτο-
κρατορίας, ἀνακατέυτηκαν συχνὰ στὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευ-
τικὰ πράγματα τῆς Χερσονήσου.
14. Στὸ κείμενο λατινικὰ «*omnium generalis*». Στὴν Παβία ἀπὸ
τὸν 9ο ἕως τὸν 11ο αἰῶνα, καλλιεργεῖται ξεχωριστὰ τὸ λομ-
βαρδικὸ δίκαιο ποὺ οἱ λογγοδάρδοι, σ' ἀντίθεση μετὰ τοὺς ἄλ-
λους καταχτητῆς, ἐπέβαλλαν σιτοὺς πληθυσμοὺς τῶν περιοχῶν
ποὺ κατάχτησαν. Ἀπὸ τὸν 11ο αἰῶνα ὁμοῦ ἀρχίζει νὰ διδά-
σκεται παράλληλα καὶ τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο. Ἡ διαδικασία ἐπι-
βολῆς ἢ ἀναγέννησης τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου περὶ μέσα ἀπὸ
τὴν πρακτικὴ τοῦ Βασιλικοῦ Δικαστηρίου τῆς Παβίας, ποὺ
εἶχε γιὰ σκοπὸ τῆς λειτουργίας του νὰ ἐξομαλύνει τίς διαφο-
ρὰς τῶν ἐσωπολιτειακῶν καὶ αὐτοτελῶν δικαίων (ρωμαϊκὸ, λομ-
βαρδικὸ, κανονικὸ, ἔθμικὸ) τῶν διαφόρων Ἰταλικῶν πόλεων.
Ἔτσι ἀναδιώκει καὶ καθίσταται σιγά-σιγά τὸ ρωμαϊκὸ δί-
καιο «γενικὸ γιὰ ὅλους», παράλληλα μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς ἰδεο-
λογίας γιὰ ἐνιαῖο Ἰταλικὸ ἔθνος κλπ. Αὕτὴ εἶναι ἡ λε-
γόμενη Σχολὴ τῆς Παβίας. Στὴν Μπολώνια πάλι στὰ 1125
ὁ καθηγητὴς τῆς ρητορικῆς Irnerius ἴδρυσεν τὴ σχολὴ τῶν σχο-
λιωγράφων (glossatores) ποὺ ἀρχίζουν πρὸς τὴ συστηματικὴ καὶ
ἐντατικὴ σπουδὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Οἱ σχολιωγράφοι ὀνο-
μάστηκαν ἔτσι ἐπειδὴ γράφον ἐρμηνευτικὰ σχόλια τοῦ δικαίου
στὰ περιθώρια καὶ στὰ διάστιχα τῆς Ἰουστινιανίας Κωδικο-
ποίησιν.

15. Στο κείμενο Sveni. Πρόκειται για τους αυτοκράτορες Φρειδερίκο Α' τὸν Μπαρμπαρόσα καὶ τοὺς διαδόχους του, τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους, που βασίλευσαν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 22ου αἰώνα καὶ μετὰ. Το ὄνομα αὐτὸ τὸ πήραν γιατί ὁ πατέρας τοῦ Μπαρμπαρόσα ἦταν Λούκας τῆς Σουηδίας.
16. Στο κείμενο Carolingi. Ἑλληνικὰ Καρוליῖδες ἢ Καρολίγγευοι ἢ Καρλοβιγγιανοί. Μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι γνωστοὶ στὴν Ἱταλία ὁ Καρλομάγνος καὶ οἱ διάδοχοί του, βασιλεῖδες τῆς Γαλλίας καὶ αὐτοκράτορες τῆς Γερμανίας. Ἡ δυναστεία τους κλάπησε ἀπὸ τὸ 751, ἀφ' οὗ ἀρπάξε τὸ στέμματα τῆς Γαλλίας ἀπὸ τοὺς Μερουβιγγίδες, ἕως τὸ 987, πὺν ἔχισε τὸ στέμμα ὅλο τὴ δυναστεία τῶν Καπέτων. Στὴν ἐποχὴ τους διοικηθῆναι ἡ φεουδαρχία στὸ φράγκικὸ κράτος, πὺν ὀργανώθηρει σὲ στρατιωτικὴ βάση, σὲ συμμαχία μὲ τὸν πανίσχυρο τότε καθολικὸ κλῆρο, σ' ἀντίθεση μὲ τοὺς Μερουβιγγίδες τὸν ἐκρίθηκει σὲ μόνιμη πάλη καὶ ἀντίθεση μὲ τὴν καθολικὴ ἐκκλησία, τῆς ἁποίας δὲν ἤθελαν ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ὀλιγόνα καὶ προσωρινὴ αὐξανόμενὴ ἔγγειο ἰδιοκτησία της. Σὲ διενέξεις μὲ τὴν καθολικὴ ἐκκλησία ἤρθαν ἀργότερα καὶ οἱ καπέτοι πὺν τελικὰ περιόρισαν τὴ δικαιοδοσία της (βλ. σημ. 14 στὸ ἐπισημασμένον τῶν διανοομένων).
17. Στο κείμενο (sole - luna). Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰώνα ὁ πάπας ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀπόκτησε καὶ κοσμικὴ ἐξουσία στὴ Ρώμη καὶ σὲ μὴ μεγάλη περιοχὴ τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας. Ὅστερα ἀπ' τὴ Σύνοδο τῶν Γρηγορίων (1049), πὺν ὀνόμασε τὸν ἐπίσκοπο Ρώμης (πάπα) ἀποστολικὸ ἀρχηγὸ τῆς παγκοσμίου (= καθολικῆς) Ἑκκλησίας, τὸ κύρος τοῦ πάπαι αὐξήθηκε καθὼς καὶ ἡ ἐξουσία του. Ὅσοι πολλοὶ πάπαι σκεφθηκαν νὰ ἐπεκτείνουν τὴν κοσμικὴ ἐξουσία τους πάνω στὸ σύνολο τῶν χριστιανικῶν ἐδαφῶν καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἤρθαν σὲ σύγκρουση μὲ πολλοὺς Εὐρωπαϊκοὺς μονάρχους. Ὅνας ἀπὸ τοὺς πάπαι — ὁ Γρηγόριος Ζ' (1073 - 1085) — διακήρυξε τὴν ἰεραρχία τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας πάνω στὴν κοσμικὴ καὶ προσπάθησε πρῶτα ν' ἀπαλλάξει τὴν ἐκκλησία ἀπὸ τὴ ἐπεμβάσεις τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων καὶ κατόπιν νὰ ὀποιάξει τὴν πολιτεία (Ἀγία Ρωμαϊκὴ Αυτοκρατορία τοῦ Ρωμαϊκοῦ Ἔ-

θνους και λοιπά βασίλεια) στην Έκκλησία. Αυτό είχε σα συνέπεια τη σύγκρουσή του με τους Γερμανούς Αυτοκράτορες, που συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες με τις διενέξεις Γιβελίνων και Γουέλφων.

Ίδεολογικός εξοπλισμός γι' αυτές τις ενέργειες των παπών ήταν οι θεωρίες: ότι ο φορέας της πνευματικής εξουσίας (πάπας) ήταν ήλιος σε σχέση με τους φορείς της κοσμικής εξουσίας (βασίλεις, αυτοκράτορες κλπ.) που ήταν το φεγγάρι. "Η ότι η κοσμική εξουσία είναι ο έκτελεστικός βραχίον της πνευματικής εξουσίας (έκκλησίας) κλπ.

18. Στο κείμενο «utrumque jus».
19. Στο κείμενο, Augusto Rostagni «Autonomia della Letteratura romana», «Italia Letteraria», 21-5-1938 e sezz.
20. Στο κείμενο «costituzionalismo». (Ή από τη λέξη costituzione). Στην ιστορία της νεώτερης Εύρώπης υπήρξε κίνημα, που πολλές φορές οργανώθηκε και σε κόμμα στις διάφορες χώρες, μ' απαίτηση την καθίδρυση συντάγματος στα διάφορα έθνη κράτη (πολλές φορές αυτές οι ομάδες ή κόμματα παίρναν το όνομα «συνταγματωκίς»). Ή θεωρία λοιπόν αυτού του κινήματος είναι ο συνταγματισμός. Πρόδρομος λοιπόν αυτού του κινήματος στάθηκε η απαίτηση της διευθυντικής ομάδας του Βυζαντίου επί Ίουστινιανού, που ζήτησε κι επέτυχε την κωδικοποίηση του ρωμαϊκού δικαίου ώστε να υπάρξει ένα σαφές και γενικό για όλο το κράτος νομικό πλαίσιο και να εξαλειφτεί το τοπικό κι έθνικό δίκαιο, που συχνά κατάληγε να διαμορφώνεται αποκλειστικά από τη θέληση του άρχοντα ή του κρατικού υπάλληλου.
21. Στο κείμενο A. G. Amatucci «Storia della Letteratura latina cristiana», Laterza, Bari.
22. Στο κείμενο Cassiodoro (477-575). Ρωμαίος ιστορικός και θεολόγος, που εγκατάλειψε το αξίωμα του υπάτου και άποσύρθηκε στην πατρίδα του Σκυλάκιο της Σικελίας, όπου ίδρυσε κοινόβιο μοναστήρι (vivarium). Σ' αυτό πέρασε το υπόλοιπο της ζωής του μελετώντας έλληνικά και λατινικά γράμματα και χριστιανική διδασκαλία, διδάσκοντας τους μαθητές του μοναχούς και γράφοντας το έργο του. Ή από αυτό τα σπουδαιότερα βιβλία του είναι «Institutiones divinarum et saecularium

lectionis». Ὁ Κασποντόρο πίστευε πὸς δάση τῆς ἱερῆς παιδείας, πὸς ἔπρεπε νὰ ἐπαβληθῆι σ' ὄλα τὰ τότε σχολεῖα, δὲν μωροῦσε νὰ ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὴν κλασικὴ (ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ) παιδεία. Τὸ πρόγραμμά του αὐτὸ σκόπευε νὰ δάλει σ' ἐφαρμογὴ ὁ πάπας Ἀγαπητός.

23. Στὸ κείμενο Luigi Salvatorelli. «San Benedetto e l' Italia del suo tempo». (Laterza, Bari).

Ὁ Ἅγιος Βενέδικτος ἀπὸ τὴ Νουρσία γεννήθηκε πρὸς τὸ τέλος τοῦ δου αἰῶνα. Τότε πὸς ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία θρῆσκότανε σ' ἀποσύνθεση τόσο σὰν κρατικὸ σχῆμα ὅσο καὶ σὰν κοινωνικὸς σχηματισμός. Οἱ εἰσβολὲς τῶν βαρβάρων ἔδωσαν τὸ ἀποφασιστικὸ χτύπημα στὴν ἀποσύνθεση τοῦ δουλοχτητικοῦ κόσμου. Ἔτσι αὐτὴ ἡ ἐποχὴ θρῆσκεται στὸ μεταίχμιο τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς δουλοχτητικῆς σὲ φεουδαρχικὴ κοινωνία. Οἱ πρῶτοι πυρῆνες τῆς τελευταίας ἐμφανίζονται στὴ μορφοποίησι ἀπὸ τὴ μιὰ τοῦ μοναστηριοῦ κι ἀπ' τὴν ἄλλη τῶν ρωμαϊκῶν ἀγροικῶν σὲ κοινωνικὰ κέντρα μὲ νέες παραγωγικὲς σχέσεις (δηλ. μὲ νέο τύπο σχέσεων ἀνάμεσα στὸν ὄργανωτὴ καὶ στὸν ἐκτελεστὴ τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας). Ὁ Ἅγιος Βενέδικτος μὲ τὴν ὄργάνωσι τῆς Μονῆς τοῦ Montecassino γίνεται ἀξιόσιος εἰσηγητὴς μιᾶς νέας κοινωνικῆς διαδικασίας. Ὁ κανόνας τῆς ἐργασίας καὶ προσευχῆς (ora et labora), μὲ τὸν ὁποῖο ἐφοδίασε τὸ μοναστήρι ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ. Γιατὶ ἐξαιτίας τῆς ἀνάγκης νὰ παραμένουν ὀλη τὴ μέρα στὸ μοναστήρι οἱ καλόγεροι κατάστησε ἀναγκαῖα τὴν πρόσληψι κολλίγων γιὰ τὴν καλλιέργεια τῶν χτημάτων. Ἐνῶ τὸ κύρος τοῦ μοναστηριοῦ προφύλασσε τὸ προϊόν τῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὴ ληστεία τόσο τῶν παράνομων σικμοριῶν ὅσο καὶ τῶν ὀργανωμένων τμημάτων τῶν γύρω ἀρχόντων.

24. Στὸ κείμενο Filippo Ermini, «Benedetto da Norcia» nel «profilo» di formigini.
25. Στὸ κείμενο λατινικὰ «l' orbis latinus».
26. Στὸ κείμενο «ora et labora». Βλ. σημ. 23.
27. Στὸ κείμενο della «villa» romana patrizia. Ἐννοεῖ τὴν ἀγροικία (Ἑπαυλι) τῶν ρωμαίων πατρικίων, πὸς περιέκλειε μέσα στὸν περίβολό της τὰ κτήματα, τοὺς σταύλους, τίς ἀποθήκες

κλπ. αναγκαίες εγκαταστάσεις της αγροτικής εκμετάλλευσης. Με τη διάλυση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και την έλλειψη μιάς συνεχτικής κοινωνικής οργάνωσης ή έπαυλη-αγροικία έγινε ο πυρήνας συγκρότησης νέου κοινωνικού κύτταρου. Περιβάλλεται με τείχη και πύργους που παρέχουν ασφάλεια και προστασία τόσο στο προσωπικό όσο και στην οργάνωση και τα υλικά προϊόντα κι αγαθά της παραγωγής.

28. Στο κείμενο β. Barbadoro nel «Marzocco» del 26-9-1926 a proposito della seconda Lega lombarda. 'Η δεύτερη Λομβαρδική Ένωση είναι συνέχεια της πρώτης που συνέβη το 1167 από το σύνολο των Λομβαρδικών πόλεων (Βερόνα, Πάδουα, Βενετία, Μιλάνο, Φερράρα, Μάντουα, Πλακεντία κλπ., κλπ.) με το σκοπό να υπερασπίσει και ν' άποκαταστήσει στο θρόνο του τον πάπα 'Αλέξανδρο Γ' που είχε εκθρονίσει ο Φρειδερίκος Α' ή Μπαρμπαρόσα, αυτοκράτορας της 'Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους. 'Ηταν δηλαδή γουελφική (φιλοπαπική) σιμμαχία. 'Η Società Lombarda έβγαλε εκτελεστική επιτροπή και ίδρυσε το φρούριο της 'Αλεξανδρείας. Στη σύγκρουση με τον Μπαρμπαρόσα, που για πολλοστή φορά εισέβαλε στην 'Ιταλία στο Λενιάνο (1176) τον νίκησαν και τον ανάγκασαν (με την άνακωχή Βενετίας — Γκράντο, 1177) ν' αναγνωρίσει τον πάπα 'Αλέξανδρο Γ' και με την Ειρήνη της Κωνσταντίας (1183) την ανεξαρτησία κι αυτονομία του Λομβαρδικού συνδέσμου έναντι πληρωμής κάποιου φόρου κάθε χρόνο.

'Η δεύτερη Λομβαρδική Ένωση συγκροτήθηκε το 1237 αφού οι λομβαρδικές πόλεις επαναστάτησαν έναντιον του Φρειδερίκου Β', που είχε μπει κι αυτός σε διαμάχη κι άγώνα με τον τότε πάπα Γρηγόριο Θ'. 'Η σιμμαχία όμως διαλύθηκε τον ίδιο χρόνο, ύστερα από την ήττα της στη μάχη της Κορτεννούδας.

29. Στο κείμενο del secondo Svevo. Δεύτερος Σουήδος είναι ο δεύτερος Φρειδερίκος (1194-1250), αυτοκράτορας της 'Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους, που ταυτόχρονα υπήρξε και βασιλιάς της Σικελίας (1197-1211). Αυτό ακριδώς το γεγονός τον έκανε να διαφοροποιήσει την πολιτική του από τον Φρειδερίκο τον Μπαρμπαρόσα, μολονότι

κι αυτός ανακατεύτηκε στα πράγματα της 'Ιταλίας και συγκρούστηκε με τόν πάπα (βλ. και σημείωση 28) και κατέλαβε τη Ρώμη.

30. Στο κείμενο «Archivio storico per le province napoletane».
31. Στο κείμενο Controriforma. 'Ονομασία που δόθηκε από τους γερμανούς ιστορικούς στην καθολική αντίδραση (16ος αιώνας) έναντι της μεταρρύθμισης του Λούθηρου (1517), που κατάκλυσε τις χώρες της Εύρωπης, απειλώντας ακόμη και την 'Ισπανία και 'Ιταλία, που ήταν τα προπύργια του καθολικισμού. Για ν' αντιμετωπίσει αυτή την κατάσταση το Βατικανό όργάνωσε μία ιδεολογική αντίθεση που την προωθούσε με δυο βασικά όργανα: α) την 'Ιερά 'Εξέταση (1542) και τόν Index (= Πίνακας). 'Η πρώτη, που είχε παραρτήματα σ' όλη την Εύρωπη, εξαπόλυσε ένα πρωτοφανές ανθρωποκνηνητό με δίκες, ανακρίσεις κι εκτελέσεις, ενώ ή δεύτερη εμπορτίστηκε με τή σύνταξη καταλόγου τών έργων που αντιμεμάχονταν τήν καθολική πίστη. β) 'Ίδρυσε σεμινάρια, καθόρισε τó δογματικό μέρος τής πίστης κι όργάνωσε τάγματα καλογέρων ή αναδιοργάνωσε τά παλιά τάγματα για τήν προπαγάνδα του καθολικισμού. 'Η αντίθεση ανάμεσα σέ διαμαρτυρούμενους και καθολικούς και ή αντιμεταρρύθμιση τών τελευταίων κάλυψε με τó ιδεολογικό κάλυμμά της μιά σειρά συγκρούσεις και πολέμους ανάμεσα στίς χώρες τής Εύρωπης, που κατέληξαν νά τις διαιρέσουν σέ καθολικές, λατινικές και νότιες και σέ βόρειες και διαμαρτυρούμενες.
32. Στο κείμενο «Ricordi di un vecchio normalista, di Girolamo Vitelli nella «Nuova Antologia» del 1-4-1930.
33. Στο κείμενο «mercantilismo», ελληνικά αποδίδεται με τόν όρο έμποροκρατία κι έμποροκρατισμός. Οικονομική πολιτική θεωρία και οικονομική πολιτική πραχτική τών φεουδαρχικών κρατάν τής Εύρωπης στό διάστημα από τόν 15ο έως τόν 18ο αιώνα. 'Η πολιτική αυτή εκφράζει τά συμφέροντα τής ανερχόμενης αστικής τάξης, που προσπαθούσε νά έπιταχύνει τή συσώρευση κεφαλαίου στίς διάφορες χώρες με τήν ανάπτυξη του έξωτερικού έμπορίου, τήν άποικιοκρατία και τούς έμπορικούς κι άλλους καταχτητικούς πολέμους. 'Ο Μερκαντιλισμός, κατά τόν

Μάρξ, είναι η πρώτη οικονομική θεωρία που διατυπώθηκε σε σχέση με τον καταλιστικό τρόπο παραγωγής. Όσον αφορά τώρα τη θεωρία του μερκαντιλισμού, αυτή υποστήριζε την κυκλοφορία των αγαθών και μάλιστα την εξαγωγή με σκοπό την αποταμίευση χρυσού κι αργύρου, που αποτελούσε τη βάση του διεθνούς νομισματικού συστήματος.

84. Όνομα που έδωσαν περιφρονητικά οι γάλλοι καθολικοί στους διαμαρτυρούμενους (καλδινιστές) στα μέσα του 16ου αιώνα. "Ας σημειωθεί ότι, έξω από λίγους εύγενείς που αντιπολιτεύονταν τον αυτοκράτορα, η μεγάλη μάζα των προτεσταντών ήταν άνθρωποι των κατωτέρων τάξεων στις βιομηχανικές πόλεις. Αυτό αποδειχνει την κοινωνική φύση των θρησκευτικών πολέμων που ακολούθησαν. Η διαμάχη και η καταδίωξη των διαμαρτυρούμενων στη Γαλλία τέλειωσε με το "Έδικτον της Νάντης (1598) που αποκαθιστούσε τους διαμαρτυρούμενους στα ίδια δικαιώματα (θρησκευτικά, πολιτικά, κλπ.) με τους καθολικούς.
85. Στο κείμενο *regalismo* και *giurisdizionalismo*. "Αφησα άμετάφραστους αυτούς τους όρους, γιατί δεν υπάρχουν ανάλογοι όροι στα ελληνικά, εξαιτίας της άπουσίας ανάλογων ιστορικών καταστάσεων, που στα πλαίσια τους θα έμφανίζονταν και οι παραπάνω θεωρίες. Με τον πρώτο όρο (*regalismo* που ίσως θα μπορούσε ν' αποδοθεί με τον ελληνικό όρο *μοναρχισμός*) νοείται η θεωρία που υπερασπίζει την έξουσία του μονάρχη ή βασιλιά γιατί την θεωρεί από τη μιá αποτελεσματική κι από την άλλη γιατί πηγάζει από το Θεό είτε έμμεσα (διά μέσου του λαού) είτε άμεσα (έλέω Θεού βασιλεύς). Η θεωρία αυτή υπερασπίζεται την έξουσία του βασιλιά ή μονάρχη άπέναντι στην έξουσία των εύγενών και της εκκλησίας. Η θεωρία για τη δικαστική νομιμότητα ή έξουσία (*giurisdizionalismo*) είναι προίόν της προηγούμενης θεωρίας κι αφορά τό ειδικό δικαίωμα του βασιλιά ν' άσκει τη δικαστική έξουσία, συσταίνοντας βασιλικά δικαστήρια, όπου κρίνονται τά πάντα εν όνόματι του άπέναντι στο δικαίωμα των εύγενών και της εκκλησίας ν' άπενέμουν δίκαιο. Αútές οι θεωρίες αντικατοπτρίζουν τους άγώνες της κεντρικής έξουσίας έναντίόν των φεουδαρχών και του

- καθολοκισμού και είναι παράγωγα ή παραπληρώματα της θεωρίας για το έθνικό κράτος κλπ. κλπ.
36. Pietro Gianone (1676 - 1748). Ίταλός συγγραφέας, άπολογητής της βασιλικής εξουσίας και του μοναρχισμού. Το σπουδαιότερο έργο του είναι «Πολιτική Ίστορία του Βασιλείου της Νάπολης» εξαιτίας του όποιου κινηγήθηκε από το Βατικανό (πέθανε στη φυλακή). Τα έργα του υπερασπίζουν τη μοναρχία και έπαίθονται με δομύτητα έναντιόν της κοσμικής εξουσίας του πάπα και των άλλων πολιτικών διεκδικησεών του.
37. Νεογουελφικά (στο κείμενο (neoguelfe) ρεύματα της Ίαναγέννησης. Μ' αυτό τον όρο ό Γκράμσι χαρακτηρίζει το νέο περιεχόμενο που πήραν την περίοδο της Ίαναγέννησης στην Ίταλία οι παλιές φατρίες των γερμανών ήγεμόνων γουέλφων και γιβελίνων. Άπό το 13ο αιώνα και δώθε, ή Ίταλία χωρίστηκε σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα: τους ύποστηρικτές του γερμανού αυτοκράτορα (γιβελίνοι) και τους άσαδοús του πάπα (γουέλφους). Γουέλφοι ήσαν κυρίως οι λουβαρδικές πόλεις και γουελφικό ήταν το περιεχόμενο της πρώτης και δεύτερης Ένωσης τους. Άργότερα με το όνομα γουέλφοι (νεογουέλφοι) στην Ίταλία όνομάζονταν τα άριστοκρατικά και συντηρητικά στοιχεία των διαφόρων Ίταλικών πόλεων, ενώ τα φιλελεύθερα και δημοκρατικά στοιχεία όνομάζονταν γιβελίνοι (νεογιβελίνοι).
38. Στο κείμενο Sanfedismo. Ό όρος προέρχεται από την Έκφραση Santa Fede (Άγία Ψίστη) και πρόκειται για καθολικό κίνημα στην Ίταλία του 18ου και 19ου αιώνα με σκοπό να υπερασπιστεί την καθολική εκκλησία και ν' αντιδράσει στις άπόψεις των φιλελευθέρων, των μεταρυσμιστών ή των άθεϊστών. Στη Νεάπολη, στις άρχές του 1800, δημιουργήθηκε ξεχωριστή θρησκευτική όμάδα (σανφεντίστες) με σκοπό να κινηγήσει τους φιλελεύθερους και καρμπονάρους πατριώτες - έθνικιστές.
39. Στο κείμενο Azione Catholica. Το σύνολο των μαζικών καθολικών όργανώσεων (με βάση το φύλο, την ήλικία και το επαγγελμα), που όργάνωσε στα 1922 ή ρωμαϊκή εκκλησία σε μια σειρά ευρωπαϊκές και λατινοαμερικάνικες χώρες, με σκοπό την ύποστήριξη της πολιτικής του πάπα και των καθολικών κομμάτων.

40. Ὑπνοεῖ ἐδῶ ομάδες ἢ ἄτομα μὴ ἐργατικῆς προέλευσης, πρὸς ὅμοιες προσελκύονται ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τῆς ἐργατικῆς τάξης, κυρίως, τὸν καιρὸ τῆς νεότητάς τους καὶ κατόπιν ἐπιστρέφουν στοὺς δικούς τους ταξικούς σχηματισμούς, μέσα ἀπὸ τοὺς ὀπίσθους πολεμᾶνε ἐναντίον τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος.
41. Στὸ κείμενο *transformismo classico*. Μ' αὐτὸ τὸν ὄρο ὁ Γκράμισι ὑπνοεῖ τὴν ἰσοπέδωση καὶ τὴν ἔλλειψη διαφοροποίησης στὰ ἰταλικά πολιτικά κόμματα τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἐφορμή γι' αὐτὴ τὴν ἰσοπέδωση στάθηκε ἡ πολιτικὴ τῶν συμμαχικῶν χωρὶς ἀρχές, πρὸς ἐφαρμοσὴ ὁ «ἀριστερός» Ντεκερέτις, μὲ τὰ κόμματα τοῦ Κέντρου καὶ τῆς Δεξιᾶς, προκειμένου νὰ κρατηθεῖ στὴν ἐξουσία. Πραγματικὴ αἰτία ὅμως ἦταν ἡ ἀπουσία διαφοροποίησης τόσο στὸν ταξικὸ καθορισμὸ τῶν ἰταλικῶν πολιτικῶν κομμάτων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ὅσο καὶ ἡ ἀπουσία ξεχωριστοῦ πολιτικοῦ προγράμματος αὐτῶν τῶν κομμάτων.
42. Στὸ κείμενο γαλλικά... *après moi le deluge*. Ἡ γνωστὴ φράση τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', βασιλεῦς τῆς Γαλλίας.
43. Στὸ κείμενο *centro neoscolastico*.
44. Στὸ κείμενο *Consiglio Nazionale delle Ricerche (C.N.R.)*. Τὸ Συμβούλιο αὐτὸ ἐδρεύει στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης, ἀπ' ὅπου συντονίζει καὶ ὁργανώνει τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνικὴ δραστηριότητα σ' ἐθνικῷ ἐπίπεδο. Γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς ὁργανώνει ἐπιστημονικὰ συνέδρια, σεμινάρια κλπ.
45. Στὸ κείμενο *universalismo medievale*. Ἐννοεῖ τὴν ἀντίληψη ἐκείνη πρὸς ἣν θεωρεῖ τὸ φανερὸ καὶ κρυφὸ κόσμον ὡς μὴ ἐνόητα πρὸς ἀπορροαὴ ἀπὸ τὸ θεῖο. Ὁ οὐνιβερσαλισμὸς τὸ Μεσαίωνα χρησιμοποιοῦντο τόσο ἀπὸ τὸν πᾶπα, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Ἁγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους ὡς ἰδεολογικὸ ὄπλο γιὰ τὴν κυριαρχία τους πάνω στὸν τότε γνωστὸ κόσμον. Ὁ οὐνιβερσαλισμὸς θεωρεῖ ἐνιαῖο τὸν βλιτικὸν κόσμον ὅπως καὶ τὸν πνευματικὸν ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ καθολικισμοῦ καὶ συχνὰ ἡ βάση τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Ἡ πρὸ τυπικῆ ἐκδήλωση τοῦ οὐνιβερσαλισμοῦ εἶναι ὁ καθολικὸς κοσμοπολιτισμὸς.
46. Στὸ κείμενο *Italia Barbara*. Περιοδικὴ ἔκδοσις.
47. *Carlile Thomas* (1793 - 1881). Σκώτος ἱστορικός, δοκιμιογράφος καὶ ἠθικοφιλόσοφος. Φιλογερμανὸς καὶ θανιαιστής τοῦ

γερμανικοῦ πνεύματος, μετάφρασε Σίλλερ και Γκαίτε και ἔγραψε γι' αὐτοὺς μελέτες βιογραφικὲς και τεχνικατικὲς. Στὰ βιβλία του κατακρίνει τὴν γαλλικὴ ἐπανάσταση και γενικὰ τὴ δράση τοῦ λαοῦ. Στὴν ἐπαναστατικὴτητα τοῦ 19ου αἰῶνα ἀντικαθάρωσε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς και τὴν ἀξία τῆς προσωπικότητας. Στὶς δημοκρατικὲς και ἐξισωτικὲς τάσεις ἀντικαθάρωσε τὴ λατρεία τοῦ ἥρωα. Πολέμησε τὴ μηχανικὴ κοσμοθεωρία, τὴ λατρεία τοῦ πλήθους και τὸν ὠφελμισμὸ. Στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς ὑπῆρξε ἐκπρόσωπος τοῦ βρετανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. «Οἱ ἥρωες» μεταφράστηκαν στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Α. Δαλιγίο (1925). "Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Κάραυλ εἶχε μεγάλη πέραση στὴν Ἀμερικὴ και δημοφύγησε πνευματικὸ ρεῦμα.

48. Στὸ κείμενο *Metastasio, Ojetti και Michele Barbi*. Λογοτέχνες τοῦ μέσου τόνου και τῶν προσωπικῶν αισθημάτων. Ἐξάλου και ἡ θέση πὺ κατέχουν στὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας τῆς Ἰταλίας εἶναι μιὰ μέση θέση. Καὶ γι' αὐτὸ ὁ Γκράμοσι τοὺς ἀντιπαράθετει στοὺς Ντάντε και τὸν Ἀλφιέρι πὺ εἶναι ποιητὲς μεγαλόπνοοι και ὑψηλῶν τόνων. Καὶ φυσικὰ κατέχουν και τὶς πρῶτες θέσεις στὴν ἰταλικὴ λογοτεχνία. Ἀλλὰ ἐκεῖνο πὺ ἔχει σημασία γιὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Γκράμοσι σ' αὐτοὺς εἶναι ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δυὸ ομάδες ὑπάρχει βασικὰ ἡ διαφορὰ ἠθους και στάσης ἀπέναντι στὸν κόσμο.
49. Στὸ κείμενο *Tacito, Gesare, Sallustio, Tito Livio*. Ρωμαῖοι πὺ ἔγραψαν ρωμαϊκὴ ἱστορία.
50. Στὸ κείμενο *Filippo Virgili, «L' espansione della cultura Italiana», «Nuova Antologia», 1-12-1928.*

ΙΤΑΛΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ

1. Ἀναφέρεται στὸ γεγονός πὺς κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἡ κοσμοπολιτικὴ ὀργάνωση τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶνδρῶσε τὸ μηχανισμὸ τῆς με ἰταλοῦς. Πράγμα πὺ δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐθνικοποίηση τῶν ἰταλῶν διανοουμένων.
2. Στὸ κείμενο *centro romano*. Ἐννοεῖ τὸ Βατικανό.

3. Στο κείμενο *municipalismo*. Για μιὰ ἐξαιρετικά μεγάλη περίοδο τῆς ἱστορίας ἡ Ἰταλία ὄχι μόνο δὲν εἶχε ἐνιαία πολιτικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ ἦταν ὀργανωμένη σὲ μικρὰ κρατίδια, εἴτε δουκάτα καὶ πριγκιπάτα μὲ αὐταρχικὴ διακυβέρνηση, εἴτε κοινότητες μὲ δημοκρατικὴ διακυβέρνηση. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διάσπαση τοῦ ἰταλικοῦ χώρου σὲ μικρότερες ἐνότητες δὲν ἐπέτρεψε τὴν καταλιστικὴ ἀνάπτυξη, ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ φάση ἀπαιτοῦσε μεγάλους οικονομικοὺς χώρους, ἀνάγκη ποὺ δημιούργησε τὰ ἔθνη κράτη καὶ τὴν ἰδεολογία τοῦ ἔθνους.
4. Στο κείμενο *capacita*. Προτίμησα νὰ διατηρήσω αὐτὴ τὴν ἀφηρημένη ἔκφραση: ἐπαύει λίγο - λίγο νὰ παράγει ἱκανότητες, παρόλο ποὺ στὰ ἑλληνικὰ δὲν εἶναι δόκιμη, γιὰ νὰ παραμείνω πιστὸς στὴ σκέψη τοῦ Γκράμσι ποὺ εἶδω θέλει νὰ τονίσει τὸ γενικὸ φαινόμενο κι ὄχι τὸν προσωπικὸ χαραχτήρα αὐτῶν τῶν ἱκανοτήτων.
5. Στο κείμενο *Flandre*. Περιοχὴ στὰ σύνορα Γαλλίας, Βελγίου κι Ὀλλανδίας. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ γίνονται μιὰ σειρά πόλεμοι ἀπὸ τὸν βασιλιὰ τῆς Ἰσπανίας γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς κυριαρχίας του στὶς κάτω χῶρες. Τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ ἀνάλαβε νὰ φέρει σὲ πέρας ὁ Φαρνέζε ποὺ διορίστηκε κυβερνήτης τῶν Κάτω Χωρῶν. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐγίνε ἡ πολιορκία τῆς Ναμουρ (*Namur*).
6. Τὰ ὀνόματα στὸ κείμενο: *Alessandro Farnese, Ranuccio Farnese, Ambrogio Spinola, Paciotto da Urbino, Giorgio Basta, Giambattista del Monte Pompeo Giustiniano, Cristoforo Mondragone* καὶ παρακάτω *Crabrio Serbelloni* καὶ *Scipione Campi*.
7. Στο κείμενο. *Carlo Segré, «Il Petrarca a Montpellier», «Nuova Antologia, 18-7-1929.*
8. Στο κείμενο «*Bollettino storico lucchese*», τοῦ *Eugenio Lazzareschi*. Ἡ Λούκα ἦταν ἡ πρώτη πόλη (11ο αἰῶνα) τῆς Ἰταλίας ποὺ ἀνάπτυξε τὴ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο τοῦ μεταξοῦ. Στὸ 16ο αἰῶνα ἡ βιομηχανία αὐτὴ ἀπασχολοῦσε πάνω ἀπὸ 80 χιλιάδες ἐργάτες, γυναῖκες κι ἄνδρες. Ἡ πόλη εἶναι πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ τῆς Λούκας ποὺ ὀρίζεται ἀνάμεσα στὸς νομοὺς Πίζας καὶ Φλωρεντίας.
9. Εἶναι γνωστὸ πὼς τόσο στὸ Μεσαίωνα ὄσο κι ἀργότερα, πρὶν

συσταθῶν τὰ ἔθνικα κράτη, οἱ δημόσιοι πρόσοδοι νοικιάζονταν σὲ ἰδιῶτες, οἱ ὅποιοι ἔναντι ἐνὸς ὀρισμένου ποσοῦ ἀναλαβαί-
νανε νὰ εἰσπράξουν γιὰ λογαριασμό τους αὐτὲς τὲς προσόδους
(τελωνειακά, φόρους καὶ ἄλλα κρατικά ἢ ἡγεμονικά ἔσοδα
κλπ.). Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα ἦταν
ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ καὶ εἶχε μὴν ὀρισμένη σημασία γιὰ
τὴν ἀνάπτυξη τῶν κρατικῶν μορφῶν οἰκονομίας.

10. Στὸ κείμενο «borgheses». Ἡ ἀναγνώριση τῶν λουκῆζων σὰν ἄ-
στῶν τοῦ Παρισιοῦ σήμαινε ὅτι θ' ἀποχτούσαν τὰ παρακάτω
προνόμια: τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία, τὸ δικαίωμα νὰ πωλοῦν
καὶ ν' ἀγοράζουν, τὴν ἐλεύθερη κυκλοφορία στὴν ἀγορὰ τῆς
πόλης, τὸ δικαίωμα νὰ ἐμπορεύονται καὶ νὰ ἰδρύνουν βιοτεχνί-
ες κλπ. κλπ. ποὺ ἦταν ὀλότελα ἢ ἐν μέρει ἀπαγορευμένα στοὺς
κατοίκους τῆς ὑπαίθρου καὶ στοὺς δουλοπάροικους. Κι ἐπίσης
τὴν ὑποστήριξη τῆς πόλης γιὰ κάθε ὑπόθεση τοῦ ἀστοῦ ἔξω
ἀπὸ τὴν πόλη.
11. Στὸ κείμενο «Marzocco» 4-10-1931 καὶ «Illustrazione To-
skana» τοῦ Dottor Ladislao Holik - Barabás su Filippo
Scolari (Pippo Spano).
12. Στὸ κείμενο Renand Przedziecki, «Ambasciatori ve-
neti in Polonian», «Nuova Antologia» 1-7-1930. Ἄς ση-
μειωθεῖ ἐδῶ μὲ τὴν εὐκαιρία πὼς τὰ τρία τελευταῖα ἀρθροῖδια
αὐτοῦ τοῦ τίτλου δὲν εἶναι θεωρητικὲς ἀναλύσεις ἀλλὰ συγ-
κέντρωση ὕλικου καὶ ἐνδείξεων γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς θεωρίας
του γιὰ τὸν κοσμοπολίτικο ρόλο τῶν διανοουμένων τῆς Ἰταλίας.
13. Καρδινάλιος Giulio Mazarini (1602 - 1661). Σικελικῆς καταγω-
γῆς, σπούδασε στὴ Ρώμη καὶ στὴν Ἰσπανία καὶ κατὰ περιώ-
δους ὑπηρέτησε σὰ διπλωμάτης καὶ πολιτικὸς τόσο τὸν πάπα
ἔσο καὶ τὸ βασίλειον Λουδοβίκο ΙΓ' τῆς Γαλλίας. Τέλος, μὲ τὸ
θάνατο τοῦ Ρισελιέ ἔγινε ὑπουργὸς καὶ μέλος τῆς ἀντιβασι-
λείας τῆς γαλλικῆς αὐλῆς καὶ ἀργότερα πρωθυπουργὸς καὶ πρό-
εδρος τοῦ συμβουλίου τῆς ἀντιβασιλείας, γινόμενος λίγο - λίγο
ὁ ἀπόλυτος κύριος τῆς Γαλλίας.

ΕΥΡΩΠΗ, ΑΜΕΡΙΚΗ, ΑΣΙΑ

1. Για τις σημειώσεις και τα άρθρα του Γκράμοσι που δημοσιεύονται κάτω από τον τίτλο «Οι τελευταίοι μέρες της μελέτης του ελίτε μια ιστορία των διανοούμενων» τον τρόπο που σχηματίστηκαν οι διανοούμενοι στις διάφορες χώρες και τις άλλες πολιτιστικές συνθήκες.
2. Στο κείμενο *particularismo*. Θεωρείται η ιδιαίτερη εἴδηση ή χάρι που έχει κάποιος ή που έχει παραχωρηθεί σε κάποιον για λόγους ή σκοπούς που έχουν σχέση με το πρόσωπό του. Μπορούμε να το ἐνοήσουμε και με τον ὄρο ἰδιαιτερότητα, ἀλλὰ φορτισμένο με κάποιο ταλέντο ή χάρισμα.
3. Στο κείμενο Zullen Benda, «Comment un écrivain sert - Il l' universel?», *Nouvelles Littéraires* 2-11-1929.
4. Στο κείμενο «Il tradimento degli intellettuali».
5. Στο κείμενο «Esprit und Geist» del Wescheler. Στά γαλλικά *Esprit* σημαίνει τὸ πνεῦμα, ὡς και στὰ γερμανικά *Geist* σημαίνει πάλι τὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ ὁ τρόπος που ἐννοοῦν οἱ δύο λαοὶ αὐτοὺς τοὺς ὄρους εἶναι διαφορετικοί. Μποροῦμε χοντρικά να δόσουμε τίς ἐξῆς ἀποχρώσεις πρὸς τίς ὁποῖες κλίνουν ἀντίστοιχα οἱ δύο ὄροι: Τὸ γαλλικὸ *Esprit* τείνει πρὸς τὸ λεπτό (πνεῦμα) και τὸ γερμανικὸ πρὸς τὸ ὑψηλὸ (πνεῦμα).
6. Στο κείμενο γαλλικά «Figaro» 19-7-1919, «Manifeste du parti de l' Intelligence»: «N' est - ce pas en se nationalisant qu' une littérature prend une signification plus universelle, un intérêt plus humainement général?»
7. Ernest Renan (1823 - 1892). Μεγάλος γάλλος συγγραφέας και φιλόσοφος. Ἐγραψε ἔργα που ἀναφέρονται στὴ θερησκευτικὴ ἱστορία, στὴ φιλολογία και τὴ φιλοσοφία. Ἀπ' αὐτὰ τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ παρακάτω: «Ἀδερρότης και ἀδερροσύνη». ἐὸ ἕως τοῦ Χριστοῦ, «Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ».
8. Στο κείμενο γαλλικά: «C' est le rôle des maîtres de justifier les habitudes et préjugés qui sont ceux de la France, de manière à préparer pour le mieux nos enfants à prendre leur rang dans la procession nationale».
Ὁ Maurice - August Barres (1862 - 1923). Γάλλος ἔθνικι-

στής πολιτικός και συγγραφέας. Έγραψε μιά σειρά έργα με φανερά άτομικιστική, συντηρητική κι εθνικιστική ιδεολογία. Από νωρίς άνακατέυτηκε και στην πολιτική, αλλά χωρίς σημαντικές έπιτυχίες, ώσπου ή φασιστική του πολιτική στην ύπόθεση Ντρεύφους τον κάνει επί τέλους γνωστό σαν πρόεδρο τής «Ένώσεως τής γαλλικής πατρίδος». Από τότε συνέχισε τή σωβινιστική κι αντίδραστική πολιτική του τόσο στα γραφτά του όσο και στην πρακτική δράση, ώσπου κατάφερε νά γίνει και άκαδημαϊκός, ενώ στο μεταξύ πολλές φορές είχε έκλεγεί δουλευτής τής "Άκρας Δεξιάς.

9. Στο κείμενο Pierre Mille, «Deux éroques littéraires et d'angoisse: 1815—1830 και 1918—1930» στο «Nouvelles Littéraires» (άναφέρει τὸ ἄρθρο τοῦ) André Berge, «L'Esprit de la litterature moderne» στην «Revue des Deux Mondes».
10. Χωρίς καμιά άμφιβολία ὁ ρομαντισμός δέν ὑπῆρξε μονάχα ένα φιλολογικό κίνημα, κυρίως ὑπῆρξε μιά «στάση ζωῆς» τῶν διανοουμένων και τῶν νέων τῆς ἐποχῆς. Οὔτε ὁ ἀπελπισμένος ρομαντισμός ἦταν ἡ βασική ἐκδήλωση αὐτοῦ τοῦ κινήματος, γιατί ὑπῆρξε κι ὁ μαχητικός (ἐπαναστατικός) ρομαντισμός: μιά ἰδεολογία πού όσο κι ἂν ἦταν άτομιστική εἶχε τήν ἰκανότητα νά ἐξευγενίζεται ἀπό τή δράση γιά τὸ κοινὸ καλό. Τά ἐπαναστατικά γεγονότα τοῦ 1830, 1831 και προπάντων τοῦ 1848, πού σαν παλίοια κατάκλυσαν τήν Εὐρώπη, εἶναι ἡ ἀπόδειξη γιά τήν ἀλήθεια τῶν γενικεύσεων τοῦ Γκράμι.
11. Ὁ Αὐγουστος τοῦ 1914 θεωρεῖται ἡ χρονολογία ἐναρξης τοῦ Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, με τή γερμανική προέλαση μέσα στο Βέλγιο, όταν τὸ τελευταῖο ἀπέριψε τὸ τελεσίγραφο τῆς πρώτης (2-8-1914). Τὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ εἶναι στὰ γαλλικά... «n' arrivent même pas à concevoir que vingt - cinq Francs ne valent plus que cent sous» και «voudraient que ce soit comme avant».
12. Στο κείμενο Emmanuel Berl «Mort de la pensée bourgeoise».
13. Στο κείμενο γαλλικά: Jeunesses laïques et republicaines.
14. Στο κείμενο Le Feu di Barbusse.
15. Στο κείμενο γαλλικά «n' est plus fonde endignité».

16. Στο κείμενο γαλλικά: «Et autour de nous, nous sentons croître cette Famine du peuple, qui nous interroge sans que nous puissions lui répondre, qui nous presse sans que nous puissions, le satisfaire, qui réclame une justification de sa peine sans que nous puissions la lui donner. On dirait que les usines géantes déterminent une zone de silence de laquelle l'ouvrier ne peut plus sortir et où l'intellectuel ne peut plus entrer. Tellement séparés que l'intellectuel, 1554 du milieu ouvrier, n'en retrouve point l'accès».
17. Στο κείμενο γαλλικά: «La fidélité difficile, écrit Jean Guéhenno, peut-être la fidélité impossible. Le boursier n'établit nullement, comme on pouvait l'espérer, un pont entre le prolétariat et la bourgeoisie. Un bourgeois de plus, et c'est bien. Mais ses frères cessent de le reconnaître. Ils ne voient plus en lui un des leurs. Comme le peuple ne participe nullement aux modes d'expression des intellectuels, il faut, ou bien qu'il s'oppose à eux, qu'il constitue une sorte de nationalité avec son langage propre, ou bien qu'il n'ait pas de langage du tout et s'enlise dans une sorte de barbarie».
18. Στο κείμενο *taylorizzato*, που σημαίνει *ταιυλοροποιημένος*, αλλά επειδή το επίθετο αυτό είναι άδοκιμο γι' αυτό χρησιμοποιήσα περίφραση στη μετάφραση. «Όσο για το σύστημα ταιύλορ (ταιυλορισμός ή ορθολογιστική οργάνωση της εργασίας) αυτό βασίζεται: α) στην οικονομική αρχή του να πετυχαίνεις τη μεγαλύτερη απόδοση με τη μικρότερη δαπάνη ενέργειας, β) στην ιδεολογική αρχή της συνεργασίας εργάτη κι εργοδότη. Είναι το σύστημα που ανακάλυψε κι επεξεργάστηκε ο μηχανικός Ταιύλορ (1856-1915) και που αποτέλεσε την οργανωτική βάση της επιχειρηματικής δραστηριότητας της 'Αμερικής και των υπόλοιπων καπιταλιστικών χωρών. 'Από κοινωνιολογική άποψη είναι η άμεση και φανερή αιτία της αλλοτρίωσης του εργαζόμενου στην παραγωγή εξαιτίας της τυποποίησης και της αφορίσεως που απαιτεί το σύστημα τόσο στην οργάνωση όσο και στην εκτέλεση της εργασίας. 'Από

μιὰ άποψη ό ταιύλοροποιοημένοσ εργάτησ μπορεί νά θεωρηθεί συνώνυμο του σύγχρονου άλλοτριομένου εργάτη τών αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών κι αντίθετο του έξαθλιωμένου προλετάριου του περασμένου αιώνα ή τών έξαρτημένων κι άποικιοκρατούμενων χωρών. Έπειδή τά χαρακτηριστικά του πρώτου είναι α) ένα άνεκτό διοτικό επίπεδο, β) άποξένωση από την εργασία που κάνει έξαιτίας της λεπτομερούσ έξειδίκευσης γ) τυποποίηση τόσο της εργασίας του όσο και της ζωής του κλπ. κλπ.

19. Στο κείμενο γαλλικά: «Avec Zola donc on avec rien, la fraternité ou la mort. Telle est notre devise. Tel notre drame. Et telle notre loi».
20. Στο κείμενο Guido Ferrando, «Libri nuovi e nuove tendenze nella cultura inglese», «Mazzocco» 17-4-1932.
21. Οι λέξεις gentleman και gentiluomo έχουν την ίδια άκριβώς έτιμολογική καταγωγή: gentle - man (= εύγενής άνθρωπος ή άντρασ και gentile - uomo (= εύγενής άνθρωπος ή άντρασ). Έντούτοισ δέν έχουν την ίδια άκριβώς σημασία γιατί ή έννοια τών λέξεων δέν έξαρτάται μόνο από την έτιμολογία τους, αλλά κι από την ιστορική χρήση τους. Έτσι ό άγγλικός δρος άπαιτεί μιá μεγαλύτερη πνευματική πειθαρχία κλπ. άπ' ό,τι οι άνάλογοι δροι τών άλλων γλωσσών. Κι αυτό μου φαίνεται πώς δέν είναι άσχετο με το ότι μόνο ή Βρεταννία κατόρθωσε στα νεώτερα χρόνια ν' άποχτήσει μιάν αυτοκρατορία παγκόσμιασ σημασίας, πράγμα που άπαιτούσε την άνάπτυξη στο έπακρο τών ίκανοτήτων τών διευθυντικών ομάδων της χώρασ, για ν' ανταποκριθούν στα ιστορικά τους καθήκοντα.
22. Στο κείμενο οι δροι άγγλικά: Oxford, Cambridge, Durham, και «p u b l i c s c h o o l s».
23. Στο κείμενο τά όνόματα τών πόλεων άγγλικά: Manchester, Liverpool, Birmingham, Sheffield, Leeds, Bristol, Galles, Bangor, Cardiff, Swansea, Aberystwyth, Hull, Newcastle, Southampton, Exeter, Reading, Nottingham, Leicester.
24. Στο κείμενο άγγλικά: Extention Courses.
25. Έννοεί την Ίταλία του μεσοπολέμου.
26. Στο κείμενο Fiera Internazionale del libro a Firenze.

27. Στο κείμενο «Civiltà Cattolica» 4-1-1930 «L' opera della grazia in una recente conversione dall' anglicanismo» και άγγλικά: Vernon Johnson, «One Lord, one faith Un signore, ma Fede, London, Sheed and Ward, 1929). Καθως συνάγεται άπό τό κείμενο ό Τζόνσον έχει άλλαξει πιστήσεις κι' άπό άγγλικανός πού ήταν έγινε καθολικός και τό θεθο του συζητά την ψυχολογία τών Άγγλων θρησκευομένων, προκειμένου ίσως νά βρεθοϋν τρόποι για νά προσηλυτιστοθν στον καθολικισμό.
28. Η Άγγλικανική εκκλησία άρχίζει νά διαμορφώνεται δίαια κι αιματηρά τόν καιρό του Έρρίκου Η' σά συνέπεια τών συγκρούσεων ανάμεσα στον καθολικισμό και την άγγλική μοναρχία (μιά άκόμη περίπτωση kulturkampf) και της νίκης της τελευταίας. Σήμερα ή Άγγλικανική εκκλησία έχει τρεις πτέρυγες: α) Τήν «Ύψηλή Έκκλησία» πού είναι τελετόφιλος και θέπει πρός τόν καθολικισμό, β) την «Χαμηλή Έκκλησία» πού είναι άπλούστερη και θέπει πρός τόν καθολικισμό (εὐαγγελική) και γ) την «Εύρεία Έκκλησία» μέ τάσεις ορθολογικές και νωτεριστικές (λατινιδυναρισμός) πού συχνά φτάνουν ν' άμφισβητήσουν την αξία κι αυτής της ύπαρξης του Χριστού ή της έρμηνείας της Βίβλου. Αύτή ή ποικιλία άπόψεων πού περιλαβαίνει ή Άγγλικανική εκκλησία δείχνει περισσότερο τόν έθνικό και κατά κάποιον τρόπο κρατικό χαρακτήρα της καταγωγής της.
29. Στο κείμενο Guido Ferrando, «Educazione e colonie», «Marzocco», 4-10-1931.
30. Στο κείμενο άγγλικά «The British Commonwealth Education Conference».
31. Στο κείμενο άγγλικά «in a changing Empire» και ύπονοεί τη συνεχή μεταβολή τών πραγμάτων της Αύτοκρατορίας, άλλαγή πού κατάληξε στις μέρες μας στην κατάρευση της Βρεταννικής Αύτοκρατορίας.
32. Στο κείμενο άγγλικά «interracial understandings». Μέ τόν δορο αυτό νοείται ή πολιτική του Έπουργείου άπωικιών της Βρεταννίας (στό μεσοπόλεμο κι άργότερα) για την άναίμακτη ύποταγή τών άπωικιοκρατομένων. Αύτή άντανακλά στο έπίπεδο άπωικιστών κι άπωικιοκρατομένων την Ιδεολογία της συνερ-

γασίας μεταξύ τῶν τάξεων τῶν καπιταλιστῶν καὶ τῶν ἐργαζομένων.

33. Στὸ κείμενα ἀγγλικά «Dominions».
34. Στὸ κείμενο G. A. Borgese, «Strano interludio» («Corriere della Sera», 15-8-1932). Ἡ ἐφημερίδα Κοριέρε ντελά Σερα ἐκδίδεται μέχρι σήμερα καὶ ἀπηχεῖ ἀντιλήψεις τῆς κεντροαριστερῶς—τώρα.
35. Ἔργο γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο συγκεντρώθηκαν οἱ προοδευτικοὶ γάλλοι διανοούμενοι, μὲ σκοπὸ νὰ διώσουν τὸ σύνολο τῶν γνώσεων τοῦ κόσμου συστηματικά. Συμμετείχαν οἱ: Ντιντερό, Νταλαμπέρ, Βολταίρος, Ρουσώ, Μοντεσκιέ κλπ. κλπ. Ἡ σημασία τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν δὲν θρίσκειται μονάχα στὸ πνευματικὸ ἔργο ποὺ πραγματοποιήσαν, ἀλλὰ καὶ στὸ νέο εἶδος ἰδεῶν καὶ ἀντιλήψεων ποὺ ἔφεραν στὴν ἐπιφάνεια. Θὰ μπορούσε νὰ πει κανεὶς ὅτι οἱ ἐγκυκλοπαιδιστὲς ὑπῆρξαν οἱ διαφωτιστὲς καὶ ἡ ἰδεολογικὴ προετοιμασία τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης.
36. Ἔννοεῖ τὴ μεγάλη οικονομικὴ κρίση τοῦ 1929, ποὺ συντάραξε τόσο τὴν Ἀμερικὴ ὅσο καὶ τὸν ὑπόλοιπο καπιταλιστικὸν κόσμον.
37. Στὸ κείμενο «Il protestantesimo degli Stati Uniti e l' evangelizzazione protestante nell' America Latina», «Civiltà Cattolica» 18-10-1930. Τὸ σημεῖωμα αὐτὸ τοῦ Γκράμσι ἔχει ἐνδιαφέρον γιὰτι δείχνει ἀπλῶς στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ ὑπῆρξε μιὰ σκληρὴ πάλη μεταξὺ διαμαρτυρομένων καὶ καθολικῶν καὶ β) ὅτι οἱ στρατευμένοι χριστιανοὶ δὲν περιορίζονται στὴ χρῆση θεολογικῶν θεωριῶν στίς μεταξὺ τους διαμάχες ἀλλὰ μιλοῦν ἀνοιχτὰ γιὰ πολιτικὴν οικονομία καὶ ἱμπεριαλισμό.
38. Στὸ κείμενο ἀγγλικά trait - d' u n i o n. Κι ἐδῶ καὶ παρακάτω ὁ Γκράμσι ἀναφέρεται στὴ διάσταση μεταξὺ ἐπίσημης καὶ λαϊκῆς θρησκείας, καὶ στὴν πραγματικὴτητα μεταξὺ διανοουμένων καὶ λαοῦ. Πράγμα ποὺ ὀφείλεται στὸ ὅτι οἱ διανοούμενοι ἔρχονται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ θρησκεία διὰ μέσου τῶν θεωρητικῶν κειμένων (δηλαδὴ τῶν πηγῶν τῆς ἐπίσημης θρησκείας) ἐνῶ ὁ λαὸς ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ θρησκεία διὰ μέσου τῆς προφορικῆς προπαγάνδας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπ' τῆ

μά και τῆς στοματικῆς παράδοσης πού κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα στοῦ λαοῦ. Σ' αὐτὴ τῆ δευτέρῃ ὁμῶς διασώζονται πολλοὶ ἀπ' τοὺς θρούλους και τὶς ἀντιλήψεις τῆς προμοαμεθανικῆς εἰδωλολατρίας τῶν ἀράδων.

39. Στὸ κείμενο Bruno Ducati, «I s a n t i n e l l' I s l a m», Νουονα Antologia», 1-8-1929.
40. Ἀναφέρεται στὴν ἀναπαράσταση μὲ ρεαλιστικὸ τρόπο τοῦ μαρτυρίου τοῦ Χριστοῦ, πού συνέβαινε τόσο στὸ μεσαίωνα, ὅσο και ἀργότερα. Ἐπίσης στὰ μαρτύρια πού ὀργάνωναν οἱ ἐκκλησίαις ἐξαιτίας τῆς πίστεως ὅτι μόνο μὲ τὸ σωματικὸ πόνο μπορεῖ ν' ἀποκαθαρθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες του. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἀφορᾷ κυρίως τὴν καθολικὴ ἐκκλησία. Σύγκρινε τὶς σκηνές μαρτυρίου γιὰ νὰ ἐξεορκισθεῖ ἡ πανούκλα στὸ ἔργο τοῦ Μπέργκμαν «Ἡ ἔβδομη σφραγίδα τῆς ἀποκάλυψης».
41. Στὸ κείμενο s u f i s m o. Εἶναι τὸ κίνημα τῶν μυστικοπαθῶν ἀσκητῶν τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, πού στὴν ἀρχὴ ἀπομακρύνονταν ἀπὸ τὴν κοσμικὴ ζωὴ, ἀσκητεύοντας στὶς ἐρήμους ἢ τριγυρνώντας τὸν κόσμον ὡς πλάνητες. Ἀργότερα τὸ σουφιστικὸ κίνημα ὀργανώθηκε καλύτερα και ἀπόχτησε τόσο ὀργανωμένη μόνιμη ζωὴ ὅσο και ἱεραρχία. Ἡ τελευταία ἀντιανακλῶσε τὶς τρεῖς φάσεις ἢ στάδια ἀπ' ὅπου πρέπει νὰ περάσει ὁ πιστὸς γιὰ νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ θεὸ του: α) Τῆς μετάνοιας και τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου, β) στὴν παραίτηση ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς ἐκδηλώσεις (δραστηριότητα) τῆς πίστεως στὸ θεὸ και γ) στὴν ἀμεση ἐπικοινωνία μὲ τὸ θεὸ διὰ μέσου μᾶς πνευματικῆς κατάστασης συγκεντρώσεως και ἐκστάσεως. Ἡ καταγωγὴ αὐτοῦ τοῦ κινήματος ἀπὸ ἀποψη ἰδεολογικὴ πῶλο πῶθανὸν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ Μωαμεθανισμό, στὸ νεοπλατωνισμό ἢ σ' ἄλλη ἀνατολικὴ θρησκεία.
42. Στὸ κείμενο Maradutismo. Ἄν ὁ σουφισμὸς ἀντιπροσωπεύει τὴ μυστικιστικὴ και πνευματιστικὴ τάση τοῦ Ἰσλάμ ὁ Μαραμπουτισμὸς ἀντιπροσωπεύει τὴν ἠρωικὴ και ἀγωνιστικὴ πλευρὰ του. Ἐξάλου αὐτὸ σημαίνει και ὁ ὄρος: Μαραμπουτ = παθητικὴ μετοχὴ τοῦ ραμπατά (ἀγωνίζεσθαι). Τὸ κίνημα ἀναπτύχθηκε κυρίως στὸ Μαραόκο, ἐπειδὴ ὄντας τὸ δυτικὸ ὄκρο τοῦ Ἰσλάμ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ μᾶ μαχητικὴ ἰδεολογία γιὰ νὰ ἀγωνιστεῖ μὲ τοὺς ξένους. Αὐτὸ ὀδήγησε σὲ μᾶ ἀσκητικὴ και

ἀγωνιστική ἀντίληψη τῆς θρησκείας, δηλαδή σὲ μιά νέου εἰδους ἀγιοσύνη. Μαραμπούτου ἐπίσης λέγονται οἱ λίθινοι κῆποι ποὺ θρίζονται πάνω στοὺς τάφους τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Ἰσλάμ. Οἱ τάφοι αὐτοὶ ὄσο θαδίζεις ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Μαρόκκο γίνονται ὀλοένα καὶ πὺ σπάνιοι. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν οἱ ὄροι (= ξένη ἐπαβολή) ποὺ χρειάζονταν γιὰ ν' ἀναπτυχτεῖ ὁ Μαραμπουτισμὸς. Ἀργότερα, στὴν περίοδο τῆς ἀποικιοποίησης τῆς Β. Ἀφρικῆς καὶ Μ. Ἀνατολῆς ὁ Μαραμπουτισμὸς ἐμφανίζεται πάλι σὰ μιά δύναμη ἀντίστασης στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐισβολή. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ντουκάτι παρακάτω πασχίζει νὰ κατανοήσῃ τὸ φαινόμενο, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ ὑπονομεύσῃ τὸ Μαραμπουτισμὸ καὶ μέσω αὐτοῦ τὴν ἀντίσταση τῶν ἀράδων.

48. Στὸ κείμενο Michelangelo Gnidi, «Il Sirdar Ikbal Ali Shah», «Nuova Antologia» 1-10-1928.
44. Στὸ κείμενο R. Hartman, «Die Krisis des Islam».
45. Στὸ κείμενο Kampffmeyer «Oriente moderno». Εἶναι φανερὸ πὺς ὄλα αὐτὰ τὰ ὀνόματα καὶ οἱ ἀναφορὲς σ' ἄγνωστα, γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη, ὀνόματα καὶ κείμενα δυσκολεύουν τὴν κατανόηση τῆς γκραμισιανῆς σκέψης. Ἄλλὰ σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο ἀν ἀφαιρέσοιμε τὴν πρώτη παράγραφο, ποὺ εἶναι κάπως πολὺπλοκη, γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, τὸ ὑπόλοιπο μοῦ φαίνεται πολὺ σημαντικὸ καὶ ταυτόχρονα κατανοητὸ.
46. Βαχαβίτες ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ κινήματος. Μωχάμετ - ἰμπν - Ἀβδούλ Βαχάμκ (Δούλος τοῦ Δωρητοῦ τῶν πάντων). Τὸ κίνημα ξέσκασε στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ μερικοὶ θεωροῦν τὸν ἰδρυτὴ του σὰν τὸν ἄραβα Λούθηρο ἢ Καλβίνο. Κήρυσσε τὴν ἐπάνοδο στὴν ἀρχικὴ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ, κατὰγγεϊλε τὴ διαφθορὰ τῆς ἐπίσημης ἐκκλησίας καὶ τῶν πιστῶν καὶ ζητοῦσε αὐστηρότητα πρὸς τοὺς ἀπίστους. Οἱ διάδοχοι τοῦ Βαχάμκ διαδόσανε τὴ διδασκαλία του καὶ ὄστερα ἀπὸ μισὸ αἰῶνα (1804) ἰδρύσανε τὸ λεγόμενον Βαχαβιτικὸ κράτος, ἀφοῦ πρῶτα καταχτήσανε τὴ Μεδίνα, ποὺ ὄρισαν γιὰ πρωτεύουσα. Γρήγορα ὄμως ἤρθε ἡ παρακαμὴ καὶ ἄρχισε νὰ περιορίζεται τὸ κράτος αὐτὸ ποὺ διαλύθηκε καὶ τυπικὰ ὄστερα ἀπὸ λίγο, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ἀποικιοκρατίας. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα εἶχαμε ἀναβίωση τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ βα-

χαβιτισμού, πού στράφηκε ξανά έναντίον τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας κι ὡς ἕνα βαθμὸν ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας, μὲ τὴν ὁποία ἔμωσ τὸ ἠ συμβιδιάστηκε.

47. Εἶναι ἀλλοτεία πὼς ὁ Κεμάλ πασὰς δὲ διακήρυξε ἐξαρχῆς τὶς ἀντισουλτανικῆς διαθέσεις του. Ἀντίθετα τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1920 ἡ Συνέλευση τῶν μούφτηδων καὶ θεολόγων, πού συνήρθη στὴν Ἀγκυρα καὶ πού ἦταν ὄργανο τοῦ Κεμάλ, ἔβγαλε φετβά (σ' ἀπάντηση τοῦ σουλτανικοῦ φετβά, πού κήρυσσε τοὺς νεοτούρκους καὶ τὸν Κεμάλ προδότες τοῦ Σουλτάνου), πού ἀνακήρυσσε τοὺς ἐπαναστάτες (ἐθνικιστῆς - κεμαλικούς) ἡρώες τῆς πίστης καὶ στρατιῶτες τοῦ ἱεροῦ πολέμου ἐναντίον τῶν ξένων.

48. Στὸ κείμενο *casistica*. Μέρος τῆς σχολαστικῆς θεολογίας τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἠθικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων ἐξετάζεται κατὰ συγκεκριμένη περίπτωσι. Στὴν περίπτωσι αὕτῃ ὁ Γκράμοσι τόσο τὴν καζουιστικὴ ὅσο καὶ τὸν ἰησοῦτισμὸν τὰ ἀναφέρει μὲ τὴν τρέχουσα σημασία τους πού ἔχει ἕναν χαραχτήρα ὑποτιμητικὸν.

49. Στὸ κείμενο γαλλικὰ: F. Léfèvre καὶ Aldous Huxley («Nouvelles Littéraires» 1-11-1980).

— «Qui est ce que vous pensez des révoltes et de tout ce qui se passe aux Indes ;»

— Le pense qu' on y a commencé la civilisation du mauvais côté. On a crée des hautes universités, on n' a pas fondé d' écoles primaires. On a cru qu' il suffisait de donner des lumières à une caste, et qu' elle pourrait ensuite élever les masses, mais j' en vois pas que les resultats obtenus aient été très heureux. Ces gens qui ont bénéficié de la civilisation occidentale sont tous chattryas ou brahmanes. Une fois instruits, ils demeurent sans travail et deviennent dangereux. Ce sont eux qui veulent prendre le gouvernement. C' est en visitant les Indes que j' ai le mieux compris la différence qu' il pouvait y avoir au moyen âge entre un vilain et un cardinal. L' Inde est un pays où où la supériorité de droit divin est encore

acceptée par les i n t o u c h a b l e s qui reconnaissent eux-mêmes leur indignité.

50. Πρόκειται για την επαναστατική φάση του απελευθερωτικού κινήματος των 'Ινδιών, που αρχίζει το Δεκέμβριο του 1927 με την απόφαση του εθνικού συνεδρίου στο Μανδράς για πλήρη ανεξαρτησία των 'Ινδιών και τελειώνει το 1947 με την 'Ανεξαρτησία των 'Ινδιών. Αυτή την απόφαση ώσολούθησαν απεργίες, διαδηλώσεις και συγκρούσεις ανάμεσα στους 'Ινδούς και στους Άγγλους που κορυφώνονται το 1930 με την απόφαση του πανεθνικού συνεδρίου στη Λαχώρη για πλήρη απελευθέρωση των 'Ινδιών από την αγγλική αποικιοκρατία και την έναρξη της παθητικής αντίστασης που κήρυξε ο Γκάντι, επειδή απορρίφθηκε από τους Άγγλους το τελεσίγραφο με την απόφαση της Λαχώρης. "Ας σημειωθεί ακόμη πως με τον απελευθερωτικό αγώνα συνδέεται κι ο κοινωνικός αγώνας για την κατάργηση των ταξικών διακρίσεων τουλάχιστο νομοθετικά και την κοινωνική αποκατάσταση των παριών, που έδειξη την εποχή ξεπερνούσαν τα 50 εκατομμύρια.
51. Στο κείμενο *chattryas* και *brahmanes*. Πρόκειται για τις δυο ανώτερες κάστες της Ινδικής κοινωνίας, που είχαν και τα περισσότερα προνόμια. Ός γνωστό ή Ινδική κοινωνία ήταν διαιρεμένη σε τέσσερεις κάστες: α) βραχμάνες, θεολόγοι, ιερείς και άλλοι ευγενείς εκπρόσωποι του πνευματικού πολιτισμού, β) ξατρίες, ευγενείς Ιταίς και πολεμιστές απ' όπου προερχόντουσαν οι βασιλείς κι οι πρίγκηπες, γ) βαισίες, οι εμπόροι κι οι κτηματίες, δ) σούδρα, οι τεχνίτες και υπηρέτες. Και πέρα απ' αυτούς το πλήθος των παριών χωρίς σπίτι ή άλλη ιδιοκτησία, που ζούν έξω από τα χωριά και τις πόλεις όπου τους απαγορεύεται να μπουν τή νύχτα. Τήν εποχή που αρχίζει το απελευθερωτικό κίνημα των 'Ινδιών έντείνεται και ή πάλη για την κατάργηση αυτών των αρχαίων διακρίσεων. Μάλιστα ο Γκάντι διακηρύσσει ότι βασικό περιεχόμενο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα είναι ή προαγωγή του Ινδικού λαού και ή κατάργηση των κοινωνικών διακρίσεων.
52. Στο κείμενο *i n t o u s h a b l e s*. 'Αναφέρεται στους παρίες που έθεωρούντο ακάθαρτοι και βδελυροί, σύμφωνα με την βραχμανική θρησκεία και γι' αυτό έπρεπε να μήν τους

πλησιάζουν τὰ μέλη τῶν ἄλλων τάξεων καὶ καστῶν. Ἐς σημειωθεί ἀκόμη ὅτι δὲν εἶχαν κανένα πολιτικὸ δικαίωμα, κατοικοῦσαν χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἔθρευση εἶχαν χωριστὰ πηγάδια. Χαρακτηριστικὸ τῆς ζωῆς τοὺς ἢ ἀθλιώτητα καὶ ἡ περιφρόνηση.

53. Στὸ κείμενο «Civiltà Cattolica», «Sistemi filosofici e sette dell' induismo»,

54. Ἀπὸ τῆ λέξη ἐσπεράντο, ποὺ εἶναι μιὰ γλῶσσα ποὺ κατασκευάστηκε μὲ σκοπὸ ν' ἀντικαταστήσει τὶς ὑπόλοιπες γλῶσσες στὶς διεθνεῖς συναλλαγές καὶ στὴ διεθνή ἐπικοινωνία. Τὸ πείραμα δέδαια ἀπέτυχε γιὰτι ποτὲ μιὰ κατασκευασμένη γλῶσσα δὲν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τὰ γλωσσικὰ ὄργανα ποὺ ἐπεξεργάστηκαν οἱ λαοὶ γιὰ ὀλόκληρους αἰῶνες ὄργανικά, δηλαδή ἐξαιτίας τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν τοὺς τόσο στὸ πνευματικὸ καὶ ψυχολογικὸ πεδίο ὅσο καὶ στὴν παραγωγικὴ δραστηριότητά τους.

55. Στὸ κείμενο Sun Yat - sen (1864 - 1925). Κινέζος πολιτικὸς καὶ ἐπαναστάτης. Κινητήθηκε καὶ ἐξορίστηκε γιὰ τὶς ἰδέες του. Τελικὰ ὅμως ἐπικράτησε αὐτός, ἀφοῦ ἀνατράπηκε (1911) ἡ δυναστεία τῶν Μαντσού. Ἀνέλαβε πρῶτος πρόεδρος τῆς κινέζικης δημοκρατίας ἀλλὰ παραιτήθηκε ἀμέσως γιὰ νὰ μὴ διασπαστεῖ ἡ χώρα, πράγμα ὅμως ποὺ τελικὰ δὲν τὸ ἀπόφυγε. Στὰ 1918, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ ρωσικὴ ἐπανάσταση ὁργανώνει τὸ κόμμα τοῦ Κουομιτάγκ (ἐθνικὸ καὶ ἐπαναστατικὸ κόμμα μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν κομμουνιστῶν). Τὸ 1921 ἀναλαμβάνει τὴν προεδρία τῆς νοτίου κυβερνήσεως καὶ πολεμῶντας συνεχῶς τόσο τοὺς πραιβικτωριατίες στρατηγούς ὅσο καὶ τὴν κυβέρνηση τοῦ Πεκίνου, τοὺς ἀναγκάζει νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν καὶ νὰ ἔρθουν σὲ συμφωνία μαζί του. Πέθανε στὸ Πεκίνο ἐνῶ εἶχε πάει γιὰ συνομιλίες γιὰ τὴν ἐνοποίηση τῆς Κίνας. Θεωρεῖται ὁ πατέρας τῆς κινέζικης δημοκρατίας καὶ τὸ καθεστῶς τοῦ Μάο Τσέ - Τοὺνγκ τὸν τιμᾷ ὡς ἄν τέτοιου. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σούν Γιατ - σεν ὁ στρατηγὸς Τσάγγκ Κάι - σεν ἐξοστράκισε τοὺς κομμουνιστὲς ἀπὸ τὴν Κουομιτάγκ καὶ συγκέντρωσε τὶς προσπάθειες τοῦ κόμματος στὴ στρατιωτικὴ ἐνοποίηση τῆς χώρας. Δὲν ἀνάλαβε καμιά σοβαρὴ προσπάθεια γιὰ κοινωνικο - πολιτικὸς μετασχηματισμοὺς οὔτε καὶ γιὰ οἰκονο-

μική μεταρρύθμιση κι όταν στὰ 1987 ἀρχίζει ἡ εἰσβολὴ τῶν Ἰαπωνίων ἢ Κουομιάτάνγκ εἶναι κίβλας συντηρητικὴ κι ἀντεπαναστατικὴ, γι' αὐτὸ και δὲν μπορεῖ ν' ἀντιτάξει σοβαρὴ ἀντίσταση στοὺς εἰσβολεῖς. Ἡ ἐπαναστατικὴ πρωτοβουλία, εἶχε παρῶσι στοὺς κομμουνιστῆς.

56. Στὸ κείμενο γερμανικὰ *h i n t e r l a n d*.

57. Ὄταν στὰ 1911 ἔπεσε ἡ δυναστεία τῶν Μαντσού, οἱ κατὰ τόπους στρατηγοὶ ἀρχισαν νὰ διασκοῦν τὴν ἐνότητα τῆς χώρας και νὰ ὀργανώνουν μικρὰ ἀνεξάρτητα κράτη ὑπὸ τὴν ἡγεμονία τους, πράγμα πὸ κατὰ τὸν Γκράμσι ἦταν ἐκδήλωση ἐνὸς στενοῦ ἔθνικισμοῦ.

58. Στὸ κείμενο τὰ *Intorcetta*, *Herdrich*, *Rougemont*, *Couplet* τὰ ὀνόματα τῶν ἱεροποστόλων, πὸ μίλησαν γιὰ τὸν *univeralismo confuciano* (= κομφουκιανικὸ οὐνιβερσαλισμὸ). Ἡ θεωρία αὐτή, σὰν τὴν ἀνάλογη καθολικὴ, διακηρύσσει τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου πὸ τὴν ἐκφράζει ἡ θεότητα. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ ἀφορᾶ και τὰ πράγματα τῆς γῆς, κι ὅπως στὸν οὐρανὸ τὴν παγκόσμια ἐνότητα τὴν ἐκφράζει ὁ θεὸς ἔτσι και τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου τούτου τὴν ἐκφράζει ὁ αὐτοκράτορας, πὸ ταυτόχρονα εἶναι και πρῶτος ἱερέας τῆς λατρείας, κατὰ τὴ θεωρία τοῦ Κομφούκιου, κι ὁ μόνος πὸ ἐξ ὀνόματος τοῦ κράτους και τῆς οἰκουμένης ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀναστρέφεται πρὸς τὸν οὐρανὸ, κλπ. κλπ.

59. Στὸ κείμενο *du Hald* (1786), «*Description de l'Empire de la Chine*». Ἡ δευτέρα πρόταση εἶναι χωρὶς ῥῆμα και μᾶλλον παρενθετικὴ. Ἐποδείχνει διὰ δόκημῃ ὀνόματα ἀπ' αὐτοὺς πὸ ἀσχολήθησαν μὲ τὰ πράγματα τῆς Κίνας.

60. Στὸ κείμενο γαλλικὰ *Collège de France*. Ὁ *Abel Rémusat* (1788—1882) διορίστηκε στὰ 1814 καθηγητῆς τῆς κινεζικῆς γλώσσας στὸ παραπάνω ἴδρυμα. Ὁ ἴδιος ἴδρυσε τὴν ἐ'Ασιατικὴ Ἐταιρία τοῦ Παρισιοῦ, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ὁ ἰσθδιος γραμματέας τῆς.

61. Στὸ κείμενο *Stanislas Jyllien* «*Syntaxe nouvelle de la langue chinoise*». Ὁ *Zuélien* (1799—1878) ὑπῆρξε ἐπίσης καθηγητῆς τῆς κινεζικῆς γλώσσας και Φιλολογίας, μέλος τῆς

Ἀκαδημίας ἐπιγραφῶν καὶ διευθυντῆς τοῦ Collège de France. Ἄφησε μεγάλο ἀριθμὸ συγγραμμάτων.

62. Στὸ κείμενο *Lingua thessina*. Τὸ σύνολο τῶν γλωσσῶν ποὺ μιλοῦνται σήμερα στὸν κόσμῳ, ὅσο κι ἐκείνες ποὺ μιλῆθησαν, διαιρεῖται σὲ δύο κύριες κατηγορίες: στίς κ λ ι τ ι κ ῆ ς γλώσσες καὶ στίς μ ο ν ο σ υ λ λ α δ ι κ ῆ ς. Τέλος ὑπάρχει καὶ μιά διάμεση κατηγορία οἱ σ υ γ κ ο λ λ η τ ι κ ῆ ς. Οἱ πρῶτες εἶναι οἱ γλώσσες ποὺ ἔχουν κλίσεις καὶ ἐγκλίσεις (τὸ μέρος τῆς γραμματικῆς ποὺ ἐξετάζει τίς κλίσεις καὶ ἐγκλίσεις λέγεται μορφολογία). Τέτοιες γλώσσες εἶναι οἱ Ἰνδοευρωπαϊκῆς ἢ λατινικῆς (Ἰνδική, Περσική, Ἀρμενική, Ἑλληνική, Λατινική, Σλαβική, Γερμανική, Κελτική κλπ.), οἱ σημιτικῆς (Ἑβραϊκή, Ἀραμαϊκή, Συριακή, Ἀραβική κλπ.) καὶ οἱ χαμητικῆς (λιθικῆς ἢ βερβερικῆς καὶ αἰθιοπικῆς). Μονοσυλλαβικῆς εἶναι ἡ Κινεζικὴ, ἡ Βιρμανικὴ, ἡ Θιβετικὴ, ἡ Ἀνναμίτικη κλπ. Ἄς ἔχουμε ὑπόψιν μας πὼς οἱ κλιτικῆς γλώσσες δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἢ ἔξω ἀπὸ μονοσυλλαβικῆς ποὺ ἐξελέχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ.
63. Στὸ κείμενο Alberto Castellani, «Prime Sinologia... (Marzocco» 24-2-1929).
64. Στὸ κείμενο γερμανικῆ, Eduard Erkes, «Chinesische Literatur» Ferdinand Hirt, Breslau, 1926.
65. Στὸ κείμενο Chu Hsi (1180—1200). Κινέζος φιλόσοφος ποὺ δημιούργησε ἓνα σύστημα ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ στὰ πλαίσια τοῦ νεο - κομφουκιανισμοῦ τῆς ἐποχῆς του.
66. Στὸ κείμενο Wieger, «La Chine à travers les âges».
67. Στὸ κείμενο Alfredo Forke. «Die Gedankenwelt des chinesischen kulturkreises», München—Berlin, 1927.
68. Στὸ κείμενο Hu Si, «Storia della Filosofia Cinese», (Scianghai, 1919).
69. Στὸ κείμενο Gautama καὶ Nyāya. Ὁ πρῶτος θεωρεῖται ἀπὸ τὴν Ἰνδικὴ παράδοση σὰν ἰδρυτῆς τῆς δεύτερης ποὺ εἶναι ἡ ἀρχαιότερη ἀπὸ τίς ἑξὶ Ἰνδοϊστικῆς (φιλοσοφικῆς) σχολῆς (νταρσανά). Τὴ Nyāya χαρακτηρίζει ἡ λογικὴ καὶ ἡ διαλεκτικὴ τῆς ποὺ ὑπογραμμίζει τὴ σπουδαιότητα τῆς ἀντίληψης, τοῦ συμπε-

ρασμού, της προφορικής μαρτυρίας και της σύγκρισης στην επικύρωση της γνώσης. Πρόκειται για ένα σύστημα λογικής διαφορετικό από το άριστοτελικό που αναπτύχθηκε στους κόλπους της δραχμανικής ορθοδοξίας. Ὅσον αφορά τὸ Ὀ ρ - γ α ν ο ν τοῦ Ἀριστοτέλη, αὐτὸ εἶναι ὁ γενικὸς τίτλος πὸν στεγάζει τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἑλληνα φιλόσοφου. Αὐτὰ εἶναι: «Κατηγορίας», «Ἀναλυτικὰ πρότερα», «Ἀναλυτικὰ ὑστερα», «Τοπικά», «Σοφιστικοὶ Πλεγμοί».

70. Στὸ κείμενο Castellani: «La dottrina del Tao ricostruita sui testi et eposta integralmente» Bolognia, Zanichelli, καὶ «La regola celeste di Lao—Tae», Firenze, Sansoni, 1927.
71. Στὸ κείμενο A. Faggi, «Sepere cinese», («Marzocco» 12-1-1927).
72. Ἵπποκρίτῃ τὸν Τσάνγκ Κάι-σέκ.
73. Στὸ κείμενο Raffaele Pettazzoni, «La religione nazionale del Giappone e la politica religiosa dello Stato giapponese». «Nuova Antologian, 1-6-1929. Καὶ Raffaele Pettazzoni, «La Mitologia Giapponese», στὴ σειρά «Testi e documenti per la storia della Religione», Zanichelli, Bologna.
74. |Πρόκειται γιὰ τρεῖς (προγραμματικὰς) Ἀρχὰς τοῦ Λαοῦ πὸν διατύπωσε ὁ Σούν Γιατ-σέν δεαν ὀργάνωσε τὸ Κουομιτάνγκ (1918). Αὐτὰς εἶναι: α) ὁ Ἐθνικισμὸς πὸν θὰ καθιστοῦσε τὴν Κίνα ἐλεύθερο, ἀνεξάρτητο καὶ ἰσο μέλος τῆς οἰκογενείας τῶν ἐθνῶν. β) Ἡ Δημοκρατία, πὸν θαυμαία θὰ κατόρθωνε τὴν ἐκμηδένιση τῶν στρατηγῶν, τὴν κηδεμονία ἀπὸ τὰ Κουομιτάνγκ καὶ τέλος τὴν ἐγκατάσταση μὲ ἐκλογὰς συνταγματικῆς κυβέρνησης καὶ γ) Ἡ «Εὐημερία τοῦ Λαοῦ» μὲ τὸ σύνθημα νὰ δοθεῖ εἰς τὴν γῆν τοῦς καλλιεργητὰς καὶ ν' ἀναπτυχτεῖ τὸ κεφάλαιο ἀπὸ τὸ κράτος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΝΤΟΝΙΟ ΓΚΡΑΜΣΙ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΛΟΥΤΣΙΑΝΟ ΓΚΡΟΥΤΣΙ	22
Ο ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ	53
'Η διαφορετική θέση των διανοούμενων αστικού κι αγρο- τικού τύπου	64
<i>ΣΚΟΡΠΙΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ</i>	78
Α' Η ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ	78
Τό ζήτημα τής γλώσσας	78
Σχηματισμός των τάξεων των ιταλών διανοουμένων στον πρώιμο Μεσαίωνα	85
'Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας τής ιταλικής φιλολογίας	90
Ρωμαϊκό δίκαιο ή βυζαντινό δίκαιο	91
'Η παιδεία στον πρώιμο μεσαίωνα	92
Μοναχισμός και φεουδαλικό καθεστώς	94
Γύρω από τήν έθνική ιταλική παράδοση	95
'Η αναγέννηση	97
'Η αντιμεταρρύθμιση και ή έπιστήμη	98
Κλήρος και διανοούμενοι	99
Τό σοσιαλιστικό κίνημα	101

Τό πρόβλημα τῶν νέων	102
Οἱ διανοούμενοι καί τό Χεγκελιανό κράτος	103
Ἡ ἐπιστήμη καί ἡ κουλτούρα	103
Ὁ ρατσισμός	105
Ἱστορία τῆς λογοτεχνίας καί τῆς κουλτούρας	106
Ἡ ἰταλική ἀθλιότητα	107
Β' ΙΤΑΛΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	108
Ἐθνική ἱστορία καί ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ (εὐρωπαϊκή ἢ παγκόσμια)	108
Ξένοι διανοούμενοι στήν Ἰταλία	109
Ἐθνική ἀδυναμία τῆς διευθυντικῆς τάξης	110
Τέλος τῆς κοσμοπολίτικης λειτουργίας τῶν ἰταλῶν διανοουμένων	111
Ἡ πατρίδα τοῦ Χριστόφορου Κολόμβου	112
Ἄτομα καί ἔθνη	113
Ἰταλοί στρατιωτικοί τεχνικοί καί ἰταλική στρατιωτική τέχνη	114
Ἡ πολιτική ἐξορία στό μεσαίωνα	117
Λουκέζοι ἔμποροι στή Γαλλία	118
Ὁ Πίπο Σπάνο στήν Οὐγγαρία	119
Ἡ διπλωματία ἐλεύθερο ἐπάγγελμα	119
Γ' ΕΥΡΩΠΗ – ΑΜΕΡΙΚΗ – ΑΣΙΑ	121
Σύγχρονοι λαοί καί διανοούμενοι στίς διάφορες χῶρες	121
Ἐθνικισμός καί παρτικολαρισμός	121
Οἱ Γάλλοι διανοούμενοι	124
Ἐμμανουήλ Μπέρλ	126
Μικρές σημειώσεις γιά τήν ἀγγλική κουλτούρα	128
Οἱ ἄγγλοι καί ἡ θρησκεία	132
Ἐκπαίδευση καί γλώσσα στήν ἀγγλική αὐτοκρατορία	133
Μικρές σημειώσεις γιά τήν ἀμερικανική κουλτούρα	135
Καθολικοί καί προτεστάντες στή Νότια Ἀμερική	136

Μικρές σημειώσεις για την ισλαμική κουλτούρα	136
Ή νέα εξέλιξη του Ίσλάμ	139
Μικρά σχόλια για την ινδική κουλτούρα	141
Μικρές σημειώσεις για την κινέζικη κουλτούρα	143
Σχέσεις του κινέζικου πολιτισμού με την Εύρώπη,	146
Ένα βιβλίο για την κινέζικη κουλτούρα	148
Ή μορφή του κινέζικου κράτους	152
Μικρές σημειώσεις πάνω στη γιαπωνέζικη κουλτούρα	153

**ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΥΣ**

159

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ

Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ τοῦ πρώτου τόμου τῶν ἔργων τοῦ Ἀντόνιο Γκράμισι, ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτην ἔκδοσιν διβλίου του στα ἑλληνικά. Οἱ λίγες σκόρπιες μεταφράσεις ἔργων του σὲ διάφορα περιοδικά, πολὺ λίγη βοήθησαν τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη στὴ γνωριμία του μὲ τὴν Γκραμισιανὴ σκέψιν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε προσέγγισις στοῦ ἔργου του, ἀπαιτεῖ μιάν ἰδιαίτερον εὐθύνη καὶ

προσοχὴ καὶ γιατί τό περισσότερο εἶναι γραμμένο κάτω ἀπό τίς ἄθλιες συνθήκες τῆς πολύχρονης φυλάκισίν του, καὶ γιατί ὑπάρχει ἔλλειψις συγκεκριμένων προσλαμβανουσῶν παραστάσεων γύρω ἀπό τό προτομές ἀνάπτυξης τοῦ ἰταλικοῦ κινήματος καὶ τῆς ἰταλικῆς κοιντοῦρας καὶ γιατί τό προσωπικό στυλ τοῦ Γκράμισι σύμφωνο μὲ τόν ἕνα κάποιο ἱστορικισμό του, ἀπαιτεῖ ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο καὶ μιάν ἰδιαίτερον προσοχὴ

Ἡ προσεχτικὴ μελέτη τῶν κειμένων τοῦ Γκράμισι πιστεύομε ὅτι θά βοηθήσει στὴ δημιουργικὴ σύλληψη μιᾶς σειρᾶς προβλημάτων πού ἐνστικτώδεια ἢ θολὰ ἀντιλαμβανόμεσταν χωρὶς νά μπορούμε νά τ' ἀνεβάσουμε στὴ σφαῖρα τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ θεωρητικῆς ἔρευνας. Ἡ ἀξία τῶν κειμένων τοῦ Γκράμισι δέν εἶναι ἀπλά «θεωρητικὴ». Ἡ δημιουργικὴ ἀνάγνωσή τους εἶναι δυνατὴ μόνο ὅταν κατανοήσουμε τὴν μὲ μοναδικὸ τρόπο, ἁρμονικὰ συνταιριασμένη σχέση τοῦ Γκράμισι ὄχι μόνο μὲ τὴ σοβαρὴ θεωρητικὴ ἔρευνα ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ μὲ τὴν ἀμεσότητα τῆς πρακτικῆς.

Ἄλλωστε αὐτὴ ναι καὶ ἡ μεγάλη του ἀξία, πού τὴ βλέπουμε βασικά νά ξεδιπλώνεται ὅσο εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν φυλακὴ, κοντὰ στοὺς συναγωνιστὲς του καὶ τὴν ἐργατικὴ τάξιν. Ὄντας ἕνας ἄνθρωπος τῆς καθημερινῆς δράσης, κατόρθωνε νά τὴν ἀνεβάξει ἐπεξεργαζόμενος τὴν συστηματικὰ στοῦ ἐπίπεδο τῆς θεωρίας, γιὰ νά δοκιμάσει πάλι τὴν ὀρθότητα τῆς ἐπεξεργασίας του αὐτῆς σ' ἕνα ἐργοστάσιο τοῦ Τουρίνου ἢ σ' ἕνα πεζοδρόμιο τῆς Ρώμης.